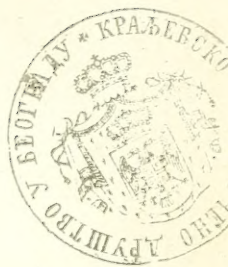

ГЛАСНИК

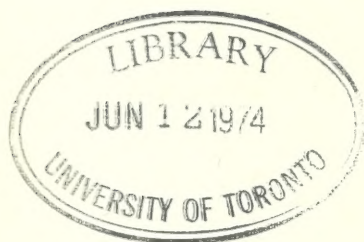

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА ХХХУІІІ.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1878.

DR
301
S67
knj.38

Г д е ј е ш т о .

	Страна.
1. БУКВАРСКА МЕТОДИКА У СРБА. Од Стевана Д. Поповића	1.
2. СТУДИЈЕ ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКЕ ТРГОВИНЕ XIII И XIV-ОГ ВЕКА, — III. Од Чед. Мијатовића	79.
3. СРПСКЕ СТАРИНЕ ИЗ БОСНЕ. Од Саве Косановића,	141.
4. КРИТИЧКИ ПОГЛЕД НА ПРОШЛОСТ СРБА У УГАРСКОЈ, — че- тврти период. Од Гаврила Витковића.	193.
5. РАДЊА СРПског ученог друштва	313.

БУКВАРСКА МЕТОДИКА У СРБА.

од

Стевана Д. Поповића.

У време кад се увиђа да је потребно водити рачуна о природним начелима педагогијским, по којима ваља васпитавати и учити народну омладину, неће бити излишно загледати и у своју сопствену прошлост и испитати, како се до сада у нас гледало на наставу у опште, којим се путем ударало да се дође до онога што је држато за најпотребније, и шта се сматрало за најпотребније и као задаћа школе. Ограничавајући своје испитивање на рад основне школе, и то још на ону књигу коју деца наша прву добијају у руке, радисмо у овим врстама да покажемо, којих је било у нас покушаја и радова у букварској књижевности, којим је правцем ишла наша букварска методика, и да ли је и колико је мењата у разна времена. А у једно да испитамо, колико је која метода била у сагласности с истинским законима, по којима се развија човечији (дечији) дух, и да сваку по својој вредности оценимо. Држимо, да ће нам такво испитивање донети — ако ништа друго, а оно — ту корист, што ћемо сазнати каквих је већ било у нас покушаја и радова на пољу почетне наставе, и ако су се ти покушаји и радови рђаво свршавали, сазнаћемо узроке из којих су промашили своју цел, па не ћемо држати за пробитачно и потребно, да — може бити не знајући — на ново огледамо нешто што се и у нас преживело и што је свуда у напреднијег света осуђено

као неприродно и наопако. С друге стране познаћемо своје људе, који су умели овако или онако пронаћи природнијег и лакшег правца у почетном раду школском, али с разних прилика нису може бити успели да буду у своје време саслушани и примљени као што ваља од стране оних који су практиковали онако како се већ затекло.

Упуштајући се у излагање како се у нас развијала букварска методика, имамо одмах у почетку приметити, да нам испитивање ово не ће испасти потпуно, јер нам није било могућно добавити све букваре а поред буквара децијих и остала упутства намењивана учитељима за почетну наставу, за које с других страна знамо да их је било у нашој књижевности, но као ретке старине још нису набављена у нас. Осим тога лако је могуће да ће време изнети на јавност још које књижевне производе за децу, за које се за сада ништа не зна у нашој библијографији, која нам је с оним што је у њој и дала повода да разгледамо нашу букварску књижевност од њених првих дана па до најновијега времена.

Своје испитивање разделили смо у два чланка, јер смо у нашој букварској методици нашли остварене две методе, прву (по времену) синтетичку, а другу аналитичко-синтетичку.

I.

Буквари синтетичке методе.

A. Излагање садржине.

1.

На питање (које нам се само намеће): који је у нас најстарији буквар, налазимо у неколико одговора у чланку г. Стојана Новаковића: „Стари српско-словенски буквар“ (који је штампан у „Гласнику“¹⁾). Ту видимо да

¹⁾ Види „Гласник“ XXXIV (од 1872. г.) стр. 53 до 60.

нам је први буквар писан 1717 године. Ко га је писао, то г. Новаковић није могао пронаћи; но вели да би се по једнакости руке могао судити, да га је писао Кипријан Рачанин, учитељ и калуђер (један од оних који су с Арсенијем Чарнојевићем, патријархом, прешли у Аустрију). Исто тако није било могуће г. Новаковићу да на сигурно дозна, да ли се наш писац угледао на кога састављајући свој буквар или не, и ако упоређујући садржину овог буквара с неким руским налази између њих доста сличности (стр. 59.). Враћајући се на прво питање, г. Новаковић узима на ум, како је у оно време било врло много сметња око распрострањања књига, како је пергамен био скуп а тако исто и хартија, како је за нашег робовања под Турцима и за књигу било свакојаких незгода, како је пала наша писменост итд., на држи да „лако може бити“, да је „ово најстарији наш буквар“ (в. „Гласник“ стр. 60). Свакако пак, последњу реч оставља он „времени и случају, хоће ли се или не ће наћи још какав рукопис старији од овога.“

На првој и другој страни овог буквара изређана су сва слова („буква или писмена“) овим редом:

а, б, в, г, д, е, є, ѓ, ж, з, љ, и, к, л, м, н, о, п, р, с, є, т, т, оу, џ, ђ, х, њ, ѓ, ђ, ђ, ђ, о, ф, ђ, ц, ч, ш, щ, љ, љ, ю, є, љ, љ, ц, њ, љ, љ (филоп.¹⁾)

Иза ових (ваљда штампаних) слова долазе мала брзописна готово истим редом.²⁾ По неко слово долази два и три пута (у различном нацрту), и тако ту излазе четири шаре више но у буквици коју наведосмо.

Из ових првих врта изилази на видик система по којој је овај буквар рађен. То је тако названа синтетичка

¹⁾ Међу овим словима (на броју 50) има неколиких која долазе више пута. Чиме се она међу собом разликују, види помепути „Гласник“ стр. 61.

²⁾ Види „Гласник“ XXXIV. стр. 61.

метода. Она одночиње с појединим словима (која рад свестичиње потпуности не пропунита сва изређати): за тим прелази на склањање разних слогова, речи, омањих и већих реченица. Тако и наш буквар одночиње после бугвице (која је изложена још једном само обрнутим редом дакле свега три пут) — одмах слоговима састављеним од два слова (гласа) т. ј. једним сугласником и једним гласником, као:

Ба, бе, би, бо, бѣ, бѣ, ба, ва, га да жа за за; ка да ма на па ра; са та ђа ха фа фа ча; ша ща ља.

Ва, ве ви во вѣ вѣ; ве ге де же же зе итд.

Осим тога долазе сви ови сугласници и с другим гласницима, као с: и, о, ѣ, ѣ, ы и е гласом ѣ (дакле: би, ви, ги итд; бо, во, го итд. итд). Да не би система била ни у чему окрњена, није се изоставило изређати и друге слокове од два гласа, као: га, ге, ги, го, гѣ, гѣ; да, де, ди, до, дѣ, дѣ итд. састављајући редом: ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, х, ѣ, ѣ, ц, ч, ш, щ с оним гласницима: а, е, и, о, ѣ и е ѣ. На послетку спаја се л и и још и на овај начин: лѣ, лѣ, ли, лю и иѣ, иѣ, иѣ, иѣ.

Иза ових слогова од два слова долазе слогови начињени из три слова, све по једном калупу. Тако се узимају напред два сугласника, а треће је слово (као на крају) гласник: а, е, и, о, ѣ, и глас ѣ. Што се тиче она два прва сугласника, први се мења а други не, и тај је у једном одељку л а у другом р. Дакле ти слогови иду овако: бла, вла, вле, вли, вло, вѣ, вѣ; бле, вле, гле, дле, (длѣ), зле, жле, кле, мле, (млѣ), тле, рле, сле, тле, хле, (хлѣ), фле, ѣле, кле, гле, шле, щле, љле, итд. Истим начином направљени су и многи други слогови.¹⁾ који се место као ови на е свршавају с о, ѣ и ѣ. Други одељак слогова од три слова од. почиње се овако: бра, бре, бри, бро, брѣ, брѣ и на тај калуп ређа се силенство још²⁾

¹⁾ Осим ових још 76.

²⁾ Свега 120.

других слогова, у којих је као што рекосмо сугласник *р* у средњи, на крају који од гласника или *ъ*, а у почетку буди који сугласник, те у след те систематичне доследности изилазе свакојаки (и за изговарање деци ни мало лапн) слогови, као што су: *фра, фре, фри, фро, фрѝ и фрѣ* или *ѝра, ѝре, ѝри, ѝро, ѝрѝ и ѝрѣ*.

После овога долази још неколико сличних слогова, као: *тма, мна, здо, зло, итд.*, а одмах за тим неколико реченица (богословских) и прелазак на читање црквено-словенско с „титлама“, као: *Атгѣлѣ, атгѣли, архагѣлѣ, архагѣли, архагѣлѣски* итд. редом са сваком скоро сугласником у почетку. — Иза ових речи скраћених, долазе многе моралне изреке, поређане све по азбуци, управљајући се у томе по слову које је право у првој речи, н. пр. *Аште врагѣ твой ал'четѣ, насипштан: аште жеждет, напамѣ его* итд. Много већи део буквара заузимају после оваквих моралних изрека силне молитве и др. црквене ствари, које су за наше испитивање од мање важности (и које се могу видети у поменутој чланку стр. 69—85).

Синтетичка метода, по којој је и овај буквар израђен, најстарија је у читавој букварско-методској књижевности јевропској. Уједно је била и најраспрострањенија. Налазимо је у Немачкој утврђену још у ранијим временима, заведену по школама у првој половини 16. века (нарочито М. Лутером) и као најважнију све до најновијег времена. Како су пре Лутера у целој Немачкој школе стојале врло рђаво, почем се готово нико није о њима бринуо, и како управо није било народне школе, као што је има данас — тако велике и напредне — у Немачкој, тако није ни чудо, што је ова метода била онда једина и у највећој части. Много је чудније како се она држала толико време, када су почели устајати против ње и научници и практични учитељи износећи све незгоде приликом учења по тој неприродној методи.

Обележити утицај овог нашег првог буквара на писце који се јављају доцније у нас с истим књижевним делима, није нам никако могуће. Како је Рачанинов буквар остао у рукопису, може се мислити, да никад није ни завођен у наше школе. Сумњамо да су и остали наши писци знали што за њ, не гледајући на то што ћемо доцније наћи на доста сличности између њих и писца буквара од 1717 године.¹⁾

П. П. Кад сам свршавао овај чланак дознао сам добротом г. Стојана Новаковића, да у карловачкој патријаршијској библијотечи има неки рукопис и у њему на крају (на 206 и 207 листу) почетак буквара. За њ држи г. Новаковић да је допуна овом овде описатом, по да је ипак старији од њега за коју годину. Наслов му је мало друкчији него у овога, а материјал скоро исти. После буквице пду слогови: Ба, ва, га, да, птд. редом са свих 20 сугласника. Исто тако спајају се ови сугласници редом и е: ё, и, о, ѝ, њ, њ, њ, ю, я. По том долазе слогови: бра, вра, птд. птд. редом са свима гласницима.

2.

На другом месту узимамо један буквар, на коме нигде није забележено ни место где је ни време кад је штампан. Ослањајући се на библијографију г. Стојана Новаковића (стр. 16.) држимо да му је писац Захарије Орфелин и да је штампан у Мъецима године 1776. Може бити, да му је издање, које је у нашим рукама, из доцнијег времена (н. пр. од 1793. г.), јер се на једном месту у предговору овог буквара вели, да се на ново („вновь“) издаје: но свакако не ћемо погрешити, ако узмемо да у доцнијем издању није било никаквих измена, почем би се

¹⁾ Вредност овог буквара, као и свију осталих које ћемо у овом чланку изложити, разложићемо на крају у општој карактеристики и оцени синтетичке методе.

то у том случају изриком напоменуло. Наслов је Орфелиновом буквару овај: „Первое оученіе хотящимъ оучитися книгъ писмены славенскими, называемое Букварь. Съ многими полезными и потребными наставленіями, по которыма возможно въ краткомъ времени отрока, не токмо церковныя, но и гражданскія славенскаго языка писанія совершенѡ читати обучити, къ прямомъ Бг̃опознанію и Бг̃опочитанію наставити; и къ попятію разныхъ въ гражданскомъ житіи изждныхъ вещей привести: Нпшѣ перѣ ради оупотребленія сербскаго юношества изданъ.“

У предговору свога буквара писац се позива на некуство, како српска деца учећи се читају словенских књига издангубе врло много у почетку учења, па ипак не изиђу из школа многи, који би умели да читају „безъ погрѣшенія правилно и добро.“ Као главни узрок, што је то тако, налази Орфелин, да је то што деца „не имѣтъ основателвнаго въ самомъ началѣ наставленія.“ Осим тога напомиње, да је кривица и до неких московских (већих) и кијевских (мањих) буквара, за које признаје да не могу бити од користи српској деци, почем је у Срба „изговариваніе речениј весьма отмѣное“, а способних учитеља опет — вели — нема много. То су побуде пишчеве, из којих овај буквар („вновь“) издаје, и то с правилима и примедбама, по којима би — вели се — могао сваки наставник, баш и да није „совершенно искъсенецъ“ за врло кратко време и без великог труда да упути децу у „савршено добромъ“ читању. Писац још обећава, да ће деца бити у стању да читају „правилно и скоро“ сваку штампану књигу, ако прописаним начином“ два три пут проуче овај буквар, нити ће — вели — као дотле бити од потребе, да се деца уче толико времена да читају и из других књига.

Што се тиче угледа, по којима је писац изradio овај буквар, то он сѣм напомиње, да је у томе следовао „са-

нимъ, искључившимъ народамаъ, имѣющимъ понеченіе ѿ успѣхѣ въ наукахъ своего юношества." За ово ћемо одмах наћи потврде. — Разлажући, како није потребно, да се поред овог буквара даје деци још који (од оних који су за онда били најраспрострањенији), Орфелин препоручује онима који би хтели да уче сасвим малу децу познавању писмена да раде овако: да начине онолико четвртастих картица колико је у азбуци слова, да се на свакој картици напише слово по величини карте (не каже се у ком облику, по но свој прилици као штампана слова) и да се детету дају у руке сваки дан по две карте и да му се показује, како се на прилику на овој карти слово зове А. на тој Б итд. (Што се тиче изговарања и именованја слова, препоручује се, да се сваки управља по овом буквару). И тако ће — вели писац — дете имати те картице по ваздан у рукама и с њима се играјући најлакше ће научити да чита. Поред тога препоручује писац, да се преко дана иште од детета ова или она карта с именованјем слова које се хоће, н. пр. „даћ миѣ Вѣки, даћ миѣ Азъ“ итд. те ће тако дете трудити се да пази и запамти спољни облик и назив свакоме слову и на некађе даваће одмах ону картицу коју треба. Нарочито би се ово постигло — изјављује писац на крају свог предговора — кад би родитељи обећавали својој деци, да ће им за свако погођено слово дати какав дар, било то у вољу или другом чему. И на тај би начин — мисли писац — „маленкіе дѣти, которые только проговаривати начыятъ, въ десять или въ 15 дней выучили азбукъ.“

Ове четвртасте „карте“ са исписаним словима и ово давање којекаквих поклона за погађање слова, опомиње нас на тако назване „човекољупце“ („филантропинисте“) у Немачкој и на њиховог најнеуморнијег поборника Базедова: за то ћемо о овоме коју рећи.

У Немачкој је стојало врло рђаво са школама у то време кад су се јавили „човекољупци“ (у првој половини

18. века). Спротива деца која су се учили по школама, била су прави мученици. Учитељи су били страшно сурови људи, који су тукли и пребијали децу кад год су могли. По основним школама морала су весела деца да уче до зла бога сухопарне ствари, све без икаква трага од разумевања и од љубави према ономе што су учили. Особито се граматика бубала на памет, а исто тако и непрегледно силество изрека из св. писма. Чим које дете није што год од своје лекције научило по вољи свом „магистру“, најобичнија му је у оно време била казна да мора научити тачно од речи до речи 119. псалм Давидов (који износи скоро два листа вел. ом. по Даничићеву преводу). Филантропистице дигше се да томе злу доскоче. Обратише прво пажњу на реалне науке, усташе претиву лажне побожности, а што је најзначајније за оно време, они уведоше по школама велику благод у поступању с децом, место доондашњег тиранилука и батинања. Они су, — то им се мора признати (као што веле Карло Кер и Г. Шлимбах у својој методици почетне наставе из језика¹⁾) хтели и ради били да створе много доброга и човечија, али пису умели да огласе рат доондашњој (синтетичкој) методи с именима слова и да је оборе, већ су само гледали да човечним поступањем и другим којечим загладе с поља и засладе некако оно што је по себи било сухопарно, горко, несварљиво за нежну природу детињег духа и скроз неприродно и систематисано у неке голе, форме и класификације без икакве занимљиве садржине. Тако најзлатнији филантрописта, Вазедов, мислио је да се читање може сиграјући научити. Према таквом схватању он је непрестано радио и измињљао којешта, чиме би деци олакшао сухопарно бубање слова и бесмислених којекаквих слогова. Тако у разним својим књигама он је препоручивао и, пр. родитељима, да пред својом децом изговарају речи од разних слаткиша,

¹⁾ Види *Die Methodik des sprachlichen Elementarunterrichtes*. Gotha, 1866.

од воћа или шића, као: јабуке, крушке, сухо грожђе, бадем, мед, шећер, млеко итд, а деца да се од својих родитеља тако исто уче изговарати те речи. Тако у једном његовом буквару стојале су ове речи: „Е-во сли-ка од лепих ствар-чи-ца: ко-ла-чи-ћа и дру-го-га те-ста; је-дан та-њир су-хо-га грож-ђа и ба-де-ма; је-дан грозд на ло-зи-ци, је-дан ба-дем у љуш-чи-ци, је-дан ба-дем сав о-љуш-тен, је-дан не-рец и је-дан рак; је-дна ча-ша и је-дна бо-ца итд. итд.“ Ово је сиграчка с изговарањем речи (по слоговима). Пошто се то сврши, онда је требало по Базедовљевоу начину да се настави слична сиграчка и с учењем и са „српцањем“ слова. Рад тога су се цртала слова на картама (онако као што се препоручује у овом нашем буквару), па су се онда деца са својим родитељима играла карата. Отац баца и. пр. *а* (из средине карата које стоје пред њим), а дете потражи у својим картама *б*, баца га на сто до *а*, па радосно изговори: *а б*. Отац баца даље карту, на којој је нацртано и. пр. *о*, а дете нађе и. пр. *з*, баца га на сто, па од радости повиче *о з!*“ Кад тако погоди дете да прочита оно што баца оно и отац му, онда — препоручује Базедов (а по њему ваљда и писац нашег буквара) — треба детету за то да се даде што год, и. пр. мало суха грожђа или парче јабуке или крушке, или да му се покаже каква лепе слика, или да му се допусти, да може за који тренутак свој шеширић накривити, или опет да му се за то што је погодило другови његови учтиво поклоне итд итд. — Као што се види, Базедов је вољан био, да цео рад сухопарног учења начини колико је могуће занимљивијим, па је у томе — разуме се — отишао и сувише далеко, те је цео рад учења, који по себи мора бити вавек озбиљне природе, постао права сиграчка, без икакве више цели за децу и излишан у очима озбиљна човека. — Али то све није било доста „ревностом“ Базедову. Он смисли и поручи код хлебара, да му умеси и ис-

пече по доста од сваког слова немачког. За тим напише књигу о томе, тражећи да се у свакој вароши постави по који хлебар за прављење и печење слова (од теста од ког се обично месе земичке), па да та слова купује учитељ за дечије паре и на њима да уче деца читати. Које дете научи које слово, оно га сме (у школи) да поједе. Базедов сâм вели: „Ми смо то огледали. Више од четири недеље дана није ни једно дете имало потребе да једе печена слова. Кад пође ствар као што треба, онда прављење тих колачића не стаје дневно за свако дете више од 2 паре. То чини на недељу по 12 пара, а за четири недеље нешто више од гроша. Топко ова ствар дојиста вреди, па ма како да су деца спромашна.“ итд. — Ова „неочекивано велика поправка“ — као што је Базедов кретно свој проналазак — нашла је у оно време многих и ревностних присталица. Оно се истина после Базедова нису више јела слова по школама, али су се играња настављала још више после њега. Тако су се оне карте и слова по букварима штампале разним бојама, и то „шаренило“ држало се за неки напредак. (За девојчице прављене су лутке с аз. буки, вједи итд). По букварима било је осим шарених слова и свакојакних слика са стиховима да не може глупљим бити.¹⁾

На шарена слова налазимо и у нашем овом буквару.²⁾

Буквица је изложена у облику великих и малих слова (по 40 на броју) заједно с придодатим именима слова, да би се — вели Орфелин — дете још испрва навикло на добро изговарање. А да би дете „још боље схватило и запамтило“ спољни изглед слова, наводи писац читаву буквицу још три пут: једном као велика, други пут као мала слова и трећи пут обрнутим редом.

¹⁾ Види о свему томе поменуто методичку стр. 14—17.

²⁾ Велика слова штампана су у црвеној боји; исто тако и почетно слово од имена слова; мала пак слова штампана су црном бојом.

Иза ових буквица писац се упушта — доста кратко — у разделивање слова (гласова) на: „самогласнија“, „согласнија“ и „припријажногласнија или безгласнија“ (стр. 10). Као методски разлог томе наводи се: што је „неможно безъ тога правилно и добрѣ ни читати ни писати.“ Уједно се ту излаже, где долази њ а где њ, шта је ѿ, спомиње се ѿ и доказује се како је потребно да у буквици има и и и њ зарад разликовања неких речи итд.

Кад се деца потпуно упознаду с црквено-словенским словима, онда их — вели писац — ваља упутити у познавању „грађанскихъ писменъ.“ И та су слова (на стр. 12) изложена и као велика и као мала с придодатим малим црквеним словима, само их је мање на броју (т. ј. свега 32). Остало навођење буквице као „началнихъ и подначалнихъ писменъ“ и дељење гласова, готово је онако исто као што споменуемо напред за црквено-словенску буквицу.

О слову *ѣ* говори се да је Србима потребно и да се „двојако“ изговара.¹⁾

Иза овога долазе слогови. Они су састављени из два слова (једног сугласника и једног гласника), и то у два пут: црквено-словенским и грађанским словима као: Ба, бе, би, бо, бѣ, бы, бѣ, бю, бя и тако редом с в, г, д итд (преко 200 слогова са црквено-словенским и близу 200 с грађанским словима). Међу овим слоговима има и таквих, за које Соларић доципије каже, да се никако не налазе у „чистом нашем“ језику, а ти су н. пр. гы, гю, гя; дю; кы, кю, кя; фю, фя итд. Орфелин пак велѣ, да их је навео — не обзирујући се на пређашње словенске букваре, већ — угледајући се на петербуршке и латинске, да би деца лакше утубила „гласнија писмена, которыя здѣ едино у другога блиско стоитъ.“

¹⁾ Ово је чинено из нужде, почем онда није било данашњег слова *ѣ*. За то се и патезало свакојако, те се за прво (*ѣ*) писало и тѣ а за друго (*ѣ*) дѣ.

Да овај разлог не вреди много, разуме се по себи. Много је похвалнија друга примедба шпичева, у којој се оправдава што није још више слогова изређао (као што их има у другим словенским букварима), да не би „дѣти въ такихъ слогахъ время напрасно теряти, расуждая что реченія полезнѣе простыхъ такихъ слоговъ.“ (стр. 18).

Методско правило за ерицање и изговарање слогова гласи: да ђак именује испрва само слова, а учитељ да изговара слокове, па да тражи од ђака да и овај повтори то што он изговори, а доцније да се ђак сам научи обоје изговарати (стр. 17).

Прелазећи на речи од три, четири и више слова ницац напомиње, како наставници ваља добро да паже, да деца изговарају сваки слог јасним гласом и сваку реч чисто по акценту и да је читају онако као што је написана.⁴⁾

Што се тиче прве врсте речи, ту није — као доцније у других — пажемо ни најмање на какву систематичност, јер и. пр. гласник долази час у почетку, час у средини, час опет на крају, а сугласника има један или два (н. пр. азъ,.. вѣѣ,.. лжа, мжа,.. ѣлз (стр. 19 итд). Од речи с два слога (и 4—5 слова) има и оваквих: „ав-ва,.. пр-ха,.. ла-ва,.. ха-ря,.. ца-та“ (стр. 20) итд. Ко-

⁴⁾ Тако и. пр. забрањује им реч: во имя читати као: ва име; исто тако забрањује читати ове речи: хвала, христосъ, филиппъ, фистъ, фараонъ итд. као: вала (или и: фала), ристос, вилиц, вист итд. Нарочито говори противу тога, што се речи: лѣпота и лѣпнѣй (и лѣпѣ) читају као: лепота, лени (и лени) и пребакује онима који те речи тако изговарају како то раде „безъ расужденія что лѣпѣ и лепѣ имуть въ сербскомъ языкѣ свои особенныя знаменованія“, јер лепота („лѣпота“) значи „красоту вещи“, а лени је смеша земље с плевом и водом („съ плевелью и водою“) итд. Од свега тога и од других речи „языку не свойственныхъ и слуху неприятныхъ“ ваља ериску децу — по изричној препоруци овог русомана — „прилѣжнѣе отвращати.“

лико су такве речи могла српска деца разумети, то може сваки себи представити. Исто тако има и оваквих речи: „Ат-ті-ки, бе-ре-за,... га-ле-ра,... жа-ло-ба,... из-ли-ха.... че-са-ло“ итд. За ове и многе друге речи одо те врсте примећува писац, да је нарочито бирао такве у којих су слогови састављени само из по два слова, „что би тѣмъ легчае отроку возможно было, составляя тако краткія слоги, реченія изговаривати.“ За веће речи (стр. 21. и 22.) напомиње унапред, како при њиховом српцању ваља назити: ако се која свршава на два гласника, онда је последњи слог за се, а ако се десе два гласника у почетку речи, онда први чини за се слог, а уз други иду остали сугласници, н. пр. €-ди-на-че,... і-дол-ско-е,... кр-ман-ка.... фі-фи-да,... ѳе-о-ло-гі-я,... в-па-ко-и (48 на броју). Уз то се наводи још неколико правила, како различне речи ваља делити на слоге.

На послетку се још наводи неколико (27) речи од једног слога, а од више (4—5) слова, и неколико (преко 30) речи од више слогова грађанским словима. Да се и ту није пазило на избор речи и на ону децу која би их имала читати, види се из неколико њих, н. пр: „А-да-мантъ,... гар-ни-зонъ,... кан-ди-датъ.... у-прям-ство,... це-ре-мо-ні-я,... шля-хет-ство,... эке-пе-ри-ментъ“ итд.

И у једној примедби на крају овог одељка (стр. 24) опет признаје писац, да српска деца проведу по „три и четири године“ с букваром и прочитају неколико пута часловац и псалтир једва дођу до тога да читају без погрешака. Узрок је томе, вели, што деца немају темељног упутства „въ познаіи и складыванью писменъ“, па се од стране писца препоручује, да учитељи непрестано упућују децу, како ће састављати из „писмена“ слоге и из слогова речи, ласкајући себи, да ће се на тај начин деца за кратко време спремити да добро књиге читају.

У део букварски долазе и скраћене речи које се налазе по црквеним књигама. Оне се налазе у овом буквару у приличном броју (близу 160). Упоредо с њима изложене су и потпуне речи, како би деца „знала, какъ оныя подѣ титлами ештѣя изговоривати надобно“ (стр. 33.)

3.

Иза Орфелиновог буквара долази као по времену њему најближи: „Букварь ради сербскаго юншества въ хвнгарскомъ кралевствѣ, и присовокупленныхъ емъ предѣлахъ“, штампан у Вечу године 1785. Он је врло значајан с тога, што су се из њега и његових доцнијих издања учили толики параштаји српске деце како у Аустрији тако и у Србији (у Србији готово непрестано до 1844. године).

Цела буквица у штампаним и брзописним, великим и малим словима, изложена је на првим странама тога буквара овим редом:

а, б, в, г, д, е, ж, **ѕ**, з, **џ**, и, **ї**, к, л, м, н, о, п, р, с, т, **ѡ**, оу, ф, х, **ѣ**, ц, ч, ш, щ, љ, њ, њ, ѣ, я, **ѵ**, ю, **ѧ**, **Ѩ**, **ѩ**, **Ѫ**, **ѫ**. (Овде су — примера ради — наведена само мала слова у штампаном облику). Пре него што би се прешло на склапање разних слогова морао је дакле ђак изучити ова 43 слова и то у четири разна облика, (дакле управо преко 170 по спољашњем изгледу доста различних слова).

И у овом буквару, као и у првом и у другом, долазе прво слогови од два слова, н. пр. Ба, бе, би, бѣ итд. спајајући редом све сугласнике с гласницима. У осталим слоговима разликује се од њих, јер је у њему — што се тиче слогова — проведена велика систематичност. Тако иза првих слогова долазе слогови од три слова, и то прво такви који се почињу с којим гласником, завршују с љ, а у средини имају буди који сугласник (н. пр. азъ, адъ, охъ.

ихъ итд стр. 6.), даље слогови који се почињу буди којим сугласником, савршују се и, а у средини имају који од „осам“ гласника (н. пр. бой, вой, дой, чай, дай итд стр. 7.) и најчешће слогови састављени од два буди која сугласника и једног гласника на крају (н. пр. бла,... мно,... кси,... лгз,... прю,... чтз,... фро итд). Иза ових долазе слогови од 4, 5 и 6 слова, склапани нарочито тако, да у почетку стоје по два и три сугласника а на крају који гласник (н. пр. стра,... скля,... сплю,... жезлъ,... фістъ итд. близу 70 таквих слогова, стр. 7 и 8).

После простих слогова долазе читаве речи од два и више слогова (као: бо-дростъ, крѣпл-шіи, совокупл-шіи, рожд-ше... Ан-на, Сар-ра,... зи-ма, па-ра... Авра-ам', Мо-авъ итд. од стр. 10—16). — На послетку долазе многе скраћене и потпуно обележене речи (на три и по листа) и неке заменице с предлозима къ и съ. С тим се завршује први — букварски — део¹⁾.

Овај буквар од 1785. год. налазимо и у доцнијим издањима, и то у једном од 1812. год. у другом од г. 1844. и у трећем од г. 1853. У овим је издањима остало све као што смо изложили из буквара од 1785 год. Само је буквица у неколико скраћивана, почем је изостављен који облик од слова навођених два и три пута у првој буквици. (Осим тога у азбуци је промењен спољашњи ред у толико, што после првих малих слова у штампаном облику долазе одмах мала брзописна слова, а не као у оном издању од г. 1785. да долазе велика слова штампана одмах после малих у истом облику.²⁾)

¹⁾ Имамо напоменути још и то, како је овај буквар израђен напореда на два језика: немачки и црквено-словенски. Буквица је само чисто словенска. Што се тиче слогова, они су — разуме се на немачкој полутини са свим друкчији, а на словенској опет друкчији. Све пак остало налази се у верном преводу и на једном и на другом језику.

²⁾ Што се тиче немачког текста, тај је у овим — будимским — издањима са свим изостављен.

4.

Буквар Павла Соларића, назван: „Букварь славенскій триазбучный, или первое руководство къ познанию книгъ и писаній“ итд. штампан је у Млетцима године 1812, и одликује се од пређашњих својом садржином, која је изложена нарочито у другом делу. Из предговора Соларићевог види се, да је била у оно време велика потреба да Срби добију свој потпуни буквар „и отличанъ отъ Букварей другихъ народовъ, како что е отлична и судьбина наша отъ съдѣбине другихъ, и нисмо наше отъ писма ихъ“ итд. Желећи да „самоуки наставници“ (каких је онда понајвише било у нас) добију у руке „једнако правило и руководство“ за себе и за децу коју уче, и намеравајући да једном избави српске синове „отъ оне погубне дангубе съ иѣволикрократнимъ иѣвстимъ пречитаваниемъ часослова и фалтира, коя толико дуго не дала Србѡм отворити очи и ободрити родителе српске изъ онога равнодѣшнїа или неохоте ко книгамъ, коя е попремногъ произишла изъ досаде, гдѣ они доселѣ, не видећи по три и четири афта никаквога успѣха дѣце свое, враћали су изни сираведливого презрениа къ (такѡвимъ) школамъ и Магїстрѡмъ, синове свое дома“ итд. Соларић је после Орфелина а за Србе написао први заједно с букваром и неко унутство, како треба децу учити читању црквено-словенском и грађанском (а и глаголитичком). За то је његов буквар у првој својој поли испрекидаи честим примедбама и онширицијим разноврсним унутствима.

Испрва разлаже Соларић, шта је то книга и на шта су слова, опредељује буквар као книгу која учи „правоглаголанїю славенскомъ“ или као науку која учиује како ће се познати словенска слова, како ће се правилно изговарати, како ће се у слогае скупљати, како ће се речи правилно читати, а по том како ће се и сама слова цр-

тати (т. ј. писати), — па дели буквар на два дела: „правоглаголаиѣ и краснописанїѣ.“

У првом делу пошто је определио шта су слова у онште, излаже одмах сва мала слова словенска (42 на броју) по њиховом спољашњем изгледу, казује како се зове које слово по свом имену и обележава њихов глас. За тим казује, како је ту буквицу саставио св. Кирило угледајући се нешто на грчку азбуку нешто на св. Јеронима, и напомиње, како је одавна постојао обичај, да се имена дају појединим словима, и како и ми имамо имена: аз, буки итд. за своја слова. Ово „подражавање“ вели Соларић није било добро: „Ибо вмѣсто ѿтворити умъ некамо натрагъ таковыми имени, требало би (како су већ древни Римляни творили, хотя ползчивъ ѿтъ Грековъ, како и мы, азбукъ) сваку букву звати, елико можно, онымъ самымъ гласомъ, когдѣ она знакъ естъ.“ — На крају овог одељка примећује Соларић, како наставник ваља детету да показује свако слово претом или сказаљком, да му га именује и да му покаже како се изговара (као глас), н. пр. „Писме ово А, именѣ се Азъ, а гласи аа — — —; ово писме Б, именѣ се Бзкп, а гласи Бъ“ итд. —

После изложене буквице и овог упутства Соларић дели слова по вацрту на „рукописна и књигопечатна“, па ова друга дели на строчна мала или подначална“ (и излаже их сва редом — као и остала — како изгледају), на „строчна велика или начална“, и најпосле на „двострочна или надначална“ (стр. 15). То је била подела слова по њиховом спољашњем изгледу. Осим тога дели Соларић слова „по вѣтрениѣи силы“ на „самогласна“ и то на „проста и сложена“ (ова сложена опет на „двогласна“ и то „мѣстена — као: ай, ей, їй итд. — и „потаєнна“ — као: ѳ, ю, ѿ и ѡ) и на „трогласна“ — као: ѳй, юй и ѡй; даље на „согласна“ и то „проста и сло-

жена" ¹⁾ и најпосле на „безгласна“ куда рачуна њ и њ. казујући како су она у свези са сугласницима „полугласна“ слова (стр. 16 и 17). Напоменућу из чега је састављено слово Ѣ, наводи, како у Срба има још једно слово: Ћ које се зове ћерв а час ћерв, па вели, како се држи да је боље јачи глас (Ђ) писати овако: дъ (јер онда још није измишљено слово: Ђ), а слабији глас (ћ) писати словом Ć. После разлагања: где треба да се пише ѕ а где з, како се ф и ѳ не налазе ни у једној чисто словенској речи, место којих слова долази: ш, из чега је састављено ѡ, ѣ, ѥ, ж (јус) итд. (стр. 18.) налазимо нешто упутства, како треба децу — пошто науче сва слова и по имену и по гласу њиховом — често пропитивати, која су слова „самогласна“, која „согласна“ и која „безгласна“. У одговору свом — вели — треба дете претом да показује која су то слова, па пошто се у томе довољно упуту, да сазна келко има слова „самогласних“, колико „согласних“ итд. и да их на памет казује (стр. 19). Рад тога по свој прилици препоручио је још у предговору свом ово: „време није застављати дѣвѣ къ азбѣвѣ, докле нѣсѣ у состоѣнѣю наизвѣстѣ до стотнѣ числитѣ, и кзѣнѣ что год (грахѣ, лѣшникѣ) рѣкомѣ безѣ помѣхе брѣнтѣ“: (стр. 6). Од мање су важности за нас овде правила која поставља Соларић за изговарање неких и неких слова, нарочито гласника, (стр. 19—21) а исто тако и нека његова правила о „срицању“ (стр. 22—27). Од ових последњих навешћемо само упутство, које Соларић препоручује учитељима за практиковање приликом срицања. Најпре признаје, како је наше „срицање“, услед сметња које долазе од наших азбучних имена, почетницима врло тешко, како сви изгубе с њим се занимајући

¹⁾ Проста сугласна слова су му: б, в, г, д итд, а сложена: бл, гм, ни, ст, итд. Сложена дели омет на „раздѣлима“ — као: лл, ни, рс итд. — и „нераздѣлима“ — као: бл, вр, мл итд.

много времена, и како се многи (не могући се у томе извештити) држе „за неспособне ко извиченију чтенія, и советише им се да оставе книгѣ“, — а за тим изјављује своје страховање, да то није главни узрок, што је у нас свакад мало људи који умеју да читају и „что многи познаю чуждее писмо, нишѣ нимѣ свой языкъ, а за азъ и Буки не могъ ни чзти.“ Интересантно је, како сам Соларић налази, да ми „сричући“ коју реч (по методи која тражи да се слова уче по својим именима) „заведемо съ именима азбучными нѣкии дивій разговоръ, кой ѣ са свимъ чуждѣ оной рѣчи, и ономъ, кой насъ слыша, ако не учио се оваковомъ срицанију.“ Сам пак препоручује наставницима, да припремају своје ученике за срицање, учећи их разликовати како свако слово има своје име и свој глас и „да у срицанију име тога ни во что не вѣнѣявасе, но само штемѣсе гласѣ.“ Доследно томе наводи примера ради (нарочито за оне наставнике који не умеју да сричу речи у којих је у почетку или у средини гласник чишећи за се слог) две три речи како их ваља срицати: „Отецъ, Моавитъ“ итд. сричу се овако: „Онъ (произнеси) ѿ, — твердо вѣтъ цы ерь (произнеси) тецъ, совокзницѿ Отецъ“ итд.

Даље наплазимо прво на слокове од два слова, готово овакве исте као и у последњем буквару (и готово у истом броју). Од правила за упутство имамо овде напоменути, како Соларић препоручује, да деца испрва изговарају слова, а учитељ слокове, и да показујући деци како се који слог изговара то повторава докле она сама не свикну једно и друго (као и у Орфелна). — Слогови од три слова — једног гласника и два сугласника — грађени су онако исто као и у буквару од 1785 године, само их има (готово два пут) више у Соларића него у његова претходника. (стр. 28. и 29). Они су чист посао Соларићев, као и остали слогови од четри слова, н. пр. здра, здри, съве итд. (стр. 30).

Што се тиче речи и већих слогова, и они су чет Соларићев, као што се уопште и то примећује, да је овај вредни књижевник много више пазио да сличне ствари дођу у своје групе. Највећих речи у овом буквару има од 2—3 слога, н. пр. бра-зда, вре-менъ итд. аз-бѣ-ка, бе-сѣ-да, ва-рп-во итд. (стр. 31).

Кад деца отпочну састављати из слогова речи приликом „срицања“, Соларић препоручује учитељима готово све оно што и Орфелин. — За читање прописује у свом буквару (в. његов буквар стр. 34—40.) неколико правила, у којима опредељује испрва шта је читање, шта је реченица, који су знаци интерпункције и рашта се употребљавају, а за тим: у чему се састоји добро читање, како треба гласом удешавати према различној садржини у којој се исказује „веселост, љубав, жаљење, страх“ итд. Што се тиче „средстава“ којима се долази до „савршенства у читању“, Соларић напомиње: да се марљиво чита, да слушамо оне који говоре правилно и да се на њихово читање навикавамо, да с пажњом најпре прочитамо оно што ћемо „јавно“ да читамо и да пазимо „на смисао писатеља.“ Најпосле препоручује, да деца сричу своје прве задатке по један пут, а „ако треба“ и по два пут, докле се дете не извежба да без „срицања очима слокове бере“ и „реченија едно за другимъ“ чита. После још неколико одељака из буквара тражи, да се деца упознају и с брзописном буквицом и да им се задају прописи „по правиломъ краснописанія“ и да наставник с ученицима разликује „славено-сербскій“ језик од нашег народног говора.¹⁾

¹⁾ После разноврсног материјала намењеног за читање и после неких краснописних правила излаже Соларић „руску“ буквицу (стр. 105—108) и глаголитницу „азбуку славено-илиричeskъю“ (стр. 116—128).

5.

Имамо да разгледамо један буквар, који је 1824 год. штампан у Москви под насловом: „Началное оучение челоѡкъѡмъ, хотяштымъ учитися книгъ божественнаго писанія“ с додацима: „Во имя отца, и сына, и святаго дъха, аминъ“ и: „Боже въ помощь мою вонми, и вразуми мя во оучение сіе“, и који је 1847 и 1861 год. прештампаван у Београду с додатком напред: „Букваръ“ („или началное оучение“ итд). Новога у методи не ћемо у овом буквару наћи, већ само други неки материјал одређен за срицање и читање. Прво је изложена црквено-словенска буквица у облику малих (45 на броју) штампаних слова, међу која су помешана и два *А* као велика слова, а за тим грађанска буквица у облику великих и малих (по 38 на броју) слова, (међу којима се налази и: **Сс, Ээ, Џџ, Жж, Оо и Уу**).

Слогови састављени из два слова прављени су по додањем начину, као што смо га управо прво видели у буквару од 1717 год., т. ј. прво се узме један гласник, па се спаја са свима сугласницима редом по буквици тако да гласник стоји на другом а сугласник на првом месту, н. пр. *бю, вю, гю, дю, жу, зю, кю, лю, мю, ню, пю, рю, сю, тю, фю, хю, цю, чю, шю, штю* итд. с осталим гласницима, па и *с њ и с њ* (н. пр. *б њ, в њ, г њ, д њ* итд. редом до *шт њ* и *б њ, в њ, г њ, д њ* итд. све редом до краја) изузимајући сугласнике: **ѡ, љ и ѣ**, који се на против налазе у првом нашем буквару (од 1717 год.). (Оваквих слогова има на другом месту управо 220, т. ј. по 20 од сваког (од 9) гласника и од њ и од њ спајаних с 20 сугласника).

Као што смо у првом буквару (од 1717 год.) нашли слогова од три слова: два сугласника и од једног гласника, спајаних тако, да један сугласник непромењено стоји у средини и да се сваки слог с гласником којим свршава,

тако исто на то налазимо и у овом московском буквару, и то — што нарочито пада у очи — са сугласником *р* у средини као и у првом буквару. Једина је разлика само у томе: што се у буквару од 1717 год. задржава први сугласник донде, док се не изређају (на крају) сви гласници (као н. пр: бра, бре, брц, бро, брџ, брѣ), а у московском буквару од овог века мења се само први сугласник, докле се сви сугласници не изређају (н. пр. бря, вря, гря, дря, жря, зря... лря... нря... рря итд. 20 таквих слогова). И на овај начин има начинених управо 220 бесмислених слогова, који су грађени по једном калупу — све за љубав непојмљиве систематичности — не обзирајући се, што нити имају каква смисла, нити се у језику којем чују (као н. пр. рра, рре, рри, рро, ррџ, ррѣ, рри, ррѣ, ррѣ, ррю, рря итд).

И тако цео део букварски састоји се само из буквице (два пут изложене) и из 440 неразумљивих слогова. — Даље долазе још једном сва слова редом с исписаним својим именима (као: азъ, а, бѣки, б итд.) и скраћене речи које се налазе већином по црквеним књигама.

У осталим издањима овог буквара измене су врло незнатне. У издању од 1847 године напред је изложена буквица великих (44) слова, и испод ње и азбука малих слова. Слогови од два слова остали су сви они исти, а слогови од три слова умножени су још новим (из буквара од 1755 год. редом преписаним) слововима. (Свега их има 269 слогова, 220 старих а 49 придодатих из буквара од 1785 год.) У првом издању није било слогова или управо речи од пет, шест и више слова, а у другом се издању налазе у приличној количини (на читавом једном листу), по ни једна реч готово није нова, већ све су преписане из буквара од 1785 год., само су нешто мало друкчије распоређене. Осим тога друга је пола буквара изишла много краћа у другом издању. — Треће (од 1861 год.) издање

са свим је онако као и друго, које се — као што видимо — само у множини слогова и речи од првог разликује.

Велика је сличност између овог буквара од 1824 г. и његових доцнијих издања и оног од 1717 г. који смо узели за прво дело у нашој букварској књижевности. То нам даје доста повода да мислимо, да је и Киријан Рачанин угледао се на Русе састављајући свој букварски део. Што се у доцнијим издањима налази више материјала, тај је — као што видимо — узимат из будимског буквара, који је био и у Србији најраспрострањенији и онда највише познат.

И још једном или управо два пут сусретамо се с овим московским букваром истина у сасвим другом (спољашњем) облику. То је „Србски букваръ, ради ученија младежи грађанскому и црковному читаню“, штампан у Новом Саду год. 1856 (од 52 стране на средњој осмини). Ово је опет поновљено издање буквара, који је под истим насловом штампан год. 1836 на Цетињу; само су — као што видимо из једне примедбе на насловном листу (екземплара који се налази у народној библиотеци у Београду) нечијом руком прибележене — „неке мале и незнатне промене“, учињене у доцнијем ново-садском издању од 1856 г. Што овај буквар држимо за понављана издања московског буквара, на то нам даје права његова прва (истина врло малена) пола, која је са свим непромењена остала, а што га одвајамо овако од издања од 1847. и 1861. год. то је због његове друге (многе веће) пола, коју је други писац с других страна морао прибрушити.

Рекосмо, да је у првој поли остало у овом издању (од 1856 г.) сасвим по староме. Што је промењено, то је само спољашњи облик слова. Место ррквено-словенске буквице дошла је — према новом наслову — српска буквица и ова је изложена на првој страни у облику великих слова за тим на другој страни у облику малих слова. (све по 36 на броју, међу којима нема; **з, ѝ, ѿ, џ, ѡ, љ**,

ѝ, џ, џ, џ, џ). Што се тиче слогова (од два и три слова), они су готово непромењени остали. Грађени су истим редом, само им је број увећан услед нових српских слова: Ђ, Ћ и Џ.

Друга пола сасвим је нова. У њој су разне „избране“ изреке моралне садржине и разноврсне приче, басне и животописи неких личности из српске историје.

Словенска је пола — што се тиче материјала одређеног за читање — истоветна као и у првом московском издању, само је много краћа, (јер је изостављен „сокращенный катихисисѣ“, који заузима пуних 9 листова у првом издању).

6.

Из оволиког се прегледа види, како доде управо није било никаког четвртог буквара за српску децу. Наша су се деца (нарочито у Србији) учила непрестано из оног буквара од 1785 год., који је — због својих доцнијих издања — познат под именом „будињски буквар.“ Из њега су се учила деца све до 1838 год. (или управо до 1844 год.) кад је у Србији изишао први буквар за српске школе. Но много раније — још год. 1827 — изнео је Вук Стефан. Карацић свој „Оглед српскога буквара“ у својој „Даници“ („Забавнику“ од исте године), из које је и у особитој књижици одштампан. Вук није написао потпуни буквар; то и он сам не вели: осим тога по његовом букварском „огледу“ нико није покушао да начини потпуни буквар с методом гласања, коју он препоручује; али поред свега тога овај је „Оглед“ Вуков значајан с много страна. Ми не бисмо смели обићи Вука рад саме потпуности историјског прегледа наше букварске методике, а још кад узмемо на ум, да је Вук, први (може бити) огледао да учини неке важне измене у синтетичкој методи, по којој је и он свој „Оглед“ букварски радио, то на сваки на-

чин дужност нам је, да се што боље упознамо с тим првенчетом чистога српског језика.

И досадањи писци увиђали су и нагађали, да има тешкоћа које деци смећу, те не науче у школи читати као што би требало; по ни један до Вука није погодио управо, које су то тешкоће и које би по томе што пре ваљало одклонити колико се може. Вук је у синтетичкој методи нашој први пронашао прави узрок, који отежава деци учење читања и задаје им силне муке које морају како му драго да савладају, да би после толиког времена колико толико научила течно читати. Да бисмо се о томе уверили, навешћу из његовог предговора к „Огледу српскога буквара“ (од год. 1827) неколика места. Разлажући, како је онај „који је први писмо измислио“ био готово „више Бог, него човек“, и како су у Срба ретки људи који знаду читати и писати, и „ако су још пре хиљаду година са законом ришћанским примили тај дар Божиј“, Вук наставља овако: „Што Срби још слабо почињу књигу учити, и што је још сва српска књига у читању часловца и псалтира, томе је криво много којешта; али што многи учи по двије и по три године читати, па опет не може да научи, него остане сврзислово, томе су само криви буквари и учитељи.“ И тако видимо, како Вук устаје (први) противу самих оних који пишу букваре и противу њихове закореле системе. Он вели одмах даље: „Сваки прави и паметни родољубац мора желити, да се и у нас буквари начине и школе уреде према данашњем вијеку; а онаке родољупце, који — имајући ревност, но не по разуму“ — вичу, да се ништа не поправља, онаке, велм, ваља сажаљавати, и молити се Богу, да би ји опаметно и на прави пут извео. То је највећа разлика између човека паметна, и између простака, што паметан човек једнако жели и труди се, да што боље научи или измисли, и да он буде паметнији од својије стари, а његова деца од њега; про-

стак пак све је рад, да остане, као што су му и стари били, а његова ћеца, као и он што је. Какав би јадап и жалостан род љуцки и овај свијет био, да су сви људи остајали онаки, као што су и њови стари били! Бог је само безумним животињама усудио, да остају до вијека, као што су им и стари били; а човека је одредио, да се једнако учи, и све нараштај од нараштаја паметнији да постаје. Што се гођ људи по овој наредби Божјој већма труде и напредују, то све срећнији и славији постају, а што се гођ већма лијене, и задржавају, то наљичнији на звериње остају. Тако су пред нама измакли Енглези и Французи, и многи други народи европејски; тако су иза нас заостали многи дивљаци по Африци и по Америци, који и данас живе голи по шумама и једу љуцко месо сирово.“ Из овог Вуковог протеста противу оних уопште, који „вичу да се ништа не поправља“, морамо извести да није било лако устајати с којом изменом ма у чему, па и у језику и у писму народном.

Да му се не би пребацило што спомине Енглезе и Французе, који су „другог закона и племена“, он вели: „— — ево Руса, који су с нама једнога закона и племена. Они су прије сто година, како су њихов језик и писмо одвојили од црквенога језика и писма, познали, да су имена слова наших тешка и претешка за учење читати; за то су они још онда по њиховим школама место аз, буки, вједи, глагољ итд. почели учити: а, бе, ве, ге, де, же, зе, і, ка, ел, ем, ен, ѿ, пе, ер, ес, ше, еф, хе, ге.“ Овај начин називања слова држи Вук да је „сто пута лакши“, да би се по њему научило читати, па са свим умесно примећује даље: „али ни ово још нијесу права имена (?) полугласних слова, јер н. пр. б не може се читати бе, док се не метне предања е, негов је прави глас б љ. Тако учитељ који је рад кога најлакше да научи читати, ваља да му не казује никако имена слова, него само њихове

гласове, које имају у читању; па онда нема срицања, него како се познаду слова, одмах се може читати.“ „Тако — вели Вук — може човек ласно за десет дана научити читати!“ па додаје да је то огледао на неким местима. Овом „новачењу“ нису били ради пици старих буква. за то су се подсмевали Вуку и они и други „који су по старом обичају научили читати“; но Вук је остао при свом, па за то и вели: „но колика је моја радост била, кад сам пронавши (1826) године у Али (Halle), у ондашњој славној и па далеко чувеној спротинској кући, виђео, да пладе ћеце тако уче читати.“ —

У његовој буквици изређана су слова овим редом:

а е и о у
 р с ш з ж ц ч џ
 т ћ д ђ л љ к г
 в ф б п м н њ ј.

Иза ових 29 писмена (међу којима — као што видимо — нема *л*) долазе слогови од два слова састављеног прво из два гласника, друго из једног гласника и једног сугласника и најпосле из једног сугласника и једног гласника, н. пр: (1) ае, ао; (2) ое, ош, од, он, оп, ој, пе, пз, пш, пм, уд, уз, уш, уб, ум, ај, еј; (3) са, се, еп, со, су, ва, ве, вп, во, да, де, ди, до, та, те, тп, то, ту, га, го, ђа, ђе итд. још таквих близу 30 слогова).

Слогова од друге руке нема више у Вука. Он одмах — врло паметно — прелази на читаве речи, и то прво на речи састављене из два слога и четири слова, н. пр. ба-ба, бе-ба, бо-ба, бу-ба, ба-ра, во-да, го-ра, душа, зи-ма, же-на, ја-је, јо-ва, ју-не, је-ло, ку-ћа итд. (близу 50 таквих обичних и деца са свим познатих речи). Иза ових долази неколико речи опет од два слога, по од три слова, од којих прво као гласник чини слог за се, н. пр. а-ко, а-мо, е-во, е-но, е-то, п-ва, п-за итд. — За тим долазе једносложне речи од три слова, од ко-

јих су два сугласници (један у почетку, други на крају) а трећи гласник (у средини), н. пр. бан, бар, без, бпр, боб, бог, бор, бос, буд, вас, век, вид, врр, вие, воз, вук, гај, гој итд. (преко 90 речи од те врсте). — За овим једносложним речима долазе опет двосложне речи, но од пет и шест слова. (Што се тиче слогова у тим речима, они су састављени или из једног сугласника и једног гласника или из два сугласника и једног гласника, коме је место у средини слога, — као и у горњим једносложним речима). Као што је међу горњим речима било различних, готово од сваке врсте говора, тако их исто има и овде, н. пр. ба-рем, ви-сок, го-лем, да-нак, ђа-чпћ, ја-дан, је-дан, ју-гов, ко-сац итд. или: бум-бар,... кут-њак итд. (преко 30 речи).

Тросложне (и нешто мало четворосложне) речи, које одмах за овима долазе, бирају се такође с обзиром, да не дође у њима ни један слог другачији него што је дотле долазио, н. пр. бо-со-ног, ве-се-љак, до-го-вор, жи-во-тан, жи-во-ти-ња, ја-за-вац итд.

Одатле настају речи с другачијим слоговима. Оне су од четири, пет и шест слова, од два или од једног слога и из разних врста говора. Свака се реч почиње с два сугласника, од којих је други непроменљив, н. пр. бра-на, вра-на, гра-на, гра-ђа, дра-го, зра-ка, кра-ва, мрав,... прав-да, срам,... гре-да, гри-ва итд. (50 речи). Међу овим речима само се три налазе од три слога: дре-ви-на... врн-је-жа,... кро-ши-ти.

Особити одељак чине речи бирају се на исти начин с том само разликом, што од два сугласника, којима се реч одпочиње ни један није непроменљив и што они не долазе увек у почетку речи већ иначе у почетку слога, н. пр. бла-го, вла-га, вла-да,... глад, гљи-ва,... клас, млад... са-бља, зе-мља,... гле-дај,... пљу-ван-ка, бје-жи...

нер-ја-ни-ца,... сјај-но,... о-ру-жје, по-ду-шје,... о-лу-ја итд. (преко 50 речи).

Иза оваквих речи долазе друге, у којих су слогови састављени из више сугласника. Многе се међу њима одпочињу с три (и с два) сугласника и најмање су од једног а највише од три слога. Н. пр: сва, све, сви, свак,... свла-чи-ти, свра-ка,.. скра-си-ти, — скроб,... смла-чи-ти, смрад, смре-ка,... сплав, спле-сти, спра-ва итд. (преко 110 речи).

Овај одељак речи намењених за читање по слововима завршује се другом врстом разних речи, у којих глас *р* чини слог за се. Речи су од једног, два и три слога и од три до осам слова, н. пр. бр-бла, брв-но, бр-гла, бр-до, брз,... вр-ста, вр-шид-ба,... др-ну-ти-се итд.

Иза неколико пословица намењених за читање као читаве реченице, у којима речи пишу дељене на слогове и у којима се нигде (на ни у почетку) не налази велико слово, долази буквица великих (и испод њих малих) слова данашњим уобичајеним редом (без слова: ц).

„Словенска или ћирилова“ слова која су у нашим црквеним књигама, изложена су сва редом заједно с потпуним својим именима, и стављено је неколико правила о словима: е, і, л, њ, њ, ђ, ю, я, ж, м и в. За тим долазе многе скраћене речи црквено-словенске с неким молитвама, с разним бројним знацима и с (малом) таблицом множења. То је сав материјал Вуковог покушаја.

7.

Године 1838 (од прилике у Јулу месецу — судећи по једном званичном акту, који се налази у канцеларији министарства просвете у Београду) изишао је из српске „књигопечатње“ буквар Глигорија Л. Зорића, по свој прилици први који је штампан у Србији. Наслов му је: „Малый учитель или србскій букваръ, садржавајућій у

себи правила церковногъ и гражданскогъ читаня, нуждне молитве, и многе полезне предмете за србску дѣцу.“

Буквица је изложена прво у облику малих и великих (штампаних) слова, без имена њихових, но е обележеним оваквим гласовима: а, бе, ве, е итд. (као што Вук напомиње да је у Руса.¹⁾ У буквици има 37 слова, међу којима видимо и слово **Ъ** (пошто је Вук докле о томе слову већ пресудну реч изрекао) и међу којима наилазимо и ова два стара слова: **Ѡ** и **ѡ**.²⁾ — За тим је изложена и буквица брзописних (великих и малих) слова.

Као и у досадањим букварима, тако и у овом, праве се слогови све по једном калупу: прво од једног сугласника и једног гласника (н. пр. за, зе, зи, зі, зо, зу, зы, зѣ, зю, зя итд. или; ай, ей, ой, ій итд), а за тим од три слова н. пр. бай, бей, бой, итд. или: кра, кре, кри, кро, кру, крѣ итд. — Што се тиче поступности у бирању речи, та се састоји у томе, што су испрва узимате речи од два гласника и 4—5 сугласника (преко 60 самих именица), за тим речи од три и четири слога и друге речи од једног и више слогова, које се свршују на аѣ, аљ, ељ, онѣ, итд, а најпосле и такве речи које имају у почетку већином по два сугласника, и то онајвише именице. Има још и придева који се свршују с ій, или ѡй од два и три слога и неколико придева у првом ступњу поређења, наведених нарочито рад дечијег вежбања у изговарању последњих гласника. Осим именица, и заменица наведених с неким предлозима и у разним родовима има и неколико глагола у првом и другом лицу садањег времена.

¹⁾ Зорић је из Русије дошао у Србију за управитеља школа.

²⁾ Слово **ѣ** избацио је Зорић, угледав се на руску академију наука, као што се види из једног његовог писма од 1. Септ. 1838 г., у коме је давао своје примедбе на „примѣчаниа“ једне комисије, која је његов буквар прегледала.

Сав овај материјал намењен (по свој прилици) за срицање, свршава се с неким именицама и придевима од 5, 6 и 7 слогова. Ове су речи исцрпа навођене за се, а доцније у свеви придев с именицом, — по свој прилици рад читања (а не зарад срицања, које је дотле трајало).

Црквено-словенска буквица изложена је с потпуним именима слова. Сав материјал у појединим слововима и речима као да је узимат из досадањих буквара. (само што је много краћи до одељка у читавим реченицима одређеног за читање).

8.

Негдашњи „директор свију школа“ у Србији, Петар Радовановић, израдио је — по својој званичној дужности — год. 1837 буквар, који су прегледали професори „књажеско-србске гимназије“ и који је тек друге године — по без његова имена — штампан због тога што до тог времена — као што се вели у једном званичном акту у српској штампарији у Београду није било „рукописних“ слова.

Буквица је изложена у облику малих и великих слова и то прво штампаних па онда одмах и брзовисних. Још су додата имена свију слова, а поврх тога обележени су и „гласови“ појединих слова као у Зорића. У буквици (која броји 38 слова) налази се: **ѡ**, **ѣ** и **ѡ**.¹⁾

¹⁾ Изостављена су слова: **з**, **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**, која су била дотле у употреби. Радовановић је хтео изоставити и писмена: **ѣ** и **ѡ**, и почем — вели — **ѣ** има исти глас с **т**, а **ѡ** с **и**, **ѡ** и **ѡ**, али комисија професорска, коју напоменуемо, била је у већини противног мњења, како за та два слова, тако и за слово шт (**ѡ**). За ово слово Радовановић — у званичном свом акту од 1. Јула 1837 г. заведеном у мн. просвете под № 13 („примљ. 15. Маја 1838 год.“) — вели, да се може писати са **шч** или **шт**, позивајући се у томе на старе писце саме словенске азбуке, како су они преданије од својих предкова учили изговарати писма тога знакъ „и изговарали штѡй, а не шча (**ѡ**).“

Система по којој је овај буквар рађен, са свим је онаква као што смо је видели у досадашњим букварима.

Прво се спајају сугласници с гласницима у слоге од два слова, и то најпре један сугласник са свима гласницима редом итд., као год и у оном буквару од 1717. г. у буквару Орфелиновом, оном од 1785. г. и Соларићевом. Затим се спајају гласници са свима сугласницима редом, и одатле излази царство свакојаким слогама (близу 400). Слогова од три слова има исто тако много (на 1½ листу преко 470) и сви су прављени по ондашњем начину: два сугласника напред, а гласник на крају (н. пр. сла, слае, сли, сло, слу, слѣ, слю, сля, итд.).

Што се тиче речи, прво су бирате од три и четири слова, н. пр. сей, сій, сѣй, скрой, итд. или: васъ, видъ, волъ, итд. Од речи од пет слова бирате су онакве, у којих су у почетку два сугласника, у средини гласник а на крају сугласник завршујући се већином с њ. (Наведено их је више од 160 које именица које придева). — Даље наступају прво речи с два гласника и два сугласника који стоје у почетку свог слога, за тим и с више сугласника (н. пр. бо-дрій, ва-тра, ме-двѣдъ, итд. преко 90 таквих речи). — У особитом параграфу наводе се силне речи од три слова и једног или два слога (н. пр. адъ, азъ, атъ, итд. или: а-да, а-ко итд.). Даље преотимљу мах вишесложне речи (од 3, 4, 5, 6 и 7 слогова), подељене све у особите параграфе, не мешајући једне с другима (као што је у Зорића). Међу тим речима има их прилично доста, које нису ни мало добро изабрате за децу првога разреда, као: Ир-ланд-ска, хе-рой-ство, зло-ко-вар-ство, **Т**е-о-фі-лактъ, **М**-но-**Ф**-е-ка, а-рит-ме-ти-ка, об-сто-я-тел-ство, фи-ло-со-фі-я, хро-но-ло-гі-я, **М**-по-ста-сі-я, ан-**Ф**-ро-по-ло-гі-я, до-мо-стро-и-тел-ство, со-бо-лѣз-но-ва-ні-е и т. д. (више од 1½ листа).

Налик на Зорићев начин и у овом је буквару изређано више речи које се или свршавају на а.ъ, а.ѣ, е.ъ, и.ъ, или иначе имају где год слог њи или љи.

Што писмо налазили у досадањим букварима — изумимајући Вуков „Оглед“ — то су многе (преко 80) речи у којих глас *р* (с другим сугласницима) чини слог за се. н. пр. брзъ, бр-бля, бр-внo, итд. Исто тако ново је овде и то, што су наведене многе (преко 110) именице особне, понајвише имена разних земаља, река итд. Међу тим има и оваквих: Англія, Волга, Везувъ, Герзелезъ, Ђаренъ, Елба, Етна, Китай, Олимпиъ, Хекла, итд.

Завршетак материјала намењеног за читање у првој половини буквара чине многи придеви спојени с именицама као: „Добар отац, Блистајуће звезде, Вкусный намештай, Уредно домостроителство, Добротворна штедрота“ итд. и многа „кратка правоучителна изреченија.“

Црквено-словенска је пола са свим онако као што је у будимском буквару (т. ј. готово је сва преписана од речи до речи).

Овај се буквар одликује од осталих једино — може се рећи — својом пунијом садржином (и у првој и другој поли). У њему наплазимо на сплество слогова који су сасвим нови, а све је рађено тачно по одређеном правцу не мешајући ништа што је несродно. Систематичности по усвојеној методи има врло строге, тако да се писац отуда нада, да ће деца тим начином научити добро срицати, „а по томъ съ врло малымъ трудомъ и у читаню утврдити се.“ За то и вели — у свом званичном писму од 1. Јула 1837. г. заведеном у архиви мин. просвете под 5. Јула 1837. г. № 2735 и под 15. Маја 1838. г. П№ 16 —: „Смѣло судити могу, да ће ученици у I-ву класу дошавши, за едну годину букваръ съ таковымъ успѣхомъ свршити, да ће, кадъ у класу часловаца пређу, много бољъ и совершеније читати моћи одъ садъ, него до садъ. А кои за едну го-

дину не буде у станю букваръ добро изучити, онај слабу надежду и за будућност дае, да ће добре успѣхе у вишимъ школама чинити; а поредъ тога и учитељи ће или небреженіе или неспособностъ своју, или противно, доказати." —

Овај буквар врло је значајан по нас за то, што смо се ми сви у Србији — све од 1838. до 1869. г. по њему (у суштини) учили. Његов је материјал, особито у другој поли нешто или са сѝм мењат, али је, као што рекох, он у суштини својој остао све до најновијег времена, тако рећи до јуче.

Пред нама је издање од 1844. год. Буквица је у њему толико само измењена, што нема више старих слова: шт (щ), ѳ и ѵ и нема слова: џ. Иначе буквица је изложена истим начином, у штампаном и брзописном облику, као мала и велика слова, с том само разликом што испод слова не стоје више по два назива, већ само један, и то онај стари: аз, буки, вједи итд, а не и онај немачки: а, бе, ве... ка, ел, ем, итд.

Слогови од два и три слова остали су са свим они исти као што смо их видели у издању од 1838. год., само их је — разуме се — нешто мање на броју, јер су отпали слогови који су прављени помоћу она четири избачена слова. (Слогови — 470 на броју — од три слова остали су са свим непромењени). И сав дѣли материјал у првој половини, одређен на срицање и читање, остао је са свим исти осем што су по неке стране речи замењене другим нешто мало познатијим српској деци, као н. пр. место „а-р-к-ѳ-ме-ти-ка“ (стр. 15.) дошла је реч: „а-бро-по-ша“, место: „а-ѳ-ро-по-ло-г-и-я“ (стр. 16.) дошла је реч: „А-лѳ-сан-др-и-я“ место: „Алексаидеръ“ (стр. 16.) дошла је реч „Анакреон“ (на сваки начин рђаво изабрата).

Црквено-словенски дѣо, као и сва друга пола српског буквара остала је у овом издању са свим непромењена.

Почем је овај буквар остао у суштини својој у рукама српске деце у Србији све до најновијег времена, то бисмо

могли на овом месту разгледати и „Србскии букваръ“ од 1850. год. и његова многа доцнија издања: но како је овај буквар (од 1850. год.) дело другогачи писца нашег и како се пре 1850. год. јавио са свим нов појав у нашој синтетичкој методи букварској, то остављамо да о буквару од 1850. год. проговоримо коју доцније где му буде места у историјском овом прегледу.

9.

Усред ове једнообразности и механичности, која владаше у нашој букварској методици, јавља се год. 1846. Исидор Стојановић са својим букваром, који је написао за недељне школе. Потпуни је наслов овој књизи: „Брзоукій букваръ, или новий способъ написиванѣмъ, угодобляванѣмъ, саставлянѣмъ и раставлянѣмъ слова, слогова и речій, научити кнѣги и писему невеште за 40 часова предавања србски и црквено-славјански правилано читати и прилично на изусть писати.“

Стојановић одпочиње познавање слова штицом, на којој су мала српска штампача слова. Осим штице потребно је — тако препоручује Стојановић — да има у школи црна табла, а наставник да држи у једној руци прут а у другој (десној) креду. Што се ученика тиче, сваки од њих треба да има пред собом „црну таблицу од црепа“ а у десној руци писаљку. Сам рад познавања слова прелази се у облику разговора између наставника и ученика. Прво казује наставник, како на „штици“ види „различне шаре“ (које ученици на питање такође повторе), за тим, како се те „шаре“ зову слова, како ће сваки моћи читати кад та слова добро упозна и како ће свако слово добро упознати кад га научи писати и изговарати. После овог кратког увода прелази наставник на писање једног слова. Показавши (пругом) прво слово на штици пише на табл *ѣ* и казује како оно изгледа као игла, и пита по том ученике

како то слово изгледа. Одмах за тим тражи да ученици сами напишу на својим таблицама то „слово што изгледа као игла“ показав им како ће вући одозго право доле и ставити горе једну „точку.“ За тим каже ученицима, како се то слово што је написано и што изгледа као игла (уда-рајући јаче гласом на први слог (*и*) у речи игла зове *и* (по гласу, а не по имену) и пропитује о том своје ученике, нарочито тражи да ученици покажу како треба вући писалком по табли, да би то слово написали. Да не би ученици заборавили, Стојановић као наставник — казује „правило“, по ком ће га сваки „моћи свагда и написати и изговарати.“ Да би га могао написати, препоручује да сваки рад тога помисли како изгледа игла кад убодена право стоји. За тим се на ново огледа писање тога слова (пошто се избрише с таблица ученичких и с велике табле школске и пошто се на штици покрије) изводећи на таблу час овог час оног ученика. А да ученици не би заборавили, како се то слово изговара, препоручује им се, да увек „изреку на глас ону ствар што изгледа као ово слово“ па ће „први“ глас „оменути“ свакога, да се то слово изговара *и*. За тим се у том правцу пропитује: која ствар изгледа као ово слово, који је први гласић „што се чује кад се изрекне игла“, по чему се може свако сетити, да се то слово изговара *и*, како се изговара то слово, где је оно на штици итд. и ученици одговарају редом на свако питање (стр. 1—4).

Пошто су ученици упознали слово: *ј* (а упознали су га „по томе што га умеју да напишу и изговоре“), прелази се на друго слово, које долази иза слова *ј* и које „изгледа као обруч.“ То се слово напише на табли, за тим се каже да стоји на штици после *ј* и још једном повтори да изгледа као „обруч.“ После тога пишу га ученици на својим таблицама, по што им наставник покаже како ће „писалком“ по табли вући, и ученици се о том слову даље

проиштују исто онако као и код слова *ѝ*. На исти начин прелази се у дијалоником облику слово *с*, (његов изглед — као у српа — и његов глас) и на послетку се проиштују ученици о свима овим словима редом овако: *јос*, *бис*, *осі*, *јсо*, *соі*, *сіо*, (како се које од њих зове по своме гласу). То је материјал који је писац овог буквара одредио за први час ученицима „недељних школа“ (стр. 4. 5.).

За даљих пет часова препоручује Стојаковић — по кратком повторењу онога што се дотле прешло — исти начин показивања и пропитивања. Тако за пет идућих часова ваља прећи остала слова овим редом: *м ш з л б р в т п к у г и о д ч и ц с а ђ ж џ њ х ф* (свега 29 слова). Како су се дотле она три слова (*ѝ*, *о* и *с*) употребљивала с неким стварима или појавама, н. пр. *м* с муњом, *ш* са шаком, *з* са змијом, *л* с левком, *б* с бобом, *р* с репом, *в* с вином или с ветреницом, *п* с „пенџером“, *к* с клештима или с крестом, *у* с ушћем („као да се две рџке у њџму састају“), *г* с гуелама, и с пвером („као да га јошћ држи оно у средини брвно“), *с* с језиком, *д* с домом, и с џенгелом итд. За свако слово препоручује писац да се проиштују ученици: које се овако а које онако изговара, н. пр. „Које се слово изговара з?“ — „Оно што изгледа као змија“ итд. За тим и овако: „По чему се зна, да се ово слово изговара з?“ — „По томе, што се чује гласић з у почетку, кад се изрекне змија.“ „А зар се не чује у почетку гласић з, кад се изрекне шака?“ — „Кад се изрекне шака, онда се не чује у почетку гласић з, — онда се чује гласић ш“ итд.

Седмог и осмог часа упознају се ученици на сличан начин са словима: *љ* и *њ* и том приликом казује им се како њ ова два слова (*л* и *н*) „кад одмах до њих стоји, умекшава, те се она онда изговарају *љ* *њ*“, као што је почетак „у речма *љ*бигавъ, *њ*бива“, или као што је звршетак „у речма *м*аљ, *к*онъ.“ Осим ових слова упо-

знају се још са словом ѿ („што изгледа од прилике као ђененакѿ“) које се изговора као ѿ: за тим са словом ю („што ѿ састављено из *i* и *o*, ал' не изговара се *io*, него *i*у, као што ѿ почетакѿ у речи югѿ“); после тога са словом я (за које писац вели да „не зна како изгледа“ — т. ј. на шта је налик — и које се изговара ја); за тим са словом њ (које се изговара „као *i*“); за тим са словом ѣ (које је од пре ученицима познато, само „што има више главе кукциу и што се изговара као: *j*, као првиј гласиѿ у речи *ioшѿ* (*joш*) или као последниј гласиѿ у речи *райѿ*“); за тим са словима *ii* и *ьii* (која се изговарају „као *ii*, као што ѿ у речи *iiѿ* оно *osиѿ ѿ*, у речи *iiѿ* оно после *лѿ*) и тако редом упознају се ученици — све седмог и осмог часа — и с осталим словима: щ (*шч*), њ, њ, *j*, ѿ, и *ѿ* (стр. 7—9).

Деветог часа уче се ученици да изговарају по два слова „заједно и у један мах“ (као н. пр. *i-г* (*иг*) или: *г-и* (*ги*) или друга која два слова, већином по два прва од оних речи с којима је изглед слова упоређиван). Сва се слова пишу на табли. — Од десетог до тринаестог часа уче се ученици прво изговарати „заједно и у један мах“ по три и четири и пет слова, као н. пр. *с р п* (*срп*), *п р с* (*прс*), *б о б* (*боб*), *з м i я* (*змија*), *л е в а к* (*левак*) итд, а за тим „растављати (стр. 11 и 12) речи на слова по њиховом гласу“, н. пр. да се растави на гласиѿе или слова: *а д*, *на*, *ти*, *пи*, *ви*, *во*, *го*, итд. (*а-д*, *н-а*, *т-и*, *п-и*, *в-и*, *в-о*, *г-о*, итд).

За 13. и 14. час одређено је „изустно написивање слова и слогова“, пошто се предпоставља да су се ученици докле упутили да слова уједно изговарају и састављају и да сваку реч која им се „ненаписана каже на слова (на гласове!) раставе.“ Да би дакле ученици умели сваку реч написати, треба да умеју „у намети раставити њѿне гласиѿе, па ове по реду написати“ (стр. 12). И у једном и у другом ваља их добро извежбати.

Одавде настаје читање по слоговима („или слаганѣ“) и то прво појединих речи, а за тим и читавих реченица. То је одређено за даља три часа (од стр. 13. до 16.). Поступност које се писац „брзоуког“ бугвара овде држи, са свим је различна од поступности на коју смо налазили у осталим бугварима. У Стојановића читање по слоговима иде овим редом: „а ад а-да а-дам а-да-мов а-да-мо-вић а-да-мо-ви-ћев...; о он о-на о-най, о-на-киј о-на-ко-вий — о-но-ма-да-шњиј...; или: ће ћук ћур-ка ће-лав ћу-ски-ја ће-ра-ми-да ће-ре-ће-ли-ја...; љи љиг љо-кач љо-ка-нѣ; њи-ва њи-ја-нѣ њи-ви-ца...; или: ери, свр-до, мр-твац са-мр-тник смр-то-но-сан, стрв смрт...; или: а-лек-сан-дри-ја бла-го-дѣ-ја-ни-е вѣ-ро-ис-по-вѣ-да-ни-е итд. (Ове последње вишесложне речи преписане су из бугвара од 1838. год. или управо из оног нешто мало измењеног издања од 1844. год.) Довде су се (на три пуне стране) читале поједине речи, а одавде настају читаве реченице, н. пр: „дан и-ма два-де-сет и че-тир ча-са, час и-ма че-тир че-твр-ти, че-тврт и-ма пет-найст ми-ну-та итд. (стр.“ 15. и 16.).

Како су се ученици довде упознали само с малим словима, то за даља три часа упознају се и с великим, међу којима — као што писац вели — „има само четири, која се одъ малих разликују, а друга сва изгледају као и мала“ (стр. 17.). Та су слова: *Г А В Е*. У дијалогској форми прелази се начин писања и изговарања тих слова, а осим њих и слова: *Ѣ* и *Ѣ*, за која се такође вели (стр. 17. и 18.) да се од малих слова разликују. Иза тога долази неки материјал за читање у читавим реченицама, од којих свака у почетку или у средини има у којој речи по које велико слово. Н. пр. „У Ве-о-гра-ду на-ла-зе се ве-ли-ке шко-ле. О-ве ве-ли-ке шко-ле зо-ву се Ли-це-ум и Ги-мна-зи-ја. О-сим о-ви ве-ли-ки шко-ла и-ма у Ве-о-гра-ду Бо-го-сло-ви-ја и Тр-го-вач-ка шко-ла. Про-шле го-ди-не за-ве-де-не

су у Бе-о-гра-ду и Не-дель-не шко-ле. У њи-ма се мо-гу не-у-ки на-у-чи-ти чи-та-ти пи-са-ти и ра-чу-на-ти“ итд. (стр. 19).

За даља два часа (21. и 22.) одредио је писац познавање курсивних „или лежећих слова, која се одъ сто-ећи разликују.“ Приступајући к тим словима вели (стр. 20.) да их има само шест (и то малих) која се разликују од обичних малих штампаних слова (и та су: *a v g и и x* и овима је додао: *ж д*, но за њих (на стр. 22.) вели, да се налазе више у рукопису него у књигама: после овога упушта се у описивање онога чим се курсивно слово од обичног штампаног слова разликује, и то све усвојеним дијалогом, у коме ученици повторавају све што наставник нађе на ком слову да је слично с овом или овом ствари (као што се чинило и у почетку приликом учења обичних штампаних слова). Свако се курсивно слово показује на штаци и нише на табли (по свој прилици као обично курсивно слово). За вежбање у читању курсивних слова има доста материјала (стр. 22. до 24). у читавим реченицама, које су и овде — као речи — подељене на слоге, н. пр. „Жу-на-ни Срб-ски бы-ли су: — Во-и-славъ, Ра-до-славъ, Про-се-гой, Вла-сти-миръ“ итд.

Као што су се пре овога речи растављале на своје гласове, тако се сада растављају и на слоге (од стр. 24. до 28). Напред казује писац — све у дијалогу као наставник и ученици — како има речи од јединог слога, од два, три, четири и више слогова, па се за тим разлаже, које се речи зову једносложне, које вишесложне и за сваку ту врсту наводи више примера. Уједино се и сами ученици вежбају у погађању броја слогова од оних речи, које им се задају. Но да би се речи „лакше“ на слоге растављале, напомиње се (стр. 26.) да је потребно „прво знати“, која су слова „самогласна“ која ли „сагласна.“ Рад тога опи-сју се која су то слова „самогласна“ (и ребају се сва —

онако како се онда већином мислило у нас — (а е і о у и њ иј њй ѳ е ю я), па се онда прелази и на дефиницију „сагласних“ слова. За „самогласна“ слова налази Исидор Стојановић да су у речима оно „што су одъ прилике кости у тѣлу“, а за „сагласна“ вели, да су у речима то „што е у тѣлу месо“, па продужује овако: „... као при делену каквогъ тѣла (п. пр. при изуђивању печена) што морамо назити на зглавке, тако и при делену слогова у речма морамо назити на саставке слогова, да не би прво тако слогъ одъ слога оделили, како би оно што му е сувише добио, или оно, што му је потребно, изгубио“ (стр. 26). После овог доста чудноватог и досетљивог упоређења наставник — по пишчевом упутству — раздељује неке речи намерно као што не би требало, н. пр. овако: Богд-анъ, васд-анъ, безд-на, Пант-а итд, и овако: Бо-гданъ, ва-сданъ, бе-здна, Па-нта итд, па питајући ученика да ли су те речи добро по слоговима раздѣлене добија од њега — без икаквог даљег обавештења — одмах правлан одговор, да нису добро растављене. Да би то доказао, ученик разлаже овако: „У првомъ случаю (Богд-анъ) добио е првѡй слогъ (Богд) нешто сувише, а другѡй слогъ (анъ) оно што му е потребно изгубио е; у другомъ пакъ случаю (Бо-гданъ) првѡй е слогъ (Бо) изгубио оно што му е потребно, а другѡй слог (гданъ) добио е оно што му е сувише“ (стр. 27). Иза тога пропитује наставник ученика како ваља ту реч (Богданъ) раздѣлити и добија одговор: „Треба е раздѣлити овако: Бог-данъ;“ а да је је доста ваља тако делити, позива се ученик — на захтевање наставниково — на „обично и природно изговарање те речи у разговору.“ Колико нам је чудновато, како ученик без довољног развијања помоћу питања даје сам правилне овакве одговоре, толико и још чудноватије нам је ово даље што иде. Наставник (писац) не налази да је „обично и природно изговарање речи у разговору“ довољно

да нам покаже како коју реч ваља растављати на слоге, и примера ради наводи неколико речи као: стакло, ватра, Пешта које дели на слоге овако: ста-кло, ватра, Пе-шта и овако: ста-к-ло, ват-ра, Пеш-та, па добивши на своје питање од ученика одговор да „обычномъ изговарању ние противно“ ако се оне речи раставе овако или онако, позива се на књижевнике, који су „нашли, да е бољѣ: ста-кло него ли стак-ло итд. и наводи њихово правило, кога се треба у оваквим приликама држати: Два, три, четирѣ сагласна слова, која обычно стоѣ у почетку речий, остаю и у среди заедно, и узимаю се къ слѣдујућемъ слогу“ (стр. 28). Ово правило објашњава писац примерима: „к-ло-букъ, клетва, клинъ, клуца“ итд, јер — вели — у овим речима стоје „два сагласна слова“ у почетку, па за то та два слова не треба и. пр. ни у речи: стакло раздвајати. (дакле ту реч поделити овако на слоге: ста-кло).

Препоручујући да наставник напише на табли више речи и да те речи један по један ученик раставља на слоге, писац излаже за тим материјал (поједине речи) за читање, и то „испрва по слоговима, а пошто се (ученици) овимъ начиномъ добро извикну, онда да се речи читаю целокупно или саставно.“ Тај је материјал (с врло незнатном изменом) узет из ондашњег буквара од 1844. год. од стр. 12—16 (с изоставком § 10. стр. 13. буквара).

На стр. 42. и 43. писац је изложио обичним редом целу буквицу у штампаном и брзописном облику (најпре мала, а испод њих велика слова), заједно с потцуним именима појединих слова (36 на броју).

Црквено-словенска пола овог буквара (од стр. 44. до 52.) са свим је налик на досадање букваре, управо у њој је онај исти материјал који је у букварима које смо пре њега разгледали.

Буквар овај завршује се једним доста дугачким (од стр. 56. до 61.) „писмом ученика недељне школе къ ро-

дигтељима.“ У томе се писму излаже (као бајаги од стране Ђурчијског калфе) управо цео начин по коме је писац написао свој буквар, и по коме су ученици дошли до читања. После прилично опширног увода, у коме се исказује радост за добивену уметност у писању прелази се управо на излагање методе по којој је буквар изведен, (а тиме се уједно хоће да докаже да су 40 часова предавања по тој методи довољни да неписмен човек научи „исправно читати и прилично писати“). Изриком се напомиње, да наставник пије „тео казивати: ово се слово зове азъ, а то буки, вједи“ итд., већ је на штици изложио сва српска штампана слова редом како су их ученици најлакше „могли познати“, па им је онда писао на табли једно по једно и учио их прво како ће свако слово написати, а за тим како ће га изговарати (стр. 56. буквара).

Од стране ученика „калфе Ђурчијског“ уверавају му се родитељи, како је овај рад врло лако ишао, „нарочито“ за то што је учитељ скоро свако слово упоређивао с каквом познатом ствари, која је изгледала више или мање као оно упоређено слово. Осим тога имена од упоређених ствари отпочињала су се увек онаким гласињем као што се изговара ово или оно слово које се упоређивало. Упоређивање ствари (или управо имена њихова) биле су на тај начин ученицима и „огледало“ и „шаптало“ (стр. 57.) итд.

10.

Буквар о коме имамо сад да говоримо није ништа друго до прост пренис из других буквара. То је буквар Гаврила Поповића (бив. владике шабачког), који је он „израдио“ 1850. год., кад је и од стране ново-установљене „школске комисије“ „прегледан и одобрен.“¹⁾

¹⁾ Види „Српску библијографију“ Ст. Новаковића (стр. 312.) и „Школе у Србији“ од Милана Ђ. Милићевића, у „Гласнику“ XXIV. стр. 22.

Прва је пола преписана из буквара Радовановићевог од 1838 г. или из његових доцнијих издања, с изоставком неких и неких слогова и речи. У самој буквици измењено је нешто у толико што прво не стоје (као у Радовановића) мала већ велика штампана слова, што су изостављена имена слова (оставивши учитељу да он сâм казује деци како се зове које слово), што је ушло у буквицу слово *у*, кога није било у доцнијим (познатим нам) издањима буквара од г. 1838 и што је на послетку изостављена буквица брзописних слова, која је у поменутом буквару долазила одмах иза штампане буквице. Гаврило јој је друго место дао.

Прелазећи на слокове писац је додао од своје стране напред само „самогласна“ слова: а, е, и, *і*, њ, о, у, *ѳ*, љ, ја, а све остало преписао је из буквара од 1838 год. умаливши само број слогова од два слова, почем је изоставио све који су се почињали с овим сугласницима: г, д, з, р, ф, х, ц, ч, ш, (шт), и ђ. Изоставивши слокове који су се почињали с тим сугласницима, нарочито је бирао у другом чланчићу (§ 3) оне слокове у којих је био на крају који од сугласника изостављених у првоме одељку.

Што се тиче слогова од три слова, којих је у поменутом буквару 1838 год. било преко 470, њих је Гаврило Поповић са свим избацио, што је — по нашем схватању — најпаветније овде урадио.

Даљи материјал, који се састојао у појединим речима од једног и два слога, узет је такође са свим онакав као што је у буквару од 1838 год. само је доста умањен и нешто друкчије распоређен. Тако и, пр. у Радовановићевом буквару стоје на првом месту речи од три (ретко од четири) слова са словом *и* на крају, а у Гавриловом буквару узете су на првом месту речи од четири и три слова које се свршавају с *ѣ* и које у првом буквару стоје на другом месту, а одмах иза ових долазе речи у којих је слово *р* гласник, које у првом буквару чак доцније (на 12 месту)

долазе. Што се тиче речи од три и четири слога, оне су са свим нове и при њиховом избору Гаврило је много више називао на чисте српске изразе, но што се на то освртао Радовановић са својим дугачким речима: „обстојателство, клетвонарушење, жестокосердије“ итд.

Као год што има у буквару од г. 1838 особитих чланака за велика слова, тако и у Гаврила Поповића стоје обашка именице особне (које казују имена вароши) и придеви спајани с разним именицама. И у једном и у другом чланку много се више називао на оне речи које казују ствари српској деци познате. Тако и, пр. нема више оних имена: Анакреонъ, Англія, Харьковъ, Хекла итд. а место њихово заузимају имена српских места: Авала, Алексинацъ, Копоникъ итд. (стр. 10 и 11). Материјала је и у том и идућем чланчићу (§ 15) много мање но у поменутом буквару од 1838 г. и његовим доцнијим издањима.

Од даљег материјала, намењеног за читање, пословице су преписате, само им је број скраћен (в. § 16), а идући чланак (§ 17) од стр. 14 до 19 држимо да је самостално дело писца овог буквара.

Исто тако држимо да је самосталан и први чланак штампан (на стр. 21 и 22.) курзивним словима, рад којих је напред (стр. 20.) изложена буквица рукописних великих и малих слова. Што се тиче другог чланка, штампаног истим (само ситнијим) словима, тај је преписат од речи до речи из Стојановићевог „брзоуког“ буквара, само су на једном месту изостављене код описа личности Кара-Ђорђевог сина две речи: да је он син „покојног господара“ и „избавитеља србскогъ“, које налазимо у поменутом ранијем буквару. Осим тога изостављено је у буквару од 1850. год. све што се у Стојановића (на стр. 24.) говори о св. Сави и другим „просветитељима“ српским.

Према скраћеној првој поли српскога буквара, скраћена је и црквено-словенска половина. Материјал је иначе остао

исти који се налази у буквару од год. 1838. и осталим које смо напомињали.

Сав материјал намењен за читање у буквару од 1838. год. (стр. 40. до 60.) с овако разноврсном својом садржином, изостављен је у буквару од 1850. год., тако да овај према ономе изгледа мален у сваком обзиру.

И овај буквар, у коме су само четири пет листића нови (по својој садржини), прештампавањем је и налазио се у рукама српске деце, (нарочито у Србији) пуних 19 година! За све то време нити је у његовом распореду нити у материјалу у главноме штогод мењато. Само се по неки пут по неки као нашалио, те додао по који слог или коју речцу више. Тако у издању штампаном после шест година обележен је карактер слогова од два слова, од којих је сугласник на првом а гласник на другом месту, само тиме што је на средини врсте стављено дотично сугласно (велико) слово! Осем тога повраћени су из буквара од 1838. год. сви они слогови од два слова, за које рекох да их је Гаврило Поповић у издању од 1850. године изоставио. Још је учињена промена нека у распореду у толико што су напред узете речи друге врсте, које у првом издању долазе мало доцније (на 4. 5. и 6. месту). И то су све измене у издању од 1856. год.

После толико година наилазимо опет на неке епитичарске измене. Тако у издању од 1864. год. избрисана су велика слова која су стојала у почетку чланака (од стр. 7. до 14.) одређених за срицање (појединих речи). Ова изменица са свим је непонијљива по томе што су у буквици на првој страни изложена и велика и мала (штампања) слова, која деца морају редом изучити пре него што се макну до срицања неколико несретних слогова. Према потреби овакве буквице дакле, која је морала бити увиђавна ономе који је ово издање припремио, био би разлог, да и велика слова што чешће долазе у буквару. Место тога ми

их налазимо избачена у неколико листића, око којих су деца — разуме се — имала да проведу по толико недеља и месеци.

Даље су измене са свим незнатне као и ове, јер су се састојале једино у додавању или избацавању по које речи.

У црквено-словенској поли буквара затурена је доошдашња попушност, јер после изложене буквице нема предходног вежбања у читању појединих речи, већ се одмах прелази на читање читавих реченица (изрека из св. писма, које се у издању од 1864. год. први пут јављају). У колико је та непажња на неку попушност и у црквено-словенској поли могла задавати испрва неке тешкоће деци, у толико је врло добро учињено у овом издању, што су изостављене све скраћене речи („с титлама“). Колико је тиме олакшано црквено-словенско читање деци која су се дошдије учила, може разумети свако који се сећа како се он некада мучно нагађајући шта ли је она скраћена реч, поред које је написана и потпуна, но коју је учитељ у школи вазда руком покривао. Ту није могло бити ни спомена од разумевања или умешности у читању, већ свако је дете научило просто онако чегртањски на памет све речи редом, тако да и данас можемо наћи по којег одраслог човека или жену, који су у стању да на памет (и то брзо, а никако полагаано) изговоре све речи које су биле у оном буквару из кога су се учили црквено-словенском читању.

11.

Имамо да разгледамо један буквар, који се од досадањих разликује истина не методом по којој је рађен, већ планом који је са свим нов у нашој букварској методици. То је „Букваръ за србска училишта у аустријскомъ царству“, штампан у Бечу 1853 год.¹⁾

¹⁾ Нисмо могли доћи до издања од те године, већ сам је у рукама друго или треће издање од 1857 год. Поводом првог

На првом су изређана сва гласна („проста и сложена“) слова и спајана на разне начине. Ред по ком су изређана овај је: *Иі, Ип, Ыы, Уу, Ее, Оо, Аа, Їй, Ћћ, Ѕѕ, Јја*, а спајана су овако: *ій, ый, уй, ёй, ой, ай, ћй, ей, јй, яй*, или: *іп, іе, іо, іа* итд. *уп, уе, уо, уа, ую, уя, еп, ее, ео* итд. или: *ћй, ће, фо, љю, љя* итд. на разне начине без икаква обзира да ли то спајање има каква смисла и да ли је деци лако за изговарање.

За тим су изређана сва сугласна слова овим редом: *Гг, Тт, Ћћ, Ђђ, Пп, Нн, Цц, Шш, Лл, Мм, Дд, Хх, Чч, Бб, Вв, Кк, Жж, Сс, Рр, Фф, Зз*. — Још обашка налазе се ова слова: *Ђђ, Ђђ, Љљ, Њњ*. (свега: 37 слова без *џ*, које се и овде не налази).

Од стране 4. па све до 18. (поменутог издања) изложене су речи од два, три итд. слога, које се почињу или иначе пишу буду којим сугласником (обележеним рад тога на средини врте у облику великог и малог слова) по реду обичне буквице (а не редом који смо изложили напред за сугласнике како су у овом буквару изређани). Тако и, пр. под одељком обележеним (на стр. 10.) под *Сс* стоје ове речи:

издања изишла је на овај „Нови српски буквар“ рецензија г. Ђ. Даничића (у *Вечу*, 1854. г.) из које дознајемо да у буквици првог издања није било слова *ћ* и *ђ*, већ место њих да су стојала слова: *ть*, и *дъ*, која су у доцнијим издањима — по свој прилици услед критике г. Даничићеве — отпала. Међу тим и ако у самој буквици првога издања није било тих слова, као што није било ни слова *џ*, Даничић је нашао на неким странама буквара и овако наштаманих речи: „*япунце, цећакъ, чуваркућа*“, а било је — доследно буквици — и оваких: „*джакъ, бояджія, патлиџантъ*.“ Г. Даничић премислајући зашто је једно писано овако а друго онако вели у својој „рецензији“ за овај буквар, да он сам сведочи, „колико је буквица која има ова слова (*ћ* и *ђ*) обичнија од оне којом је он писан, кад се споменута слова могу поткрасти и оној алини књижевника која не ће да их нише.“

Са-са, се-ло, сѣ-но, сѣй, со-ва, сой-ка, су-за, итд. или: по-си-мо, си-иѣ мо-ре, со-мо-ви е-су ры-бе,... о-са итд. (свега таквих 40 речи).

На стр. 18. и 19. изложена је цела букваца обичним редом с потпуним именима сваког слова (по познатом начину: азъ, буки, вѣди, итд.).

Од стр. 19. до краја стр. 22. изређано је доста речи, у којих је у почетку по два сугласника, — а дотле су узимате готово само онакве речи које имају у почетку само један сугласник, иза кога одмах долази који гласник. — Тако су прво изабрате речи, које се почињу са сугласницима: бд, бл, брв, брш, брч, вт, вл, итд. (н. пр. бдѣ-ни-е, бла-го, бра-ва, брв-но, брш-лянъ, брч-ка-ви-ца, втор-никъ, власи, итд.)

Као што смо у буквару Вуковом и оном од 1838. г. наплазили на речи, у којих је *p* гласник, тако исто наплазимо и овде на такве — у већини исте — речи, само у много мањем броју, јер су изабрате речи само од једнога слога, а све вишесложне нису узимате.

Иза тих речи долазе разне пменце особне, и то прво: имена људи и жена, за тим: имена вароши, делова света, разних држава јевропских, река и планина (неких које су ближе нама), и то готово све подељено на слоге рад читања (по слоговима).

Иза богатог материјала намењеног за читање (под одељком: „Предмети за читање“) од стр. 25. до 50. долази букваца брзописних великих и малих слова (изложена обичним редом, с *k* и *f* на крају). За буквицом изложен је (од стр. 52. до 58.) разноврстан материјал, из кога се деца упознају, колико има (на броју) од ког предмета, какве су ствари (предмети) по боји, по величини, по облику и по другим особинама, шта која животиња ради и други материјал за опредељивање места, правца и времена којој радњи или појави.

Црквено-словенски део (од стр. 65. до 76.) изложен је нешто друкчије но у досадашњим букварима, изузимајући азбуку, која је стављена напред уобичајеним редом с именима појединих слова (42 на броју).

12.

Што писац овог буквара није исправио у њему приликом прештампавања онако како је Даничић разлагао у својој рецензији (од 1854. године) — с којом ћемо се после упознати — то је на своју корист употребио одмах до године Петар Нинковић у своје „Малом србском буквару, за I. нормалну класу, из кога се најбрже и најлакше учи читати“, — у Новомъ Саду 1855. године.

Нинковић (онако као што вели Даничић да је у многим аустријским букварима) отпочиње учење буквице „самогласним словима“, и то само оним чистим која Даничић наводи (*а е и о у*). Остала „сложена самогласна слова“ узима много доцније, (са свим онако као што препоручује Даничић у поменутој својој рецензији). Иза оних (пет) гласника настаје прављење слогова и омањих речи помоћу свију тих гласника и једног новог „сугласног слова“ *м*, и. нр. „ма ме ми мо му, ам ем им ом ум, а-мо и-ма о-ме у-ме мо-и и-ме ми-о у-ми ма-ма. За сугласником *м* долазе остали сугласници овим редом, „т, н, д, л, в, р, б, г, с, з, к, п, ж, ш, ц, ч, ђ, њ и џ, и с њима се редом чини све оно што и са словом *м*, само — разуме се — у много већој мери према броју слова с којима се чине разне комбинације. Иза ових 20 сугласника долазе ова слова: *љ, њ, і, њ, я, в, ђ, ю, х, ф, ай, ей, уй, ой, ій, њй, лй, ђй, јуј, іој* и *џ* и *њ*, која се такође спајају на разне начине, но у много мањем броју но први сугласници. (То је у кратко материјал овог буквара од 1. до 16. стр. на 24-ци). По што су се ученици на тај на-

чи могли упознати са свима (малим) словима нашим, излаже им се цела буквица великих и малих слова заједно с њиховим именима. Иза тога долази нешто мало материјала за читање (у самим појединим, речима од којих се свака почиње великим словом). За тим долази нешто једносложних и двосложних речи, у којих је слово (глас) *р* гласник (или као што писац неправом вели: „подугласно *р*“). На послетку је додано (од стр. 19. до 21.) нешто мало материјала (у појединим речима и читавим реченицама) с курзивним словима, ради вежбања а претходно је изложена цела буквица тих слова.

13.

После толико година наилазимо на буквар сличан овоме Нинковићевом, који бисмо уврстили напред из неких разлога, да му није по сличности плана по коме је рађен и по времену овде место. То је „Буквар за основне школе у вилајету босанском“ (штампан у Сарајеву, у вилајетској штампарији, год. 1867).

Као што није у Нинковића излагана напред цела буквица ни у облику великих ни у облику малих слова, тако тога не налазимо ни у непознатог нам писца овога буквара. После изложених пет гласника: *а, е, и, о, у*, праве се слогови и неколике речи помоћу сугласника *б*, за тим сугласника *в, з, и д, н*. пр. ба, бе, би, бо, бу, а-ба, бу-ба, ба-ба, ва, ве, ви, во, ву, итд. За тим се предузимају сугласници редом по буквици (а не оним редом као што је у Нинковића): *ж, з, ј, к, л, њ, м, н, њ, ц, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, ђ, ђ, и џ*. Слогова без смисла нема више, него од сугласника *ж* почињу речи од два и три слога, и четири, пет, шест, до седам слова. Код свију тих речи (од стр. 1. до 6.) пажено је, да ни у једном слогу не дођу по два сугласника један до другог, него увек или један сугласник и један гласник или по два

сугласника раздвојена једним гласником, н. пр. у-же, га-зи (стр. 1), ја-бу-ке, ку-кољ, (стр. 2), ми-је-на, ка-зан, бу-га-рин, (стр. 3), та-њир, (стр. 4), чав-ка, фи-шек (стр. 5), итд.

После речи биратих по овом закону, долазе речи друге врсте (од стр. 6. до 9.). Оне имају по два сугласника један до другог у својем почетном или иначе у ком другом слогу, н. пр. бла-то, бри-јег, вру-ћи-на, (стр. 6), гвож-ђе, гни-је-здо, драм, зви-жди, (стр. 7) итд. Иза оваквих речи долазе као и у букварима Гаврила Поповића речи, у којих је глас *р* гласник, н. пр. тр-ње, (стр. 8), брк, црв, хрт, стрм, (стр. 9), итд. Но у чланцима намењеним за овакве речи није строго пажено, да у њима не буде речи и од друге руке. За то међу њима и налазимо оваквих речи: стра-на, ждрал, стри-је-ла, у којима је *р* сугласник.

Довде (до стр. 9.) све су се речи почињале с малим словима. Одатле као и у буквару Гаврила Поповића настају именце особне, или иначе друге речи које су (у буквару) обележене у почетку великим словима. Избор је именица особних (нарочито имена вароши, река, земала итд.) подешаван са свим према босанској деци, т. ј. узимата су имена само босанских вароши, река, планина и др. (Тиме не мислимо рећи да је избор тих речи уместан за децу првога разреда, већ само то, да се — врло наметно — нису мешале речи које казују вароши, планине и земље које су преко бела света од српске деце у Србији или Босни). Ово мало материјала, као и све дотле, са свим је ново у овом буквару. Што се тиче осталих чланака, као: придева спајаних с именицама, народних пословица и другог материјала намењеног за читање (све од стр. 10. до 16.), то је просто преписано (или прештам-пано) из буквара Гаврила Поповића, нарочито његових доцнијих издања.

Црквено-словенска је пола такође прост пренис из „Србскогъ буквара“ Гаврила Поповића, и то његовог издања од 1864. год., у коме нема старе доступности у читању, нити пак скраћених речи црквено-словенских.

Још имамо да напоменемо, да је ово први буквар, који је после Вуковог „Огледа српскога буквара“ штампан новим нашим правописом.

Турци, који су пре нас допустили српској књизи, да се пише новим правописом, нису никако били и за то да у њој има штогод из српске историје. За то је изостављен и онај сучопарни списак имена српских владалаца, који се налази у Гавриловом буквару. Осим тога нема ни буквице брзописаних слова, коју смо досада свуда налазили.

Б. Карактеристика и оцена.

1. Проматрајући у опште наше букваре рађене по синтетичкој методи, налазимо, како су сви њихови писци држали за најпотребније, да се деца прво и прво упознаду са свима словима наше буквице. И није им доста било што су излагали по једну буквицу, већ су таквих и од више руку наводили! Тако Киријан Рачанин излаже српско-словенску буквицу три пут, Орфелин пет пута, а у буквару од 1785. год. изложена је четири пута. Први је Соларић који се задовољава испрва само с излагањем буквице од малих слова, али после неколико страна наводи је и он још три пута. Тако је рађено и у московском буквару од 1824. год., у коме први пут после Соларића налазимо и грађанску буквицу поред црквено-словенске. Но Вуку Караџићу прво је дошло на памет, да није потребно мучити децу разним буквицама држећи да им је доста доста и једна, за коју се он и иначе постарао да је проста. Али се на његов предлог, изложен просто и разговетно у његовом „Огледу српскога буквара“, нико скоро није освртао. И после Вука излажу се буквице од више

руку. Тако је у Зорића и Радовановића (године 1857. и 1858.) изложена управо четири пута, у Исидора Стојановића два (три) пут, у Гаврила Поповића и непозната нам пишеца буквара од год. 1853. по два пут.

Сви ови писци држе, да мала деца не могу тако рећи ништа отпочети (н. пр. ни једну реч прочитати или написати), док се добро не измуче учећи сва слова редом, како велика тако и мала, како штампана тако и брзописна. Деца су наша по овим букварима имала учити 29—40 и више разних слова у једном облику и толико у другом итд. Валило им је дакле запамтити толика слова како изгледају у овом како ли у оном облику и како се уз то свако зове или како се свако изговара. Почем у овом послу моћ размисљавања није имала прилике да што ради, то је једино памћење дечије имало да се напреже, е да би у свести остала колико толико стална слика о овом и оном слову. Да то није могло бити без многог механичког повторавања, не треба ни напомињати.

Колико нам је познато, први је у нашој букварско-методској књижевности устао противу тога начина учења са словима г. Ђ. Даничић, у својој „рецензији“, писаној поводом оног буквара од 1853. год. Како је његова критика исцрпала готово све што би се о овој ствари имало рећи, то ћемо је изложити овде, у колико се на то односи. Желећи доказати да ли ће моћи наша деца оним „новим“ букваром научити да што пре читају или то неће моћи научити, г. Даничић излаже (на стр. 9. своје „рецензије“) прво, како има буквара „који су тако уређени да дијете како позна које слово одмах чита ријечи од оних слова које познаје, н. пр. дијете најпрвије научи изговорити слово *о*, по том позна *к*, па одмах чита ријечи: *ко*, *око*, по том научи изговорити слово *а*, па одмах чита не само поменуто двије ријечи него и: *ока*, *као*, *како*, *кока*“ итд. Ово што г. Даничић у синтетичкој ме-

тоди предлаже, доста је у овој најбоље и једино у стању да олакша деци сухозарио учење слова. Велика је истина изречена за тим у овим врстама Даничићевим: „Свак може ласно помислити, како би се дијете радовало кад би научивши само четири слова већ знало прочитати толике ријечи. Оно би се радовало за то, што би одмах видјело плод труда својега, плод велики, труда малог, плод који би био много мањи кад би буквар био тако уређен да дијете за оно вријеме за које би могло научити читати цијеле ријечи, научи само слова изговарати. Што који посао задаје више радости. — што се више мили ономе који га ради, то се брже свршује; зато би дјеца учећи читати на овај начин, научила много прије него на онај на који ће учити из новог буквара. У новоме буквару треба дјеца најприје да познаду сва слова, велика и мала, на ће истом онда почети читати. У буквици његовој има 37 слова; к овоме броју ваља додати најмање још три у име великијех слова која се разликују од малијех (*A, E, B*; за слова *У, I, P* рећи ћемо да се ласно могу познати по малијема): дакле у новоме буквару треба дијете да научи 40 слова док почне читати. Колико ће дакле у радњи својој бити без оне радости коју би му читање чинило, кад му најприје ваља познати толика слова! И по томе колико ће му радња бити спорија!“ Велики део успеха у школској настави зависи нарочито од тога, да се детету од стране наставника омили оно чему га учи, а то ће се достићи, ако се буде пазило да се памћење дечије не претоварава и да само дете може самостално нешто радити чим само један ступањ прекорачи. У буквару рађеном по синтетичкој методи то би се достигло једино на начин, који овде препоручује г. Даничић и који је — као што он изриком напомиње — у то време био усвојен у свима букварима аустријским, осим овога српској деци намењеног. „У свима овдјем (њемачким, русинским, чешким, пољским, српским — латинским словима. —

кравским и влашким) букварима дјеца у велике читају прије него што почну познавати велика слова“ (стр. 10).

Улазећи даље у саму систему, по којој би требало буквар радити, г. Даничић — и ако (са свим појмљиво) „не види доста узрока за што би овај који је рад научити читати требало најприје да научи самогласна слова“, као што је то у Немаца — налази да би тај начин ипак био врло згодац за српски буквар. Био би згодан за то што у српском језику има само пет гласника (*a, e, u, o, y*) — не рачунајући *p* — и што су ти гласници „са свијем чисти“, те их је с тога ласно изговарати. Но са свим би друкчије — разуме се — стојала ствар, кад би деца морала учити више од тих пет гласника, као што је у овом буквару од г. 1853: *ы, і, ѣ, є, ю, я*. То би било „већ много“ за децу, нити је с друге стране потребно да стоје ови „дупливати и назови — самогласна слова“ пре читања, као што стоје у „новоме буквару“. Напомињући, да би ти „дупливати“ гласника могли доћи чак на крају, пошто се на изложени начин „познаду или сва сугласна слова или неколико њих“, г. Даничић устаје и противу сугласних слова, т. ј. противу тога што су и она напред у буквици сва наређана. Као што смо напред изложили, у овом се буквару после изређане целе буквице „узима да дјеца још неознају овијех слова, него да треба у потоњим чланцима да их уче тако, да како које науче одмах читају ријечи са овијем сугласнијем словима које науче.“ Са свим умесно бележи то ова рецензија као „непотребно“ и као „сметњу“, која је „то већа што је (у буквици) више слова (свега 25 осим великијех и заграђенијех), која ће дјеца учити прије него почну читати.“ . . . „Какву ће имати дијете корист што ће . . . познати н. пр. слово *и*? Познавши га на стр. 3., неће ли га са свијем заборавити дјеломе дође до стр. 14., гдје ће га опет наћи? Неће ли му га онда ваљати опет на ново учити?“

И ако писмо присталице синтетичке методе ми усвајамо потпуно, како оне разлоге који се противу ње наводе тако исто и оно што се од стране г. критичара као измена у њој препоручује. — Г. Даничић је могао као филолог имати и других разлога што је поред осталог устао противу слова: *i*, и *y*. слова која с *u* имају један глас: но ми имамо да обележимо као уместан његов разлог, који је он показао тиме што „мисли да није добро што ће у новоме буквару прије свију другијех слова дјеца учити *i*, и, *y*“.... јер ће бити „врло мален плод који ће дјеца оназити од првога труда својега. Научивши дјеца три поменута слова не ће знати прочитати ни три гласа. „него само један, а камо ли коју ријеч“ (стр. 11)!

Писац овога буквара од г. 1853 није исправио — не знамо зашто — готово ништа у доцнијим издањима те књиге. На шта му је овом „рецензијом“ довољна пажња обраћена. Али што је он пропустио доцније учинити, то није пропустио Петар Нпиковић тиме се зараније вајдати, као што смо се могли уверити из прегледа његова буквара (в. напред под 12) од г. 1855. Ту први пут у самом буквару видимо изложених не више но чет гласника, који се поступно и просто спајају у разне слокове и омање речи, најпре с једним, па онда са свима сугласницима редом, као што предлагаше г. Даничић. Тиме је на сваки начин скинут велики терет с децјег памћења.

Колико нам је мило, што је услед темељитих разлога г. Даничићевих победило у Нпиковића оно што је простије и лакше за децју памет и што је на тај начин могло колико толико растерати мртвило из наших школа, толико нам је с друге стране још жалије, што је то остало само код наших научњака, не могав стећи приступа у саме школе. Толика понављања издања Гаврилових буквара за пуних 19 година — штампана су по старом калуцу, као да се или није чуло за какву поправку у очевидној механичности

или баш намерно није хтело примити оно што је по себи простије и рационалније.¹⁾ Спротива деца шта су она била крива, те им се не даде да се у првој својој књижици упуте путем здравога разума и да се користе оним што им је човечија памет наменила за олакшицу и радовање у учењу!

Само су српска деца у Босни била срећна, те се — истина по доцкан, али ипак пре својих другара у Србији — почеше учити из много простијег буквара, удешеног онако — и нешто боље — као што г. Даничић препоручиваше.

Незгодно је било за децу учећи буквар и то, што се правопис није могао за дуго утврдити, те су по једном имала да уче и по 50 а по другом по 29 слова. Кад је нови правопис — доказат науком — добио и званичног овлашћења на практиковање у Србији,²⁾ онда су и по млађе нараштаје српске деце наступиле прилике нешто побољније.

2. Но није сама наша букваца — излагана у „неограниченој“ опширности — задавала деци много посла и муке, већ их је још тежи рад очекивао даље у самом буквару. Ту мислимо начин, како су се учили поједина слова изговарати, а исто тако и читаве речи „срицати“.

Ма с које стране окретали ствар почетнога учења читања, наћи ћемо да читању не може бити ништа друго основа до глас или слово (знак за глас) или — ако није глас, а оно — име слову. Из изложеног прегледа види се, да је у нас била прва и најраспрострањенија метода

¹⁾ Док Гаврило не може бити за то ништа одговоран. По заведеној пракци у нашем министарству просвете за доцнија издавања школских књига брине се онако узгред час овај час онај чиновник — по званичној дужности. — Школска комисија само се по неки пут запита: да ли би требало што мењати у овом или оном делу итд.

²⁾ 1868. год.

која је имена слова узела за почетно изучавање читања. Како по синтетичкој методи „срицања“ треба свако слово звати по његовом имену, које је тако далеко од оног гласа који треба да обележи у језику и који треба да се изговори у којој речи, тако „срицање“ слогова и речи није могло ни мало лако бити. Узмимо н. пр. неколико слогова кы, жз, иря. Они су се срицали овако: „како јери“ — и то није било какојери већ — ки, — — „кси ук“ — и то није било ксиук већ — ксу, — „наш рци ја“ — и то није било нашрција већ — ирја! Исто је тако ишло и срицање речи, н. пр. „покој јест рци он“ није било покојјестрцион већ перо, или: „земља јест миселете људи ја није било земљајестмиселетељудија већ земља.¹⁾ Странац, који не зна нашег језика и писма не би никад могао доћи до тога, да погоди или изговори реч која би му се (усмено) на овај начин срицала. — Да бисмо сами на којој страни речи огледали неприродност тога „срицања“, навешћемо само две речи: Schaf (овца) и Vieh (стока) Per „Schaf“ срицала би се — и срицала је се за владе синтетичке методе у Немачкој — овако: „Есцеха а еф“, и то није било есцехааеф већ шаф; а реч „Vieh“ срицала се овако: „фау и е ха“, и то није било фаупеха већ фџ. Како је могла дечија памет да изведе ове речи из оних гласова, то је с једне стране доста чудно, а с друге појмљиво да није могло бити без великог напрезања памћења. Чудно је, како се дечија памет могла разбрати усред оноликих и онаких гласова (пмена слова), како се довијала да одбаци оне који нису у изговарању потребни и да задржи оне који су од потребе! Изгледа као да су се деца учила да не верују оном што изговарају и свом уху, већ учитељу, који силом свога положаја заповеда да се овај слог изговара овако, она реч онако.

¹⁾ Нећемо напомињати и оно досадно повторавање слогова приликом срицања.

Из тадашњег живота школског познато је, да је много и много деце срицало и овако: „иокој рци слово тврдо дебело јер = крст“ и „како рци слово тврдо дебело јер' = власт“ итд. — Неко се дете само морало више или мање досећати, да се не треба поводити за силним именима слова, већ краће изговорити реч. Друго пак дете одводила су имена слова на са свим другу и трећу реч, која није пред њим обележена стојала.

Неки писци наших буквара увиђали су, како учитељи и деца — као што рече Соларић — заведу неки „дивљачки разговор“ кад отпочну „срицати“ по изложеном начину, који је непојмљив ономе ко се по њему није учио. Исто тако Вук је предлагао, да се то наопако „срицање“ замени гласањем¹⁾, т. ј. да се од сваког слова изговара само глас његов, а не и име му као што је хтео Соларић, који — како нам се чини — није смео сасвим прекинути с ондашњом практиком изучавања слова. Он управо задаје два три посла, тражећи да дете сваком од 42 слова памти и облик и име и глас који у језику обележава.¹⁾

Најодсудније, рекли бисмо, устао је противу методе „срицања“ Исидор Стојановић, и ако не први и са свим оригинално. Стојановић је пошао Вуковим трагом. Метода, по којој је његов буквар рађен, није у суштини нова. Ново је у њој — за нашу букварску методiku — то, што се свако слово упоређује с којом сличном физичком ствари (или појавом), назећи при том да у имена упоређене ствари стоји у почетку онај глас који одговара слову које се упоређује с оном ствари. Стојановић полаже у свом буквару много на то упоређивање. То се види и из оног писма „Ћурчијевог калфе“, у ком се овако разлаже: „Кадъ насъ

¹⁾ Тако је било некад и у Немачкој услед тога што су присталице методе „гласања“ почели у томе претеривати, те многи старији учитељи — не знајући које је боље — мучили су децу и с једним и с другим.

е наставникъ учио, да познамо слово з, казао намъ е, да оно изгледа као змија, и да у писаню представимо себи змию како се савила, па да га знамо негледајући на штицу написати, и казао намъ е, да се то слово изговара зъ, кое ћемо да намъ нико не каже. сазнати по првомъ гласињу у речи змија итд. Колико намъ е овимъ начиномъ лакше било задржати у памети не само изгледъ свакогъ слова, но и његовъ глас? — Много лакше него ли ономъ, когъ су учили, да се, за примѣръ наведено слово, зове земља. А зашто? Зато, што смо га: 1 учили написати, и за ово време морао е његовъ изгледъ већма у памети остати нама, него ли ономъ, кои га е само сматрао; 2 што намъ е учитель одмах за тымъ казао правий његовъ гласъ (зъ) кои намъ е у читаню нужданъ, а ние га помешао и заплео съ другимъ непотребнымъ гласовима: (з)емља; 3. што је уподобљавајући то слово змиј, свезао у памети нашој његовъ изгледъ съ његовымъ гласомъ, па чимъ смо видели или написали з, пао намъ е на паметь и његовъ гласъ (зъ) због првогъ гласиња у речи змија, која е пододбна изгледу слова (з); а чимъ смо чули гласъ тога слова (з), пао намъ е на паметь и његовъ изгледъ збогъ истогласногъ почетка у речи змија: ова накъ речъ съ онымъ што означава, опоменула бы насъ на пододбовидно слово (з) кое бы написали.“

Има доста истине у овој (може бити првој) нашој мнемоници. Ова нас мнемоника Стојановићева ономиње на сличне појаве у букварској методици немачкој. У Немачкој — као и у нас — најстарија и најраспрострањенија метода била је синтетичка. Она је била у части све до најновијег времена, а има и данас доста у Немачкој својих присталица. Но борба противу те методе започета је у књижевности давно и давно. Још у првој половини 16. века (1529. год.) устао је први противу ње учитељ Валентин Икелсамер доказујући како је много природније да се читање отпочиње позна-

вањем (учењем) гласова који се у којој речи налазе. Са свим основано он је разлагао, како ученик може да научи читати а да не позваје још ни *a* ни *b* ни *v* итд., т. ј. он може да чита а да не види слова пред собом, јер зна (по што научи) колико гласова има у овој колико у оној речи. те из гласова може да састави (прочита на памет) ову или ону реч. Осим тога треба да напоменемо како је Икелсамер препоручивао да у дечијем буквару има слика од оних животиња које дете виђа сваки дан око себе, па поред сваке слике да стоји по једно слово, којим ће се обележити колико може верније природни глас оне животиње од које је слика у буквару. Тако н. пр. говораше он: поред слике „коза“ нека стоји слово *c*, јер се тим словом (гласом) обележава овчије мекање; поред слике „псето“ нека стоји слово *p* (јер псето режи), поред слике „врабац“ нека стоји слово *z* (јер врабац цвркуће) итд.

После Икелсамера nailазимо у 18. веку у немачкој букварској методици на много сличнију појаву с мнемоницом Стојановићевом. Један писац буквара узео је такође слике у буквар и поред сваке ставио по једно слово, назећи да то буде бележило први глас оне речи која казује ствар од које је слика у буквару. Тако н. пр. поред слике „нећ“ ставио је слово *n*, поред слике „ерп“ слово *e* итд. На ово колико је налик Стојановићева мнемоника, још више личи данашњи наш (најновији) буквар са сликама, удешен по аналитичко-синтетичкој методи. О њему ћемо говорити у другом чланку.

Наводећи ове личности из немачке букварске књижевности, не мислимо ни издалека наговестити, да се наш Неподор Стојановић на Немце угледао састављајући свој „брзоукій букварь.“¹⁾

¹⁾ Ми ћемо напротив допустити, да је то његово оригинално дело, док неби когод у књижевности којег (н. пр. руског) народа нашао на са свим подједнак или сувише сличан про-

Нинковић, који је много шта исправно, на шта је г. Даничић својом „рецензијом“ прстом указао, задржао је изговарање слова по њиховим именима. Он у предговору к свом „Малом српском буквару“ препоручује учитељима да децу обавесте, „како се од сагласнихъ и простыхъ самогласныхъ слова само први звуци у срицању узимају, н. пр. одъ слова „буки“ узима се само бъ, одъ „вѣдый“ въ, одъ „глаголь“ само гъ итд, и како се „сложена самогласна: я, е, ю, као еданъ звукъ у срицању употребљаваю: ядъ, екъ, югъ.“ Но почем и сѣм увиђа, да ово правило не може важити за сва имена слова, то наводи изузетке од њега за слово њ, ѣ, л, и е. Тако н. пр. за слово ѣ, ово вели: „ѣ, (яѣ), важи у књижевномъ езику као еѣ, (а не као яѣ), тако: дѣ-ло, н. пр. чита се де-ло, а не дя-ло, вѣкъ чита се векъ а не вякъ“ итд. И ово патезање и кршарење, које је тако незгодно у „срицању“ и читању, није могло за толико време људима отворити очи. Више се служиле недотупавним изговарањем слова по именима, а не хтедохе усвојити начин „гласања“ као једини природни и најкраћи пут у познавању слова и читању. Поједини — као Вук и Стојановић — препоручиваху начин „гласања“, е да би се деци у истини олакшао рад почетног учења: но већина тераше стари шлендријан, који се тек 1862. г. укиде званично у Србији. — да ли свуда и у пракци по школама, то није лако погодити.

3. Чудноватој систематичности приликом упознавања слова и нелогичком раду у изговарању слогова и речи придружила се у синтетичкој методи и трећа мана, која је једина — и да није било других — била у стању, да у деце гасвим убије вољу према књизи. Ту мислимо ово непрегледно море бесмислених и деци за изговарање нела-

извод књижевни као што је овај Стојановићев. Своје поштовање не можемо никако одрећи труду Стојановићеву, који се огледа у свакој врти његова буквара.

ких слогова. Као што се држало да се морају изучити пре свега сва слова од једне или и више буквица, исто се тако мислио, да је потребно пронаћи све могуће слокове у нашем језику, па их — као нешто најизвршније — ставити на прво место после буквице. Али да се само запитамо, какве је умне хране могла наћи дечија памет у овоме: „ра, ре, ри, рi, ры, ро, рѣ, рѣ, рю, ря“, или: „дрѣ, сла, бри, хра, фро“, или: „скре, скрой, стрп, стрю, стря?“ Је ли ово било за то, да деца — што рекао један — „јачају духом?“ Шта је могла дечија памет да мисли читајући и на глас изговарајући овакве слокове? Није ли се овим начином дете и нехотично учило, да не мисли баш ништа кад чита свој буквар? А и каква би му вајда била, што би мислило нешто читајући оне бесмислице? Колико је могао успети учитељ, који је ту несварљиву умну храну објашњавао н. пр. тако као да то треба доцније у читавим речима? — Нама је познато, да је било деце која су била у стању да онако чегртањски — т. ј. више певајући и само брзо, а никако обичним гласом и полагано — изговоре на памет по неколико страна таквих слогова и речи из буквара из кога су се учили. Ово је довољан доказ, да се учило ништа не мислећи. И сама је система увлачила у школу механизам и папагајско тртљање. Јер имају ли каква смисла под божијим сунцем ови слогови: „лгу, пра, прю, шле, скво, сплаю, стрѣ, ству“ итд? Не изгледају ли животињски гласови — што рекао један методичар — као анђeosки говор, као цвеће од говора, спрам оваквих букварских грдила?

Замислимо само децу малу, која су истом дошла од својих кућа, весела и ведра, у школу затворену да се уче књизи и умноме раду. Оставимо на страну, како су се у школи сусретала махом с намрштеним погледом у свога наставника и с пругом у руци му (који је врло дуго био нераздвојан од учења), па представимо себи оно умно злостављање, оне

бесвесно мрдање усана дечијих, — и не ће ли нам ондашња српска школа изгледати као неки музеј пуи живих аутомата? — Шта би радили одрасли људи или сáми они који су писали такве букваре, да је било кога, који би њих држао у школи затворене толико месеци, сваки дан по неколико часова, пре и после подне, код таквих учитеља, па да ништа друго не раде но да за својим „учитељем“ из дана у дан повторавају оне слокове: „чва, чве, чви, чво, чву, чвѣ“?

Како је још први наш буквар од 1717. г. одпочео безмисленим слоговима: ба, бе, би, бо, итд, или: вла, вле, вли, итд, тако је продужено у великој мери у Орфелина, у оном буквару од 1785. г., у Соларића итд. Соларић је у осталом узимао само онакве слокове за које је знао да долазе у речима чистога српског језика, а Орфелин се на то ништа није освртао. Вук Караџић изилази први с најумеренијом количином слокова и то врло простих. Но као што се писци наших буквара пишу ни у другом за дуго угледали на Вука, тако ни овде. Буквар Глигорија Зорића и П. Радовановића кипе од сиљних слокова (близу 900 у једном буквару). Готово је исто тако и у буквару Гаврила Поповића, из кога смо се ми толики први пут упознали са српском књигом. Што је Исидор Стојановић задржао такође слокове без смисла, није чудо, јер је то онда било нешто тако рећи неизбежно; но у њега нема много таквих слокова, а осим тога он је се и од друге руке трудио да то мртвило оживи. Поред синтезе прибегавао је чешће и аналитичкој методи. И ту је Стојановић први у нашој букварској методској књижевности. Није држао да је довољно што ће се ученици извежбати у састављању слокова и речи из поједних слова; па за то је препоручивао (стр. 11—13. „Брзоуког буквара“) да се поред тога ученици вежбају и у растварању речи на слокове (стр. 24—28).¹⁾

¹⁾ Због ове мешавине ми не можемо на сваки начин обележити методу Стојановићевог буквара као чисто синтетичку. Но

У писца буквара од 1853. г. нема истина онолико и онако неспретних слогова као у његових предходника, али их ипак има у приличној количини, само у новом неком облику. Чудно је, како су људи мислили, да ничега пречег нема но упознати децу с овим: *ій, њій, уій*, итд, или с: *оп, ое, оо, оа, оју, уа, уи*, итд, само за то, што у неким и неким речима нашега језика има као бајати и таквих гласова (слогова).

Г. Даничић, који је и с других страна овај буквар претресао, није пропустио изрећи свој суд и о овом маниру синтетичког методичара. Он је узео највише на око страну изговарања тих гласова (слогова), па вели у својој рецензији: „У чланку 3. на стр. 2. (буквара) уче дјеца читати свако самогласно слово са словом *ій*, и том је послу њихов почетак: *ій, њій*, по том долази: *уій*, итд. Овдје ваља запитати: хоће ли се *ій, у іій, и њій* изговарати, као што се изговара н. пр. у *уій*, или се не ће никако изговарати, као што се не изговара н. пр. у великіј“? Ако ће се изговарати, онда је велика погрјешка што су најпре стављена дјетету да изговори она слова која је најтеже изговорити; ако ли слово *ій* не треба изговарати, онда је опет погрјешка што се дјетету ондје гдје треба да учи изговарати по два слова стављају такова, која се не изговарају, па још на првоме мјесту.“ — После оваквих разлога критичаревих нама је доста непојмљиво, како је писац истог буквара могао остати равнодушан, и приликом доцнијег издања не поправити оно на што је рецензија претом указала. Ако је држао да они гласови долазе ма у којој српској речи, па да их с тога треба пре свега учити, онда је на сваки начин мислио да треба градити

како анализа у њој ништа не превлађује, и како је у првом раду познавања слова и састављања слогова и речи проведена синтеза, то смо ипак у праву, што рачунамо „Врзоукій букварь“ у врсту синтетичке методе.

деци сметња и онде где би се могло без њих проћи. Он је сваку реч (од стр. 4. до 24.) делио на слоге. Деца учећи читати имају да изговарају сваки слог чисто за се. На што им је дакле мучити се у засебном изговарању онога што се без муке у читавој речи даје изговорити? Осим тога ми нисмо нашли нигде у буквару на речи, у којима би било једно до другог оваквих слова: ее, оо, аа, јуу, јај, итд. Рашта су онда навођена?

Може се мислити, да је то све било за љубав неке доследности у системи, која мисли да јој ваља исцрпсти све могуће комбинације слова у слоговима и речима; али та научна доследност нема никаквог методског разлога; за то је за малу децу излишна и шкoдљива. У осталом ми овим нећемо да кажемо да је свака поступност излишна у вештини изучавања читања, као што је мислио писац буквара од год. 1856. (види напред под 5. на крају) прештампаног за прву полу из московског буквара од 1824. г. Ту се све припремање за читање састоји после буквице у неколиким слоговима с два три слова; одмах се за тим прелази на читање читавих реченица, као: изрека, приповедака, басана итд. (од стр. 8. до 31.). Овако велике непоступности нисмо нигде више нашли, ни у ранијим ни у доцнијим букварима. Она се не даје ни с чим — с гледишта синтетичке методе — оправдати. Не знамо, како је могао писац тога издања претпоставити, да ће деца — чим науче „ерицати“ неку стотину нагрђених слогова — моћи одмах прећи на „упражненія читања“. т. ј. на читање у свези, као што доноси собом природа прича, животног писца и др.

Нинковић се хтео користити рецензијом г. Даничића, али — као што ћемо даље видети — обичај је ваљда јачи од његове воље и жеље. Тако он сам вели у предговору свог буквара (стр. VI.): „До сад су деца морала најпре сва слова на Штици учити безъ употребљаваня (анлици-

рања) њиховогъ, после у буквару на ново поєдина у простимъ слоговима, и то на више мѣста, таковимъ слоговима, каквихъ у нашемъ езикѣ нема, као што су: квѣ, жвѣ и т. д. Докле су дѣца само Штицу изучила, прошло є по по' године, а кодъ слабиє дѣце и читава година: докле су пакъ научила честито срицати, прошла є друга година. О течномъ и правилномъ читању не смѣ се ништа ни споминяти; ерѣ познато є свакомъ, кои є србске нормалне школе учио, да є у њима кои 4, кои и 5 година пропустио, а ништа друго ниє научио читати, до само своє читанке (часловца, псалтира и т. д.) и то доидѣ, докле є сѣ читанѣмъ у школи дошао. Наравно є, да се питаѣ рађа, шта є томе узрокъ, што дѣца за толико времена не могу да науче честито срицати и читати? — По момъ миѣнїю и увѣренїю онѣ се ипучемъ другомъ не може тражити, него у неприродномъ, дакле и отежчаномъ начину обучавања, кои у нашимъ нормалнимъ школама влада, и у томе, што дѣца не разуму, што сричу и читаю, и по томе никакве радости у своє послѣ не налазе.“

Даље (стр. X.) у свомъ предговору разлаже, како није доста, да „дѣте у буквару учи само брзо срицати и читати“; већ „оно треба да се упутити и да мисли.“ „А да то може, треба — вели — да разумѣ, што сриче и чита. На тај су коначъ одмахъ сѣ почетка буквара слогови кои имаю значеѣ, а на више мѣста и читаве мисли употребљаване.“

Све је ово са свимъ на месту, али је само рђаво, што сѣмъ Нпиковић није на то своје постављено начело пазно, већ у свој буквар трпао и такве речи (или слогаове) које немају никаква „значења“ у чистомъ српскомъ језику. Тако и, пр. на стр. 5. буквара стоје под одељкомъ г овакве речи (?) (слогови): „диг, риг, ног, дог, лог, вог, гог, вуг, руг, мег, тег, нег, бег, лаг, ваг, гпм, гом, год, гол, гор, гум, гуд, гув, гур, гут, гат, гал итд. на више

места. Како ће се деца читајући ове слокове учити да што год мисле, то је Нинковић остао дужан да покаже. Он истина држи, да и сами овакви слокови, „који по себи немају никаква значења, кадъ се съ другимъ словима или словима сложе, постају значеће рѣчи, као што н. пр. слокови: ат, ет, ит, ут немају значења, али сложени са словима која доцније у буквару долазе, добијају га, и постају рѣчи: „рат, сат, дат, бат, гат, шат“ итд; али ми бисмо ради били знати, да ли што значе у српском (а не и у немачком) језику ове речи: чат, шат, или, мис, тис, лис, тос, лос, вос, рос, мес, тес, рес, мас, лас итд. (стр. 6. буквара) и шта имају деца да мисле кад те слокове читају?

4. Да би се деца првом својом књигом доиста упућивала да што год мисле кад читају, требало је много већих измена у овој методи него што их је Нинковић наглашао. За то би требало прво рада од стране саме деце, — а тога нема нигде скоро у читавој нашој букварско-синтетичкој методи. Но и ово што Нинковић наводи позајмљено је од г. Даничића, јер овај (на стр. 17. своје „рецензије“) напомиње, како је врло рђаво што деца учећи читати само говоре речи, „међу којима нема смисла никаквога.“ Још то разлаже овако: „Као што ће се дјеца изнајприје радовати кад виде да знаду читати још више што осим ријечи. Та голџех ријечи међу којима нема смисла, не може читати ни сваки одрастао човјек, а камо ли дијете.“ Уз то излаже г. Даничић, како је с те стране боље у немачким букварима, и наводи у доказ више реченица, које немачка деца у I раз. могу да читају из свог буквара и то пре него што се упознаду са свима словима своје књиге. Што није тако и у оном српском буквару од г. 1853. (који је „рађен по немачком“), то г. Даничић бележи као „ману већу од осталџех, јер се — вели — оне све могу поправити, нешто изоставивши, нешто додавши а нешто пре-

иначици, а ова се поправити не може; јер кад би се поправила, онда буквар не би био овај него са свијем други; толико вриједи ова ствар у буквару, јер се све остало може само превести из њемачкога буквара; али овдје превођење слабо помаже“ итд. (стр. 17. и 18.).

Међу тим овај буквар од 1853. год. први је, у коме се још у првој половини налази овде онде по која реченица; но по садржини својој махом су врло незнатне. Пре њега налазимо само у Исидора Стојановића приличних реченица, -- ипаче нигде више ни пре ни после год. 1853.

Но не само што се нико скоро није на то освртао, већ је исто тако слабо ко водио рачуна и о избору појединих речи које ће деца читати, и о којима ће мислити шта казују итд. Ово не важи толико за наш први буквар, колико за све остале, као: за буквар Орфелинов (у коме се налазе речи: „Ѣі-Ѣи-да“ итд.), за онај од 1785., нешто мало за буквар Зорићев и Радовановићев. Први је Караџић који у српском буквару пноси чисте српске речи. На њега се угледао и Гаврило Поповић и непознати нам писац босанскога буквара од год. 1867.

5. Скоро сви писци наших буквара трудили су се да проведу неку поступност и после слогова. Тако су разне речи нашег језика дељене на особите групе, узимајући за основу тим поделама једном час број слова у опште, час опет број самих гласника, други пут број слогова или уз то и сугласнике како стоје један до другог. Има ли за то каква разлога? На сваки начин појмљиво је, да за малу децу нису испрва речи од 5— слогова и 10—15 слова; исто тако допустимо да није лако деци изговарати више сугласника једно за другим. (Ово у осталом вреди само у неколико, т. ј. више за слокове но и за речи. Осим тога ово важи само за оне писце који нису занимали децу оним словима: екви, здрја, итд.) Али поред свега тога је ли доста било спорочно потребно, да се на једном месту

исцрпу све речи једне врсте, па истом онда да се пређе на речи друге врсте, н. пр. да се узимају прво речи с два гласника (као: „а-па, е-ва“, итд), па после друге и. пр. с једним сугласником (као: „бој, дој, дај“, итд). И није ли и та претерана поступност од своје стране припомагала, да се деца уче оном механичком тртљању, које је познато свакоме који је назио по школама на оно пусто изговарање речи на памет од стране дечије? Допунштајући само донекле потребну поступност у читању речи, држимо да би много боље било да су се и несличне речи тако рећи на првим листићима мешале, а уз то правиле и лаке реченице, како би се колико толико избегао механизам и стало на пут панатајском учењу на памет материјала који је намењен за читање. — —

6. Синтетичка метода, онаква као што се развила у нашим (а и туђим) букварима, неприродна је. Оне не зна за законе по којима се дух дечији развија.

Неким се чини, као да се она баш држи оног поступног развијања говора у деце. Јест истина, да дете — чим почне ходити и упоредо с тим проговарати — испрва говори све у неким гласовима, као: *а, у, е*, и слоговима: *ба, ма, де, та* итд. Али је исто тако истина, да дете доста брзо почиње изговарати и читаве речи, као: *мама, баба, тата, дете* итд. Оно дакле не чека да научи прво све слоге, па онда истом речи, већ и они слогови које изговара заступају у њега тако рећи саме речи и казују читаве мисли. Осим тога, зна се, да дете научи толико речи, пре него што је у стању да изговори разне поједине гласове, као: *и, р* и друге код којих раде непца или сâм језик.

Што назвасмо синтетичку методу у букварској методици неприродном, то је за то што она ни на једном свом ступњу не покреће у деце моћ размисљавања. Без разлога и на веру уче се слова. Слепо, за учитељем, повторавају се и

„сричу“ слогови и речи. Учећи слова и непрегледну мно-
жину слогова, дете никад ништа не мисли и нема управо
шта да мисли. Оно што би требало да му дође тако рећи
најпосле, то му долази на првом месту, и то још без ика-
ква рада од његове стране. Место да само — после не-
ког упућења — дели речи на слокове и познавати разне
гласове, оно то све налази готово у буквару, а никад све-
сно не дође до тога, да те слокове и гласове спаја у це-
лине. Отуда оне силне погрешке после „срицава“ у изго-
варању речи. За то су деца и училиа буквар две, три и
четири године, па ипак нису умела течно да читају.

Једино речи, као имена оних ствари које дете познаје
или с којима може лако упознати, (а уз то и zgodне ре-
ченице), у стању су да покрену дечије мишљење. За ове
је још — разуме се — потребно, да учитељ с децом води
разговор о оним стварима које казују речи у буквару:
овај разговор не сме бити тек онако на празно, већ по
опште усвојеним начелима т. з. очигледне наставе. Без
ове сав рад почетног учења остаје механичан или у нај-
повољнијем случају апстрактан и сухопаран.

7. Наша је синтетичка метода у букварима врло за-
метна. Толике буквице, толика слова у њима, толике сто-
тине чудноватих слогова, све је то управо сметало, да се
дође до читања са свешћу, а никако га није припремало.
Уз то још она имена слова и начин срицава како се прак-
тиковао по нашим школама! Ово двоје није — разуме се
— морало бити, и неки су дизали свој глас противу тога,
али је тако ипак практиковано више од сто година.

Осим тога још једино из начина практиковања по тој
методи у нашој основној школи. Учитељи нису били уметни
— ниш је то лако по синтетичкој методи — да у једно
време занимају све ученике. О заједничком учењу нема
готово ни спомена. Штице су то истина у неколико надо-
кнађавале, али само за време докле се буква учила. У

даљем раду и „преслушавању“ учитељ је обично изводно једно по једно дете до свог стола и са сваким се обавља занимао.¹⁾ И тако морало се много дангубити. А колико је то с других страна врло штетно за одржање реда и пажљивости у школи, може се лако представити.

8. Узимајући у рачун неприродност синтетичке методе — која се није обзирала на психологијско-методске разлоге наставе — и приметност с дангубом, које су неизбежне у њој, морамо доћи до закључка, да је почетна настава по искључној синтетичкој методи штетна. И дојиста она је са свима својим последицама као почетни начин учења читања осуђена давно и давно готово свуда у јевропским народним школама.

Што присталице њене наводе као последњи разлог — и то више озбиљно но пронички: — да још никоме није пукла глава који се на тај начин учио, то је само за то петина, што је природа човечија — па макар бројала и само шест седам година узраста — у стању да поднесе сјасет туђе глупости и своје муке, много неприродности, напела и напрезања, па ипак да изиђе из те борбе као неки победилац. У осталом кад би се о томе тачнијег рачуна водило, нашло би се, да је многим још зарана поремећена умна ведрина. Услед тога и примећује се на толиким младићима ограниченост у мишљењу и пека немарност према науци, и то двоје прати их кроза цео живот њихов. И овде важи она пословица: „По јутру се дан познаје.“

Додатак.

1. Из наших буквара види се да се једино читање сматрало као нешто најпотребније и најзаслужније да се што пре изучи. У многим букварима нема брзописних слова,

¹⁾ За то су време друга деца — незнајући шта да раде — проводила несташлук. Рад тога су бивала чешће лупана. Но дечија природа тражећи занимљивијег занимања није се

нити икакве напомене о томе како треба децу учити писању. Што се пак у неким букварима налази изложена буквица и у облику брзописних слова, то нам даје повода мислити, као да је уз читање упоредо требало учити и писати. Али шта ће се писати и којим ће се редом то вршити, о томе ништа не знамо. По свој прилици ту је остављано учитељима да се помажу сами како знају. Писање је на сваки начин било нешто споредно, рад чега није било потребно никаква упутства давати.

Међу тим и то поље није баш са свим занемарено. Захарија Орфелин написао је још г. 1776: „Новѣйшія славенскія прописы ради пользы и употребленія Славено-сербскаго юношества“ (у сремским Карловцима). Ту налазимо прво упутство како треба пера зарезивати и писати поједине саставне делове сваког малог слова. Слова се пишу старим уобичајеним азбучним редом. Иза мале буквице долазе писани слогови од два и три слова, велика буквица и читаве реченице писане разноврсним словима по величини и дебљини.¹⁾

После Орфелина први је Соларић, који (у самом упутству за буквар) говори о писању у опште и о краснопису, поставља нека краснописна правила: како треба слова да су подједнако нагнута, које да су висине, ширине, којег растојања итд.; даље даје упутства како треба пера зарезивати и држати, а исто тако како треба држати тело приликом писања, и најпосле излаже буквицу малих и великих слова и читаве реченице у разним карактерима слова.

И код једног и код другог писца писање се врши за се а читање опет за се. О заједничком неком раду нема у том погледу ни спомена.

дала стегнути. Поред свих батина реда није било у школи никад за време док је учитељ једне по једне „преслушавао.“ Није ни чудо. Батине и весташлук дечији стоје увек у правој сразмери.

¹⁾ Никакве сличности у материјалу нисмо могли наћи између буквара Орфелиновог и ових његових краснописних прописа.

Једини је Исидор Стојановић, који је учинио значајан покушај, да споји почетни рад читања и писања. Не мари ништа, што он учи ученике прво штампаним словима, кад не проушта приступити одмах и писању сваког слова чим се схвати у првом свом облику. После Стојановића нико није од синтетичких методичара прихватио његов покушај. А колико би добила ова почетна вештине, да је упућена даље тим путем и колико је истина у оних речима Стојановићевог ученика: кад смо писали које слово, за то време „морао нам је његов изглед већма у памети остати, него ли оном, који га је само сматрао!“ (У II чланку видећемо, како се могло остварити удружено писање и читање много темељитије и много успешније).

2. Има једно питање, које нам се наметало више пута у нашој букварској методици, а то је: да ли је потребно и могуће, да деца првога разреда основне школе изуче читати и црквено-словенским словима. Што су старији наши писци то држали за прво и најпрече, није чудо кад се представи, какав је онда у опште владао правац у нашој књижевности. Чудно је, како Вук и сви писци после њега — (псузимајући јединог Нинковића) — отпочињући први упознавати децу с нашом грађанском буквицом не увиђаше да је и сувише поред тога још теретити децу и с учењем црквено-словенских слова.

У грађанским полама наших буквара и било је овда онда неких промена, али у црквено-словенским готово никакве. Нарочито онај одељак, у коме се наводе речи „под титлама“, преписивао је редом један писац од другога, те су тако рећи до јуче наша деца учила све оне исте речи које су определили још први наши писци. (Дакле ни ту никакве измене за читавих 150 година!).

3. На послетку да речемо коју уопште о материјалу који се налази у разних наших писаца у другој поли буквара за дечије вежбање у читању.

У Рачанина, Орфелина и писца московског буквара од 1824. год., тај је материјал сав богословске садржине. У њих се ништа друго не налази до саме молитве, неке изреке из св. писма и других црквених књига, неки свакојакш стихови, у којима се описује карактер разних слова (в. Гласник 34. од стр. 73. до 84.), неки разговори о Богу¹⁾ итд. У Орфелина има и неких „грађанских ствари“, као: из земљописа, историје итд. (стр. 90. до 96.), али му је све тако мршаво и некидано, да се управо не зна рад кога је писато.

У буквару од 1785. године налазимо први пут неких пословица и приличних прича, у којима се описује протодушност, крађа, неумереност, празноверица итд. Молитава нема никаквих. (Неке су изреке узете из Орфелиновог буквара).

У Соларића се налази врло интересантан материјал за „прва читања српској деци“ из историје опште, словенске и српске. У том материјалу има поступности врло добро изведене, али је ипак у главном неподешено према деци којој је намењено. Осим те историјске садржине има нешто и Давидових псалама и др.

У свих осталих писаца после Вука налази се у другој поли буквара разних моралних изрека и простих поучљивих прича. Од свију се највише одликује онај буквар од 1853. (изложен под 11.). Садржина му је махом добра за децу. Ту се говори о дечијој послушности, о поштовању старијих људи, о захвалности, о чињењу добрих дела, и о томе како ваља говорити истину, бити у послу тачан, бити услужан, вредан итд. и то све просто, у причама, без досадног и апстрактног моралисања, онако како деца могу разумети. Још има говора о подели времена и има

¹⁾ Орфелин вели, да је тај материјал узимао из књиге: „Краткія богословскія сказанія (П. Оеофана Прокоповича, архієпископа новгородскаго).“

кратких описа годишњих времена и разних ствари по боји, величини, облику, броју, радњама итд. Што се тиче одељка под насловом „Предмети за размишљавање“ (од стр. 59. до 64.), рекли бисмо, да је сувишан за децу I. разреда и да многи учитељи без нарочитог упутства нису могли знати, да ли им ту осим простог читања ваља још шта радити.

Буквар Гаврила Поповића врло је мршав у другој поли својој, а што се тиче онога његовог материјала из наше историје, тај је налик на просту читуљбу, која у другој књизи може бити на месту, само не у буквару.

Примедба. У неких наших писаца налази се у буквару поред материјала за децу и упутстава за учитеље. Ти су буквари писани управо за учитеље, и као такве ваља их и сматрати. За децију непосредну употребу нису удешени.

У неким букварима има сијасет граматичног материјала, а у свима скоро има по штогод и из рачуна. И једном и другом није никако места у буквару, и ако то услед дуге практике многим изгледа као нешто нераздвојно и „врло потребно.“

31. Децембра 1872. године
у Крагујевцу.

СТУДИЈЕ ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКЕ ТРГОВИНЕ

XIII-ОГ И XIV-ОГ ВЕКА.

ИШЕ

Чед. Мијатовић.

III.

Б. Увоз.

Економно начело, које је дало особени карактер нашем извозу, могло би се овако формуловати: извозити оне земаљске производе, којих је потрошња на страним трговинама веома пространа, тако да им је прођа сигурна, и да у обиму те прође извозник нађе свакојако своју добит, а уз то извозити и такве производе, којих потрошња истина није тако широко прострta, али којих је тражња ипак јака, цена висока, пренос сразмерно лак. Према томе начелу, главни предмети нашег извоза, као што видесмо, били су: с једне стране производи сточарства, с друге стране сребро и восак.

Исто то економно начело као и исти друштвено-политички одношаји, дали су карактер и увозу нашем у тринаестом и четрнаестом веку. С једне стране артикао, који се истина доста тешко преноси и којег је цена ниска, али којег велика и пространа потрошња у исто време осигурава извесну трговачку добит; — с друге стране артикао, којег је потрошња истина ограничена, али ипак прилично јака, којег је пренос лак, тим лакши што према свитку и тежини има веома високу цену. С једне стране со, с друге

скрлат, — то су главни предмети увоза српског у време о коме говоримо. У ономе писму, које су Дубровчани год. 1416. писали деспоту Стевану високом,¹⁾ врло су добро означене две велике периоде у историји српске трговине: до Немањина српски је народ извозио сточарске производе а увозио со; под Немањинима он је извозио сребро а увозио скрлат. Једва да се с мање речи може означити економни карактер две периоде, од којих најмања обухвата преко две стотине година.

Да богме да не мислим да кажем, да су со и скрлат једини предмети увоза. Они су главни, карактерни артикули наше увозне трговине под краљевима и царевима, али не једини. Како је со најстарији и као предмет опште потрошње најважнији чланак увозне трговине, то ћемо њојзи да поклонимо нашу прву пажњу.

1. Со. — Кад су наши стари у првој половини седмога века дошли у ове крајеве, нашли су у њима мало не све што су зажелети могли, — само соли нису нашли. Оно неколико сланих извора што их има у Востп, ако се за њих још и знало у оно доба, свакојако нису достигали да подмире потребе непосредне своје околине. Народу је требало соли. Одмах од првих дана нашег живота у овим крајевима народ се наш окренуо лицем к јадранском мору. Одмах од првих дана главна политичка мисао нашег народа била је, да заузме положај на јадранском мору и да се ту утврди.

Не могу рећи, да је народ пошао овом политиком једино и искључно што је хтео да осигура себи изворе соли. Свака велика мисао, која је кадра да у себи усредреди све тежње и сву радњу народну, ма како да јој је основа материјална, свагда има и моралну неку садржину. Тако без сумње и мисао, којом се наш народ кроз прве векове

¹⁾ Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 138. —

свога становања овде покретао. Али колико ја могу да видим у нашој прошлости, празна слава никада није заносила нас као народ. Као народ ми смо се свагда борили само за извесне и опредељене материјалне користи; баш и онда кад смо на заставе стављали: за крет часни и слободу златну! Тако и сав наш историјски рад од VII. до XIII. века била је борба да осигурамо себи море; другим речма: да осигурамо себи со и отворен саобраћај с осталим светом. Први наши сукоби с Италијом били су око соли: у самој ствари мало не двестогодишња борба наших Неретљана с Мљечићима своди се на питање о соли: Мљечићи су радили да задобију монопол продавања соли на јадранскоме мору, Неретљани су, тако да кажем, слободу соли бранили до последње капи крви.¹⁾ На сву прилику и наши први сукоби с Дубровником, били су због соли. Тек кад се наш положај на приморју спљега мора колико толико утврдио и рашчистно, друга једна политичка мисао ставља се на заставе српске, и бели орао Немањића шири крила своја погледајући пут Цариграда.

Али питање о соли не оставља никако листове наше историје за све време српске државне самосталности. Дубровник са следственошћу, којој налазимо равне само у мљетачкој аристократској републици, тежио је и радио непрекидно и неуморно да задобије монопол продаје соли према српским земљама. Из садржаја зборника дубровачких закона (*Liber Statutorum civitatis Rhacusii*) и из царинских протокола (*Capitulare delle Dagana grande*).²⁾ види

¹⁾ Мљетачки историци говоре да је повод ратовању с Неретљанима било гусарење ових по јадранском мору. Али ово, и ако је служило као изговор, било је тек формални повод али не и прави и стварни. У осталом да је монопол трговине са сољу био главна политичка тежња мљетачка у IX и X-ом веку, види Daru, *Histoire de la République de Venise*, I, 97, XIX, 110.

²⁾ У Макушева Изследов. стр. 149 и 169.

се, како важно место заузимају солила у свакодневној бризи дубровачке политичке власти. Кад у год. 1253. дубровчани праве уговор с бугарским царем Михаилом Асениом а противу српског краља Уроша, главна мисао око које се тај уговор окреће (без сумње и главни повод неспоразумевања с краљем српским) јесте: „**од** рѣке дриньске до Неретвьѣ кзмерекъ сольски да цестъ на ино место развь въ Дубровникъ.“¹⁾ Од овога савеза, од овог покушаја да се само у Дубровнику со продаје и ту царина плаћа, очевидно не би било никаква резултата, јер већ у Августу 1254. видимо где краљ Стеван Урош даје слободу трговања Дубровчанима, да иду у Брсково, али „давьше десетькъ **од** соли. и по тола да си гредъ скрозъ мою землз свободно.“²⁾ Има и других споменика, из којих се види да је Брсково кроз цео XIII-век а на сву прилику и у XIV-ом све до Душана, главни трг за со подаље од мора. Биће да је Дубровчанима још незгодније долазио трг соли у Неретви. Неретва је град на самом приморју, од прилике на средини између Спљета и Дубровника: а да је у њему био трг соли до Душана види се из једног споменика од год. 1334., којим бан босански Стеван уступа неку со у Неретви Дубровчанину Клименту Држићу и друговима.³⁾ Кад су већ видели да монопол не могу да задобију, Дубровчани су радили да се продаја соли ограничи на што може бити мање места и да та места не буду у непосредној околини њиховога града. На послетку Душан је расправно питање о соли, и определио тргове, на којима ће да се продаје; могућно да је та ствар уређена приликом његове походе Дубровнику год. 1350. кад су га, као што се може мислити, Дубровчани сјајно и срдечно угостили.⁴⁾ Свакојако

1) Mon. Serb. 35. У наведеноме примеру мисли се река Дрим а не Дрина. Види Даничићев Рјечник реч дриньскыи.

2) Mon. Serb. 46.

3) Срп. Спом. Дубров. Архива II, 14.

4) Appendini, Memorie, I, 290.

од средине XIV-ога и једнако кроз XV-ти век Дубровчани, ако не могу да пођу корак унапред к постигнућу солиског монопола, а они суревњиво бране „да се не море поставити нигдѣ **ѡ** приморше тръгъ соли развѣ на **ѡ**бична мѣста.“¹⁾ По споменицима дубровачког архива на више се места они позивљу на то уређење као на дело Душаново.

Која су то „ѡбична мѣста“, сазнајемо из једног споменика из средине XV-ог века, у коме кнез Владислав, син Херцега Степана, вели: „да нѣсамъ волѣнь **ѡ**чинити габелъ **ѡ**тъ продаѣ соли нигдерь **ѡ** всемъ нашемъ котаръ, разма **ѡ**дъ **ѡ**нихъ, гдѣ **ѡ**з наредила господа стара, а тои **ѡ**сть: едно на Дривихъ, а дрѡго **ѡ** Дубровникъ, третие **ѡ** Которъ, четврто **ѡ** Зети **ѡ** светога Срѣђа на **ѡ**кни.“²⁾

Сва је прилика, да су се у овоме уређењу подударили интереси Дубровника, који је као што поменух гледао да утакмицу солиних тргова бар ограничи с финансијским интересима српских владалаца. Ови су т. ј. само одредивши неколике тачке на којима се трговина на сољу сконцентровала, сигурно, и лако могли контроловати је и за своју касу наплаћивати десетак. Ваља даље признати, да су ове четри тачке за главна стоваришта соли доста zgodно избрате. Многобројни каравани натоварени земаљским производима, свакојако су силазили у Котор и у Дубровник, и ништа није природније, већ да су се отуда враћали натоварени сољу ако не чим другим. Дубровачка и Которска со (која оба назива по споменицима долазе³⁾) била је у неку руку каравански баласт. Царина се платила на изласку из града царинику краљевом.⁴⁾ Главна дубровачка канија, ко-

¹⁾ Mon. Serb. 201.

²⁾ Mon. Serb. 446.

³⁾ Mon. Serb. 328, 476.

⁴⁾ „Царинику твои да стои **ѡ** насъ“ пишу Дубровчани краљу Владиславу (год. 1234—1240) Mon. Serb. 23.

јом се из града излазило у Захумље звала се до наших дана Плоча (Porta Plosse). Биће да се на тој капији наплаћивао десетак од соли коју су поданици српског краља из Дубровника извозили. Ово место мисли Душан кад у једној својој повели пише, да се за Ђелију св. Саве у Кареји „взима вако лѣто на Плочи 50 сподѣь соли.“¹⁾ Дубровник је био без сумње највећи трг за со на словенском јадранском приморју; али како су купци његове соли били поглавито народ наш из Захумља и Босне, то је он природним начином суревљиво чувао, да му се ти купци не одбију. Отуда и његова особена политика односно трговине са сољу. Отуда се његова влада у једноме писму од год. 1414. жали војводи Сандаљу што његови подручни му власници „ѡдвѣракъю народѣ да не гредѣ ѣ наше мѣсто по соль“, на се не може такоме чему да начуде, „ѣрѣ вѣмо да ви ѣ добро ѣ памети краси закони и слободѣтшине, коѣ ѡдѣ постанѣ имамо съ рѣсагомѣ бо-сањецѣмѣ и како ѡдѣ винѣ народѣ рѣсажѣски ходилѣ ѣ ѣ Дѣбровникѣ на кзѣлю по соль.“²⁾ Особито су ове последње речи важне, показујући да је заста од старина Дубровник био главни трг за со. У осталом у четрнаестом веку, ко није хтео да из Босне и Захумља силази у Дубровник, тај се могао снабдети са сољу у „Дрвима“, они из Зете, Рашке и „из Србаљ“, ако нису имали шта да носе у Котор, могли су купити со у св. Срђу. За со с приморја више Дубровника најприроднији је пут у српске земље био долином Неретве. С приморја пошавши уз Неретву у Захумље, најпре се улази у кланац један, на излазу из којег лежи данас Габела, што без сумње није друго већ

1) Mon. Serb. 139. — У Херцеговини има једно место Плоча у басену Неретвином, али зањ, ма да је било не ударцу караванима, који су из Дубровника ишли у Босну и Рашку, нема никаква спомена да је било трг соли.

2) Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 123.

стари трг „Дрѣва“, као што то и г. Ђ. Даничић у своме речнику код ове речи мисли. У „Дрѣва“ се со доносила на лађама реком Неретвом. На томе се тргу вазда бави по добар број Дубровчана трговаца са сољу, као што је и иначе „царина дреска“ била већином у рукама дубровачких закупаца.¹⁾ Со с приморја од Дубровника на ниже до Драча, нешто се стицала у Котор, а нешто одлазила на лађама уз реку Бојану у св. Срђ. Овај је, рекао бих старо стовариште за со, бар онолико старо као и Бреково. Осим тога мислим да ће св. Срђ. бити оно место које се некада звало „Мало Бреково“, а за које арапски земљописац Едризија вели да је трговачко место, „на реци једној и не далеко од језера.“²⁾

Како се чини, на целом источном приморју јадранском најважнија су солила била на ушћу Неретве. Већ споменућу борбу Мљечића и Неретљана око соли. Рекао бих да је оно постојанство, којом је Дубровник пред свршетак XIV. и у првој половини XV-ог века радио да задобије и осигура себи Конавље, у свези са жудњом његовом да задобије сасвим и потпуно у своју власт солила неретљанска. Ревност, којом су Дубровчани тај посао радили даје се протумачити, кад се зна, да су краљеви босански пред свршетак четрнаестог века огледали да пробију стара уређења о продаји соли, па отворили нов трг у Новоме на Суторини. Да богме да су Дубровчани одмах противу овога протестовали (у Новембру 1397.) позивљући се на „старе добре законе, које смо имали сь царемь Стефаномь и сь вьсом господомь ербьскомь и босаньскомь.“³⁾ Шта више у првој навали гњева донесоме одлуку „да се постави једна оружана лађа да чува, да се со у Суторину

¹⁾ Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 110, 112.

²⁾ Lelewel, Géographie du Moyen Age, III, 120.

³⁾ Срп. Спом. Дубр. Архива, I, 11.

не вози.“¹⁾ Него из једног документа од год. 1400 види се, да се краљ босански није на то обзирао.²⁾ Било сад да се на овоме новом тргу со заиста нешто скупије продавала, било да су Дубровчани, да би га оборили, спустили цену својој соли, свакојако се из Дубровника и дубровачких солила почела је да се уноси у Босну кријумчарским начином у врло широком размеру. С овога се краљ Стеван Остоја жали Дубровнику год. 1400. а овај му одговара да и дубровачка солила имају много штете од „контрабанде сольске“ него нека краљ постави стражу, „да се контрабанда не чини ѿдъ соли а навлаштъ по краини.“³⁾

Год. 1411. Дубровчани пишу војводи Сандалу: „ѿбъзнаидосмо за истинз како нѣкои иностранци довезоше соли подъ Нови и тѣи продаше нѣкои дѣль а ѿстало пѣношише и поставише з вѣзки подъ градомъ да продаде, а тои никако не мислимо да они ваши кои сѣ ѿндѣзи пришевели тои незаконѣ зчинити, да сѣ зчинили сѣ вашомъ вѣстю ѿрѣ господство ти добро зна ѿрѣ имамо записе ѿдъ краљевъ и господъ, а господствомъ ти и рѣсагомъ потврѣнено како да ѿндѣзи не море бити и да не бѣде никѣда мѣсто соли продаванъ.“⁴⁾ Ови даље апелују на дужност Сандаљеви, као грађанина дубровачког, да брани права и слободштине њихове, и уздају се уѣ да ће казнити оне, који су поменуто „безакоѣ“ допустили. Ово је писмо тако енергички написано, да је по себи добро мерило оне суревњивости, којом су Дубровчани чували да никаква страна конкуренција не умали добит њихове трговине са сољу.

¹⁾ „De ponendo unam barcham armatam ad custodiam ne sal conducatur ad Sutorinam.“ — Cons. Rogatorum, XIV Novembr. 1397. Срп. Спом. Дубр. Арх. I додат II.

²⁾ Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 30.

³⁾ Срп. Спом. Дубр. Архива, I, 31. „И толикоѣ за контрабанде ѿдъ соли, послали смо заповѣданѣ да нитко несмѣ чинити, ѿрѣ тако ни Бога и твоѣ милости и намъ ти великѣ штетѣ чине з нашихъ славицехъ“ итд. —

⁴⁾ Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 107.

Значај потрошне соли, као извора за финансијски доходак, обратио је пажњу на себе још много пре ове перипеде, о којој овде говоримо. У тринаестоме и четрнаестоме веку свуда по Европи продаја соли била је или монопол („приватива“ како се то онда звало¹⁾) општина, или „регал“ владаочев. Скоро све слободне општине на западу, скоро све тако зване „царске вароши“ по Немачкој имале су у оно доба продају соли у свом монополу.²⁾ У Млџецима је она била државни монопол још с почетком десетог века;³⁾ у Ђенови, Напуљу, Монпелију с почетком XII-ог; у Цириху, Аугсбургу и већином главних вароша по Немачкој и Француској у XIV-ом веку.⁴⁾ У Дубровнику с почетком XIV-ога века ко донесе со у град, није смео продати је коме другом већ самој општини, или тек по нарочитом одобрењу од стране кнеза; мало позније забрањено је са свим приватним лицима доносити со у град на продају, и ко би је донео, осудио би се да је сву изгуби и још да плати десет перпера глобе.⁵⁾ — И у Котору, који је стојао под влашћу српских краљева, продаја соли била је право општинеко, од којег је она без сумње имала добар доходак. Из трговачког уговора међу Котором и Дубровником од год. 1287. дубровачким се трговцима допушта да доносе со у Котор „ако се с општином которском најпре погоде о цени по коју ова хоће да откупљује ту со (si commune Cathari ad emptionem poterit concordare.⁶⁾ Ван слободних и повлашћених општина продаја је соли била регал владалаца по свима државама. У суседној нам угарској кра-

¹⁾ Cibrario, II, 189.

²⁾ Hüllmann, Finanzgeschichte des Mittelalters, II, 110.

³⁾ Mntinelli, Del Commercio dei Veneziani, 74. — Marin, Storia civile e polit. del Commercio, IV, 256 Daru, Romanin, Storia documentata pass.

⁴⁾ Hüllmann II, 109. — Cibrario на горњ. м.

⁵⁾ XVI, Statutorum, у Макушева Изследов. 158. —

⁶⁾ Listine, I, 121.

левини, коморници који су прибирали регал од соли (Comites Camerae Salinarum) помињу се већ с почетком XIII века.¹⁾ Већином се, онако као у српској држави, одређивао ограничени број тргова, на којима се со стоваривала и продавала, па се на тим местима водила и могла водити строга контрола над продајом соли, а од онога што се дејствително продало и што је ушло у потрошњу, наплаћивао се „десетак“ на име регалне таксе.²⁾ Овај се десетак још по нашим споменицима зове и „царина соли“, габела и кумерак од соли.³⁾ Још се обично по свима државама тај доходак, као и остали државни дохотци онога доба, давао под закуп. По нашим споменицима има особито за десетак од соли у св. Срђу и на Дрвима доста доказа, како су се под закуп давали.⁴⁾ Ово се може рећи и за коморску царину.⁵⁾ Да се десетак од соли дубровачке давао под закуп, томе истина не знам за тада доказа, али се зна, да се тај десетак узимао и да се у Дубровнику стално бавио царинице краљева и царева српских.

Све што напред рекосмо о дубровачкој политици односно трговине са сољу може служити као доказ, како је та трговина важна била. Важност њезина онака се још и по томе, што у нашим споменицима тако често долази реч о соли, о габели, о кумерку, о царини и о десетку од соли, што све једно исто значи. Кад би се хтели задовољити с бројевима у врло размакнутом оквиру вероватности, то би се могли послужити једним занимљивим спомеником који је на сву прилику из прве петине XV-ога ако не из последње

¹⁾ Horváth, Geschichte v. Ungarn, I, 119.

²⁾ О десетку о соли по Немачкој види Hüllmann, Finanzgesch. des Mittelalters, I, 68.

³⁾ Mon. Serb. 38, 46, 174, 422 и др. Види у Данчићеву речнику све те речи.

⁴⁾ Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 112, II, 22, 42, 83, 84, 85; Mon. Serb. 178, 452.

⁵⁾ Mon. Serb. 233.

петине XIV-ога века. Живе, Маре и Мартолица, очевидно три ортака ако не буду и три брата, уговарају с краљем босанским да узму царину которску под закуп за 500 дуката годишње, али под условом да његови Власи изнесу из Котора сваке године бар 10.000 товара; ако ли које године не изнесу, онда да му не плате ништа.¹⁾ Десет хиљада товара очевидно је количина, на коју закупци доста сигурно рачунају; на сву прилику се тај број приближује пре најмањој него ли највећој мери извоза. Извоз из Дубровника по свој прилици био је већи, за цело не мањи, од извоза из Котора. По свему што о важности св. Срђа и Права у Дрвима знамо, имамо основа да мислимо да прођа соли на овим трговима није била много испод извоза из Котора, ако шта више још и равна није била. Узевши дакле да је десет хиљада товара ближе к минимуму него к максимуму которског извоза и узевши у поглед значај осталих тргова за со, мислим да можемо узети, да је годишња прођа соли на споменута четри трга износила неку количину између 50 и 100 хиљада товара.²⁾

¹⁾ Mon. Serb. 233.

²⁾ Најсигурније ће бити да узмемо средњу количину: 75.000 товара. Узевши 5 ока наших као обичну средњу површину соли с главе на главу, то она количина од 75.000 товара (коњских) одговара популацији од 1,500.000 глава. Кад узмемо у поглед да је поменута количина соли трошена у Захумљу, Босни, Рашкој и Зети с Метохијом, и кад узмемо географску површину ових крајева и с њоме поделимо горњу цифру популације, излази да је насељеност тих крајева била 499 глава на 1 квадр. миљу. И што знамо о броју највеће војске Душанове (80.000!) говори за предпоставку, да је народонасељење у српском царству у најбоље доба Душаново износило око 500 глава на квадр. миљу. Према данашњим приликама ово је слаба насељеност; али не према одашњим. У Енглеској се год. 1377, рачунало само 380 глава на квадр. миљу. Дубровник у средини XV. века на врху своје славе имао је 40.000 становника. De Diversiis. Занимљиво и ваљно питање

На сву прилику добар део соли, која се на српским трговима распродавала, долазио је из Мљетака а поглавито кроз Дубровник. Ово мислим да је било нарочито у XIII-ом веку, можда и у првој половини XIV-ога, док радња на солилима на нашем приморју, још није достигла била свој највиши полет. Мљецци су у та два века (XIII и XIV-ог) били највећи трг солски на ондашњем цивилизованом свету. Велика производња на солилима у Червији Чиоци, Истрији и Далмацији, није довољна била да намири голему прођу соли по тргу мљетачком. Мљечићи су доносили со још и из Сицилије, с африканских обала, па чак и из Астрахана, те пунили своје државне магазе. Со из јадранских солила звала се општим именом „со из Чиоце“ (*sal Clugiae, sale de Chioggio*), сва друга со која се из туђинских крајева довозила, звала се „прекоморска со“ (*sal maris*). Из државних магаза продавали су је мљетачким и страним трговцима, који су је разносили у све суседне земље, у Италију, Хрватску, Угарску, у Дубровник и Котор а одавде у српске земље. Механизам, којим је држава управљала овом радњом, био је још у оно доба тако усавршан, заплетен (компликован) али и сигуран, да му равнoг има само у француским финансијским установама деветнаестог века.¹⁾

о народонасељености српског царства расветлиће нам се пуно тек кад се нађе ако не какав попис људства од Душанова времена, а оно бар попис који је Вук Бранковић после битке косовске предузео („расписахъ землю колико ње въ области моѣи, како кѣмо платити данькѣ Тврѣкомѣ.“ *Mon. Serb.* 223). —

¹⁾ Вид. *Mutinelli, Del Commercio dei Veneziani*, 74. — У модерним царинским уређењима нема много шта што већ није било у мљетачким уређењима XIV-ог века. Тако између осталог, овај који је купио со у Мљецима да је извезе некуда на страну ваљало је да понесе званично писмо спроводно, у коме је власт записала његово име, количину и каквоћу соли

Знатно је, што краљ босански Остоја у трговачком уговору с Мљецима од год. 1404, дозвољава овима сваку трговину по краљевству његовом, само не трговину са сољу.¹⁾ Ово је или с тога, што је краљ био већ ранијим уговорима с Дубровником везан да тако поступа, или што је сам узео био продају соли у свој монопол или на послетку што се ваља да надао, да ће овим начином довести Мљечиће, да и њему за слободу солске трговине плаћају годишње неку суму, као што су по уговору од 1380 угарском краљу давали по 7000 дуката годишње за монопол продаје соли по Хрватској.²⁾

О солилима не знамо шта за сада рећи. Дубровачка је со долазила поглавито из солила на Неретви; ту је негде ваљада била и варош Солило. С крајем XIV-ог века помиње се чешће солило босанских краљева у Новоме на Ступорини. (Mon. Serb. 528). У Котору је било важно солило; ако се оно и не помиње, помиње се „со которска“ (Mon. Serb. 328). Испод Котора, а у власти госпoде Зетске помиње се солило Љуштица, које Которани гледају за се да задобију, и о коме пишу (год. 1420), да су им га стари господари (т. ј. краљеви српски) поклонили на га Баошићи на силу отели.³⁾ Споминју се даље солила у Бару (Mon. Serb. 416). Виће да је ово оно „прво добро на мору солило“, које по народној песми Мљечићи ишту као откуп за Ђурђа Црнојевића. У латински писаним споменицима долази реч о солцилу у Драчу. Мљечићи једном при-

пут којим ваља да иде, место у које се извози; овај је докуменат ваљало показати конзулу или другом каквом агенту млетачкоме у месту у које со дође, да овај после о томе извести царинску управу у Мљецима. На ист. м.

1) Acta Arch. Veneti, I, 365.

2) Mutinelli, 76. — Horváth, Gesch. v. Ungarn, I, 218.

3) Acta Arch. Veneti II, 37. — Од Душана заиста има једна новела, којом даје Котору Доброту „до Љуте.“ Mon. Serb. 151.

ликом дозвољавају Баошићу, да из Драча извезе две барке патоварене сољу у свакој по 200 мага.¹⁾ У другом једном споменику говори се, како се со „из Драча преко Леша поси у Словенију“²⁾ т. ј. у српске земље, без сумње на трг у св. Срђ. Драчка се солила спомњу и у средини XV. века, као особито важан извор за доходак Кастриотићу (Скендербегу.³⁾

Со се на свима овим солилима градила на сву прилику у духу онога времена кулуком народа у непосредној околини. Од овога је остао траг у ономе што је и данас по турским солилима у Епиру. Ту су т. ј. сељани дужни да кулуком со праве, али су ослобођени од свију других данака и дажбина; солило је подељено на онолико поља колико кућа у селу има, на свака кућа на своме пољу ради.⁴⁾

По споменицима долазе разне мере, на које се со мерила. Најстарија је спуд. Како Немања мери со на спудове, то је очевидно та мера најобичнија у његово доба.⁵⁾ Али ако се позније појављују и друге мере, спуд остаје да се на њ со често рачуна кроз цео XIV-ти па и у првој половини XV-ог века.⁶⁾ Нарочито се спомњу спудови трга дрвског: „и било је соли реченѣхъ Растикъ како ви смо и прво писали деветъ сать спздовъ велѣхъ дебелихъ дрѣвсѣхъ.“⁷⁾ Али се со мери и на каблове, као и жито: „соли трии кѣбли“ (Гласник XV, 308); „десет кѣбль соли дебелихъ“ (Mon. Serb. 534). Још и на „кентенаре:“ „продаль је своје соли по 44 перьперь кентенаръ дрѣвски.“ (Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 81).

1) Acta Arch. Ven. I, 355.

2) Acta, I, 281.

3) Paganel, Histoire du Skanderbeg, 78.

4) Hahn, Albanesische Studien, pass.

5) Mon. Serb. 6.

6) Mon. Serb. 139. — Гласник XV, 288.

7) Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 81.

У Мъецима се се мерила на старе и на мате. Тако и у Дубровнику. Рекао бих да спуд у нашим крајевима одговара мѣтачком и дубовачкоме стару. За сад је још тешко пронаћи праву величину ових кубичних мера. Јасно је толико да је један кентенар „дрѣвски“ ишло $1\frac{1}{2}$ кентенара дубровачког, и да кентенар овде не значи 100 литара, већ стотину других неких јединица за мерење соли (100 каблова или спудова?!).

И о ценама овог толико важног артикула имамо за сада тек врло мало података. У Цариграду се год. 1366. један стар соли продавао по $1\frac{1}{2}$ перпер. (Cibragio, II, 297). — У Мъецима год. 1345. финансијска једна комисија предлаже да се, док устраје рат и због ванредних издатака, со продаје по повишеној цени од 16 гроса за стар. (Listine, II, 265). Како је у дукат у оно време ишло 24 гроса или две перпере, то је предлог другим речма ишао на то, да се со продаје по $1\frac{1}{3}$ перпере за стар. Биће да се у редовним приликама у Мъецима стар соли продавао од прилике за 1 перперу. — Године 1286 мѣтачка је власт плаћала сардинску, ципарску и евичанску со са 7 либара а александријску са 6 либара и 15 солида за мат (модис); две године доцније (год. 1288.) плаћала је сардинску со са 6 либара и 5 солида.¹⁾ Овде се очевидно мисле „librae ad grossos“ (lire a grossis) које су равне нашим перперама,²⁾ јер кад би се мислиле „librae grossorum“ (lire dei grossi) онда би изашла цена једноме мату на 70 дуката, а ово би била тако прекомерна цена, да се не да замислити. Кад узмемо да је мѣтачка влада куповала со по највишој између горњих цена — по 7 либара или 64 динара за мат, — кад узмемо даље у поглед да се у мат у Мъецима рачунало 12 стара — да је дакле сваки стар долазио на 7 динара, — и кад узмемо даље, да је влада

¹⁾ Listine, I, 145.

²⁾ Romanin, Storia documentata, II, 521.

мљетачка, по горњим подацима претродавала се по 12 динара (1 перпер) за стар: — онда налазимо да је добит мљетачке државе на целој овој трансакцији износила у средњу руку 50%. Сад нам је лако разумети што су Мљецки државни монопол продаје соли сматрали као први и најважнији извоз за државни доходак, и што су суревњиво чували да се он како не обиђе.

Год. 1303. неки Дубровчанин, не познавајући законе мљетачке, довезе из Триполчса око 50 мата соли у Мљетке. По закону ваљало је да сву ту со изгуби, јер је само мљетачким лађама и мљетачким грађанима а за рачун државе дозвољено било со довозити. Али се влада смилова на путем милости даде Дубровчанину као неку накнаду по 40 малих солида или две трећине дуката за сваки мат.¹⁾

Сва је прилика, да су се цене соли у Дубровнику и на српским трговима врзле негде на близу око цене на главном светском тргу за со у оно доба, а још на тргу, који нам је био тако близу. За ово имамо за сада само једно сведочанство, па и до њега долазимо тек околинским путем. Као што видесмо, од соли која се у српске земље увозила, узимао се десетак, на име царине. Кад прекупици нуде краљу босанском 500 дуката за которску царину ако се он обвезе да његови људи извезу бар 10.000 товара преко године, то му они нуде управо десетак од најмање количине извоза која је за веровање; другим речма они очевидно рачунају да 10.000 товара соли вреди 5000 дуката или 10.000 перпера; у своме рачунању они дакле стављају цену једноме товару соли на 1 перперу.

Али у овај нам рачун не пристаје један споменик дубровачког архива с почетка XV-ог века. — „Влахџша

¹⁾ Listine I, 201. — 20 малих солида ишло је у малу либру (lire a piccoli), а три мале либре рачунало се у један цекин. По томе Дубровчанин је добио две трећине дуката за сваки мат. Romanin, на навед. м.

Малиновић продао је своје соли Бранкз Ђеникићу по 44 перљперљ кентенарљ дзбровачки, њерљ би дошло 66 перљперљ кентенарљ дрљвски, а по томзже врљме продали св били речени Растићи Марољ Великићу по к и т (?) дукатљ кентенарљ дрљвски¹, — пишу Дубровчани војводи Сандаљу год. 1407.¹) — Или ће бити да цене у овоме споменићу нису добро преписане, или се мора узети да се овде разуме да у кентенар иде стотину стара или каблова а не сто литара.²) У овом последњем случају 1 стар дубровачки дошао би да стаје 5½ динара, а 1 стар дрески 7. динара. Из самог споменика види се, да се сав говор односи на некакву трговачку спекулацију с великом количном (en gros; говор је о некаквих девет стотина спудова соли за које ваља да се Растићима даде нека накнада) и по томе горње се цене не односе на цену соли у ситној продаји, већ на цене кад се на много продаје. Само као „ангро“ — цене оне се доста добро подударају с њима, по којима је млетачка влада велике количине соли куповала.

Остаје ми још да додам, како је сва прилика, да је народ наш у области данашње кнежевине још у оно доба довозио со из Румуније, као што је се народ у басену вардарском снабдевао сољу из Солуна и с македонског приморја. О овим двома изворима са којих се со у наше крајеве доносила, за сада још немамо никаквих ближих података.

¹) Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 81.

²) Кентенар значи у опште стотину јединица основне мере: како је већини предмета литра била основна јединица за меру тежине, то се да богме под кентенаром разуме обично мера од 100 литара. Али да кентенар није морао ни у име да свагда значи 100 литара, даје нам мислити што налазимо, да и по другим ондашњим државама он то свагда не значи. У Енглеској и оно је доба „кентена“, којом се мерно и бибер и восак, значила 104 литре (13 камења по 8 литара); али „кентена“ којом се гвозђе мерило значила је 100 камења или 800 литара. Du Cange, Glossarium, Centena.

С тога основано мислим, да се може рећи да су Браничево и Градиште била главна стоваришта соли за северо-источни углао српског царства у XIV веку.

На послетку имам још да кажем, да је главни утисак, који на завршетку истраживања о трговини са сољу у наше старо доба, остаје, тај: да су наши стари сразмерно скупле плаћали со, него ми данас у XIX-ом веку у кнежевини. —

2. Свите. — После соли најважнији предмет, или управо најважнију групу предмета за увоз у српске земље чине свите.

Ова реч долази по нашим споменицима у два значења, као што се то на мах може оназити из примера које је г. Ђ. Даничић у своје речнику прикупио и изложио. Она долази најпре у значењу готове одеће: плашт, шуба, контуш, гуњ, клашње, све је то свита. То је њезино уже и нарочито значење.¹⁾ Још чешће долази она у општем значењу за све тканице од ма чега биле. У томе смислу каже се у једном споменику: „велике чисте свите разлике“, па се за тим побројавају разне тканице.²⁾ И кад Дубровчани уговором од 1237. с бугарским царем Асеном дају Бугарима слободу да извозе из Дубровника: „всаки тръгъ, злато, сребро, свите и златъне поставѣ“,³⁾ то под свитом они мисле овде све врсте тканица, као што то исто мисли и краљ Владислав, кад скоро у исто доба допушта Дубровчанима, да гредъ съ велимъ тръгомъ на тръге краљѣвства мѣ, емъше ѿдъ кавада дори до свѣль.“⁴⁾

¹⁾ „Када оумрѣ властелинъ, конь добръ и оружје да се да цароу, а свита велика бисерна и златъ и помѣ да има сын мѣ.“ Зак. Душ. Чл. 100.

²⁾ Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 138.

³⁾ Mon. Serb. 37.

⁴⁾ Mon. Serb. 46. Како је већина тканица, које су се у српске земље у средњем веку на продају доносиле, била од вуне, то је мало по мало дошло да свита по преимуществу значи вунену тканицу или чошу, као што то — данас у неким крајевима значи. Вид. у Вукову речнику реч свита.

Да пређемо одмах на поједине врсте свита, које су се увозиле.

Кавад, фустање. У мало час наведеноме примеру има доказ, да се кавад увозио. У томе примеру реч ова очевидно не долази у смислу неке одеће, већ у смислу неке још нерезане свите. Још је очевидно да он стоји најниже на лествици финоће и скупоће разних врста свите, јер он и свила стоје као две крајности. Како та реч по византијским споменицима долази у нарочитом значењу неке женске одеће (*καβαδίον*, = *genus pallii*), то је прилика да кавад у нашим споменицима долази као врста свите, од које се поглавито прави руво за женскиње. Мислим да ће кавад бити то исто, што се по талијанским споменицима зове *fostagna*, од које су се такође поглавито женске одеће правиле. Док талијанске раднице још нису ојачале биле, кавад се доносио у наше земље из византијских крајева и дотле се без сумње и звао византијским именом. Кад су пак талијанске раднице ове врсте свита ојачале од средине XIII-ог века овамо, талијанска мануфактура и талијанско име истисло је с наших тргова византијску мануфактуру и византијско име. У трговачкоме уговору међу Дубровником и Котором од год. 1279, утврђује се, колико ће на име царине плаћати од еснапа, који Которци, (т. ј. трговци поданици српских краљева), извезу из Дубровника. Ту се вели да од свако 100 пернера вредности плаћају 30 крупних динара (што чини $2\frac{1}{2}\%$ од вредности) — „осим од фустање, од које ће плаћати истој царинарници (дубровачкој) по 1 крупан динар мјетачки од сваког комада фустање.“¹⁾ О увозу фустање у наше крајеве имамо споменика и из XIV-ог века: год. 1374. Баоша је узантио једну мјетачку лабу, у којој је

¹⁾ „Exceptis fostagnis, de quibus solvant dictae doane unum denarium venetum grossum pro qualibet petia de fostagno.“ *Listine*, I, 128.

било између осталогa еспаца и фустања.¹⁾ Што по српски писаним споменицима до сада не нађосмо реч фустања, то је за то, што се та врста свите најпре називала кавад, а после се губила у општем називу свите. У осталом да се кавад и фустања увозила и тронила по нашем народу, о томе је остао спомен у именима кавад и фистан за неке извесне делове женскога рува по гдекојим крајевима (вид. Вуков Речник).

По ономе што знамо да фустања у талијанскоме значи, о техничкој природи те врсте свите можемо рећи само толико, да је то тканица од ланене пређе и памука. Она је прелаз од платна к финијим врстама тканица. Материјал од којегa је фустања, даје нам мислити да је она, као и кавад у наведеном примеру, заиста на најнижој цени међу свима врстама свита. Ова јој је цена без сумње осигуравала добру прођу по трговима српским.

Сандао. Међу тканцима за израде којих су се Млџци славили, био је и сандао (Cindalum, Sandalum, старофр. Cendaulx, талијанска још и cindone); особито је ова радња у пуноме цвету била у XIV-ом веку.²⁾ До тога доба најбољи се сандао правило у византијским приморским градовима, и међу артикулима, које су Угри и Немци у XII. веку из Цариграда а кроз Србију извозили, сандао се изреком спомиње.³⁾ По нашим народним песмама сандао се тако често спомиње, да не можемо сумњати да га је се много по нашим крајевима у средњем веку тронило. По писаним споменицима за сад налазимо само на једном месту траг и то доста нејасан. Стеван Косача у тестаменту своје од г. 1465. оставља сину Стевану између осталогa: плашт царљачнога дамашкина съ златомъ подстављенъ ченѣдомъ целинѣмъ.⁴⁾ У латинскоме преводу овога те-

¹⁾ Acta Archivi Ven. I, 219.

²⁾ Cibrario, II, 240.

³⁾ Hüllmann, der byz. Handel стр. 102.

⁴⁾ Срп. Сп. Дубр. Арх. II, 125. Г. Ђ. Даничић у своје речнику мисли за ченѣду да је кожна постава нека (pellis quaedam).

стамента место које наведосмо гласи: *Item clamidem damaschini rubri cum auro suffultam sindone rubro.* (II, 131). Овај *sindon* није друго већ сандао, и како се по Италији „*sendault*“ и „*sendale*“ изговарао као „чендо“ и „чендале“, то је лако дошло, да се по нашем приморју та иста ствар зове „ченџа.“ Да је ченџа заиста сандал, тим мање сумњам, што су се у оно доба господске одеће осим кожа још нарочито били црвеним сандалом постављале. Између више примера наведених из Чибрарија само овај: „год. 1330. купише за поставу плашта кнеза и кнегиње од Савоје црвенога сандала 6 аршина.“¹⁾

По нашим народним песмама сандао служи поглавито за женско руво. У Италији је служио још и за руво мушкњина и као фина постава. Од скрлетног су се сандала по Италији још и заставе правиле: на сву прилику биће тако и у нас. Израђивало га се у разним бојама. Године 1366. скрлетнога се сандала продавао аршин по 60 солида млетачких од прилике $1\frac{1}{2}$ дуката ондашњег. Бели сандао у исто време продавао се по 40 солида за аршин. Било је и сандала крмезног (гримаза, *sendault vermeil*), којег ће цена по свој прилици бити негде у средини између ове две.²⁾

Фино сукно (чоха), скрлат. — Најстарији траг о увозу сукна у наше крајеве имамо у једној хроничи дубровачкој, која помињући да се у год. 831. начинио мир међу Дубровчанима и баном босанским Стеваном, додаје да су се први обећали да овоме сваке године шаљу „14 лаката чистога скрлета.“³⁾ Ово је истина ишло под именој поклона, али у самој ствари није друго већ царина у природи од најскупочињег предмета за увоз. Позније у првој половини XIII-ог века видимо где Дубровчани мислећи се с краљем Владиславом, обећавају му сваке године слати по 1000

¹⁾ Cibrario II, 304.

²⁾ За све ово Cibrario II, 306.

³⁾ Хроника у Макушева Изследов. стр. 318.

персиера и 50 лаката скрлата, „чистаго и чрълскога“, који му се већма милио буде (Mon. Serb. 23). Од средине XIII. века све се чешће суеретамо са споменима о увозу сукна у област српске државе. Краљ Стеван Урош издаје налог, да нико не узимље на силу „скрлат“ ни друго што од Дубровчана, који по земљи његовој тргују (Mon. Serb. 52). Краљеви су наши у опште радо ишли на руку овој трговини. И у самом законику Душанову подјемчава јој се слобода: „скрлата и малѣ и велике коуцлѣ потребна трговци да гредѣ свободно безѣ забавѣ по земљи царства да продаю и коуцню и тргѣю како комѣ тргѣ доноси.“ Зак. Душ. Чл. 129.

У мѣтачкоме архиву има споменика, из којих се види да се нарочито од почетка XIV-ог века из Мѣтака сукно извозило у српске крајеве. Из год. 1324. имамо један докуменат, којим власт мѣтачка дозвољава Добату Делегу да извезе своја сукна у Рашку.¹⁾ Једним документом од г. 1331. дозвољава се посланицима краља рашког (Стевана Дечанског) да извезу из Мѣтака „62 бале сукна“ осим других сребрних ствари.²⁾

Можемо рећи да је у XIV-ом веку Котор био највећи српски трг за сукно као и за свите у опште. Дубровчани и Мљечићи носили су и сами разну свиту у Котор, или је Которцима давали у комисијун. Ово се особито види из уговора међу Котором и Дубровником од год. 1279. (Listine I, 128). и који се у XIV-ом веку неколико пута обнављао. Још се то види и из документа једног, којим мѣтачка влада наређује како да се наплаћује нека ванредна царина од сукна које се Србима, а нарочито на тргу у Котору, продаје.³⁾ Један прилог к доказима о увозу сукна

¹⁾ „Donatus de Lege possit deferre ad partes Rascie suos pannos.“ — Listine I, 167.

²⁾ „Quod possint conducere ballas LXII pannorum“; List. I, 167.

³⁾ „De qualibet pecia panni, quam (Veneti) vendent seu vendi facient in Cataro, quilibet mercatorum de Venetiis per sacra-

у српске крајеве, имамо и у оном споменнику мѣтачког архива, где се говори како је г. 1374 Баоша узаптио неки еспан мѣтачки, а међу којим се помиње и сукно (pannos.¹⁾)

И у дубровачкоме архиву има споменика који ово потврђују. Године 1395. 10. Маја Дубровчани ослобођавају од извозне царине сав еспан, који се у Зету извози, само не сукно.²⁾ Ово значи не само да се сукно из Дубровника у српске земље извозило, већ још и да се извозило у толикој количини, да је царина на тај извоз била важан финансијски извор, који дубровачка влада није тако лако могла да жртвује. Да је сукно било поглавити артикао који су Дубровчани у српске земље увозили, то се види и по томе, што кроз цео XIV и XV-ти век кад хоће ког српског власника да почастују поклоном по ондашњем обичају, они свагда то чине поклоном у финоме сукну. Тако нпр. међу одлукама дубровачког већа налазимо на једном месту: „да се даде господину Баоши поклон до 60 дуката и то у једноме комаду сукна (чохе) за одело.“³⁾ И на другом једном месту: „да се господин краљ Твртко приликом овог његовог крунисања почастује поклонима до вредности од 750 перпера у свитама.“⁴⁾

Да се разуме велика прођа сукна по српским земљама за времена наше самосталности, ваља се сетити на велико богатство наше властеле, на карактер ондашњег луксуза и на ондашње обичаје, као што их у уводу напоменусмо. Властелин није излазио на трг да купи сукна колико је њему за његово руво или за руво његових синова требало; ако је хтео да и спољашношћу одржи свој положај, њему

mentororum adstrictum tenentur et debeat excutere ab emptore grossum unum venetum.“ Listine I, 465.

¹⁾ Acta Arch. Ven. I, 219.

²⁾ Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 179.

³⁾ „De donando D. Balsae usque ducatos LX in una petia panni pro vestibus.“ Срп. Спом. Дубр. Арх. II, додат. X.

⁴⁾ Спом. Дубр. Арх. I, XXI.

је ваљало у ризници имати доста „свита резаних и нерезаних“, ваљало му је старати се да су му дворани и друга чељад пристојно одевена, ваљало му је овде и онде одличне своје госте, пријатеље и познанике почаствовати поклоном каквим, а једва да је било милијег поклона од једног комада финог скрлатног сукна. Као год што је ред био да владалац „властеле дароуе свѣтлыми свитами“¹⁾ (на коју је цјељ без сумње и оне 62 бале Дечанскове отишло), тако је и властелину ваљало у извесним приликама подносити поклоне владоцу и још нарочито даривати своје властеличиће и дворане око себе.

Без сумње ова велика, осигурана и корисна прођа сукна по српским земљама, охрабрила је дубровачку владу да доведе Флорентинца Петра Пантелу и да га свима средствима протективне трговачке политике потпомогне, да у самом Дубровнику оснује фабрику сукна, г. 1433.²⁾ Како су Дубровчани полагали велику вредност на одомаћење индустрије сукна, види се из описа, који је Диверсе тој ствари посветио.³⁾ Између олакшица и ободравања, које је дубровачка влада чинила Петру Пантели и брату му, навестићемо само ово: дали су му нужни капитал на зајам без интереса за десет година, саградили му фабрику, дали му на поклон кућу и виноград и још за сваки израђени комад сукна дукат награде.⁴⁾

У осталом сукно које се кроз XIII и XIV-и век доносило у српске земље и ту распродавало, долазило је из Мљетака, али је већином било производ флорентијских

1) Старожитности Љетоп. 54.

2) Макушев, Изслѣдов. стр. 326.

3) De Diversis, Cap. IX, De arte lanificiis fundate Ragusiis auctore Petro Pantello. Макушев, 370.

4) Appendini, Memorie, I, 234. — Позније чоха дубровачка стекла је такав глас, да је један краљ француски молио дубровачку владу, да му пошаље неколике мајсторе, да обуче француске ткаче да такву песту чоху праве. Appendini, на истом м.

радионица. И у Мљецима је у XIV-ом веку било славних радионица за фино сукно (Cibrario II, 240); али тек најбоља и по боји најлепша су се сукна онога доба израђивала у Флоренцији. Године 1338. било је у њој на 200 радионица, које су израђивале сваке године преко 80.000 комада сукна: год. 1368. било их је на 300 с годишњем израдом од 100.000 комада, од којих је половина била фино, а половина ординарије врсте.¹⁾ У првој петини XV-ог в. у Мљецима се рачунало, да мљетачки трговци сваке године шаљу на исток (у Романију и Леванту) око 16.000 комада флорентијског сукна.²⁾

Као што смо у уводу напоменули, највише се тражило и највишим се ценама плаћало сукно скрлетно, зелено и загасито — плаво, које боје тек су само преливи боје скрлетне. Скрлетно сукно разликовали су у две врсте: у сукно, које је обојено чистим скрлатом, и које се по преимућству звало скрлат (scarlatini) у нас још и „чисти скрлат“; и после у сукно обојено мешаним скрлатом, а таква се сукна по талијанским споменицима зову scarlatini con mezza grana.³⁾

О ценама сукна на жалост за сада тек врло мало података имамо. Као општи и несумњив факт можемо навести, да је цена овоме артикулу била врло висока, и да се највишим ценама плаћало скрлатно и зелено сукно. Год. 1281. Филип, кнез Савојски платио је у Шамберију за 1 комад скрлета 46 либара вијенских што би по Чибраријеву рачуну, чинило 160 дуката. (Cibrario, II, 299). Год. 1291. у Лондону се продавало зелено сукно по 10 солида и 8 динара, што (рачунајући у комад по 36 аршина) чини за комад преко 75 дуката. Год. 1313. купљен је на тргу

¹⁾ Cibrario, I, 254.

²⁾ Говор дужда Томе Моченига, год. 1423. у Sanuto, Vita de' duchi di Venezia, у Muratori Script. Rer. Ital. XXII, 952.

³⁾ Cibrario, II, 253.

шалонском за кнеза од Ахаје 1 комад зеленог сукна за 19 либара или за 66 дуката. (Cibragio., I. 300). Године 1366. кнез Амадеј Савојски платио је у Мљецима за 13 аршина зеленог сукна 23½ дуката мљетачка, што би за цео комад изнело 65 дуката мљетачких. Дубровчани год. 1408 поклањају Баоши један комад сукна у вредности до 60 дуката.¹⁾ Мислим да ћемо бити близу истине, ако узмемо да је кроз цео четрнаести век цена фином зеленом сукну покретала између 50 и 70 дуката мљет. или 100—140 пернера наших за комад. Скрлат се још вишом ценом плаћао. Али је било и ординарнијих врста, које су се плаћале испод цене за зелено сукно.

Свилене тканице. — Из повластице коју је краљ Урош Дубровчанима дао у средини XIII-ог века и из које напред наведосмо неколике врсте (Mon. Serb. 46), види се да су се и свилене материје доносиле на тргове српске. То се исто види и из више других места по споменцима нашим; нарочито у документима дубровачког архива често се спомињу „свилни поставъци“, „тканице свилне“ као предмети, којим Дубровчани тргују по српским земљама.²⁾ Рекао бих да се у опште мисле свилене тканице, где год се у споменцима нашим каже да је нешто сребром и златом везено на тканици, а не каже се изреком од чега је ова. Појаси, који су тако суштаствени део у руву средњовечне господе и госпођа, већином су се везли на свиној тканици, премда их има и везених на кадифи, на хаздеји и на црвеној кожи. Мимогред да речем, појаси сребром везени на плаветној свиној тканици, који се такође спомињу, већ показују бољи укус;³⁾ премда у исто време нема сумње да се највише појасева радило на црвеној и зеленој тканици.

¹⁾ Вид. напред навод из Спом. Дубр. Арх. I.

²⁾ Спом. Дубр. Арх. I. 138, II, 49, 56, 60.

³⁾ Mon. Serb. Спом. Дубр. Арх. II. 103.

Свилене тканице израђивале су се до почетка XIII-ог века поготово искључно у Шпанији и Византији (Цариград, Тива).¹⁾ Од тога доба отпочела се ова индустрија и у Сицилији, Ломбардији и Тускани.²⁾ Најбоља се талијанска свила до XIV-ог века израђиваза у Лукама; кроз четрнаести век у Мљецима.³⁾ Него поред свег полета, који је израђивање свилених материја у Италији узело, ипак фина тешка свила остала је све једнако до самог пада Цариграда, специјалност византијске престолнице. Сва је прилика, да су лакше врсте свиле долазиле на српске тргове из мљетачких радионица, а теже врсте из Цариграда (нпр. она тешка црвена свила, на којој је Ефимија монахиња везла завесу на дверима хиландарским и покров кнезу Лазару). У Мљецима се у средини XIV-ог века тешка црвена свила продавала по 6 мљетачких дуката за аршин.⁴⁾

Шта се још увозило у српске земље најбоље се види из писма Дубровчана к деспоту Стевану (год. 1416): „а гдѣно съ слави и велики тръгове како по з Новомъ Брьдз и по ивѣхъ велицѣхъ мѣстехъ господѣства ти а навластити въ слави и многочестити дворѣ господѣства ти. з конхъ се приносе многоцѣне велике чисте свите разлике, аксамити, пандазри, хамзје, хазѣден и чисти свилни поставци и велике чисте подѣтаве и бисер.“⁵⁾

Аksamит је то што ми данас зовемо кадифом или сомотом. Најбољи се у средњем веку израђивао у Цариграду па онда у Лукама, у Тускани и у Мљецима. Што му се у нашим споменицима задржало грчко име, то је само знак

¹⁾ Hallam, History of Middle Agg. 623. — Krause, die Byzantiner 52.

²⁾ Muratori, Storia d' Italia, VII, 99. — Krause, die Byzantiner, 61.

³⁾ Cibrario II, 218; — Daru.

⁴⁾ Cibrario, II, 304.

⁵⁾ Спом. Дубр. Арх. I, 138.

да је се овај артикао нарочито из византијских радионица у наше крајеве доносио. Тек позно у XV-ом веку почиње да долази и талијанско име за ту израђевину, велута, што је опет знак да је у XV-м веку талијански производ већ одржао победу над византијским, без сумње не лепотом и финоћом већ сразмерном јевтинићом. У нашим споменицима готово је свагда реч о црвеном аксамиту. У једном се споменику говори: више речена господиѣ Елена теи две свите конѣшиѣ златом фигуранѣ црвенога аксамита а посталенѣ хельдами, а друга свита плашѣ црвенога аксамита съ бисерѣшми парѣтами такоѣ потѣстеленѣ хельдами ѣстѣ те свите ѡпорѣчила мене господинѣ воиводе Степанѣ.“¹⁾ И у тестаменту Стевана Косаче спомиње се „шѣба велика црлена аксамита.“²⁾ Знатно је што у латинскоме преводу овога тестамента за аксамит на једноме месту стоји да је исто што и *brochatum auri* (златан бродат) а на другом раним *aureum* (овет бродат или златна свита.³⁾ Може бити да је преводилац овако рекао, што је аксамит толико златом извезен био, да је изгледао као златан бродат.

Шта су пандаури, хамуже и хаздеје за сада не знамо да кажемо. Пандаур свакојако не ће бити да значи какву одећу, већ материју од које се одећа прави; ово мислим за то, што долази у реду иза аксамита а пред хамужом и хаздејом, које ниједно не значи одећу већ материју. Наклоњен сам да мислим да пандаур значи или бродат.⁴⁾ (*ramo d'oro*, или *ramus aureus*), или неку скупоцену тканицу с истока; на ово последње долазимо што видимо да се међу поклонима који се позвије (у XVI и XVII.

¹⁾ Спом. Дубр. Арх. II, 104.

²⁾ Спом. Дубр. Арх. II, 181.

³⁾ На ист. м.

⁴⁾ Бродат се продавао год. 1363. у сев. Италији по 330 златних флорена за 1 комад. *Cibrario* II, 304.

веку) чине султанима или од стране султана пашама, свагда поред чохе, атлаза, кадифе, броеката сномшње још и „пунедар“, за који Лакроа вели да је некаква фина персијска тканица, а Хамер: да је нека врста везених шалова индијских.¹⁾ — Хамужа ако не буде фино урађена мекана јеленска кожа (тал. *camoscia*). — од какве се сада обично рукавице војничке праве — друго ми за сад не пада на ум шта би могло бити. — Осим поменутога места (Спом. Дубр. Арх. 138), о хаздеји долази реч још и у документу о покладу госпође Јеле Сандаљевице. Између других својих ствари она даје: „поимъ бисеранъ на хаздею црввенъ“ и „виенаць великога бисера с каменци 16 положень по хаздею.“²⁾ Из овога се јасно види, да је хаздеја некаква тканица и то скупоцена, јер се по војзи бисер ниже и везе. У народним песмама она долази у смислу неке горње одеће и то свагда скоро с епитетом „коласта аздија“; по негде још и с ближим означавањем да је то свилена нека материја („у свут свилен коласте аздије“ Нар. Песме). По свему мислим да ће то бити нека врста скупоцене свиле, можда атлас. Кад је позније друго име истисло име хаздеје из значења неке ткавце, оно је остало да значи онај део одела, који се од њега највише правио. Епитет „коласт“ значи да се таква одећа везла златом у шарама округлим као коло.

Златне поставе, које се спомињу као предмет извоза из Дубровника у ове крајеве (Mon. Serb. 37) ако не буду то што и „паньдаури“ или броекат, биће да су оно што се по оновременим талијанским споменицима зове „bisetta auri“ (франц. *besette d'or*), а ово је прећица од златне жице, којом се руво у разним шарама китило. Год. 1366. у Мњенима се продавао аршин бизете по дукат. (Cibarrario, II, 305).

¹⁾ Hammer, *Gesch. des Osman. Reiches*, VI, 705, мишљење овог првог на стр. 709.

²⁾ Спом. Дубр. Арх. II, 103.

Још се по споменицима види да се увозио дамашкин (дамаст), брачини и челуи.¹⁾ Шта је брачини не знамо за сад; види се да је нека скупоцена материја. Рекао бих да је брачини и хаздеја једно исто: у покладу где Јеле у једном се споменику говори о венцу бисерном који је са 16 драгих камена положен по хаздеју — које је све скупа тешко 6 унача (Сп. Дубр. Ар. I, 103), а у другом једном споменику о везиноме покладу говори се онет о венцу бисерном који је са 16 драгих камена (10 рубина и 6 туркиза) положен по брачину, а све је тешко 6 унача 2 аксаге (Mon. Serb. 368). — Челуи је талијанско село не пругаста тканица, која се обично узимље за засторе и завесе. Још се спомиње и „гримиз“ („клобзкь црљѣна гримиза“ Mon. Serb. 498; „плашть цалина гримиза“ Дубр. Арх. II, 125), о коме не знамо извесно да ли је сукно или кадифа крмезне боје.

Још у једноме споменику долази реч поред сукна и о „бѣла“ -у. „Вјељ“ је без сумње оно што и г. Ђ. Даничић у своме речнику вели, — *gausare*, губер, ћебе. Него ваља ми признати да није јасно да ли се овај предмет увози или извози из наших земаља.²⁾

И свите у смислу готових израђених одећа увозиле су се, нарочито плаштеве, шубе и кунтуши. Дубровачки су свитари били на гласу као и дубровачки златари и лекари. Још у деветоме веку (год. 831.) поред скрлата Дубровничк шаље бану босанском сваке године и по „један плашт по босанском начину“ (*un mantello alla*

¹⁾ „Плашть црљснога дамашкина.“ Спом. Дубр. Архива II, 131. — „Једань венацьць бисерань по чрљеномь брачинь“ Mon. Serb. 380; „За брачинь што смь взель з нѣга петь на десете литарь сребра този мь платите.“ Спом. Дубр. Арх. II, 64. — „Посласмо комадь цѣль црљѣна челвна.“ Спом. Дубр. Арх. I, 95.

²⁾ Спом. Дубр. Арх. I, 135.

Bosnense.) Напред споменуте одеће израђивале су се обично од најскупоценијих материја, постављале скупоценом поставом и богато везле златом. Све три су особене врсте горње одеће: плашт је огртач без рукава, шуба ће на сву прилику бити горња одећа са широким рукавима, почем се за кунтуш зна, да је то горња одећа с узаним рукавима.²⁾

3. „Велике чисте подставе.“ У уводу смо напоменули, како је по свима земљама средњег века превлађивао укус да се богаштина показује у скупоценим поставима. Овоме распрострањеном укусу ваља приписати велики извоз лисицијих и других кожа из српских земаља у Италију и даље на светске тргове. Овом истом укусу ваља приписати и онај значај који очевидно Дубровчани полажу, кад помињу у наведеноме писму деспоту Стевану, како се на велике српске тргове довозе и „велике чисте подставе.“ (Спом. Дубр. Арх. I, 138).

Шта се управ мисли под општим називом и „велике чисте подставе“, можемо сазнати ако се окренемо по ризицима велике српске госноде. По писаним споменицима налазимо где се на једном месту спомиње: „плашт потъсталень хельдами“, и опет „контѣиъ посталень хельдами“, на другом једном „изѣба подъсталена зибилни.“³⁾ У народним песмама осим самуровине, која је то исто што и зибилни још се спомиње и рисолина. Хелда је може бити што и хермелин (кожа од беле куне).

4. Четврту подједнако важну групу увоза чине производи металне индустрије. Ту на прво место долази увоз оружја, за тим увоз сребрних и златних ствари, и после разне израђевине од гвожђа, бакра, калаја, туча.

1) Дубровачка кроника, у м. Макушева Изследов. стр. 318.

2) У турском дворском церимонијалу разликовали су седам врста горњих одећа части, а једна је од њих била „контос — љурак“, који Хамер описује као „engärmeliger Hermelinpelz.“ Hammer, Gesch. des Osman. Reiches X, 355.

3) Спом. Дубр. Арх. II, 104, 105, 124, 125.

Оружје. По српским земљама у средњем веку било је доста ковача, који су намиривали обичну потребу у мачевима, стрелама, бодилима коњаним и у другоме свему што је оновременом војнику требало. Вешти а злогрећни ковач сабље Краљевића Марка није тек само створ песничке маште. Редовне војске није било, осим чете телохранитеља владаочевих, који су већином били најмъеници из страних земаља: али је сваки властелин био дужан да на позив владаочев дође да за њ ратује и да са собом доведе што више може оружаних људи са својих баштина. Као год што је непосредни интерес краљев захтевао да су му телохранитељи што боље наоружани, тако је интерес и част властелинова захтевала да су пратиоци добро наоружани. Српски се народ и у оно доба морао надтицати са суседима да има што боље оружје.¹⁾ На послетку и сам правац ондашњег луксуза гонио је властелина да има што је могуће савршеније и лепше израђено оружје. Кад још узмемо у поглед и то, да се најбоље оружје онога доба израђивало у Мъецима,²⁾ онда ћемо наћи да је природно, што је и увоз оружја из Мъетака у Србију доста жив био.

Дубровчани су се пожурили да и ову трговицу у своје руке узму. Без сумње много пре Душана они су не само продавали оружје из мъетачких радионица по српским трговима, него су га кроз Србију проносили и у друге зе-

¹⁾ Језгро војске византијских царева у XIII и XIV-ом в. чинили су оклопници, коњаници оружани копљем и мачем, са гвозденим шлемом, панцером и штитом (вид. Krause, die Byzantiner, 127). Како је српска војска највише имала да се бори с њима, то је српским краљевима потреба била да и сами имају оклопнике. Српски су оклопници задобили поштовања и у самих непријатеља. Византијски и турски писци свагда говоре о њима, признавајући им јунаштво и по изгледу и на делу.

²⁾ О извозу мъетачког оружја на све стране онога доба види Cibrario II, 240.

м.е. Ово се види из оног споменика, којим им Душан даје слободу трговања по српским земљама, али додаје „**оружје** да не носе з твѣгю землю“ разумевајући под тим као што сам објашњава: Угарску, Босну, Бесарабију, Бугарску и Грчку: „**къто ли се ѿбрете понесе оружїи з низ землю, да мѣ се вѣсе този оружїе зъме.**“¹⁾ — По споменцима мѣтачког архива види се, да је краљ Милутин с почетком XIV-ог века увозио оружје из Мѣтака у Србију непосредно.²⁾ Онај Лукар Лукарић, о коме се у једноме споменнику од год. 1313. вели да је хтео да изнесе 90 мачева за потребу „**сина краља рашког**“,³⁾ без сумње је Дубровчанин, и у томе имамо један доказ више, како су се Дубровчани том трговином занимали.

Занимљиво је, како баш из прве године владе Душанове имамо споменика о његовим набавкама оружја. Већ у Мају 1336. мѣтачка му влада допушта да изнесе нешто оружја у вредности до 30 либара гроша (XXX librarum grossorum) или у ондашњем новцу до 300 дуката мѣтачких.⁴⁾ — У Децембру исте године одлучују (Listine II, 11) да му се допусти да кроз Мѣтке проведе до 300 пешака,

¹⁾ Mon. Serb. 140.

²⁾ Listine, I, 166.

³⁾ Listine, I, 266.

⁴⁾ Listine, II, 4; Acta Arch. Veneti I, стр. 20. Шта се и колико оружја за 300 дуката могло добити у Мѣцима у оно доба, томе имамо примера опет у једном мѣт. споменнику од год. 1339. Те године 18. Маја надлежна власт у Мѣцима одлучује да кнез Пелишић може изнети оружја до 30 либара (300 дук.). Четири дана после тога агенат Пелишићев. Марко извози: 33 напреца оклопа (curaciis) 12 овратница (collariis), 12 пари гвоздених наруквица (XII par. manicarum), X ant. (?), slapis cum cervelar. XXX, XX paridus curtecharum, 3 пара оклопа за голенице, 5 пари лукова са стреле (? brazalo), 7 тупета бодила коњаних, 8 мачева, 3 сираве за бацање камена (при опсади, balistæ). Listine, II, 42.

које је науино најмити негде ван Мљетака, без сумње у Алеманији, а који му требају, како вели, за сигурност своје личности. У Мају год. 1341. Душан опет извози 500 оклопа напрених (*coraciis*), 200 пари гвоздених наруквица и 200 оклопа за голенице (*Listine*, II, 111). У Мају 1342. доушта му се да извезе: напрених оклопа и друготога што је потребно да се наоружа стотину кованика, и још пет стотина панцера с прибором. (*Listine*, II, 144; *Acta* I, 29). 20. Новембра 1345. преко Матије Градића. Душан опет извози: 300 напрених оклопа, 300 голеничних оклопа, 300 оватница, триста ниских шлемова (*barbate*) и триста штитова (*clipeis*). (*Listine*, II, 289; *Acta* I, 51). Године 1347. у Мају он опет извози: 300 пари оклопа напрених, 50 шлемова, 50 голеничних оклопа, 50 оватница и 300 гвоздених наруквица (*cirotechas*). (*Listine*, II, 453; *Acta* I, 98). Год. 1348. Душан купује у Мљедима четири са свим наоружане галије (*Acta*, I, 110 и 115). У Јунију 1349. он извози: 400 штитова начињених по српском начину (*clipei more sclavorum III cent.*), 100 панцера и 100 пари наруквица од гвоздених ланчића или колутића (*de malia*). (*Acta*, I, 124).

О извозу оружја из самог Дубровника у српске земље осим оног напред наведеног споменика (*Mon. Serb.* 146) имамо и један од 1412. из дубров. архиве, који је занимљив још и за студију о појмовима онога доба о међународном праву. Војвода Саидал жалио се био што Дубровчани продају оружје Которцима, с којима је он у рату. Дубровчани му на то одговарају: „Ми имамо маишторе **Ѡд Ѡрѡжнѡ**, кои стое сѡ нами на платѡ и на звѡтѡ да си сѡ волни свога **орѡжнѡ** продати вѡсакомѡ и извѡнести на дворѡ и въздѡ є **Ѡтворен** блѡ градѡ за такове работе вѡсакомѡ како и господѡство ти зна, а навластито кѡди **ѡ ратѡ** и **ѡ немирѡ** бѡше краљѡвѡство **ѡгрѡско** сѡ краљѡвѡствомѡ **босанѡсѡцѡмѡ**, **Дѡзбровникѡ** бѡше **Ѡтворенѡ** вѡса-

КОМЪ БОШНАНИНЪ КЪПОВАТЬ ОРУЖЬЯ И ИЗЪНЕСТИ . . . И КЪПОВАХЪ И ИЗЪНОШАХЪ КОЛИКО ХТѢХЪ: ТАКО И СЪДИ ВОЛКНЪ И ВЪСАКИ КЪПИТИ И ИЗЪНЕТИ.“¹⁾

Из примера који су напред наведени може се видети каква је цена била оружју у Мљецима, на главноме светском тргу онога доба за овај артикао. Ради упоређења с тиме навешћемо по Чибраријевим податцима, да је кнез савојски Амадеј, бавећи се год. 1366 у Мљецима платио: за 1 лук 1 дукат мљетачки, за 2 пара голеничних оклона (*arnesium tibiarium, jambière*) 10 дуката, за 1 напрсни оклоп 3 дуката. Године 1377, платили су негде у северној Италији за 1 оклоп од челика 22 дуката.²⁾

Златне и сребрне ствари; накит. — Најславније радионице и најзнатнији тргови за овакве ствари у средњем веку били су Цариград и Мљеци.³⁾ О извозу ових ствари из Мљетака у Србију имамо један споменик у мљетачкој архиви од године 1331. (*Listine, I, 167*). Него и Дубровник се већ у првој половини XIII-ог века начинио важан трг за овај артикао, које примајући га из Мљетака у комисијуи, које израђујући га у радионицама својих златара. Ово се види из уговора с Асеном, о коме напред помињасмо и у коме се изреком допушта бугарским трговцима, да из Дубровника могу извозити златне и сребрне ствари. (*Mon. Serb. 35*). Дубровачка индустрија златних и сребрних ствари у осталом је тек у средини XV. века достигла свој највиши развитак, у време нашег Ђурђа Смедеревца, под којим је Дубровник закуном држао најглавније руднике сребра и злата у Србији у експлоатацији.⁴⁾

¹⁾ Спом. Дубр. Арх. I, 114.

²⁾ *Cibrario, II, 209, 306.*

³⁾ О цариградекој индустрији злата и сребра види у *Krause: die Byzantiner des Mittelalters; 66 и 278; за Мљетке види Cibrario, Marin, Daru, Romanin. —*

⁴⁾ *Engel, Gesch. des Freistaats v. Ragusa.*

Са свим се веровати може што Апендинија вели, да је ова радња стојала високо већ с крајем XIV-ог и почетком XV-ог века, и да јој је хране за полет и развитак давао баш нарочито укус господе и госпођа српских за накитом од драгог метала.¹⁾ Значајно је, показујући како се с разних страна овај артикао у Србију доносио, што се осим сребрних и златних ствари „латинских форама“ и осим „роменаца фрушких“ у XV-ом веку не ретко спомињу и ствари „угарских форама“, (вр. појаси угарски и куле угарске у благу Ђурђа Смедереваца).

О разноврсним предметима златарске радиности, који су у трговину онога доба долазили, мислим да ћемо најбољу и најпунују мисао саставити моћи, ако загледамо по ризицама српске господе, како се карактерна блага тих ризица огледају у документима о покладима у Дубровник.

Пре свега ваља нам рећи, да је велелепност православног богослужења живо ободравала ову радиност и створила читаву засебну групу у њој. Крстови, нутири, дискосо, кандила, иконе и књиге оковане у сребро и злато, сребром и златом искићени ковчези и ковчежићи за светитељске мошти итд. били су предмети, за које је црква и религиозно осећање велике господе потребовало златарску радиност. У једном се споменуку од краља Дечанског помињу: „књижиа и чьстныѣ крѣсти окованыѣ и позлакениѣ съ бисеромь и каменись“ (Mon. Serb. 91). За један крст, који је краљица Јелена (1273—1314) поклонила манастиру св. Троице у Сопоту, платила је она 3000 перпера или 1500 млетачких дуката,²⁾ што је за оно време неизмерно висока сума. Један крст који је Душан поконио Дечанима познат је нашем народу и у снимку, који је важан прилог за изучавање ондашњег вештачког укуса. Између других ствари које је војвода Сандаљ дао у поклад у Дубровник он спо-

¹⁾ Appendini Memorie, I, 227.

²⁾ Mon. Serb. 75.

миње: „иконица једна златна, а потеза 1 литрѣ и 11 значь съ образомъ прѣчисте госпоје и съ мнозѣми инѣми образи и съ 7 баласъ и съ 6 баласиновъ и съ 9 жмиральдовъ и съ 26 зрънь бисера.“¹⁾ У другомъ једномъ покладу Сандаљевомъ: „иконица једна сребрѣна на стлѣ съ зламеньемъ одъ племенитѣхъ одъ заморнихъ, а јестъ ѣ нѣи двѣ литре.“²⁾ Херцегъ Степанъ тестаментомъ својимъ оставља сину своме Степану између другога: „моји моје и иконе које съ при мени пошене оковане златомъ и сребромъ и бисеромъ начитије“ (Спом. Дубр. Арх. I, 125). Из поклада Ђурђа Бранковића наводимо овде што у ову групу спада: три калежи, 7 кѣзѣма и дискоѣ и звездица потеже 8 литарѣ, четири кадилице, две позлаћене а две непозлаћене“ итд.

Са свимъ богатомъ разноврсностомъ има да покаже ондашња златарска радња у групи постоља. Ради примера наводимо: „бачинѣ једанѣ съ зламеньемъ воисводинѣмъ (Сандаљевимъ) бѣлѣ, а јестъ ѣ немѣ 4 литре и 1 знача, 4 чаше велике съ знаменѣмъ сандалѣвѣмъ и 4 чаше мале бѣле а јестъ ѣ вѣѣхъ 7 лит. и 9 зн; 8 чашѣ округлѣхъ позлакѣнихъ једна ѣ дрѣзѣ а јестъ ѣ нихъ 16 лит. 9 зн; ладѣце три, двѣ велике и третѣ мала, позлакѣне а јестъ ѣ нихъ 9 лит. 4 зн; ладѣце три, једна велика а двѣ мале бѣле, јестъ ѣ нихъ 3 литре 2 значе и 2 акѣсага; можѣловѣ девет бѣлихъ и јестъ ѣ нихъ 4 литре и 1 знача; можѣлѣ једанѣ великѣ позлакѣнѣ съ покривачемъ а јестъ ѣ немѣ 2 лит. 8 значь; кругле 4 съ покривачи, одъ кѣхъ 2 позлакѣне а 2 бѣле а јестъ ѣ нихъ 3 вѣѣхъ 11 лит. и 11 зн; бокари 3 съ покривачи одъ кѣхъ 2 јесѣ бѣла а третѣ позлакѣнѣ, а јестъ ѣ нихъ 19 лит. и 11 значь; кѣ зне три на стлѣхъ а јестъ ѣ нихъ 4 литре и 10 зн. и

¹⁾ Спом. Дубр. Арх. I, 72. Балас је рубин, баласија је рубинић, жмиральд је смарагад. Вид. Даничићев Речник.

²⁾ У ист. Зборнику I, 50.

3 аксе; кзна една одъ аспра окована съ зетни и съ погами сребриѣми позлакисѣмъ а ѣсть з нои 3 литре и 6 значь и 5 аксага; кѡндѣрь ѣданъ съ покривачемъ и съ повразомъ кожиѣмъ а ѣсть з немъ 11 лит. и 3 зиче; броекета една злата съ ѣдиѣмъ баласомъ велиѣмъ и съ три баласе мале и съ три сафини и шесть зрнъ бисера великога и три зрна малога и ѣсть з вьсемъ 4 зиче и 4 акс; броекте двѣ сребрьне съ 4 камени цклени и съ 6 граде окрзгле сребрьне на свакои, а ѣсть з нихъ 4 зиче и 4 аксага; кзталъ съ рзчицомъ сребрьномъ позлакисномъ на стльнз и съ покривачемъ а ѣсть з немъ 8 литарь и 1 зича; ѡжиць десеть а ѣст з нихъ литра и 7 значь и 3 аксага. (Ово све доведе изъ Сандаѣвего поклада, Спом. Дубр. Арх. I, 56). два създа сребрьна ки се имензю чабри, а потезаю на мѣрз ѡба чабра 44 литре 2 зиче; два велика пехара сребрьна и при свакомъ два капъца сребрьна съ верижицама, а ѣсть з вьсемъ 6 поглавнхъ, а на потезз 17 лит. и 6 значь (и ово све Сандаѣвео, I, 65). Къ овоме додајемо изъ поклада госпође Ругиње, удовице княза Мркше: „ѣдна салзжбница сребрьна на стльнз; два салѣра на стльнхъ сребрьна; ѣдна пожица съ два ножа съ дрѣжкомъ одъ кристала оковани сребромъ позлакисно (Спом. Дубр. Арх. I, 74). Изъ списка сребрногъ и златногъ посуѣа које је Ђурађ Бранковић дао у поклад у Дубровник (Спом. Дубр. Арх. II, стр. 99; Mon. Serb. 408.) наводимо овде само оно, што не долази у овимъ примерима напред; „два шамьдана велика потезз 24 литарь 2 зиче; 7 светникъ, ѣданъ одъ нихъ непозлакиснъ, потезе 10 лит. 4 зиче; ѣданъ светникъ потезе 7 лит. 8 значь; 1 ликанимъ (леген) потезе 15 лит. 4 зиче; рзкоміа ѣдна потезе 38 лит. 8 значь; аньдага потезе 10 лит. 7 значь; имьбрихъ потезе 7 литарь 10 значь. Још се међу неговымъ посуѣемъ сребрнимъ спомиње: 28 лажиць, 9 бадалакъ, 6 лзчиць, 2 салциѣра, 15 сланиць, 2 видрѣце,

теписе латинске форме, једань барьдакъ и многе ро-
менче од сребра, од злата, с поклопцима и без поклопаца
и разне форме. Једно „блядо“ од злата у његовоме по-
кладу тегли 4 литре и 7 знача; „осамъ здиела сребрь-
нехъ“ госпође Јеле Саудаљеве тегле 17 лигара 10 знача
и 3 аксаге. (Спом. Дубр. Арх. II, 125). На другом јед-
ном споменику споминуу се плитице сребрне непошлаћене
(7 плитица тегле 32 литре 3 унче. Спом. Дубр. Арх.
II, 49). —

Из групе накита да споменемо: „покъсь једань верига
позлакѣна а ѣст 8 нои 22 литре и 10 значь: покъси вз-
носити позлакѣни два а друга два ниска, ѿдъ кѣхъ два
на велѣтз а једань на чрлѣни кожи а један на свѣлани
тканици (поклад банице Анке и војводе Саудаља, Срп.
Спом. Дубр. Арх. I, 49): једань покъсь верига сребрьна
позлакѣна и съ звонци“ (госпође Ругиње, I, 73): — пасъ
сребрьнъ позлакѣнъ на тканцѣ плавѣтнз; покъсь бисеранъ
на хаздею црвѣнз (госпође Јеле Саудаљеве, II, 103):
— четири пѣца сребрьна позлакѣна; пѣтаць сребриѣхъ
на жпцз сто и шест десеть и ѿсамъ; пѣтаць бисериѣхъ
81; пѣтаць бисериѣхъ съ жмалди 30; 4 пѣца плоскиа би-
серна съ жмалди, а једно ѿбло безъ жмалда: пѣтаць ѿдъ
бисера стара 75 пѣтаць (све ово госпође Ругиње удовице
кнеза Мркше, II, 73, 74): — десеть пѣтаца златехъ
(гђе Јеле Саудаљеве, II, 103): — виснаць великога би-
сера съ каменици 16 положенъ по хаздею (гђе Јеле Сау-
даљеве, II, 103); једанъ веначаць бисеранъ по чрлѣномъ
брачнѣ, на коемъ съ 10 камени црлѣни и 6 плавѣтни и
броемъ бисера 230 зръна, — „двие гривнице манѣга
бисера“; — четири коларини кои съ съ каменѣсмъ (хер-
цега Степана, Спом. Дубр. Арх. II, 125). (опет гђе Јеле.
Мон. Serb. 386) — „два ѿботца начинена бисеромъ са
4 баласа и ѿштъ два ѿботца начинена бисеромъ са 4 са-
фши и 4 баласи; ѿботце злате са 4 камени црлѣне ве-

лике и 2 мала црљена са 12 зрна великога бисера (гђе Јеле. Сп. Дубр. Арх. II, 103; Mon. Serb. 386); **ѡ**боца два мала съ малѣмъ бисеромъ (поклад херцега Стевана Mon. Serb. 498). — два прѣстенка **ѡ**дѣ кѣхъ **ѡ**данъ съ диамантомъ а дрзги сафиномъ (госпође Ругиње, Спом. Дубр. Арх. II, 74); прѣстени 3 злати са два камена плаветна и **ѡ**данъ сафинъ: прѣстень съ оцѣмъ змаевемъ, и прѣстень з комъ **ѡ** ками сафинъ и **ѡ**данъ бѣлчужаць (госпође Јеле Сандаљеве, Спом. Дубр. Арх. II, 103, 121).

У групу свакојакихъ предмета луксузнихъ стављамо **ѡ**направа **ѡ**дна коиска зѣзда, прѣсние и похви кожне съ сребромъ позлакѣно а жвало гвоздено, а на главѣ тракъ свиланъ съ пѣтци бисерѣмъ дробѣмъ; — лавъ **ѡ**данъ сребрѣни позлакѣнъ; — лавъ **ѡ**данъ **ѡ**дѣ бисера а **ѡ**цѣтъ з **ѡ**цѣмъ двѣ зиче и два аксагѣ (све банице Анке и војводе Сандаља, Спом. Дубр. Арх. II, 50); — **ѡ**данъ зѡбъ прасѣчи съ верижницами сребрѣно позлакѣно; — **ѡ**данъ кишъ сребрѣнъ съ двѣ печи сребра позлакѣно; — петљи сребрѣни позлакѣни; — **ѡ**самъ илочиць златѣхъ съ **ѡ**брази; **ѡ**дна **ѡ**бѣлка **ѡ**дѣ корде **ѡ**дѣ камене црљена съ главомъ сребрѣномъ; (све госпође Ругиње Мркшине, Спом. Дубр. Арх. II, 73, 74); — два **ѡ**раха **ѡ**кована **ѡ**дѣ нихъ **ѡ**данъ бѣзъ поклонца; — **ѡ**самъ **ѡ**зикъ змаѣвехъ **ѡ**кованехъ (ово из поклада Турѣа Бранковића, Спом. Дубр. Арх. II, 100); — **ѡ**раха шесть **ѡ**дѣ Индиѣ, начинени сребромъ и позлакѣни; — рогъ начиниень сребромъ позлаћень и змалѣдомъ с покривомъ; — **ѡ**данъ диамантъ малѣханъ и **ѡ**данъ рѣбницькѣ на глави **ѡ**дѣ ангеока; — шарканъ на **ѡ**цѣмъ како чловѣкъ, коралѣ сребромъ позлаћена; — жлице три **ѡ**дѣ коралѣ сребромъ позлаћене; — шрѣзна два **ѡ**дѣ коралѣ; **ѡ**данъ шрѣзѣнъ **ѡ**дѣ кристалда; — сок **ѡ** данѣ **ѡ**дѣ кристалда начиниень сребромъ и съ жмалдомъ; — **ѡ**данъ **ѡ**рганиць съ цѣвми **ѡ**дѣ сребра (све из поклада херцега Стевана, Mon. Serb. 498); тракъ **ѡ**данъ свиланъ съ челми закованѣми и ра-

ботанџми съ бисеромъ (гђе Ругиње Мркшине, Спом. Дубр. Арх. II, 74) итд. итд.¹⁾

Из свега што у овим примерима наведосмо, види се јасно да је златарска вештина у доба наше државне самосталности високо стојала, да је не само њезин материјал богат, већ да је богата била и правцима и облицима у којима се изјављивала. Ово мислим не само о златарској радњи у Мљецима већ и о тој радњи у Дубровнику а без сумње и по српским главним местима.

Врло је тешко да добијемо истинитог сазнања о правој новчаној вредности оваких предмета у оно доба. Дукат или комад злата тежак 3.4 грама а финоће 23 карата, у четрнаестоме веку није то исто што и дукат толики и такав исти по тежини и финоћи у деветнаестоме веку. Онај крст за који поменуемо да га је краљица Јелена поклонила манастиру св. Тројице у Сопоту, вредно је 1500 дуката ондашњих, али ова је сума имала онда много већу „куповну снагу“, тако да кажем, него што је толика иста сума данас има. Ово питање о односној вредности новца у време прве наше самосталности, потрудићемо се на другом месту да проучимо и на чисто изведемо. За сада овде напомињем само толико да ја не увиђам, по коме се основу обично узима да је драги метал у оно доба имао осам пута већу куповну снагу, него што је има данас, да другим речма један дукат у четрнаестоме веку значи толико колико осам дуката данас. Како по материјалу, који ми је при руци, ја налазим да је сребро у XIV-ом веку запета два и по пута скупље него што је сребро у наше доба, то се за сада, док не прикузим пунијег материјала за што сигурније решење овог питања, држим као мерила, да је једна

¹⁾ Још се по споменицима о покладима често спомињу „кофанџи и шкатуле“ у којима се чувају „повеле, записи и књиге.“ Спом. Дубр. Арх. II, 50. —

иста количина драгог метала имала у четрнаестоме веку два и по пута већу куповну снагу него што је има данас.

Почем се једна литра сребра продавала у оно доба по 7¹/₂—8 дуката, и почем се по истраживањима Чибраријевим у оно доба у најчистије форме израђеноме драгом металу цена дизала с 20—25% то се за једну сребрну здељу најчистије форме, која је тежила 1 литру, плаћало у оно доба најмање 10 дуката, ондаш. а то је, ако ову вредност сведемо на садашњу вредност новца, — 25 дуката цесарских у данашњем новцу. Ово би било мерило за просте израде од сребра; за просте израде од злата ваљало би узети 110 до 120 дуката ондашњих на сваку литру. За вештачке израђевине, или за такве у којима је поред злата и сребра примењен корал, кристал или какав драги камен и бисер, није нам могућно ни приближну мисао да саставимо, јер у таквих артикула више него игде пресудног утицаја има на цену субјективно оцењивање купчево, и јер ту незнатна разлика у тежини, величини, сјајности и форми камена и бисера има сасвим знатног уплива на цену. Из једног талијанског споменика од 1382. видимо да се те године у Крфу плаћало за зрно покрупнијег бисера по 200 аспри (Cibrario, 314).

За бисер и драго камење, — као и за седеф, слонову кост, пауново и нојево перје — главни је трг у оно доба био Цариград,¹⁾ а ту су се доносили они из Источне Индије, Арабије и Африке. Што плави камен (туркиз) тако често долази, то је без сумње, што се томе камену у оно доба свуда (као још и данас на истоку) приписивала нека тајанствена моћ, да осигура од утицаја злих очију, од чини и гатала итд. Ово се исто, мислим, може рећи и о „жмпраду“ или смарагду, о коме се веровало а и сад по источним крајевима верује, да је по преимуществу

¹⁾ Cibrario, Krause, и др.

„камен среће“ (вид. Hammer, *Gesch. des Osm. Reiches* VII. 224), а и о сваком другом камену у накиту лаковерних госпођа средњег века, а без сваке сумње о „змајевом очцу“, (оналу) којег а већ и само име слуги на неку тајанствену моћ.¹⁾

Што се тиче израђевина од простог метала, од гвожђа бакра, калаја и од смесе, о томе за сада немамо шта много да кажемо. За прерађевине од гвожђа и туча, Мљецци су били без сунарника у оно доба. (*Sibragio*, II, 289; *Dagu*). Ливење звона била је једна од специјалности мљетачких. Из споменика који су до сада штампани у Листинама онажа се, како је јак био извоз гвоздених израђевина из Мљетака, а тако и како је био јак увоз бакра из Дубровника или правије из српских земаља кроз Дубровник.²⁾ Сва је прилика, да се у Мљецима и у Дубровнику од бакра и од калаја правило свакојако посуђе, роменче, пехари, здеље, теписје, рукомје, светњаци итд. на кратко све оно за кућу и за сто мање богатих властеличића, трговаца и других грађана, што су велика господа давала градити од сребра и злата. Бакарни мангали спомињу се још у XII-ом веку.³⁾ Крстови од гвожђа, који као да су се овде онде наменали да омеђе општинске атаре, плугови, гвоздена оруђа, коњске плоче итд. израђивале су се без сваке сумње у самој Србији. Али заплетеније справе по свој прилици у Мљецима и у Дубровнику. По народним се песмама често спомињу „браве дубровачке“ као нешто што својим механизмом и солидношћу надмаша далеко обичне браве, руко-

1) „У византијскоме се добу кроз векове јако миловало претење које је служило као талисман или амајлија, а којег урезано камење није се одликовало толико лепотом фигура, колико особеним симболичним знацима, мистичним сликама и ипеменима.“ Krause, *die Byzantiner*. 70.

2) *Listine*.

3) Типик Св. Саве.

твор наших ковача. Ваља ми казати да су мљетачке браве занета биле на гласу у оно доба по Европи. Херцег Савојски бавећи се у год. 1366 у Мљецима, купио је за своје коваче три браве мљетачке и за сваку платио по 20 солида (по 1 пернеру) (Sibragio II, 305). Ово ће бити мерило и за цену дубровачким бравама по српским земљама. Могућно је да су мљетачке и дубровачке браве једно исто.

5. Мрчарија. — „И што нише господство ти за наше трговце **џ**р за прве госноде иџез ниш тргъ изъ Срѣбалѣ износили размѣ коже, воска и сирениѣ, а сѣди носе сребро и злато, — господине деспоте, този **џ** и прво било и **з** дни господина родителѣ ви и господства ти а дѣнасѣ **џ**сть по малѣхъ трговехъ гдено се носи свила и мрѣчариѣ продавати“. — пишу Дубровчани деспоту Стевану.

Мрчарија је очевидно име читаве једне групе еспана разноврсног, који се на ситно продаје и који своје кунце тражи по малим трговима у маси народа; то је група, које су еспани приступни и сиромашнијем грађанину, у неколико без сумње и сељанину. Мислим да је мрчарија у почетку петнаестог века оно исто што се у XII и XIV-ом зове „мала куња“, ¹⁾ као што и талијанско merceria (од којег је мрчарија) није друго већ старих латинско minuta mercx (мала или ситна куња).

По споменицима, које до сада имамо, не види се који предмети посебнице долазе у ову групу. Али на сву прилику у њу иде: слана риба, за коју знамо да се увозила у српске земље (Acta Arch. Ven. I, 219: Спом. Дубр. Арх. I, 20). ајвар, маслине, разно посуђе од земље,

¹⁾ Mon. Serb. 46, 52; Душ. Зак, 129. Ст. Новаковић у својем издању чита ово место: „скрљата и малѣ и велике роуке“; — ја мислим да је основаније оно у Шафарика „малѣ и велике коунаѣ.“ —

гвожђа, бакра, калаја, туча, разни накит од ових протих метала, пуцад, конче, прстење, гривне, обоци, појасци итд, гривне од стакла и особито стаклена зрна свакојаке боје за ђердане и други накит за женскиње сеоског и у опште сиромашнијег круга. За ове је артикуле најзлазнија радионица онога доба била у Мљецима (стаклара у Мурану, *Sibario II*, 240), а једва да је било где бољих муштерија за шарено стакло од српског и бугарског становништва сеоског. — Даље је у појам мрчарије на сву прилику ишло: разно обојено платно, сукно грубље врсте, разна свилена и памучна пређа за вез; могућним начином зејтин и тамјан.

Овим за цело нисмо исцрпили садржину појма мрчарије; доста је ако смо је нагостили. Временом ће се без сумње прикушати пунији материјал за осветљење ове групе увоза у српске земље.

6. Миродије и ђаконије. — Источно-индијске миродије заузимају прво место у овој групи као што у опште прво место заузимају у трговини Европе с Индијом и Арабијом. Мушкат ораси, ђиђибер, бибер и други фини зачини вазда су се јако тражили и добро плаћали у средњем веку. Мушкат ораси као да су се у нас у оно доба звали „индијским орасима“ (вид. *Mon. Serb.* 498): бибер се звао папар („ззе краљ Твартко Аловизз братз Драгоџвз, гредђе Алзвизз на згре, бисера и папђра.“ *Сп. Дубр. Арх.* II, 35). Год. 1422. Дубровчани шаљу краљу босанском Твртку на дар 27 барела рибе слане, 48 кутија кунфета, 4 барела лимунова, још и шећера (цукра) и корења и папрашта (*Шуцић. Спом. Дубр. Арх.* I, XXIX). Одмах за тим, с почетком год. 1423. дворани Тврткови као да дају на знање дубровачким поклисарима, да би се радо онет примили поклони у „нарацима и у воћу разне врсте.“ (На ист. м). Ово наводимо, јер показује какве су предмете из групе колонијалних еспана и јужнога воћа, увозили у наше

крајеве. Значајно је да о напред споменутих предметима (које босански дворани траже) дубровачко веће говори као о ситним стварма (*queste piccole cose*). Није немогућно да су неке од ових ствари ишле у појам мрчарије.

Мускат ораси продавали су се с краја XIII-ог века у сев. Италији по 3 перпере (9 солида вијенских) за литру. У четрнаестоме веку цена једва да им је нешто ниже стојала. — За литру бибера у исто се време (год. 1373). плаћало нешто мало више од перпере; год. 1384. по пола дуката. (*Cibragio*, II, 297). — У средини четрнаестог века у Цариграду се продавала литра урми по 1 крунан динар (од којих 24 у златан флорин), литра смокава и сувих шљива такође по 1 динар, а литра шећерних ђаконија по 10 крупних динара или по пет шестина једног перпера.¹⁾

Шећер спомиње још и Доментијан у животу св. Саве („дасть њоу захара и финика елико потребова“ стр. 192). По Валдучију Пеголотију у четрнаестоме је веку долазило у трговину четири врсте шећера: кафетин, вавилонски, даманики и мускатин. Једна литра најобичнијега плаћала се год. 1273. у сев. Италији по 8 динара (две трећине перпере). (*Cibragio* на ист. м). Из године 1319. спомиње се да се товар један од 10.000 литара шећера с острва Крита продао за 3180 либара гроша²⁾ (на сву прилику *librorum a grossis*), по чему једна литра долази на 4 динара, или 6 литара за дукат мљетачки.

За источне миродије, за шећер као и за јужно воће (сухо грожђе, смокве, урме, поморанце итд.) измирну и тамјан, главни је трг био Цариград, за тим Александрија и Мъеци. Сва је прилика, да су они исти трговци дубровачани који су по српским трговима разносили бисер, тамјан, индијске миродије и шећер и јужно воће — носили те госпођама продавали — ружично уље и ружичну воду,

¹⁾ Пут Амедејев у Цариград год. 1366 у *Cibragio*, II, 306.

²⁾ Daru, L. XIX, 49.

која се у Цариграду градила, а без које ниједан киџиш и ниједна каћиперка није могла да остане ни у Цариграду ни у Мљецима. Кад је кнез Савојски дошао год. 1366. да походи византијску престолницу, прва му је брига била да купи шест литара ружичне водике, за које је платио један златан флорен. (Cibgario II, 306).

7. Вино. По српским је земљама било сразмерно доста винограда, и краљ и властела и манастири поклањали су доста бриге умножавању и обделавању винограда. Напред смо видели да се српско вино извозило у Мљетке. Али у исто време Малвасија, вино с острва Крита, као најславније и најкућље вино у оном времену, увозило се у област српске државе без сумње још пре периоде Немањина. Дубровчани су једном приликом год. 827. обилато частили малвасијом босанску господу.¹⁾ Ако не и раније, а оно од тога је доба малвасија задобила добар трг у земљама српским.

У првој четвртини тринаестог века краљ Радослав даје Дубровчанима слободу да долазе с тргом својим у Брсково, и „да си продају вино без воде и медь ѝ зѣнь ѝ Брсковѝ ѝ тръгѝ краљевства ми, и ако се кто наиде продавь вино съ водом и медь прѣзь зѣнь, да мз се все зъме.“ (Mon. Serb. 17). Поред Дубровчана увозили су вино странско у Србију још и Которци. Ово је овако ишло до год. 1279, а те године Дубровник и Котор начинише и потписаше уговор, да не носе више у Брсково странско вино на продају већ само вино од својих винограда. (Listine I, 122). За сада нам још није јасно, шта су биле праве побуде за овакав уговор.

Да се малвасија из Мљетака непосредно у српске земље увозила о томе за сада имамо само један споменик и то одлуку мљетачког сената од 17. Апр. 1388. год. да се краљу рашком дозволи да изведе за 200 дуката малва-

¹⁾ Кронике Дубровачке, Макушева Извѣдов. 315.

сије.¹⁾ Временом ће се мислим наћи и више споменика о томе. Да се у време српске самосталности доста малвасије било за столовима српске господе, о томе је остао спомен у народним песмама.

Из горе наведеног споменика од краља Радослава види се да се и мед или медовина, производ которски и дубровачки довозио на главни српски трг тринаестог века. Из познијега времена о томе за сад немамо споменика. Може бити да га после год. 1279. нису више ни увозили, као што се на то уговором од те године и обвезују.

8. Коњи. — За сада имамо само један споменик о увозу коња из Италије у Србију. Године 1324. мљетачка власт дозвољава Марку Русинију да изведе краљу рашком 6 коња и још других 133, а тако и Марку Дериви да поведе собом у Рашку 141 коња. (Listine, I, 167). Могућно је а и за веровање је, да су велика и богата господа српска набављала себи коње андалушког соја преко Мљетака, а коње арапске преко Цариграда. —

По изворима, који су нам за сада на расположењу, налазимо дакле да се у област српске државе за времена њезине самосталности у средњем веку увозило:

1. Со; —

2. Свите: кавад или фустање, саидао, скрлат, фино сукно, свилене тканице, аксамит, пандаур, хамуже, хаздеје, брачин, челун, дамашкин, гримиз, златне поставе; — плаштеви, шубе и кунтуши;

3. Поставе: хељда, зибилн (самуровина);

4. Израђевине од метала: оружје, златне и сребрне ствари (крквене ствари, постоље, накит, разне луксурије), ствари од гвожђа, бакра, калаја, и туча; —

5. Мрчарија: слана риба, маслине, уље, разне покућне ситнурије, памучна и свилена пређа за вез итд.

¹⁾ Acta Arch. Veneti, I 245.

6. Источно-индијске миродије и ђаконије: бибер, љињибер, разно корење, наранче, лимунови, шећер, конфети разни, ружично уље и ружична вода, измирна итд.

7. Малвасја.

8. Коњи бољета соја.

В. Провоз.

Као што смо у чланку II-оме разлагали, правци провозне трговине ишли су:

Из Цариграда, Једрена, Солуна, на кратко из Романије к северу преко Београда у Угарску и Немачку:

Из Романије к западу преко Олгува, Дубровника и Сплета у Млетке и Италију;

С приоба мора и доњег Дунава на јадранско море у Олгув и Дубровник:

У време наше државне самосталности у XIII-ом и XIV-ом веку најважнија је провозна трговина ишла овим другим правцем, т. ј. између Романије с једне а Дубровника и Млетака с друге стране.

Провоз по овоме правцу био је жив још с крајем XII-ог и почетком XIII-ог века судећи по повластицама, које су Млечићи добили од византијског цара Алексја Комнена.¹⁾ Он је живљим постао за време за које су Латинани држали Цариград (1205—12): Млечићи су без сумње с погледом на значај те провозне трговине задржали за се при

¹⁾ У хрисовули се тој каже да им се даје слобода да из Романије извозе сваки трг било на лађама морем, „било на самару и колима сувим“ (*sive per sammaria vet plaustra per terram*). Докуменат је у латинском преводу штампан још у Marin, *Storia civile e politica del Commercio*, III, 317. — У исто су доба Млечићи добили од цара и баштине у Драчу, који је онда био једна од главних излазних скела за трговину из Романије. — Marin, у пом. делу, стр. 291. *De la Primandaie, Etudes sur le commerce au moyen âge*; 37; Romanin, *Storia documentata passim*.

десоби царевине византијске, Романију, Солун и Драч као излазну тачку на јадранском приморју. Из времена нашег краља Милутина налазимо и писаних споменика о мњетачкој провозној трговини кроз наше земље. Год. 1309. мњетачки трговци Андрија и Јован Сабатинија жале се што их је кнез Брапојло од Презана оштетио кад пролажаху с купљом кроз земље српскога краља. (*Listine*, I, 299). Краљ Дечански године 1330. даје особитим документом Мњетачцима слободу да кроз земљу његову пролазе с тргом у Романију и иначе куд хоће, али само не у Бугарску. (*Acta Arch. Ven.* I, 16); овај споменик мњетачке архиве наводи и Марин у својој историји мњетачке трговине, (IV, 178). Најважнији споменик о мњетачко-византијској трговини кроз област српске државе имамо у латинском преводу оних саопштења, које је Душан год. 1340. учинио дужду мњетачкоме. Између другога он ту вели: „још смо разумели и то, да вашим трговцима може бити од плода и користи пролазак кроз нашу краљевину а правцем идући са тргом својим у Цариград и у царство Романију“, па како је добру мњетачких трговаца рад као своме сопственоме, то им подјемчава „сигуран пролазак кроз нашу краљевину тамо и сигуран повратак кроз њу отуд овамо.“ Ако би ко од његових људи учинио штету какву коме од трговаца, он ће из своје коморе потпуно да му је накнади.¹⁾ Мњетачко му веће на овоме изјављује захвалност и уздају се да ће се трговци њихови по краљевству његову запета пријатељски (*favorabiliter*) предусретати.²⁾

У мало напред наведеноме споменику од краља Дечанскога имамо негативан доказ да је у редовним приликама кад је Бугарска била у миру са Србијом, трговина између Мњетака и Бугарске ишла кроз српске земље. Уговор међу

¹⁾ *Acta Arch. Ven.* I, 23. — И овај докуменат спомиње Марин у својој историји, IV, 178.

²⁾ *Acta Arch. Ven.* I, 26.

Дубровником и бугарским царем Асеном од 1256. може послужити као позитиван доказ да је Дубровник трговао с Бугарском преко Србије. Опет један доказ за ову провозну трговину имамо и у ономе споменику, којим Душап дозвољава Дубровчанима да кроз његову земљу пролазе с тргом у „туђе“ земље, али само оружја да не носе у Бугарску, Босну, Угарску, Бесарабију и Грчку. Овај је документ још важан као доказ, да је трговина дубровачка пролазила и кроз српске земље идући у Угарску и у Бесарабију. О провозној трговини између Дубровника и Угарске а кроз Босну, имамо спомена и у једној листини дубровачког архива, у којој краљ Дабинша год. 1392. пише: „Не хтѣмо имъ платити што взе краљ Тварѣтко Аловизъ братъ Драгоѣвз, гредѣће Аловизъ на Ѣгре, бисера и пашѣра.“ (Спом. Дубр. Арх. II, 35).

Напред смо на једном месту (Гл. XXXIII, 220) изложили, који су есани били предмет провозне трговине правцем из Цариграда преко Београда у Угарску и Немачку. Из Цариграда су се износиле индијске миродије и свите (сандао, скрлат, свила, брокат); у Цариград се увозило неизрађено сребро и злато и оружје. За ово можемо казати да је тип провозне трговине по свима правцима кроз српску државу XIII-ог и XIV-ог века. Из Цариграда су и Мљеци и Дубровник довозили поглавито индијске миродије, индијске и персијске fine тканице (Пандаур?) fine коже, које Руси доношаху на Боспор, бисер и специјалности цариградске индустрије (тешку свилу и брокат, црквене утвари и други накит од злата, сребра, сломаве кости, седефа итд); у Цариград су носили: восак, неизрађено злато и сребро, оружје, флорентијски скрлат и специјалности мљетачке индустрије („латински“ аксамит, златне поставе, свакојаке ствари од гвожђа и туча, стакло итд). Да источно-индијски производи заузимљу у провозној трговини кроз српске земље главно место, види се из тога

што се у немачким изворима о трговини с Византијом они тако често спомињу,¹⁾ даље и из онога што је Дедиверси забележио о сувоземној трговини дубровачкој, на послетку и што једини споменик који за сада имамо о провозу из Дубровника у Угарску говори о бисеру и папру, — суштствено источно-индијским производима — као о предмету те трговине.

Оволико за сада о провозној трговини кроз српске земље за време наше државне самосталности. —

Има још једна врста трговине, која се у средњем веку кроз српске земље а донекле и са српским земљама водила, али коју не смогумо уврстити у напред наведене групе трговинске. Поред мрачних страна европскога друштва у средњем веку, — поред дубоког и на широко простртог сујеверства, поред оскудице у слободи, а обилатости у насиљима, у разбојницима на суву, у гусарима на мору, поред честих гладних година и ужасних помора, скоро непрекидних ратова међу општинама, племенима и народима — стоји трговина с робљем неизбледљивим цриплом записана као једна од карактерних црта те чудновате периоде. Остало нам је да и на њу овде погледамо.

Установа ропства без сумње је у неколико наслеђе, које Римљани оставише новоме европском друштву. Али ропство онако, како се у средњ. веку појављује, није толико римска установа, колико производ суровости тог новог друштва, с једне, а оскудице радених руку на пространим и плодним пољима и скоро непрекидних ратова, с друге стране. Осим тога, честе и необично јаке гладне године, свагда су доводиле подобар број људи, дотле слободних, да бирају између страшне смрти и живота у служби онога срећног суседа, који је имао доста средстава да себе и

¹⁾ Hüllman, Der Byzantinische Handel, 102. — Hoffman, 347.

свога новог роба исхрани. У Мураторија имају занимљиви податци о томе, како су слободни људи у време глади децу и сроднике своје продавали само да до што хране дођу.¹⁾ Осим слободних људи, који су одмах још у току гладне године давали слободу своју у размену за хлеб, било их је по доста и таквих, који су мало позније а услед те глади прелазили у ред робова. Они су т. ј. били у невољи да у својих имућних суседа учине зајам, који им је немогућно било да врате. У таквој прилици дужник је прелазно у власт свога поверноца, који је могао да га држи у тамници као сузђа, или да иште од њега службу радом његовим. Из прве половине XIII-ог века имају уговори између далматинских приморских градова, у којима се то прелажење дужника у власт поверноца правно уређује.²⁾ Начело ово остало је у основи кредитних одношаја и у познија времена. Год. 1408. Дубровчани шаљу госпођи Мари Вука Бранковића и сину јој Ђурђу свога грађанина а њихова дужника Франка Васиљевића, који нема чиме дуг да плати, на писмо завршују речма: „господьствѣ ви

1) Muratori, *Antiqu. Italicae*, I, 756. — Данас једва да можемо да верујемо, каквих је искушења народ у време глади у средњем веку допадао. Призори, какве нам је у наше дане дала глад у Ориси и у Персији, бивали су у средњем веку у Европи чешићи и грозњићи. Продавање деце и сродника у робље још је блага ствар. Али су долазили данш, у којима су људи клали своју децу и жене те их јели. Крстан витез Роберт признао је јавно у Риму, да је у време гладне год. 1200. у Миспру бавео се, појео своју жену и кћер. По сараценском историчку Абдалатифу те се године тако што врло често догађало: он прича како је једнога дана у један пут погубљено 30 жена, које су децу своју појеле. Michaud, *Histoire des Croisades*, II, 191. — Једне гладне године у XII-ом в. Маџар један појео је „девет убојених калуђера.“ Wachsmuth, *Europäische Sittengeschichte*.

2) Вид. Б. Петрановића чланак „О Робству“ у *Radu Jug. Ar.* XVI, 67.

и свиѣта дѣлѣжника посласмо и имали га сте з рѣкѣ на волю и потомъ дали га сте вашемъ послѣз у рѣкѣ и изети га: — и ето ви га иѣшти изъ новѣз ѣшти посласмо а вѣсе ѣвози да ви не бѣде господствѣз штогодѣ до насѣ; зчините што ви ие хотѣниѣ ѣдѣ вашета дѣлѣжника.“¹⁾ —

Ваља признати да је црква хришћанска одмах с почетка још предузела да ради противу установе робства. Једним махом оборити је није могла, али је корак по корак ишла сузбијајући је. До Карла великог робље се на западу продавало као стока, и с њиме се ни мало боље поступало није. Заузимању цркве има се приписати што је Карло велики узаконио да продаја роба не важи, ако се не учини пред званичницима државним или црквеним, или иначе пред добрим сведоцима.²⁾ Њојзи се имају приписати и сви познји закони, који су издавани да заштите роба од пустиг насилја господарева. Од деветога века римске су наше више пута издавале забрану да се робље не продаје Муслуманима.³⁾ Али поред свега и преко свега ипак је на западу од Европе трговина с робљем остала у суштственој својој ругоби све до позно у петнаести век! Енглеска је особито у XII-ома веку водила врло живу трговину с робљем; тамошња властела продавала је људе са својих баштина Ирцима, док ови пред свршетак дванаестог века из политичких призрења не забранише увоз робова из Енглеске.⁴⁾ У Француској, Шпанији и Италији много се с робљем трговало у XIII-ом веку, и позније. Креташки ратови дали су трговини тој нов полет. Врло је жалосно,

¹⁾ Спом. Дубр. Арх. I, 99.

²⁾ Muratori, Ant. Ital. I, 758. — Ово је начело прешло и у друга законодавства и у XIII и XIV-ом веку налазимо га у статутима далмат. градова. Петрановић, Rad, XVI, 69.

³⁾ Daru, Hist. du Gov. de Venise, XIX, 124. — Неки мисле да је овакву наредбу издао још Карломан у средини VIII-ог в. Hallam, 614.

⁴⁾ Hallam, Middle Ages, 614.

али је цела истина, да, док се западни ритери бореше са Сараценима за ослобођење хришћанских светих места, западни трговци носеше Сараценима на продају оружје и хришћане робове!¹⁾

У нашој страни Европе трговина је с робљем кроз цео средњи век исто тако жива била (ако не и живља) као и на западу. До свршетка деветог века Мљечићи су извозили с нашег приморја робље као трговачки артикао, носећи га у Цариград, Леванту и Мисир. Мљетачки историчи тврде (на сву прилику с основом) да су нарочито наши Неретљани и Омишани, гусарећи по мору и ратујући са својим суседима, набављали робље за мљетачке трговце.²⁾ Мисли се да је дужде Урсеоло Партиципат год. 880. издао закон, да се Сараценима и у опште неверницима, робови не продају.³⁾ Али овај је закон остао тек на артији; мљетачки су трговци трговали робљем и продавали га на све стране још пуних 500 година. Год. 1421. дужде Мочениго у славној својој беседи с поносом говорећи о развитку мљетачке трговине помиње између другог да Миланци пазаре у Мљецима сваке године за 30.000 дуката робова!⁴⁾ Другим речма, и судећи по ценама робља у оно доба, Мљечићи су извозили у Миланску годишње 500 до

¹⁾ Michaud, Hist. des Croisades, III, 445; Hallam, на нав. м., и др. У историји средњовечне трговине с робљем нема жалоснијег догађаја од онога, којим се „дечији крсташки поход“ год. 1213. вероломством и бездушномћу марсељских шпекуланата, завршио. Те је године око 50.000 деце из Немачке, Фландрије, Француске као у неком лудилу поврвело к средњем мору да иду у Јерусалим. Оне који дођоше у Марсељ неки шпекуланти укрпаше у лађе, тобож да их возе у Сирију, али у место тога извезоше их у Александрију и продадоше у робље. Michaud, II, 202.

²⁾ Marin, I, 53.

³⁾ Daru, XIX, 125.

⁴⁾ Daru, II, 305.

1000 робова. Да се робљем трговало и после Моченига, томе је најбољи доказ онај закон од год. 1446, којим се млетачким трговцима забрањује да продају робље Дубровчанима и Далматинцима, „почем га ови препродају Турцима.“¹⁾ Још се и из год. 1453. налази спомена о млетачкој трговини овој.²⁾

На срамоту византијске цивилизације, ваља признати, да је највећи трг за робље у хришћанском свету био баш у Цариграду, у престолници ондашње цивилизације. Немци и Угри, пролазећи кроз српске земље, водили су до свршетка XII-ог века, — а па сву прилику и позније — робове на трг цариградски.³⁾ И Руси од краја десетог века, почеше да поред кожа и ајвара доносе у Цариград и робове.⁴⁾ Главни прекупи рускога робља на овоме тргу били су Мљечићи, који су га после разносили на продају нешто у Мисир и у Варварску, а поглавито у саму Италију, Француску и Шпанију. Робови и робље из Русије стојали су добро на цени. Кнез Савојски Амадео бавећи се у Цариграду год. 1367, купио је ту два млада роба (на сву прилику два Руса) плативши за свакога по 72 перпере.⁵⁾ Године 1428. Мљечићи су купили на истоме тргу робљицу једну, Рускињу, неку којој је било 33 године, а платише за њу 60 цекина.⁶⁾ Ради упоређења навешћемо да се међу Турцима у време султана Мурата, косовске успомене, цена једнога роба у средњу руку рачунала на 125 аспри,⁷⁾ између 3 и 4 дуката.

Према приликама европскога друштва, не може нас изненадити што трговини с робљем налазимо више или мање

¹⁾ Daru, на ист. м.

²⁾ De la Primandaie, Etudes sur la Commerce du Moyen âge, 140.

³⁾ Hoffmann, Hüllmann, на ист. м.

⁴⁾ Карамзин, I 365.

⁵⁾ Sibrario, II, 291.

⁶⁾ Daru, XIX, 125.

⁷⁾ Hammer, Gesch. des Osman.Reiches, I, 167.

трагова и у нашем народу. Јачих и несумњивијих трагова налазимо томе у оним крајевима нашега народа, који су били или под врховном влашћу и под уливом ђенија млетачке републике (Дубровник, отоке и градови далматински), или су ипаче не бивши под млетачком влашћу имали ипак прилике да ту трговину без великих сметња а с коришћу за поједине воде (Котор, Босна и Захумље). Мањих и слабијих трагова налазимо по крајевима српског народа који су по даље од мора.

Да су Дубровчани и Которци трговали робљем, то се види из њиховога трговачког уговора од год. 1279, у коме се утврђује да Дубровчани из Котора и Которани из Дубровника могу извозити робове и робље (*servos et ancillas.*¹⁾ Петрановић тврди да „установа которска има много уредаба о ропству, од куда се може закључити, да је ропство морало бити распрострањено у оној крајини, а трговина с робљем врло јака.“²⁾ Ваља имати на уму, да је Котор у оно доба истина и био под заштитом српских краљева и царева, али да ми за сада још не знамо у колико управо пада одговорност за которску трговину с робљем на српске владоце, јер не знамо у колико је власт њихова могла да утиче на самоуправу општине которске. Да је ово робље било већином из српских крајева суседних Дубровнику и Котору, о томе једва да се сумњати може. Јадни патаренци (Богумил) као да су давали главни материјал за ову трговину. У статутима крчоланским има једна одлука, којом се кнезу дозвољава да „за своју домаћу потребу може купити две или три робље патаренке из Босне.“³⁾

Него да се о овој немилој ствари суд изрече, није доста да знамо да су приморски градови трговали робљем и

¹⁾ Listine, I, 129.

²⁾ Rad, XVI, 69.

³⁾ Rad, XVI, 69. Одлука та у исто време препоручује, да кнез начини писмено о **пазару** томе.

да је ово већином долазило из Босне и Захумља. Врло је важно да се зна: је ли законом слободно било, да властелин српски у мирно доба и у редовним приликама прода своје отроке коме хоће, или се продавало тек само оно робље које је неко у рату задобио?!

За оно прво не налазимо нигде потврде. Шта више закон Душанов изреком забрањује да се отроци не дају у прђију (чл. 42). А кад властелину српскоме није слободно да роба или робинју своју даде уз кћер своју као прђију, није прилике да му је слободно било да их прода коме хоће и кад хоће. Што се у истоме члану законика напред вели: „и отроке што имаю властѣле да имъ съ оу баштинъ и ныхъ дѣце оу баштинъ вѣчьнъ“, — то још не значи да их могу продавати. Ваља се сетити да је било време, кад баштиник није имао право да праву баштину, земљу своју прода, нити је под Душаном властелин могао да поклони своју земљу коме је хтео. По моме схватању законик подјемчава властелину да је отрок његов, да му га нико други одузети не може, да је његов докле му год он сам или жена или син његов не каже: дајем ти да си потпуно свој.¹⁾

Али да се продавало робље у рату задобивено, о томе не може много сумње бити. То је лежало у самоме начину ондашњег војевања. На цареву војну сваки је ишао по дужности а о своме сопственоме трошку. Мислило се, да је правично да се војник за овај свој издатак накнади оним што уплени, или зароби. Није чудо што су многи војници усредеређивали своју пажњу само на плен. Нити је чудо што су ратови у XIV-ом и донекле у XV-ом веку већином бескрвни,²⁾ почем је свакоме војнику било у интересу

1) „Тькмо што кѣ властелинъ простити, а или мз жена а или сынъ, този да љсть свободно.“ — Чл. 41 Душ. Зак.

2) Ово је опазно Халам говорећи о војеној системи онога доба у опште а на по се у Италији. Hallam, 223. — Бољег до-

не да убије свога непријатеља, већ само да га обезбружа и зароби. А ако се заробљеник могао да искупи, тим боље: ако није, онда је стојао на потпуном расположењу онога који га је заробио, и који га је могао бацити у вечиту тамницу или га терати на рад или најпосле продати коме. Него у овакво робље ипсу падали само они које војник на бојноме пољу обезбружа, већ баш нарочито неоружани и нејаки народ. У завадама и ратовима између појединих властела, између општина а и међу народним ратовима, обично се ишло на то, да се „плене људи.“ Кнез захумски Црномир у средини XIII-ог века жали се на непријатељско понашање Дубровчана на им вели „џесте ми дрзге лзде, три чловѣка тере женѣ.“ (Mon. Serb. 42). Правећи мир с краљем Урошем год. 1253. Дубровчани се обвезују „челадъ земле кралевства ти коју смо плѣновали и џестъ з насъ да ю подамо.“ (Mon. Serb. 47).

Немањини радећи својски да се по земљи истреби разбојништво и да се на место перада и несигурности заведе ред и сигурност, тим самим радили су да се прегече трговина с робљем. Врло је значајно да ми из њиховога доба немамо јасна и позитивна сведочанства, да се на српској земљи под непосредном влашћу краљева, робље предавало. Колико је мени за сада познато, једини је писмени спомен о трговини с робљем у ономе 137-ом члану Душанова законика: „И кто прода христианина оу низ невѣрноу вѣроу, да моу се роука ѿсече и езикъ оуреже.“ Да се овде не мисли католичка вероисповест то изводим отуда, што о њој законик обично говори као о „латинској вери“ или још нарочито о „латинској јереси“ (в. чл 138. 139). Под „невѣрном вѣром“ рекао бих да законик разумева Му-

каза овоме у нашој историји нема од начина на који се водно рат међу Босном и Дубровником с почетком XV-ог века, о чему имају тако занимљиви податци у Пуцићевим Срп. Сп. Дубр. Архиве.

хамеданце, и по томе да је овај члан одјек оним законима, који су од стране папа, дуждева и западних владалаца издавани, да се робље не продаје Мусломанима. Забрањујући изреком да се робље не продаје Мухамеданцима на исток, да ли закон прећутно дозвољава да се оно може продавати на запад хришћанима?! Судићи по живој трговини с робљем у Мъецима, у Дубровнику и Котору, сва је прилика да је дозвољавао. Како сва остала наређења Душанова законика не дају нам мислити, да је слободно било отроке, на српској земљи рођене и већ настањене, продавати, то нам остаје да онај напред наведени члан (137-ми), говори о хришћанима у рату заробљеним.

Није тешко опазити како је ово начело (дозвољена продаја ратних заробљеника на запад) остављало отворена врата злоупотребама. Трговца у Котору или у Дубровнику није се баш тицало, да ли је чељаде, које му се нуди на продају, заиста у рату заробљено или је са баштине истог тог властелина који га продаје. Биће да су српски владоци предузимали какве мере да се ове злоупотребе спрече, као што је вероватно да је Дубровник на захтевање српске владе издавао оне своје наредбе којима је год. 1320. 1325. и 1340. забрањивао да нико не прима, не прикрива и не превози на Апуљски нити на какав други трг Србина или Српкињу као роба и ропкињу.¹⁾ Одлуком оном од 16. Фебр. 1325. то се забрањује не само дубровачким грађанима већ и странцима.

Али кад после Немањића наступилише унутрашњи ратови држави српској, кад нигде није било довољно јаке централне снаге да обдржава ред, онда је већ тешко било стати на пут таквим злоупотребама, и из друштвенога хаоса јавно се помаља гадна авет „трговине с људским месом.“ Долазак и успех Турака на српској земљи охра-

¹⁾ Liber Reformationum, cap. V, IX, X, у Пуцића Срп. Спом. Дубр. Архива, II, 156, 158. —

брио ју је. Пре битке косовске још се не види, али после те битке из дана у дан постаје све јасније да се између Дубровника и Босне води трговина с робљем. Закон који ју је забрањивао као да је постојао, али није било снаге која би му поштовања прибавила. Године 1400. краљ босански Остоја жалби се Дубровнику, што ова трговина преотимље мах. Дубровчани му 11. Септембра исте године пишују: „И што краљевство ти пише за челядь... да ти зна величство, ми смо послали заповѣдаѣ по тръгъ и да се личи по всемъ тръгъ, да никторъ не смѣ кзновать ни продавать челядь, ѣрь нѣсмо хотни да нитко тръжи людсѣми меси.“ И доле на крају: „Паче много молимо краљевство ти, бзди ти милость заповидѣть и ѿдъ ваше стране поставитъ стражъ да се челядию не тръжи.“¹⁾

Образованост, која је у то доба већ владала у Дубровнику, даје нам мислити, да је ова изјава заиста искрена била. Нити има ма каква разлога мислити, да краљ босански није живио и усрдно желео да се трговина та спречи. Али ниједан краљ онога доба није имао мање власти од краља босанскога. Босна је била с почетком петнаестог века на путу друштвеног распадања и државне пропасти. Отворена и јавна трговина с робљем тек је била само један симптом те друштвене политичне болести, па да богме да ништа нису помагала средства управљана противу симптома, док је унутрашња болест ровала све даље. „Древа“, сада Габела, у долини Неретвиној, стекла су зло име као трг на коме се у првој петини XV-ог века босанска челяд продавала. Из год. 1419. имамо од 4. Септембра опет једно веома занимљиво писмо дубровачко о трговини с робљем. „А што пишете“ одговарају они кнезу Павлу Јурјевићу, „за ѿне кои св челядь продавали тамо на Дрѣвѣхъ, и тзѣзи, нашъ почтени прихтељу, свѣтз

¹⁾ Спом. Дубр. Арх. I, 31.

скривно иѣ и всемъ рѣсакъ босаньскомъ, да цѣла почтена криве босаньске, ми смо трѣдили, писали и стратили посилае, зарѣчае на все стране, колико се е наша моштѣ простирала, да се не продаю, ирѣь сѣ тога бѣше прирокъ рѣсага а и намъ по латиньскѣхъ мѣстехъ гдѣ говорахъ: босна продае люди, а тамо е босна близъ васъ, а тои сте все едно.⁶ ') Из овога писма даље дознајемо да су Дубровчани, кад је краљ Остоја једном приликом походио Хумску, послали поклицаре да му говоре да казни оне, који тргују чељади, али им Остоја опрости и још мољаше и дубровачког кнеза и веће да им опросте, што ови и учинише под условом да кривци више никада робљем не тргују.

Док је још било ма само и сенке хришћанске владе у Босни, дотле се још у обрану части и морала могло бар овда и онда покушавати, да се стане на пут нечовечној овој трговини. У пракци она се водила, али то тек по злоупотреби а у теорцији закон ју је забрањивао. Али кад Турци дођоше те Босну заузеше, с њима је трговини тој дошао и печат законитости. Док је трговина с робљем у српским земљама била производ абнормних одношаја у перподи државног распадања, у Турака је она суштствена чињеница у редовноме стању друштвено-политичног система. Овај моменат може поред многих других да послужи да се на видик изнесе огромна разлика између карактера српске државе под Немањинима и другим народним владаоцима, и карактера отоманске државе, која се на развалинама српског и византијског царства подигла.

6) Спом. Дубр. Арх. I, 146.

СРПСКЕ СТАРИНЕ ИЗ БОСНЕ.

од

Саве Косановића.

(Види Гласник XXIX.)

1.

Писмо општине сарајевске патријарху српском
Максиму.

„Лѣто 1672. Декм. 3. Ишшеъ (копија) книга патријархъ срѣбскомъ кпръ Маѣимъ.“

„Достоблаженномъ и многими види добродетели украшенномъ и божимъ промисломъ избранномъ общемъ отъ насъ настиремъ настиръ, учителю же и наставникъ словеснихъ оваца стада Христова, намъ же многогрѣшнимъ милостивомъ омилователю преосвещенномъ господинъ и общемъ отъ патријархъ въсемъ Срѣблемъ и прочимъ, поклоникъ же живоносномъ гробъ господню кирию кирию Маѣимъ патријархъ ѿ господѣ бозе радовати се кзано въ обоихъ на многа лѣта. Чьшномъ ти свѣтительствъ много смѣрени метаніе и низеко поклоненіе творимъ до лица земли богопросвѣщенномъ образъ святаго ти зрака, ми многогрѣшни чѣда твоя мѣста Сараева понови и вси общте съборно принадлежъ светомъ подножію.

По сихъ анте ти грѣшни когда въ змъ придемъ и възхощтеши зведети о нашемъ пребиванію и еште въ живихъ обрѣтаемсе въ изжде и скрѣби по все дни ѿ общте неприязи. Нь благодаримъ бога о въсехъ. Паки приде къ намъ светое твое писаніе и вѣстие бѣди тебе милостиви господине што намъ беше образію заради нашего митрополита

кирѣ Христифора и ради аспри што смо дали наши, како сте раззмели кадъ смо ми изгъбили ради цркви. Того ради свети Стари известно раззмен да скажемо ти богъ вѣсть истино: приходи намъ нека беда въ црковъ и изгъбисмо више **ѿ** — **ѿ** — (10.000) аспри, али ове аспри ми нештемо **ѿ** нашего митрополита него ћемо ихъ ми и платити, а ова е беда последи била како приде наша **ѿ** Банелазке ѣ Сараево да иде на войскъ и поче искати владикъ, а владика беше ѣ крапни доле, пакъ како ненаће овде владике ззе тражити попове да дадъ владикъ а попови побегоше и скрише се: а како ненаћоше ни поповъ тако и зхватилше емце поповске и друге съ нима и ставилше ѣ томрѣке (кладе) и ѣ спницире¹⁾ и мѣхъръ здрише въ црковъ и еште на кућа — **ѿ** — по вароши истерав'ши женъ и децъ пакъ ѣ мѣхърленшъ; последи изведоше оне из хауса и ззеше морити подъ дегенекомъ и рекоше да хоће и црквъ обити и тражити, и када видесмо ми остали ере би зле тако и злезосмо съ пріатели и ѿсекосмо аспри на колко могосмо видити, и наћосмо аспри на каматъ и предадосмо, а сади веће свети Стари что можемо зчинити. Ово ти пишемо истинъ вѣсе тако намъ владикъ Христа и твоего благословенія, а раззметн ћешъ и ѿ другихъ. неће бити ово лажъ. А ззелн смо мѣ ѿ наше бѣрюнтію тврѣдъ. За друго што смо ми криви свети Стари бога ради што съ се Тѣрци навчили ззимати неће оставитъ. И ланскомъ е наши дао до — **ѿ** — (60.000) аспри за бѣрюнтію, а садани паша све то чзе и кажъ мѣ человекци кон съ били и кодъ пръвогъ паше, а пакъ како ненаће владике а незфати попове тако и ззе колко онъ хоте, а человекъ иде на войскъ; несмедъ господа ѿ места съ нѣмъ много беседити, е ми что да сатворимо где да се явимо, а знамо и ми свети Стари да е и нашемъ митрополитѣ мѣчно и зла доста, али

¹⁾ У овом писму и, стоји на неколнко мјеста, и само на једном замјењује ѣ. Препис.

что да створимо; а ѿпъ ѿселе нека стави єдиногъ челоуѣка овде **ѡ** местѣ за себе каде е что трѣба да види за него, лаштеѣ бити и пѣмъ и намъ. А што беше послао аспри за тенѣре хажѣ **Князъ**, и еште несѣ готови, а оне ситне аспре променнемо и дасмо крѣпне, и дрѣго што недотече аспри за лѣнѣре дати ћемо ми; прими за святое ти благословеніе и прости намъ бога рады; прочемъ прости пространствѣ и змноженію речемъ, и светіе ти молитви съ нами недостойним, амин. — Писа се мѣсеца **3**. Декемврїа **ѡ** Сараевѣ, и много метаніе творимъ въ семь предстоѣштимъ предъ светозарнимъ лицемъ въ семь по имени.“ —

2. Лѣто 1672. Јуніа 24. Писмо владкии
кирь Христифорѣ.

Всеѡсвятенномъ и божіемъ осіаніемъ избранномъ и апостолскаго прѣстола намѣст'никъ пастиръ же и зчителю намъ многогрѣшнимъ стада Христова милостивомъ омилователю светлешемъ митрополитѣ босан'скомъ владиче нашемъ и господниъ киръ Христифорѣ о господи бозе радовати се кзпно въ обоихъ, светительствѣ ти ѿ насъ многогрѣшнихъ чедь твоихъ христїанъ церкви сараевскіе и светіе ти рѣце и нозе лобизаемо аште и грѣшни и недостойни єсми.

По сихъ вестно бзди тебѣ милостиви господние како ѿ светительства ти приде къ намъ поць Лазни и Божеко и принесе намъ твое зтешителное писаніе и — **р** — арслапіа, ѿ коихъ измеће дзжикъ неке дзкате и гроше грѣцие, али ихъ ћемо разменивати како се може. И развмесмо вѣсе што намъ беше въобразіо, развмео си како є что било по истини, и што намъ беше писао да ти не развмемо твою скрѣбъ. Знамо владико свети, али што да сатворимо, ово лѣто бїи бедно и трѣдно и тебе и намъ свемъ, єдно ѿ господствующихъ а дрѣго волею божіею гладъ, нѣ благодаримъ бога. Паки што намъ беше въобразіо за челоуѣке да идѣ съ тобомъ, владико свети ми смо събирали и чело-

вѣка тражили по между нами кои би пошао съ тобомъ, и тако наѡс'мо да поѡе Петръ ѡзрѣа и поѡъ Вѡкоманъ пошто съ онда на пр'во Вѡкомана и тражили и ханкъ (?) чинили, а Петръ ѡште з дрзгѣмъ виѡаѡ посао и аспре предавао великомъ ѡеаѣи и знадѡ га, того ради нихъ ѡбра-смо да поѡъ аште благоволи свѣтина ти, и понети ѡе ѡвѡ книгѡ помнѡ како смо ми дали аспри, него владико свети метанѣа ти, ѡтпнѣи намъ за све, и кадѡ мислишъ ѡзговати тамъ да се человекъ спрема и где ѡете се састати да знамо вѡобрази намъ. И овомъ человекъ владико свѣти амо ѡемо тражитъ конѡ и харачъ што ѡе оставити на домъ, а у ѡвѡ како те богъ зчи. Знашъ владико свѣти вѡсе што ѡе и амо помеждѡ насъ. За дрзго что да речемъ, да вамъ богъ да мирѡ ѡвѡ и хотенѣе свое ползчитъ тамо. И ѡтпнѣи намъ за све, прочемъ прости пространствѡ словѡ и змноженѣе речемъ, да приложитъ ти богъ лѣта къ лѣтомъ вѡ тишине и вѡ мире глѡбоце, и молѣт'ви ти свѣтѣе съ нами недостоиними, амѣнъ."

Примједба. По свој прилици тада је митрополит Христифор хтјео ѡи у патријаршију, а може бити и по епархији. Еле куда му драго, један сарајевски свештеник са најмљеним човјекѡм морао је на трошак народѡи пратити владѣку по путу. —

3. Писмо петоме митрополиту, од годѣне 1673. Августа 22. — — — — —

„Милостиви омилователю свѣт'лейши и прѡсвештени господарѣе нашъ и свѣти митрополите! Вес'го бѡди тебе когда приходѣсмо некои деѡъ къ свѣтини ти некогѡ ради посла и твогѡе и нашегѡ. Паки постиже насъ некои парница ѡквѡдѡ ненадѡахомѡ се, а то ѡесть ѡ твоѡхъ слагъ а нашихъ свештеникѡ, и тѡжѣше насъ вѡсехъ тебѡ како пеѣмеютъ ѡ насъ никогѡе съпоможѣнѣа, него да не бѡде имъ сеѡскихъ христѣана пом'р'ли би ѡ глѡди. Того ради свѣтлейши господарѣе вѡлѣми ѡскрѣбѣс'мо и би намъ жаѡ пошто

осрамотише насъ предъ нашимъ митрополитомъ насъ грѣшнихъ и нашихъ збогихъ домовъ трапезъ, а ми грѣшни дрѣжимо нихъ за челоуѣке добре и за свяštenнике наше кое е поставіо нашъ господиѣ прѣосвѣщенни митрополитъ, и исправлялисмо што е био нихъ хакъ, ако ли имъ има что на комъ, нека шитъ, паки владико святи ако се могъ подноситъ и живеть по междъ насъ съ твоею заповедію и благословеніемъ ми нихъ не ѿгонимо ѿ насъ, а владико святи з твоей десници чьстною и ми и церковь и попови, бога ради промисли и ѿ нихъ и ѿ насъ грѣшнихъ и о животъ нашемъ и прости Бога ради и св. молитви съ нами грѣшнимъ аминь.“

4. Писмо къ томе митрополиту од године 1674. Јануара 20.

Вишѣ еставномъ (!) и равномъ ангеломъ и въ святи-телѣхъ препештномъ осяніемъ избранномъ и апостолскаго прѣстола намѣстникъ пастиръ же и зчителю словѣстнихъ оваца стада христова, намъ же многогрѣшнихъ милостивомъ омлователю прѣосвященномъ владицѣ и господиѣ нашемъ митрополитъ босанскомъ кирію кирію кирію Христифоръ, ѿ господи бозе радовати се дѣшевне въ кзцѣ съ чзвьстви чьстномъ ти святительствъ на многа лѣта.

Ми многогрѣшни и иѣпотребни раби и чедца твои христіани, кои се събирамо къ храмъ святихъ архистратигъ мѣста Сараева вѣлики же и мали кзпно смѣрно и низко поклонініе творимъ богопросвѣщенномъ образъ святаго ти зрака и чьстивѣи ти рзцѣ и позѣ лобизаемо.

По сихъ вѣсто бзди тебе милостиви господине о нашемъ хздомъ прѣбиваніе богъ хотештъ св. ти молитвами еште въ живихъ обрѣтаемо се, а за остало что да речемъ, мирностію иѣсмо мирни ѿвсздъ: како прѣвѣ сватия ти посла писаніе по взкоманъ и доѣ на рождество христово з ползности, и доѣ Мзетан'-баша и диже Лазша и Јованна изъ церквѣ съ бденія паки доѣ взкоманъ а чатахмо

богъ господъ и донесе товое святое писаніе и прочатохмо како ѿлзчзешъ свѣз тронцѣ ѿ поповѣства, и пишешъ на Тисрасима изъ святаго Лѣке (?) да онъ поизисъ, ѿ него не би овде, того ради бій намъ вѣлика скръбъ и посласмо ѿ полуношти на села тражитъ калѣгера и ненагражисмо и тако прѣбисмо они день свѣтли рождаства христова въ вѣлицѣи скръби и плачи богъ вѣстѣ, прѣвѣе би смо безъ летзргіе, дрзго толике дѣше лишине се причештеніа святихъ таинъ и толике робиніе изъ тврскихъ махала коимъ ніе моштно ѿпоститъ седмицѣ дрзгѣ; послѣдиже приде и калѣгеръ ѿ села и сказа смо мѣ твое писаніе и тако почѣ поповать, и садѣ поизисъ, али нѣхоће да стои, едно нѣможе самъ илиѣ ѣ мѣстѣ или по селихъ а дрзго чѣо є како има писаніе ѿ старога (патријарха) да калѣгери не поизю, али по вѣсмъ неможе самъ. Того ради владико свети бога ради промисли нами и недръжи насъ безъ свѣщенникъ, оволики народъ поселихъ и ѣ мѣстѣ, что да зчини єдинъ человекъ и тай сваки день оће да бежи а ми га здръжавамо доклѣ придетъ человекъ ѿ тѣбе како си намъ ѣ писанію въобразію, и како приде ѿ тѣбе ово писаніе по взкоманѣ за поповѣ да непоже ни єдинъ, и тако дрзги день по рождаствѣ христовѣ незнамъ по чіемъ свѣтѣ дохошѣ мѣ башири ѿ мѣселима и ѿвѣдоше и Лазша и Іованна (попове) и говорію имъ мѣселимъ овако: ваміе вашъ владика послао книгѣ да нѣпопѣете, аколи зпопѣете да дате глобе — и — а ви садѣ попѣете; данте глобѣз толико коликое владика рѣкао и зчини ихъ хапсѣ, и они потѣжише се сѣдѣ и потеже ихъ на сѣдѣ и почѣ ѿ ихъ питатъ: попѣетели, рѣкошѣ, сада не попяемо како намъ є книга дошла ѿ владике, и нѣвероваше имъ, него посла Мѣлла (Муфтија) по варошане и покзши мѣззрѣ толико людї на мехѣмѣ и пита кадїа поизю ли, изказашѣ како непоизю, паки кадїа зпита, да почемъ сте досадѣ поповали иматели темесѣѣ ѿ владике, рѣкоше попови имамо и донѣсоше ихъ и нѣдадоше

чатитъ поповомъ него довѣдоше попа кои садъ поше и прочата, и тако развѣвши Мѣла синѣліе како беседе, буюрпса (одобри) да попови понзю и дадѣ имъ хѣнетъ (слободно шемо) и мзраселѣ да неима нитко за нихъ прихватити ѿ аваанъ (скотова), и такотъ съдъ развѣвши мзѣлимъ посла паки по поповѣ и здри свакомъ по —п— (80) дегенека (батина) пакъ пзети али съ харчомъ и тако садъ стое како си ти послао твое писаніе: ѿ рождаства христова нѣприходе нити прихитаю ни за што, а оно што запада ѿ попов'ства стои тако по тѣфтерѣ како си заповѣдио з писанію з рѣкѣхъ комз си рѣкао, и овомъ калзгерѣ небѣше святиня ти ставію мѣртига (?!); того ради нѣхтіашѣ поповать него мз давамо трѣше хисѣ а два хисета стое.

Али что да ст'воримо владико свети неимамо комз потѣжитъ него богъ и святымъ Архистратигомъ и твоимъ святини. Прочее блаженства ти промисли о в'се и за ва се комз даешъ нзрју комз ли већил'ство; ови господарь може бити твой вѣћилъ на съдѣ, али нѣможе з церкви з закоуз нашемъ, а ти мз пишешъ и з церкви да ти е вѣћилъ. Зато ми нѣзнамо ништа штоће битъ послѣди, промисли, а большати въ змѣ царствзуютъ. Паки владико свети нише аспри Хасанъ Ефевдія ѿ рокз, говори, пут'никъ самъ з Цариградъ; того ради промисли, или ћешъ послать аспри или како ћешъ зчинитъ, зашто нѣше да чѣка потлѣ рока; того ради шалемо ти овога человекѣ ѿпиши намъ за свѣ мѣтаніати, прочемъ прости пространствз и т. д.“

5. Писмо истоме од 1674. Фебруара 20.

После обичног увода: „Приде къ намъ святое ти писаніе и развехомъ о в'се како намъ пишешъ да наћемо ми или попа или калзгера да поше овде и по селихъ; того ради владико свети беше овде ови Герасимъ, али и ѿнѣ пзиде, нехте поповать како не посла поповъ, тако и ѿнѣ несе'ме да поше, бои се ѿ Тзракъ него оде з монастырь.

а бехъ еште овде и други казвѣри; али владико свети пити ихъ ми сміемо постављати пити паки они оће да стое ни да се прихвате цркве, него молимо овога днестъ а другаго ютре те памъ начельствзю, а паки смо се већ до-молили и остаемо тако безъ сваштеникъ и безъ правила и ми овде и поселихъ народъ а ѿселе настае чьст'ни постъ како да бѣдемо владико свети безаконно безъ ютрыне безъ часовъ безъ вечерне безъ четврте, кзико безъ васакого добра, гладомъ дзшевиныхъ таемь, ѿ разкол'нихъ же зни-чаемь и зкараемь; того ради светл'ини господине про-мисли о насъ бога ради, почто насъ овако остави. Знамо да смо ти зли и непокорни како намъ и з писавію пишешъ, али владико свети ти си нашъ отаць и пастиръ, милостивъ бѣди намъ. — А што намъ пишешъ, да ти пишемо коіе кривъ овомъ послѣ, что да ми речемо, святица ти бо'ше зна ва га, каде придешъ амо, морешъ испитать наасъ и видети троліе кривъ тролі правъ, а садъ молимо се блаженствз ти не дрѣжи насъ овако бога ради, пошли намъ попове и зправи нами, ако ли святицати послати и ѿвимъ поповомъ нека понзю докле ти придешъ къ нами али ти докле ти пошлешъ друге, а каде придешъ ти амо видети ћемо съ бла-женствомъ ти све трое біо повинан овои мьли и бит'ће воли твоя тачію да вестои овако церьковъ безъ правила а стадо безъ соли, а бо'шати въ зме цар'ствзютъ промисли и зми-лоср'ди се бога ради ѿ томъ, и ѿпшши намъ по томъ че-ловѣкъ за све да знамо; и ако питашъ за Ковривнѣъ Ха-сана Ефендію, ономъ камате прѣдадо смо и молимо га и рече чекати докле ти дошешъ амо, прочемъ прости“ итд. —

6. Писмо патријарху српском Арсенију III.
од године 1681. Декаembra 12.

Досто блаженномъ и многими види добродѣтели зкра-шенномъ прѣѿвештеномъ господинъ и патриархъ въ сеп срѣбцен земли и намъ же ѿ господи бозе обштемъ отцз и

зчителю кирію, кирію кирію Арсенію, ѿ господи бозе радovati се свѣтительствз ти на многа лѣта. Ми многогрѣшни раби и чедна твоя подь твоею рзкою наст'вини сабираеми въ храмъ свѣтихъ архистратигъ мѣста Сараева свѣштеникъ съ осталимъ съборомъ многосмѣренни челобитно поклоненіе цѣлююще твое свѣтительскіе рзцѣ и позѣ и твоими свѣтительскими молитвами окрѣмліаеми обрѣтаемо се въ живихъ тешко и прискрбно ѿ насил'ствзющихъ нами, нь что да сатворимъ, благодаримъ бога въ са приходешта дѣлжни есми триети грехъ ради нашихъ.

По сихъ молимо се и мили се деемо чистномъ ти и светозарномъ образъ съ страхомъ и трѣпетомъ пристзпающе за ради челоѣка неразумннхъ, кои междз собою либо кое ради вини сваде и понде кождо ѿ нихъ къ старіемъ безъ сведетеліа и несакаже какое истина да стари разсди по правомъ сздз, нь по своемъ хотенію сказве и приноси речи кое іазве старіега, того ради свѣти Стари, боимо се да кои ѿ нихъ неизгбѣи дзиз или непостигне га конаць подь старіега (?) ѿлзченіемъ, не би смо жалили кои би био кривъ, него коіе правъ. Свѣти Стари, много люди лажз садъ кои ти приде безъ сведетель, ти мореннъ разсдзити богодарованимъ ти развмомъ. И развмехомъ свѣтительское ти писаніе прежде посланое задрьжаніе на нѣкоего момка пменемъ Симо и жевз мз Иннію, и събрасмо предь церковію добре челоѣкаа и призвасмо ницхъ и оне челоѣке кои съ се тзжили къ вамъ, и тражи смо свакако и на дзшз спзети смо коньшіама и дрзгимъ челоѣкомъ и никако обрѣте се да съ з ономъ поглаз како съ они оповедали свѣтительствз ти, и беше тогда предь церковію челоѣка лд (34) и самирише се междз собою свнаршци, нь твое слово са властію естъ, проча прости простраиствз словъ и умноженіе речемъ и т. д. —

Лѣто 1681. да се зна когда прѣстави се митрополитъ босньски Христинфоръ и приде писаніе ѿ свѣтаго патріарха

за меретъ.“ т. ј. ствари митрополитове које су биле у Сарајеву што код кога, и послала их је општина по протопопу Јовану и по Савви терзији да предаду патријарху. —

Сад долазе писма митрополиту босанском Атанасију, за кога вели Г. Ј. Руварац, да је био 23-ћи патријарх после грка Каллиника. Општина сарајевска имала је посла у пет писма са Атанасијем као са митрополитом „босњским“ и нигде га не назива патријархомъ. Може бити да је био неко доба само администратор патријаршије као што је био и Мојсеј Петровић три године, што ће се виђети из писма патријарху Мојсеју. Било како му драго, и ма да су ова писма доста дугачка, садржаја ради ја их износим на видик, јер је Атанасије као митрополит босански врло нечовјечно и суровије поступао са својом црквом него и сами Христифор предшаственик Атанасијев, што је дало повода општини писмено га тужити патријарху Арсенију. —

І. Лѣто 1684. Октомбра 5.

„Атанасію прѣсвятѣмъ и прѣблаженномъ нашемъ господииз и владицѣ и митрополитѣ босаньскомъ многа лѣта.

Ми многогрѣшни раби святительства ти, кои се приблирамо къ храмѣ светихъ архистратигъ, чьстніе ти и святиельскіе рзце и нозе лобизаемо аште и грѣшни и недостойни єсми. Посихъ вестно бѣди тебе милостиви господине о нашемъ хѣдомъ пребиванію и неповольномъ житію како страждемо по все дни и часи ѿ насил'ствѣюштихъ и непамъ камо дети се ѿ земнаго озлобленія. Паки постиже ни другаа тѣга и рана дѣше пагѣбнаа є еже ненадеіахомъ се подети, а то єсть приде твое писаніе и диже намъ попове кое имехомъ, а не посла друзге попове, него посла на ово калѣгерче изъ Маржићъ (?) бивши дѣте лѣдо (непунолѣтно) и невѣшто, паки и болестно, нити може поповати ни посла видети или ће по селіехъ или по шехеръ или правило церковно дрѣжати, и незнамо гдее, крїе се

ѿ чивчіа господскихъ кои га зовѣ на села на венчаніе, того ради стои церковь затворена толико време безъ ништа, ни ютреніе ни летѣрїе ни вечерніе, кѣнио ни единого добра, гладемъ дѣшевнимъ истаіемъ тачію придемо предъ церковь и плачемо къ богу да призреть на насъ хвѣдихъ и на тѣхъ нашъ, ѿ всѣхъ стѣжаемыхъ, ѿ агаренъ попираемыхъ а ѿ разкольныхъ езикъ, звичижаемыхъ глаголющихъ съ нами, когда били есте въ церкви или на летѣрїи, или за кое безаконіе кѣнио в'си ѿлзчени есте ѿ церкви и пенмате поповъ (!!!). Ми же что имамъ ѿвештати бога ради. Ако ти съ што попови криви те нихъ карашъ и ѿсѣждѣшъ, почто тие народъ христіански кривъ толике дѣше ѣ местѣ и поселихъ помираю безъ закона, ови непричештени святихъ танихъ, ови же невенчани законно ови же некрыштени младенци помрѣхъ безъзаконно, невели что прежде сказати или писати, тачію да взрїтъ всевидештее око бедѣ сію и чедолюбіе твое и непокорѣніе наше и настир'ство твое имъ же призираеши на стадо твое сіе. Пишешъ намъ бѣдите докле ви пошлемъ пона, и добре глаголеши да хоѣшъ послать, али когда да придетъ пошъ тѣ, ми здрави да чекамо пона: али болешти неможетъ чекать ниже отрочета некрыштена ниже новобрачни, овиѣ одовѣдъ ови же съ друге страни по данъ хода здалеко, что да зчїни ово калѣгерче хвѣдо и болестно, а ти попова другіе некенъ да пошлешъ, незнамо чесо ради беда сіа на насъ. Комъ да се тѣжимо веѣе каковѣли насъ законъ посилаеши а ѿреваеши насъ ѿ закона христова и непосилаеши намъ пастировъ. Нашъ добри пастиръ и зчителю, промисли нами бога ради, погибо смо телесно ѿ беда люте и скр'би наки гнаніемъ и закономъ, невели что сътворити, прочемъ прости пространствъ“ и т. д.

Примједба. При овако немарљивим. скоро бесавјесним и користољубним пастирима православног народа, није чудо, да је у босанском народу римска пронагада наша тако обилато поље.

што се може мислити да је било и прије и после овог доба, и сами је промисао божији одржао и ово православног народа у вјери својих прађедова. — По томе, што је за онда само један свештеник — за невољу — свршавао обреде православним хришћанима сарајевским и околним, ће данас десеторица имаду простране парохіје, може се мислити, да је врло много нашег народа примило римску вјеру, и доцније су ова мјеста населиле многе породице из Херцеговине, те од стотине нема десета чест да су старосјединци него насељени Херцеговци, као што су и у самом Сарајеву најбогатије породице из Херцеговине, осим Бесара, који прво порекло воде из Призрена а доцније из Осата. —

Бесавјесни митрополит Атавасије, умјесто да као добри настир задовољи праведну жељу народа и будни настир радује се постојањству у вјери тако христорубивог народа, који је окружен са многим „бедама“, он на против посла одговор још строжији и огорченији, који је кадар био изазвати многе рђаве посљедице за цркву. Његов посланик — Стефан — мирјанин, донесе умјесто утјехе и радости — тугу и жалост! На сами празник Благовештенија у цркви на јутрењи пред еванђељем првим, прочита „блзкителное писмо“ пастиреначелника, те се тога часа прекиде молитва за хатар ђудљивости и самовољства, које „цијели народ одлучује од цркве!“ Ово ће се виђети из сљедујућег писма општинског истом митрополиту.

7. Лѣто 1686. Маја 24.

После обичног увода: „По сихъ вѣсто бѣди тебе чьстни господине и пастирѣ нашъ како приде къ намъ твое писаніе съ блзкчиємъ на празникъ благовѣштенія пресвете богородице на зтреню предъ евангеліе, и тако пресѣксмо правило и оста смо и безъ правила и безъ летѣршіе и безъ причештенія и разздохомъ вѣса ображенна; того ради владико свети бога ради што намъ пишешъ за калѣгѣре битагѣ, зато незнамо коіе битаанга; овде садъ имаа Морачанинъ єдинъ и Георгіевихъ столпова єдинъ, и донели съ обадва писаніе ѿ свѣтаго патріарха, а ми како да не примимо челоѡѡке съ патріарховимъ писаніємъ почто смо ихъ тако и досаде примали и нисѣз митрополити ничто за

то беседаци, а ѿседе нећемо владико свети ако ће и патриархово писаніе донети, безъ твоего писанія нећемо примати никого. Јеште имаа единъ калѣгеръ изъ Житомиеліъ дошао предъ постъ нешто хоће ковати сѣдове за монастыра а ніе на цѣтъ дошао, тако намъ е казао. И има калѣгерче изъ Маржлѣ доходи ѡ церкву, али нити шта проси нити мѣ ко што дае; говори доходио самъ до ѿца на село наки ѣѣ пѣи дома по великъ дне, и стои ѡ турской махали (?), већъ дрзго незнаю. А што намъ пишешъ за некоего В'льхва, что ми да творимо владико свети, ѡ церкву недоходи нити га знамо богъ весть, него чѣли смо да ходи по некихъ вѣѣхъ по мѣстѣ; одъ скоро смо чѣли предъ сами приходъ твоего Стефана, али что да мѣ тко ѡчииш. Ето е и Стефанъ чо да ходи, и оно сѣ криви они кои га прихватаю, а не васъ народъ; того владико свети за имѣ божіе почто сіе створи ѿлѣченіе коначно ако сѣ криви они человекѣи кои сѣ га прихватили и ѡ домъ призывали, да што сѣ криви остали народъ кои га ніе ни чо ни видію; наки садъ остае безъ причештенія светихъ таинъ и безъ правила ѡ ове страшне и свјате днѣ; бѣди да смо сви криви и непокорни, да што сѣ крива деца да се некръете и змерши не ѿпою; почто ѿлѣчешъ свештенике да неимеютъ ничто свештено намъ видети. Нѣ владико свети бога ради змилосерди се и пошли намъ дрзгое писаніе предъ ѿви свѣтлѣ денъ и не ѿлѣчай насъ светихъ таинъ тако ти страшнихъ страсти Христовихъ а морешъ и последъ извидети све тко е кривъ тко ли правъ тако и покарай, твое е слово сѣ властію владико свети, ми безъ старіега неможемо бити ни живи ни м'р'тви, нити ми имемо съпротива слова къ старіемѣ, него насъ е смела беда и изжда и гладъ и тежки данци и неволе, и незнаю кѣда ходимо а камо ли да се что сетимо что е ѿ потребе и что би больше и чѣстнѣе било. Нѣ прости владико свети бога ради и имена архіерейскаго ради, дигни сѣ насъ ѿвѣ сѣзѣѣ ѡ ове днѣ

за имѣ божіе, погибе народъ християнски ꙗ ово доба, кои пити зна што е старіи ни что е клетва. Бога ради пошли по томъ чловѣкъ писаніе благословено, а по вѣликъ дне морешъ карать кога е теби драго, старіи си и збѣи и омильї: того ради шалемо того чловѣка къ святини ти да небъчи амо народъ безъзми по чарни и по сокацихъ, како и више рекосмо ніе ꙗдобно, него мѣтанія ти пошли намъ писаніе ѿрешител'ное: — и святіе ти молитви съ нами грѣшними, аминь.“ —

Примједба. Кога теби још тронуло овако понизно писмо, луно љубави, искренности и побожности? Само је митрополит Атанасіе камена срца и упорног јогунства. Пошто не може побити разлоге, разреши од коначног „отлученија“ народ и кметове црквене; али ове последње само док прође воскресеније, пак одмах за тим да се обуку онет у ризу покајничку, јер треба да се одржи ауторитет деспота Атанасіе! — Због тога му општина 1686. год. Априла 9. одговори доста и свјесно и оштро овако:

S. Аѿанасію пресвятому и преблаженному и
преосвященному нашему господину и
митрополиту многа лета.

„Ми многогрѣшни синови цркве сараевскіе чѣстїѣ ти рѣцѣ и позѣ лобизаемо. Посихъ вѣстно бѣди тебе владико святи како приде къ намъ твое ѿрешител'ное писаніе до васкрсенія христова, много ти лета владико святи. Паки по васкрсенію да смо повини клѣтве пр'вои ми крме народа, того ради владико святи ми єсмо повини и богу и тебе понеже грѣшни єсми. Нь за тако ѿлзченіе не вєми почто. Что намъ пишешъ ꙗ пр'вомъ писанію и нарицаєши насъ санмицею (?) лукавою и прѣлюбодєвною єже хвалимо се ѿ отци спна же ѿвергне се владико святи, волянъ єси творити и глаголати єже хощєши, нь намъ се мнитъ миѣ покланѣмъ се и отцъ и синъ и святому духу. Паки знамо старієга сътворшаго ни и святаго патриарха, и святиню ти, и тво-

римо ти покореніе и часть колѣко смо вазможни до ового лѣта. А ѿ ового лѣта святиця ти не приде къ намъ понеже видиши и слѣшиши какавъ єсть гладъ тежки и беда и тежки данци; кѣде да се денемо ѿ зел'ніе скрѣби. А что намъ пишешъ за онога в'лхва да смо се за нимъ обратили ѿкоже дрѣвни єврѣи о телце идѣнтемъ травъ; владико святи, мѣн вѣрземо тѣлцѣ небесномъ и животворѣштемъ ѿкоже и више рехомъ, а ко се за нимъ (т. ј. за врачом) обратіо, съ нимъ и нагъбъ наследіо: а писали смо ти и ѣ пр'вомъ писанію како за в'лхва незнамо него смо скоро чѣли да доходи овогда по мѣстѣ овогда по селихъ, что да ми сѣтворимо кѣдесмо ми слѣшали мало последъ и ти си слѣшао, а ѣ тебе царевъ ємаръ и бератъ и патриархова сингелія ти морешъ тражитъ а ми несміемо никомъ ни речи реѣтъ окорне, а твое єѣрхе ходиле єѣ по селихъ то єѣ они больше разѣмели, а ми што знамо што се где чини, и пишешъ намъ ѣ последнемъ писанію, тко ви рече церквѣ задрѣжавати и правило прѣсєцати и зато владико дивимо се такомъ ѿвѣтѣ понеже пишешъ ѣ пр'вомъ писанію да смо ѿлзчени ѿ церкви и закона на дворъ и кѣнешъ тко ѣе намъ поповати или ѣ церкви или ѣ домовехъ любо кон законъ сѣвршитъ да єсть сvezанъ вѣси вѣкъ и бѣдѣшти то єсть всемъ народѣ кон се прибѣра къ церкви, а садъ пишешъ по своемъ хотенію — ви чините и затворате церквѣ; види владико, или ти затворашъ или ми, и пишешъ потаптавате вѣсѣ чѣсть архіереискѣю подъ ноге и змалѣмо ти; воляиѣ єси глаголати єже хоптени, нѣ мѣн знамо васъ за старіе како и єсте, владико святи, а незнамо што смо ти змалили, нека богъ види а и святиця ти зна што мѣн чинимо по своемъ хотенію, а єже глаголени за пророка Езекиа, добрѣ глаголени владико святи, тиѣ стражъ и пастиръ домохъ вѣрнихъ и апостолскаго прѣстола намѣстникъ, а власть ти вѣ рѣцѣ, терай вѣлка ѿ стада своего, мѣн ихъ непокривамо нѣти се за нихъ мо-

лимо ни ти ихъ ꙗ домъ примамо, а тко ихъ прима нека се и лѣчи и неповѣдае и приде въ чзвство.

Того ради молимо се и мили се десмо святителствъ ти бѣвѣри твою извѣз юже на насъ и змиосерди се и прости насъ и благослови бога ради, ми смо тебе по все часи криви, али ти си покарао, тже и помили и прѣври чедомъ съгрѣшенія ихъ, а какоже Отецъ чедо любить, подати намъ рѣкѣ помощи и прости ни бога ради. Паки владино святи вѣсто ти бѣди, наше свянтенне посланіе бѣ святине ти Протонопа намъ е добаръ и ми за него не сме достойни; нь пошь Търо некако на странѣ дри и поноси по ѣзикѣ и церковь и клисаре, те вѣмо погнѣтъ бо нмо се и изгѣбитъ ѣе и церковь и насъ, невели что мз бистъ бѣ скоро: того ради сказѣмо ти, а большати въ змѣ царствѣють, проче прости“ и т. д.

9. Писмо патријарху српском Арсенију од године 1686. Октября 4.

„Арсению пресветешемъ и преблаженешемъ нашемъ господинѣ и владицѣ, отцемъ отцѣ и патриархѣ срѣбскомъ многа лѣта.“

Ми многогрѣшни чедца и раби свѣтителства ти иже събираемъ се къ храмѣ св: архистратигъ въ мѣсте Сараеве много въ смѣрени мѣтаніе и челобитно поклоненіе творимо до лица земли чѣстно мз ти и богопросвѣщенномъ образѣ и чѣстиби ти рѣцѣ и нозе лобизаемо са страхомъ змиѣ прикасающе се недостойни. По сихъ вѣсто бѣди вамъ милостиви и преосвященни господине, како приде къ намъ посланикъ свѣтителства ти и прѣдаде намъ св: твое зтѣшителное въ истинѣ и пастпроначалное солию св: дѣха растворенное и позчителное писаніе, о немъ же вѣльми благодарихомъ и вазрадовахом се, молеште се съ плачемъ въ сештедромъ богъ и владицѣ христѣ да съхранитъ свѣтителство ти въ мирѣ гавбоцѣ еже добрѣ знасти стадо свое

богомъ вѣрченое ти ꙗко же и свѣдѣтельствуютъ твоя бо-
гомъ преданна пастирскаа зченіа. Паки аште запрашаеши
богомъ початенна и просвященнаа главо, еже о нашемъ
хѣдомъ и прискрѣбно житію въ нинѣашнее вѣрме послед-
нее господь богъ вѣсть иже въ са вѣди, невѣми что и
прежде сказати или вѣспомѣизти святительствъ ти, скрѣби
и бѣди и вѣзди люте иже бѣхъ досѣли катадиѣвно,
нинѣа же катачасовніе бине день ѿ днѣви тежчашии,
невѣми что сѣтворити или камо дензти се ѿ велиіе бѣди
или къ комъ прибѣизти токмо къ въ свидѣнтомъ и прѣ-
дивнен и прѣчистей того матери образъ плачзште да
зштедритъ ни ꙗкоже и зчитъ насъ святительское твое пи-
саніе. Нѣ вѣсто тѣ бѣди добри нашъ пастиръ каковаго
вѣрмени досѣли есмь, въ истинѣ несмеємъ ни къ церкви
прити, въ неже трѣба естъ нѣ творимъ вѣрме въ негда
възможно естъ, и тако день ѿ днѣви прѣпровоимъ, дон-
деже промислитъ недрѣманное око пользна нама. Паки
имами мисль церкви, некоего бѣса тѣрчина и гѣби намъ
честе на всако лѣто крозь церквѣ измеѣе ивтире и зло и
что да сѣтворимъ, богъ милостивъ а свети архистратигъ
тѣрши и неке, слишимъ же и по вѣздъ нинѣашніа не здобъ
сказаема вѣрмена тежкаа, и тѣми зтѣшаемъ се, понеже нѣсть
намъ самимъ нѣ по вѣселенней великимъ и малим нѣ что да
речемъ, благодаримъ бога о всемъ, длѣжни есмь вса на-
ходешта тѣрѣти грѣхъ ради нашихъ на пользъ а не
ватѣште тѣрѣти святими твоими и свѣятителскими молитвами.
И еште молимо се и мили се деемо чѣстномъ ти блаженѣствъ
да намъ пошлѣеши сязжѣвъ свѣатомъ Арсенію сръб-
скомъ, по неже не имами з церкви а желимо имѣти, вамъ
же възможно естъ послати аште благоволите и аште повѣ-
лите комъ писати аште неимаа, готово нека зинше на коло
молитвѣничко, понеже имами еште неке сязжѣе на мало
коло да саставимо. И прости прѣсвѣященни господине за
досажденіе раби своихъ бога ради и не забѣди насъ святими

ти почительнимъ писаниємъ. И послахъ смо ти златиць десетъ. Прими за святое ти благословеніе и прости насъ бога ради. Прочемъ прости пространствъ словъ“ и т. д.

10. Писмо Анастасію митрополитъ босанскомъ
од године 1688. Маја 15.

После обичне титуле и увода: „Посих вѣсто бзди тебѣ милостиви господине како приде къ намъ св: твое писаніе и вельми възрадовахомъ се о вашемъ добромъ животе и здрави и свест'ни владичествати, и развмехомъ ваображена како паки пишешъ на попа Ђузъ да поизе како и досадъ и да неће дръга и помоштника. Зато намъ попъ Ђуро рече, како е стари заповѣдно послзшакемо, и пита смо га по твоємъ писанію что мз досаѣю клицаре, него не могъ стахти наивећъ ѿ кошпедникъ (?) сваки день хахланшз ме (облете, узнемирују, досађују, поносе) не сміемъ никъдъ поћъ по мѣстз кзде ме тко зове, а ми већъ не знамо кои се то твзјю вашемъ святительствз. Паки владико св: приде еште и дръго писаніе твое на овз бабз Епразјю (монахињу) и видимо како си се на ню звзвјю поради ове кзће почто е дала церкви за живота; того ради владико св: прости бога ради, оваа баба за то ти ніе крива нити е она знала када смо ми писали книгз владики Јовз (овај је био некада поп и Ефимер сарајевске цркве, а доцније рашки владика), нити смо зато не питали, почто е она дала овз кзћз подъ церковъ има петъ година и дала хзцете све и темесзће предъ людма да не има она плаке (учешћа). Паки ми нешто прегледаюћ темесзће церковне што ѿшта наћо смо како стои и данасъ кзћа на владики Јованз, а она неима плаке, того ради промисли смо последакъ з чело-вѣка имаю дѣца последи него да непріѡнз за кзћз, чиме ћемо се ми бранити не бивши како е владика продаѡ почто е хзцетъ зчинію на себе, паки не дао аспири а ѡстао хзцетъ на немз, а чѡ си пети давно, како е дала баба

церкви кѣѣ, а и баба ти е казивала. А владико свети бога ради что є церковно оно є и твое (!) и ми смо твои и церковь твоя и церковно твое (!) а ево є кѣѣ сва чѣркъ (покварена) и капль, него мислимо лѣтосъ градить ако би богъ дао врѣме мирно, каде придетъ святиня ти да имашъ где прити и посѣдити како з своени кели а твоя и есть. За то намъ то прости светлѣши господине, а да она и не дала, ми би смо се vzdали з святиню ти да би ти бѣо ходатай да ово даде за живота, бивши кѣѣ покрай церкви да не посѣде зао человекъ и крчма, а знамо да би могао ти взети и по смърти не, али въ истинѣ съ великимъ харчемъ кодъ саданѣга тефтедара, того ради мнитъ намъ се не зла зчинила что є за живота даала церкви, а промисли и ти чѣстни господине, большати въ змѣ царствуютъ, него молимо се и мили се деємо святиня ти, пошали благословено писаніе и прости бога ради. И тамо поиде пощъ ѣвро и не каза намъ, и шалемо ти сафѣпа 4 оке прими за благословеніе. Прочемъ прости пространствъ“ и т. д.

За овим следује и пето писмо истоме митрополиту од 1688. Јулија 4. у коме се жале што су хришћани по другим мјестима с те стране много мириѣи него сарајевски са околином. Даље му јављају, да оно калуѣерче неће више да стоји, и траже од митрополита да их једном смири с те стране, и туже се на попа Ђуру, који тек што је био 8 дана међу њима и одмах се вратио њему (митрополиту), и не да се њима јавно кад је пошао. —

11. Писмо патријарху Арсенију III. од године 1688. Септембра 20.

„Арсениу прѣсвѣтомъ и прѣблаженномъ и прѣосвященномъ господинѣ и владичѣ, отцемъ отцѣ и патријархѣ срѣбскомъ и прочимъ многа лѣта.“

„Ми многогрѣшни и хѣди наче въ сехъ живѣшнихъ на земли нарицаеми раби и чедца святительства народа хри-

стіянскаго людіе мѣста Сараева и околнихъ сель вѣси кѣ-шно вѣлики же и мали иже събираемъ се къ храмъ св. Архистратигъ, смѣрено и ниско поклоненіе творимъ и плачевно писаніе посилаемъ богопросвѣщенномъ образъ святаго ти зрака, разумѣвши бившюю скръбъ и озлобленіе святей и велицей церкви матери вѣсемъ церквамъ сръбскимъ; ¹⁾ того ради имеемо не малъ скръбъ и пѣчаль сръдечизю; нь что да сѣтворимъ, благодаримъ вѣсштедраго владикъ Христа о вѣсемъ и молимъ его прилѣжно, да дарзеть святительствъ ти многолѣтно правити прѣстолю владичества ти. Скръби же озлобленіе вѣннци ожидають неглѣни тамо святительствъ ти. По сихъ вѣсто творимъ тебѣ прѣосвященъни господине и о нашемъ хѣдомъ прискръбномъ и печалъномъ житію по вѣ се часи бѣди и неволе и тежци данъци и страхови са всехъ странъ единъ богъ вѣсть; нь и сію печаль возлагаемъ на бога, понѣже нѣсть намъ самимъ нь да речемъ вѣсеп вѣселенней, и тѣми вѣтшаемъ се; нь имеемо ми грѣшни особъяз скръбъ и пѣчаль и плачь не-вѣтѣшими, понѣже страждемъ и плачемъ истлѣваемъ гладемъ дѣшевънимъ неимѣште просвященія правилънаго ни свѣштенникъ, почто кон бѣхъ попови досадъ поидоше къ домоумъ своимъ вѣси, ми же послахомъ и дваа писанія и человекѣ къ нашемъ светлѣшнемъ митрополитъ да пошле намъ свѣштенике и не ѿписа намъ ни едног писанія, нь и еште што намъ бѣше посла на пѣтъ калъгере изъ Бане (монастира), и по ніе порѣчи да иде в монастиръ и ѿиде, а ѿнь непосла поповъ, и тако стои церковь безъ правила и толики народъ христіански, ни вѣтрыне ни летѣрїе ни вечерне, кѣпно безъ васакого добра, и тако ѿ день дена младенци некрѣштени да помирътъ, боленшти же безъ причештенія, новообрачъни же безъ венчанія, трѣби да се вѣнчаваю на мехкеми (код кадије) почто неимаа церкви по три

¹⁾ По свој прилици ово се односи на оно кад су Турци оплијенили патријаршију. Преписач.

дни хода окрестъ,¹⁾ невелики што створити свети Стари, почто намъ овако створи нашъ митрополитъ, може бити да смо мѣ ва зме непокорни. Нъ богъ вѣсть светаѣшии господине, творимо мѣ часть и покореніе више не можемо да придеть и свѣтительство ти не би смо могли што више створити, дочекземо га и милостино даемо въ сако лѣто противъ силе како тво може, да што сѣ мѣ криви сви люди и помѣстни и селѣни те дрѣжи насъ безъ свѣштенникъ. Свети Стари бога ради, не прѣзри насъ погибаштихъ безъзаконно, плачемо въсевидештомъ, наки къ свѣтительствѣ ти да намъ пошлешъ свѣштенике. И овии што бѣхъ понови тѣжахъ се на тежахъ харачъ владичинъ, а владика говори, не беже понови ѿ харача него ѿ синовъ церковнихъ, почто мѣ не згодно што поставлямо синове церковне да назе, а то намъ е зправіо святоочивши патриархъ Маѣимъ, наки и свѣтния ти благословіо з писанію, а можете въпросити и светаѣшаго митрополита рашкаго, что досаждио синови церковни

¹⁾ Што је у Босни много више православног народа примило вјеру мухамеданску и римску, доста је припијело и то, што је Босна много оскуднија била са црквама и манастирима него Херцеговина. У Цопову (у Херцеговини) нема села које нема своју цркву; а херцеговачки су манастири ови што ја знам: Ђинтомишлић, Завала, Дужи (прије: Тврдош), Добришево, Косијерево, Пива, Малинско, Морача, Блишкова (у развалинама), Соколад (у развалинама), Аранђел, Дубочина, Довоља, Добриловина, Троица, Милешево (поновљено). Чајничка црква подобна манастиру због чудотворне иконе и т. д. А у Босни (сарајевском округу) осим Високог (6 сахата) ђе је 1857. подигнута нова црква, нема друге није ближе у 24 сахата (рачунајући Босну) осим Сарајева и Мостара (у Херцеговини) и у томе растојању ишли су хришћани — босански — у Сарајево а херцеговачки у Мостар. 1862 или треће озидана је лијена и пространа црква у Коњицу крај Неретве на средини друма Босне и Херцеговине. У Варешу (9 сах: од Сарајева (ђе су многи Римљани и Турци а наших само 17 кућа у вароши и 124 у селима нема цркве, него само „ћелија“ ђе се свршава јутрења и вечерња. Кад би Бог напутио каква родољубна, побожна и богата Србина, да начини ту цркву за 600 рубаља, оставио би вјечни спомен у побожном народу православно-варешком. Пренесач.

поповомъ, ѿнъ то добръ зна, дрѣго ничто, ако тво даде
 з неделю по аспрѣ церкви, и ѿ того одева се церковъ и
 крѣпи и даю се излзети (вагда глобе) и ифтире и хахламе
 сваке, а паки когда придетъ и нашъ митрополитъ и нежъ
 ше въсѣе — подадъ мѣ по неколико асприхъ з захирѣ (јело,
 храну), али ѿнъ све едино дрѣжи или мѣ дали или не
 дали, мѣ ожидаемъ мѣча по всѣе дни и часи: онъ иже зритъ
 еже събрати злато, а незритъ стадо Христово погибасмо,
 того ради посласмо того челоуѣка са съборнимъ симъ пла-
 чевнимъ нашимъ писаніемъ, и сія въ ображеніаа довлѣють
 бистрозмію святине ти, наши и ѿште досаждемъ и молимъ
 се и мли се деемо блаженства ти преосвященни господине
 промисли о нами бога ради и неѿстави насъ тако, пошли
 священике кое ти знашъ и некако зтврди да смо з са-
 мшрѣнію, и коего священика тѣ пошлѣши, нека е оно
 старіи священикъ, ако ли и два бѣдъ, зтврди з писа-
 нію твоємъ, а за харачъ владичишъ зправимъ како ти знашъ,
 а больна ти въ зме царствзють. Бога ради и твое чѣст-
 ніе дзше ради зправи нами веѣ не можемо подносити по-
 пошеніа и зкорѣніа латинскаго како живземо безъ цер-
 кве, „почно не имеее поповъ, то з некоемъ проклетію и
 ѿлзченію есте ви ѿ законодаваць вашихъ“: ми же что
 имамъ ѿвѣстити пчъ тачію въздахнемъ съ плачемъ и безъ
 ѿвѣтни прѣбывасмо хзди и иѣчальи раби твои. Святи Стари
 бога ради не ѿстави насъ з сѣ врѣме, себо митрополитъ
 нашъ ѿстави насъ, ти же не прѣзри за имѣ божіе, боимъ
 се, ако погибасмо безъ причештеніа святихъ тапчъ, а
 сказасети и тай саия (квйгоноша) како намъ врѣме приде.
 Прочемъ прости пространство словъ и змноженіе речемъ. И
 святіети молитвамъ съ нами аминъ.“

Сад је на реду писмо патријарху Каалинику првоме
 Грку на столици српско-патријаршеској у Пећи. И у са-
 мом писму веѣ нема оне искрепости као према патријарху
 Арсенију, јер су дошли „туђи људи којима незнаду људи.“

Нови патријарх одмах се брине за свој приход преко подчињеног митрополита, што не видимо ни код Максима ни код Арсенија, јер је овима општина слала на један пут по „десет златица“, а за дочек трошила је преко 22.000 аспри, новоме пак спомине за трајућу глад и околишењем гледа да му омрази посјету. Али и нови патријарх знао је то надокнадити другим начином, као што је мало доцније уредио: да ходи „тепсија“ у цркви за патријаршију на неколико празника преко године: најпре 8, за тим 20, а вајпосле 24, између којих и на празник св. Савве српског, што је јасан знак, да је и онда дан св. Савве био „празнујема“, или као што у нас у Босни и Херцеговини веле: „запрештајема“, т. ј. забрањујући радити. Ова 24 празника означена су у „записнику“ сарајевске цркве. —

Исписъ книга патријарха Каллиника 1696.

Декемвриа 3.

„Вишняго промисломъ избранномъ и апостолскаго прѣстола намѣстникъ пастаръ же и учителю и наставникъ словѣстникъ овацъ стада Христова, намъ же многогрѣшнихъ милостивомъ омилователю прѣосвященномъ господицу и патријархъ сръбскомъ кирію кирію кирію Каллиникъ, ѿ господи бозе радовати се чѣстномъ ти святительствъ кзико ва ѿбоихъ, ѿ насъ многогрѣшнихъ чедъ твоихъ синовъ цркви сараевскіе са всемъ саборомъ христоменихъ много въсмѣрени мѣтаніе сатвараемъ блаженствъ ти и чѣстпѣи ти рѣцѣи позе лобизаемъ, ѿ мѣ прикасающе се. По сихъ вѣсто бѣди тебе милостиви пастиръ како размѣхомъ ѿ писаніа митрополита нашего, како мѣ си писао да скаже людемъ за приходъ святительства ти, и тако небивши овде Митрополита, ми грѣшши синови церковній застависмо нарѣдъ васъ предъ црквию и сказасмо за приходъ блаженства ти, и тако вси единокзико рекоше мѣ би смо желели да намъ приде святи Стаари, и да примѣмо благосло-

веніе, али не можемо га дочекати како смо прѣжде (ваљда је још једном долазио, или се односи на пређашње патријархе?): почто е врѣме тешко и прискрѣбно и захира скзна, боимо се да не примимо въ мѣсто благословеніа, клетвѣ. Паки устављаемо народѣ и дрзги пѣтъ да се договоримо како кѣмо дочекати старіега, и тако намъ ђоговорине: како смо рекли прѣви пѣтъ тако и садѣ, него пошлите человѣка и пишните святомѣ Старомѣ о ва се и за ва се: того ради светлѣиши господине весто бѣди святи-тельствѣ ти, како видимо и слышимо ѡ народа, да некъшѣ ти скзашѣ милостине колико ће ти битѣ харча ѣ пѣтъ и ѡвде, ако мотришѣ прѣѡдпле ѡ Сараева, богѣ вѣстѣ святи Стаари неимашѣ кзде, до єднога Мостара, а диле никзде нїе пѣта. Того ради больна ти ва зме господ'ствзють, твори како тї знашѣ, ми смо дльжни сказати что знамо и чземо ѡ народа, а дрзго что можемо сътворитѣ ми неколика человѣка; а што пишешѣ да се человѣци нерасходе, ми комѣ да речемо неиди на пѣтъ него чекай Стаарога. Того ради святи Стаари ового человѣка шалиемо къ святини ти и вѣсто ти творимо да послаѣди нереченѣ, почто ми нешсасте да промислимѣ что творитѣ, — прочемѣ сватїе ти молитви съ нами недостойними, аминѣ.“

(Овом приликом бјеше осам сар: општинара и 40 других „съборнихъ“ хришћана кад писаше патријарху Каллинику). —

Општина Сарајевска имајући доста неприлика са митрополитима: Христифором и Атанасіјем због свештеника, учини постојану уредбу при митрополиту Висариону: да се сваки дан има чинити служба у црк: сарајевској од 4 свештеника по чреди, које се и дан данас најточније испуњава. По свој прилици ту је уредбу установила због тога, да једном буде мирна и престане на свагда тако звано самовољно „задръжаніе и ѡлчченіе“ од појединих митрополита или патријараха, те кад ред свакидашње службе пређе

у закон и обичај, не ће Митрополити узнемиривати народ са одлуком.

По томе, што су прије християни од „страха“ турског једва смјели и у нећељу отворати цркву, а у ово доба имаду слободу и сваки дан, може се мислити, да је Калишков ферман гласно нешто више слободе него прије, јер је он дошао право из Стамбола послат од падише. Било како му драго, општина је имала повода бојати се и даљи незгода непредвидими, с тим прије, што је у то доба сједио на патријаршеској столици грк, или, што је овога замјенио Атанасије бивши Митрополит босански, с којим су они имали доста неспоразумљена. Било једно или друго, еле год. 1696. Јулија 15. Митрополит Висарион даде општини ово писмо или својеручни устав у „записнику“ црквеном:

„Милостию божіею смърени Висарионъ Митрополитъ Босни пишетъ понеже да се зна како божіемъ произволеніемъ сабориса смо са свѣштенници и са синови цркве сараевскіе, да свѣ церковна по — х — цопа и праве церковно правилно по уставъ и прѣданію святих оцаъ и поютъ божаставицю Летзргію по васе дни непременно, кроме великаго поста, и да биваетъ Летзргіа са зтрънею неразлъчно, кроме неделъ и празнземихъ святихъ. И аште бздеть свѣштенникъ пже семъ повеленію непокараетъ се, такови да небздеть слзжителъ семъ храмъ святихъ архистратигъ пже ва Сараеве, тако да е ва разуме ва семъ.“ —

Овај је устав потврдио са печатом горње титуле. — Доцнији грчки Архијереи уведоше обичај свршавати службу и недељну и празничну заједно са јутрењом, што је доста за народ теретно толико стајати. Ја мислим из узрока тога заведоше, да прије попију кафу и чибук запале или нарцилу, јер грчки Архијереи у турској готово сви то упражњавају. А неможе им ни бити другчије, имајући посла са кашном и великашима турским ће је кафа мрка (и горка) и чибук прва почает. —

Чад су на реду писма патријарху Мојсеју од године 1713. Октобра 4. до 1722. У овим писмима врло је значајно то, што је речени патријарх Мојсеј одлучно био од свештенодјејства митрополита босанског Мојсеја, који је дуго времена био љубимац и придворник патријархов; доцније га поставио митрополитом босанским, (макар да га је најпре одредио Калиник) а после мислим премјестио га на Епархију Биоградску. Јасније ће се све виђети из следећућих писма.

12. Лѣто 1713. Октомвриа 4.

„Мойсею блаженнейшемъ и словестивѣйшемъ господиѣ и патриархѣ сръбекомѣ многа лѣта.“

„Вѣсто бѣди вамъ блаженнѣйши господине како приписмо ѿ васъ свѣтительское выше писаніе и развѣхомъ въ ображеннаа како скажете намъ за обѣзвѣдѣвшю митрополию белградскю и немее кого поставити на ню въ мѣсто прежде бившаго митрополита него обнажете насъ хвдихъ ѿ нашего митрополита и ми да останемо въ дови, тако, невѣми кое ради виѣни, да бѣдѣмо зкорни и постигдѣни ѿ веѣхъ странъ нашего езика сръбословеньскаго да насъ оставитъ митрополитъ нашъ. А мѣ да просїмо дръгаго незнаемаго. Ђто имаа ово трѣтїе лѣто како слѣжи нашъ митрополитъ святомѣ прѣстолю сръбьскаго Патриархшества, а мѣ стоимо безъ пастира ождѣвѣютѣ когда прїдетъ посѣтити насъ, и ниѣиа прїдѣ и принесе намъ ѿ васъ по истияѣ плачѣз достоинное писанїе да оставитъ насъ, невѣми кое ради виѣни непокоренїа нашего, іакоже и вишѣ рѣхомъ, того ради къ комѣ да пожалимѣ или къ комѣ да плачемъ тькмо къ прѣвисокомѣ величѣствїю ти къ блаженнѣйшемѣ нашемѣ господиѣ, мѣ хвдї ового укorenїа и зничженїа неможемо прѣтрьпѣти ни оставити никогда безъ великіе нзжди и бѣди обштіе почто намъ непишешъ виѣз кою имѣетѣ на насъ, него тако наѣо смо сѣборнѣ, да остави вла-

дика Мойсей боснз и да прїимъ бѣльградъ, и да пошлете на боснз коего дръгаго. Святѣйши и блаженѣйши господине почто неоставляете кого дръгаго на епархію обывадовевнїю него хощѣте обрѣченизю обывдовити а дръгю обрѣчити. Того ради блаженѣйши господине и пастыръ нашъ, мї того обикнѣти неможемо никако, а вї творитѣ како знатѣ како ће бити мирно и добро, а ового вѣшего писанїа нити смо прочѣтали къ саборѣз нити смеемо прочѣтити, понѣже бити ће мѣлва з народз и може бити в горшѣ него сѣ боимъ да пѣбѣдѣ, и сказа намъ нашъ Митрополитѣ ѿ вѣсть, да кѣ ваше блаженѣство бити на овз странз по сѣтитель своихъ овѣцъ, и томъ смо сѣ обвѣселили и желимъ да прїдетъ блаженѣство ви правди ради да видимо. Прочемъ прости пространство словъ и св: молитви сѣ нами, аминь. Многогрѣшни синовѣ церкѣви Сараевскїе.“

13. Лѣто 1715. (лфсї). Септемвриа 26.

Мойсею прѣблаженѣйшемъ и словестѣйшемъ нашемъ господинъ и патриархъ србскомъ и бльгаромъ. —

„Ми многогрѣшни и неpotrѣбни раби и чеда свїатителѣства ти синове церкѣви сараевскїе, много въ смѣрене поклонѣнїе творимо, цѣлѣюште твоѣ свїатителѣскїе рѣцѣ и позѣ, змиѣ прикасаюште се. Посихъ вѣсто творимо блаженѣствз ти, како прими смо вѣшѣ свїатителѣское писанїе, писано месеца їѣ^д — кѣ, а приде къ намъ сѣк: — г — незнамо вииз закасиѣнїа, а болшѣ би бїло да бѣдѣ ішнѣ закасиѣло и вишѣ, понѣже пѣсмо до нинїа ни єдиног овакого писанїа причекали ни ѿ єдиног патриарха, и єгда вѣсрїехомъ сїє писанїе вѣлыми вѣзрадовахомъ се, оба чє єгда прочатихомъ, вѣлыми оскрѣбѣхомъ, видѣвши овалїкое вѣше на насъ лютое немилосрдїе и гнѣвъ, въ мѣсто ѿчьскаго благозтробїа, зрѣште мї своего зчїтѣльнаго пастира подъ задрѣжаниємъ осуждѣннихъ, кое нїє бїло овомъ мѣстѣ никогда, ни ѿєдиног патриарха, того ради невѣми кою

вѣнъ естѣ обрѣли блаженѣиши господине, нь нашемъ Митрополитѣ. Пѣшете како естѣ непокорѣнъ вѣшемъ архинастир'ствѣ, бѣди вѣше слово вѣсако истинно, вѣшего свѣатител'ства, обаче таи человекъ, коіе вамъ тѣ речи принѣо, нека искази свои умѣ ѿ своих' зетѣ, а ѿ нашего Митрополита неке се наѣ такови посалѣ непокорѣства, нитіе до нинѣ находи-лъсѣ ѿ нашихъ владикъ, ни паки да е остала когда миріа неплаѣена, или что дръго на нихъ, а вздамо се да неѣе ни ѿ сѣле, а ево еште ніе мишло ни едно лѣто како е пришао къ намъ, а то е вашъ чпракъ (любимац) и рѣк-сады и непрѣзрѣете него посластѣ нь него задрѣжаніе лю-тоѣ обаче блаженѣиши господине, до нинѣ при мимошѣд-лихъ патріарсехъ ѿ нашего мѣста, и понѣ мирскій біоѣ почтѣнѣ колико дръги владика а нинѣ звичижени бисмо при васѣ, ми кѣсно и сѣ нашимъ Митрополитомъ, того ради имѣи'те насѣ проштѣнихъ, вниз необрѣтне сіа намъ пока-застѣ. Зато длѣжни есми и лютѣишихъ дочекать, понеже ми досада и свой животъ бисмо могли дати по за ради васѣ, и свѣтіе великіе церкви, и толико есми вѣшемъ бла-женствѣ радили, паче шнемъ мимошѣдшимъ патріархомъ сѣзжити. И есмосѣ надѣяли, да и кою вниз сѣтворимо, да бисте намъ ви показали двѣри милоср'діа. Обаче ѿ сего горше е немплоср'діе ни когда нѣсмо слышали, како на насѣ, безъ испитаніа сѣдѣ задрѣжаніа изне се, и толико наше мѣсто, гор'ше ѿ вѣсехъ мѣстѣ, или да речемъ ѿ вѣ сехъ селѣ, еже пишете да несмо вашимъ посланникомъ чѣсть достоинѣю показали, а несмо ни писма ѿ васѣ имѣли ни-какова по нима нирадѣ шта, а владика біоѣ пошао г. наши, а било имѣ е ѣ владикинои кѣліи доста кѣсти и пити, а мѣ ѣ оно врѣме нѣсмо смѣли ни ѣ церквѣ доѣ, ни паки своихъ дѣлѣнаа ѿворити ѿ тежка зѣлма, а камо ли къ нима приходити, а истинно да речемъ, како е онѣ овдѣ чиніо, могли би смо и глобѣ платити поради нихъ чиновнога пѣта, и мало питіа, и несмо знали да вѣ ѣ нихъ дръжитѣ ве-

ликъ чѣсть, тако да ми свѣи и наша чѣсть и наше покорство би смо ни за што при ваша хизмѣара, толико ли неиспита насъ и наше непокорство тѣ оволикѣ фиалъ (?) и зліа гнѣва на насъ, и еште пишете, да ми съ нашимъ митрополитомъ ѡдемо и пиемо, то ѡсть истина, понеже старѣйши намъ ѡсть, по твоѣмъ писанію, како пишете да бздѣмо покорни своѣмъ Митрополитъ, паки садъ пишете, да мѣ ни рѣкъ нецѣлѣмо, досадъ могао сѣ народъ зстрашити, да га владика покаара, а ѡсадъ веће нека владика немѣшасѣ ни зшто, него иѣка о сѣбѣ вѣншаа, понеже иѣвшаа власти како ииі архіереи з своѣй епархїи, а ваше блаженство болшѣ знаа, да ова книга нѣ за овѣ шехеръ ни за кою касабъ, оба'че видимо да насъ горшѣ дръжитѣ него и село кое; здали смо се з васъ, да которѣи человекъ ѡ насъ и кривизъ сѣтворит, и ви знавши да неби сѣ тако въ скорѣ послали задръжаніе, него да здръжитѣ гнѣвъ и зкротитѣ кростость, а таковаго человека, позчитѣлимъ словомъ архіастирскаго наказанія наставили нь покааніе, аште ли сѣ неби покорилъ въшемъ наказанію, ми бисмо възвѣстили въшемъ блаженствъ таковаго человека писаніемъ нашимъ, здаюћи се з вашѣ рѣчь, ѡ васъ намъ речензю, да некете ви з нашѣ мѣсто никогда задръжанаго писанія послати, доколѣ неби смо ми синови церковни събориѣ възшисали и съ нашимъ Митрополитомъ възвѣстили вамъ человека, обаче ниша видимо, да насъ имеете свое когда къ намъ прїдѣте, а по дрѣгихъ мѣстехъ, насъ ни въч'тоже дръжитѣ, тражили смо з нашей книгохранилици вѣса писма прѣвихъ святоочившихъ патріарховъ нашихъ и необрѣтосмо ниеднаго писанія задръжанаго ни на проста человека, а на архіереа иѣсмо ни слншали, него смо се здали да ми и съгрѣшнимо что, да неби насъ ѡлзчио патріархъ, любви ради Митрополита. И пишете намъ што смо име номинали владика Мелентіа, ви намъ писаете писаніе нь саборѣ, да знате како

вамъ посла смо митрополита и пастира, и ми онъ книгъ прочитасмо предъ народомъ и почесмо га поминати ѿ онога днєви, и вамъ ѿписасмо з Белградъ — и ви намъ ѿписасте писаніє лѣво. А садъ на насъ злобою намѣтозлюбьствезете, и той намъ зрокъ предъ очи ставилѣтъ. Еште намъ иишете да ѿемлемо ѿ святіє церкви, да когда видѣсте тако дѣло з насъ, почто нестѣза насъ проишдѣшее лѣво, него насъ шина зкарашъ, того ради блаженѣиши господине наш, прости насъ, и остави себѣ вѣрѣишее ештроне кои не намъ болшѣ и вѣрно тенєию дръжати, а неѿимати ѿ святіє церкви. А ѿ насъ ѿ прѣждѣ дръжавнихъ, испити ако что имаа при насъ зми и петѣжи, и по испѣзані предъ вѣсеми архієремъ изиѣси правилєзд на насъ. Обаче досадъ несмо такови били, како насъ творитѣ, да ѿнимамо ѿ святіє церкви, ако смо з томъ дѣлз нека намъ бздѣ ѿмаєтитѣль святі Ар҃сеніє србскій.

Еште намъ пишеш да несмо и горнаа сихъ наследити аште прѣбздѣмо въ томъ непокорьствѣ, а ми неимамо непокорѣниѣ инединаго противъ вамъ, пакіи кои горна или вѣштнаа клетва да бздѣтъ, иѣетъ била пи на ономъ чєловѣкз коі е похвлѣо нъ Христа сина божіа. Каковз стѣ ви послати нъ архієремъ своего. Еште блаженѣиши господине примили смо ваше писаніє, писанно каде сте били з змицз изн. кѣ (25) и раззѣхѣомъ што намъ пишете поради Живка Валевиц, кои се є жалѣо свѣдѣтельствз ти да смо мз ми амо оставили неке негове стваари, то є онъ лагаѣо како добаръ чєловѣкъ а не казѣе истини; неговѣ стваари што мз єз биле нєєз з нашихъ рѣкзхъ него з дрзгихъ и дошли мз єз з рѣке тако смо раззѣмѣли. А за ради онога что є рекао дати овдѣ, ми иѣсмо порзчивали да онъ до не и нами да обѣштає што дати, него онъ доходѣо и два и три пѣта молеши се да мз поможемо како би ззєо оно што мз є братъ опорзчиѣо, и тако оно би што ззєѣо овамо да даде з нашихъ церквз десѣтз ас'прѣ или ѿ мала или ѿ ве-

лика, и дадѣ намъ свои темѣзѣи и добре ѡмце како ѣе намъ дати лѣно колико западне, и мѣи зчинисмо писмо, и подписасмо еѣ толики челоуѣци, коѣ рѣке познаю они челоуѣци места менатъ, и они челоуѣци вѣровашѣ нашимъ рѣкамъ и дали съ мѣи и винѣ него мѣи єе записано єе тестаментѣ, а да нѣе поню оно писмо подисаано неби взеѣо нѣдне аспре. Зато мѣи пишемо оно, што єе намъ даѣо свои темѣзѣи, или да даде онъ или негови ѡмци, а што намъ пише вѣше блаженѣство да имаа єеште мѣста за давати, зато мѣи писмѣ не-бранимо, нека дае гдѣ єе потреба да даде а имаа ѡдѣшта и даватъ, а ѡнъ єе богиѣи ѡдовѣде и повѣѣо себѣ ради, и с нимъ се погавѣо како ѣе дѣлити што взмѣ, а мѣи зато незнамо ништа, и разѣмели смо да имаа єе ономѣ тестаментѣ милостинѣ по свѣмъ монастирехъ срѣбскихъ и свѣтогорскихъ, али то они нѣвѣ даали Живанѣ, него нека пише сваки свое што имаа, послѣди видѣсмо оудѣ з нихъ вѣше писанѣе писано єе како єесть истина, нѣ оно писанѣе вѣше дошло єе доциѣ, они съ били преѣе пошли амо из Мѣтакаа, а что єе Живко вамъ лѣжливо сказиваѣо да єе хотѣо за вами дотъ къ вамъ а недао мѣи Богиѣи и Михо, то єе ѡпѣ лагао вамъ, али и зато мѣи незнамо что ли єе како ли єе — и тако вишѣ писаннаа вѣса остављѣмъ молимо се блаженѣствѣти о насъ грѣшнихъ, да зголини грѣвѣи и кростѣ, и намъ проитѣнѣе да дарѣши кѣши съ нашимъ митрополитомъ, и что имеемо амо писанѣе да кои любо челоуѣци бѣдѣ имѣти по мѣждѣ себѣ коѣ прерѣванѣе да неидѣ нѣ нио мѣсто него предѣ синове церковне да ихъ погодѣ, зато блаженѣиѣиши господине, неможе садѣ оно подѣети, почто бѣсмо изгѣбили и себѣ и церковь, него ако би вамъ на кога ѡ насъ писанѣе дошло да га покарате како ви знатѣ, а ми ни зшто немѣшати се кроуѣ церковнѣ работѣ, и вѣсто ви бѣди како неєсмо чѣтили нѣ съборѣ овѣ садаю вѣши книгѣ, боєи еѣ коѣ камо ли ѡ народа, коѣ би могло битѣ, и неби ни вамъ било мѣло. Зато насъ прости блаженѣиѣиши господине и възвесели насъ тво-

имъ благословен'нимъ писаніємъ. Проче прости пространство словъ и ѡмноженіе рѣчи, и святіе ти молитви съ нами, аминь.

И многосѣрено мѣтаніе чьстившемъ господиѣ архі-
діаконѣ Арсенію, (Јовановићу четвртом патријарху доци-
јем. Преп.).

Писа се сіе лѣто 7496 — Сект. кс (26).

14. Лѣто 1717. Јзліа 15.

Прѣосвѣштѣнніе ти рѣцѣ и нозе лобизаемо ѡмнѣ при-
касаюште се. По сихъ блажен'ѣишй господинѣ мимошдше
дни писахомъ листъ свѣтительствъ ти поради ѡзѣи оже
имеши на насъ синовѣ церкви, и не здостоихомѣ ѿ
вьшого блажен'ства ѿгово'ра приети, ѡко да ззнамо вѣнъ
ѡзѣи, нѣ толико мало и много развмесмо ѿ зетѣ хацѣ раѡ,
како стѣ мѣ заповѣдали, да намъ скаже да хозетѣ ѡчинити
подзадрѣжаніе насъ конесмо синови церкви, а наивештышѣ
на хацѣ Лаза и Јоанна Ариазтовића, да вѣе некто при-
нѣо рѣчи, да сѣ бесѣдали неподѣнѣ рѣчи за вѣшимъ свѣти-
тельствомъ, за кое мѣ амо тражисмо. и са заклинаніемъ и
немого смо наѣ оніе рѣчи что намъ показѣ хацѣ Раѣо,
а тко е то принѣо или писао свѣтительствъ ти лажѣ, бити
ѣе мѣ чрнѣ образъ и предъ богомъ и предъ людми, а то
се неке наѣ помеждѣ насъ таковѣ человекѣ кої е непо-
крѣнѣ вѣшемъ блаженствѣ, или да е каковѣ рѣчи нездѣбнѣ
о васѣ бесѣдѣо, и говорили сте хацѣ Раю, да смо васѣ
ещте овде зѡзѣвили и по с'рдцѣ здрили, томѣ нѣсемо вѣро-
вали, тѣ злѣбѣ неке дрѣжати святи Стари, онѣ е намъ
послѣди дошѣствіа послаѣо толико книгѣ благословеннѣхъ,
а ми само га дочекали како смо били кадрѣ, како своѣго
старіега, а ако смо сѣррѣшили што смо рекли, ѣ нашемъ
гробію нѣе се нашаѣо человекѣ перазѣтворенѣ до нпшнѣа,
и садѣ тако говоримо, и нѣе се пашло за святопочившихъ
патріарховѣ, ако е ова речѣ зла, за то прости насѣ. Еда

богъ не даде ни **ѿ** ниша да се то нађе и за врѣмена свѣти-
 тельства ти, а што етѣ говорили хади Раѿ поради пона
 божиа како мѣ нѣсмо д'али кѣнѿ, и то вамъ нѣ право
 сказато, ми смо га видили да взмѣ, и нега и друге по-
 пове, нѣ они нехтыше, а мѣ нѣсмо могли церковна покло-
 ниги ни **ѿ**дномѣ, а да е искаѿ и на вѣрѣ божиѣ да ли
 би смо мѣ, а вистѣ говорили ако не би платиѿ Божиѣ.
 платиѿ би хѣ или владика, али за то не имамо писаніа
ѿ васъ ни **ѿ** владике, а што не смо дали поиз Божиѣ
 аспри за робіе што ѣ кѣшиѿ, каде нѣ имао аспри, чезъ ѣ
 кѣповао (!) а наша е цер'ковъ што смо могли **ѿ**кѣзнити
ѿкѣповали смо много робіа, а елишалитѣ и вѣше свѣти-
 тельство. Паки намъ сказа хади Раѿ како етѣ мѣ гово-
 рили поради кѣтїе свѣтїе великїе церкве (патријаршије пѣн-
 ске), да е поставимо **ѿ** место неподобно, то естѣ **ѿ** не . . . тѣ.
 За то намъ бистѣ велика скръбѣ и сѣтованїе, и не намъ
 самимъ, нѣ вѣсѣмъ слышавшимъ **ѿ** народа, ми овѣ кѣтїю
 не дѣржимо да добиемо что себѣ, нѣ да зчинимо кою по-
 монитѣ и зкрашенїе великои церкви патријарши. А занто кѣмо
 е метати на онако мѣсто како ви говоритѣ, не кѣмо **ѿ** и . . . тѣ.
 Зато нѣмосѣ надали токовимъ рѣчма **ѿ** вѣшего блажен-
 ства, и почто ради кое е зло имѣла до садѣ велика цер-
 ковъ, **ѿ** наше стране, те на насъ толики гнѣвъ проливаете,
 дошло е врѣме, да изиеншиѣмъ злотворѿмъ благословенїе
 подасте, а ви и свое именземїе хощѣте проклѣтїю прѣ-
 дати, не зведевши истина ли естѣ или лѣжа, приносимаа
 вамъ на насъ, о томъ вѣсвидѣстее око да промотритѣ о
 насъ, ми смо етѣ трѣдили за овѣ кѣтїю за помонитѣ и зкра-
 шенїе свѣтей и великои церкви, и послали смо до садѣ
 како се види кое фелонѣ кое стижарѣ, и петрахиль и за-
 вѣсе и дарке, имамо у тефтерѣ за хилѣдѣ гроша, а ви
 говорите, нека кѣтїю метиз **ѿ** и . . . тѣ. Зато намъ естѣ
жаѿ и печаль досѣмрѣти, не знамо занто етѣ нами хо-
 штѣте да **ѿ** извѣз зѣзете, досади **ѿ** ового малато нашего

народа шті е била штіта ни великой церкви ни коимъ владикамъ, а ѿ коихъ имеешъ штітѣ они имео благословеніе ѿ васъ, а насъ хощете клѣти то дѣло да види праведній сздіа сице божий, а почто насъ поноситѣ по свѣтѣ и порывзете по людехъ те намъ неваобразитѣ въшѣ извѣ. Ми хзди надамосѣ ѿ васъ причекати писаніа посѣтитѣльнаго да насъ изчитѣ како ѣмо трыѣти приходѣштаа, а мѣ з ово врѣме тежкое несміемо изити изъ домовъ своихъ и прити къ церкви или къшити потрѣбнаа, него з рѣдко и съ страхомъ, ви же прѣтите намъ клѣтвою, неразвѣвши како е и что е што стѣ чзли истинали естѣ или ніе. —

Прочее что да речемъ, много глаголахомъ предъ свѣтозаринимъ ти лицемъ, обаче глаголемъ ѿ болѣзни сердца, нь прости ни бога ради, ніе врѣмена, свакога бѣѣде примать ни тражити, нь да покріетъ насъ прѣмилостиви владика Христосъ ѿ гнѣва господствзюшнихъ надъ нами, и молимѣ блаженствѣ ти зголи гнѣвъ и пошли намъ въшѣ зтѣшительное писаніе и прости насъ, и свѣтые ти и свѣятельскіе молитви съ нами.

Многочисни раби и чеда ваша, Синове церкви сараева.

15. Рѣчѣми' или пѣсни по'хва'льніе съборѣ церквѣ сараевскіе, и п'хже кранѣгранѣсіе —
 Слава дштере цареви ѿдѣшевленніе церкви сараевскіе внѣтродѣ естѣ. —

- В. Въ тропци боже святѣи
 Молитвеніц и прѣвѣиц
 с. Слава тебѣ в'зда бзди
 К' спасенію вѣрнійхъ людѣи
 а. Тако по твоей святой воли
 Христіани есз в'зда болѣи
 с. Слава твоя въ нихъ сметѣ
 И въ родѣ и родѣ прѣбиваетѣ
 л. Любѣтъ тебе Бога творца
 ѿ всего права вѣрна сердца
 а. А найпаче Словешъ Сръбли
 Кой съ ннѣ ѣко робли

- в. Въ агаренској тамној власти
Безъ могътельства и мкости
- а. Али дрѣжетъ вѣрѣ христіанскѣ
Ненавидеть же поганскѣ
- д. Да наипаче съборъ славни
И въ христіанехъ избранни
- щ. **Ш**о се зовить сараевскій
Въ немъ же храмъ есть Архаггелскій
- е. **С**гоже служба и правило
Въ воюю Богъ яко кадило
- р. Разликуеть бо зредѣбамъ
Яко даница междѣ звѣздами —
- е. **С**еть бо зредъ его дивни
Сединствомъ вѣзда мирній
- и. Церковь свою присно крашесть
И въ вѣсѣ дни службѣхъ гласеть
- а. Архіерею бо себѣ имать
Съ нимъ же христіански живить
- р. Разумѣ се съ нимъ владѣють
И въ вѣре неслабѣють
- е. **С**ште имъ сѣтъ таковы чини
Кі (12) имътъ церковніе сини (12 чланова)
- в. Въ дѣлахъ церковныхъ вѣдательи
Гроба же господнія поклонителіе
- и. Иже заставъ цркви хранеть
И ѿ саблазновъ съборъ бранить
- о. **О**бшты ползы вѣмъ желаютъ
И разумно о вѣмъ твореть
- д. Да егда сѣдѣтъ веп събориѣ
Съ архіереомъ своимъ сложнѣ
- з. **З**ведети есть велѣ славно
Како сѣдетъ крѣгомъ ставно
- ш. **Ш**емъ или вѣпильтъ неслишимъ (полету)
Н' разговоръ и свѣтъ зтима'нѣ
- е. **С**еть видѣти тѣ болиарѣ
Дльготою жизни старе
- в. Въ чѣстно лѣтної сѣдини
Цвѣтаюнтье яко криши'
- л. Лѣпотними же пѣрсонами
И благими природами
- е. **С**дни съ другимъ дрѣжеть
И въ вѣнцѣхъ церкви илѣтъятеѣ
- и. Н' и породѣ ихъ изрѣднїй
Ничимъ же есть поврѣднїй
- и. Ново цвѣтъ яко финики
Въ съборной ихъ избранїи

- и. И яко кедрѣ множенѣ
И въ церкви насаждѣний
- с. **С**гда бо церковно придеѣтъ вреѣме
Въ сакъ поврѣжетъ свое дѣло
- и. Церкви тѣкзѣтъ яко елени
Стрѣе воднѣ вѣделѣни
- с. **С**днѣ дръгаго предварѣтъ
Любовь церкви показѣтъ
- р. Ръце имзѣтъ податливѣ
И обичае милостивѣ
- к. Къзлю творѣтъ небеснзю
С' правдою же къзлю зем'нзю
- в. Въ в'сѣхъ мздрѣ строетѣ
И Бога присно боетѣ
- и. И таковихъ ради обичанхъ
И въ единствѣ ихъ исправленіи
- с. Славно пме себѣ имзѣтъ
И в' многихъ мѣстехъ слышзтсе
- а. Аврамскою вѣрою — —
И страполюбіа мѣ'рою — —
- р. Решти же в'сакомъ достонѣтъ
И присно сіе давъ спаѣтъ (?) —
- а. Архистратѣже Михаиле
И в'сѣславни Гавриле
- с. **С**гда Троици предстоите
И трисвятзю пѣснь поѣтъ
- в. Въ шъ церковь незабѣдите
Н' о немже молите
- с. Съ хранитею неврѣдимъ
И въ вѣре незиблемъ
- к. Крыла ваша да оградѣтъ ю
И ѿ враговъ да обраѣтъ ю
- и. Иже име ваше славитъ
Да се ѿ враговъ неосрамитъ
- с. **С**сз бо сіа ваша дѣла
Исполженіе мзчитѣліа
- в. Ваша бо сила сатанъ біетъ
И подъ ногами вѣсѣгда перѣтъ
- и. Не тр'питъ бо вашеи крѣпости
Н' криетѣ въ пропасти
- з. **Ѧ** подземнаго тамна ада
И дѣже емз нѣсть ѿрада
- т. Того рѣкзхъ насъ избавитѣ
И въ мирѣ съхранитѣ
- р. Рабски к' вамъ прибѣгаемъ
И надеждз в'злагаемъ

- ю. Юже вѣтлость имеете
То е и насъ сподобитѣ
д. Да съ вами кѣсно ликжемъ
И въ тронци Бога поемъ
з. Ѫ егоже естъ намъ сладость
И безконечнаа радость
в. Се же ползчити бѣди всѣмъ
О христѣ Исхвѣ господѣ нашемъ
с. Снимъ же отцъ и дѣхъ слава,
Чѣсть и поклонъ и држава
т. Таковихъ ради его добродѣтели
И нинѣ и въ вѣки вѣковъ аминь. — —

Сіе Рѣшѣ послани на'мъ бѣше — ѿ Висаріѡна да-
скала патріарха сръбскаго киръ Мойсехъ. — Лѣто ѿ ро-
ждества Христова 7172 (1722). —

16. Летописецъ.

„1682 маіа месеца 26 ва петакъ по спасовъ дне при-
данъ да се зна како дошоше селѣни (сельаци) што съ ѿко
Сараева, дошоше з мѣсто з мехѣмъ и затворише чаршию
и здрише на мехѣмъ и збише Мѣлѣз и Напа и разсѣше
мехѣмъ и пошлѣше све што тѣ нашоше и разбише з мѣ-
ствъ д. кѣше мѣзинске. И то лето приде тефтишъ за Мѣлѣз
ѿ цара кашичи френкъ Асан-ага и взе ѿ Сараева глобъ
си. (250) кеса аспри и себи кѣ. кеса и мѣлѣзной ѣци лѣ.
и своимъ маѣлимъ в. и по, и то з свакои кеси по ф. арела-
ниа а по деведесетъ хилѣда аспри, и погъби селѣкна дѣ. и
посла з Цариградъ в. селѣкна. И то лето доше наша бо-
сански Айдаръ наша и взе кеса л. (30) ѿ Сараева, и з
то даде махала латинска лк. кесе и аци Гавро даде 2 и
по з лобъ пѣтъ, тако да се зна.“

„1686. Сіе лѣто вазеше Немци Вѣдимъ ѿ Тѣрака.“

„1690. Вистъ гладъ тешчанинѣ ишенице мера по аспри
ѿ ѿї — хилѣда то е ѿка р. аспри, вина ѿка м, ракіе
ѿка рн, граха ѿка рн, лѣка ѿка рл, мяса ѿка рн, сира
ѿка рѣ. кѣзка ѿка рн, меда ѿка с, масла ѿнга х, ши-
ринча ѿка рн, лоѣ рн, и то лето кѣдоше челѡвѣци месо

насъ и чловечаское и конско и многа нечиста, тако нека се знаде.“

„1698. Вистъ миръ са Немци и са з. кралих и царемъ тврскимъ на Карловцѣ.“

„1710. Како пође Тврчинъ на Москова и то лето пленише Тврци Црнѣ Горѣ Ахметъ паша Шапчалиа и до лета два наки пленише Тврци Црнѣ Горѣ и до лета три наки пленише Црнѣ Горѣ Тврцилиъ Осман паша и Ахметъ паша Шапчалиа и много зло сатворише христіаномъ.“

„1714. Пленише Тврци Цетинѣ и врликѣ на одери (?) и многе дѣше христіанске поробише и изсегоше. Тогда и то лето взеше на верѣ з Морни кѣ (24) кадилѣка земле и многе градове и Анадолѣв градъ велики и многе дѣше поклаше и поробише христіане и велика зла сатворише проклетн агарани.“

17. Белешке о дугу српске патријаршије.

(У Записнику црвеном): „1759. Авгаста 3. знати се што се харчи и дае коме: прво да смо патријарха Ђурила Недельѣ з закъмъ патријархъ съ њвономъ кнѣгомъ гроша 200 и Недельѣ за харчъ гроша петъ. Псте године баталисмо да неѣзимаю кзлѣкчѣе свадбарине и похарчисмо гроша 70.“ —

„На ведомость преставлѣмо васакомъ чинѣ и возрастѣ комѣ би пристойно бѣло видети ово наше писмо како ми ниже поднѣсани по ради општаго старинскако дѣга патријархѣ србскѣ Пеки з Цариградѣ бившаго должно Прото Жалтѣ святѣише константинополскѣ цркве киръ Панаіотѣ: того ради за одлжити, узе смо з божи закъмъ одъ господаровѣ поштени синова св: цркве сараевскѣ хажи Тришка Јовановиѣ и хажи Дамјана Арнаѣтовиѣ и киръ Петра Јовановиѣ потѣзно гроша 1700 или петъ стотина дуката. Того ради ва дахомъ њмъ господарствѣамъ сіе наше писмо болшаго ради веростѣа и томѣ рокѣ стави смо за годинѣ

данах да имъ имамо вратити и лепо възблагодарити.¹⁾ Се же бисть здостоверни ѣмци и свидетели. Септембра 9. Дѣта 1729. дато з Сараевъ.

Азь патријархъ српски Арсение (М. П.)

Мелетіе босански више писатомъ ѣмаць (М. П.)

Авксентіе херцеговачки више писатомъ ѣмаць (М. П.)

18. Устав сарајевске цркве кога је прописао 13.
Марта 1734. год. патријарх српски
Арсеније IV.

„Понеже обичај староврѣмній ѣсть, преже насъ бившихъ въ блаженіе намѣти усаишихъ патријарховъ срѣбославенскихъ, у неколико лѣтъ изити и проходити свою Богомъ вѣрѣченнзю Паствьъ словеснихъ овьць Христови восточнаго православіяхъ. Оце и мѣрности нашеи по възведеніи на свѣтѣйшии прѣстоль срѣбославенскаго патријаршества иже вѣторцею придохомъ въ предѣли босанскіе въ Богомъ хранимое трѣшнитное мѣсто Сараево, гдѣ насъ са усрѣдіемъ и любовію примили добородни синови святіе црквы сараевскіе са ваземъ народомъ православнимъ ꙗкъ чемъ поцрѣмногъ благодарствъземо имъ. Елѣма бо ꙗкшине намъ тестаменте преже насъ бившихъ патријарховъ и митрополитовъ мѣстнихъ, и уведохомъ ꙗкоже съ имъ утвѣрдили и заветъ положили ꙗкъ сажрани и састояни црковномъ и Епитромъ ѣе и ꙗкъ свѣштенницехъ и прочемъ и ва са добраа и полезнаа създохомъ, и ми властію нашею патријархискою подѣтврѣждземъ. Обаче божимъ изволеніемъ и трѣдомъ и настаѣніемъ синовъ црковни и ва сего народа — христѣискаго зде съштаго, и изволеніемъ и сагласіемъ преосвѣштеннаго господина митрополита ихъ мѣстнаго въ свѣтѣмъ двхѣбъ брата намъ любезнаго господина Мелетіа, саздата бисть новаѣ свѣтаѣ црковъ ва семь мѣсте, домъ святыхъ

¹⁾ Они су новци доцније готово сви исплаћени. Преписач.

архистратиговъ Михаила и Гаврила по собствуюштемъ ии-
нѣишемъ изждиомъ времѣнъ. Кол' великимъ трошкомъ и
издивеніемъ и подь дългъ цр'ковъ подпала, а поминтъ ѿ
православнихъ умалила се вѣсма, и сего ради тебоба
пѣздобъсносима зритеѣ вр'хъ синовъ цр'ков'нихъ и не-
могъѣи далѣ обдръжавати се ва сльженіи. И проштеіне
ѿ ва сехъ въ еже би ихъ изменили, а иіне из-
брали ѿ народа въ Епитропе цр'ковіне. Убо услышавши то
народъ, абіе възинше единогласно ꙗко единими усти гла-
голюште: ми междъ нами ѿ народа ва то сльженіе обрести
пѣможемо ꙗкоже васъ и церк'ви свѣтой благоверніе и на-
родъ застѣпающіе, и ваеъ молимо и зактивамо и хощемо
како до ниніа, тако и ва напрѣдъ просимо да ѿдетъ и
ми вси ѿиште са вами еси, да же до каплеъ крви васъ
въдати неѣмо ни своѣго имѣніа поштѣдети. Аште ли ѿ
кого какова ѿбида святой цр'кви и ваъ естъ ꙗвите намъ,
и ми на обидентаго ви са вами зедно ѿздемо. Еште мо-
лимо и господина блаженнейшаго патріарха да ѿбнови и
утврѣди староврѣмени обичай, и клетвою заключи въ
еже садръжатсѣ и невредимъ бити старозаветномъ ѿставъ.

На сихъ бо ѿветъ народни и мол'бъ оиштъ прѣдадошѣ
се на хотеніе и волю нашъ и ѿиште народню прошѣнію
под'легоме речени епитропѣ цр'ков'ни, бити имъ ꙗкоже и
до ниніа. Точію просишѣ прилежно по ихъ предложенномъ
писъмъ, да се утврѣди на Десеть словъ или ти пиктовъ
долъписанѣй. То є:

пр'во: Въ приключающтихъ се вѣштехъ и сльжбахъ ꙗко
цр'ковнихъ сице и въ сехъ народнѣй при пор'та вр'хъ насъ
владател'ствуюштихъ любо за котори и ꙗкови пословъ мали
и велики, да ѿдетъ народъ ва си ѿиште са нами у са-
гласію и договоръ и даваню ѿкромъ васакаго извѣта и
лицемеріа, ни вачемъ насъ не издати, ꙗкоже и сви ѿбе-
штаваю се прдложеннимъ писемомъ своимъ, за святзю цр'-
ковъ и за ѿиштъ пользъ. —

второ: Свѣштенници котори се поставъ з църковъ из сльжбъ и правило, да имаю безъ лености по васехъ дни исполняти и народъ правило и законно свѣштенна саврѣшивати по домехъ и лиде на васакомъ сместѣ гдѣ би се позвали, а и незвани чѣсто кратко да посетязю dome христѣлиѣке и позчаваю, како старіе тако и младіе обоого полз, по зѣставъ и прѣданію святыхъ Апостолъ и святыхъ отць ѡкоже садрѣжи свѣтакъ мати цѣрковь восточнаѣ, что би кренко и нѣпоколебимо съдржавали се свое православініе вѣре, и греха се зклякли, и еретичаѣства и ино вѣрѣства сѣ чѣвали, и покорѣство и повиновеніе своимъ родителемъ имѣли ва семь, и ка васемъ любовь имѣли, и свара и изви домашніе съблюдалѣсѣ, и страхъ божи и наметь смертнзю въ сегда ва зме своимъ ѡбносли.

третіе: Свѣштенници по сагласію и расъжденію местнаго господна митрополита съ синови цѣрковни да се поставляю з сльжбъ, котори сѣтъ въ святомъ писаніи пекзени и разномъ и смиреніемъ цавтязюштихъ, и междъ архіереомъ и синовъ цѣрковни и народъ распрѣз и извз певаносентихъ, и аште ли се которива томъ ѡвѣть, да изврѣжет се създа, ѡко гнили здѣ ѡ тела цѣркви христови.

четврто: Что ѡ доходакъ свѣштенничаѣски учимъ би годъ било и има з томъ дель свой цѣрковь, то повелехомъ свѣштенници по себе да не примаю безъ синовъ цѣрковнихъ кои се дѣси, или ти лакше безъ зреденни Екласархъ цѣрковнихъ на зедно и заедно да примаю и потомъ да разделе поправди, ѡкоже сѣ и прѣви въ блаженіе намети патріарси и архіереи зредили и зтврдѣдили клетвою.

Пето, ѡ народа или местнаго или поселскаго котори би изводео кою милостиню любо ва чемъ святой цѣркви даровати за свой спомень, да не би ни по єдиномъ начинз свѣштенници ѡ тога народъ ѡвѣравали на свою странз теглеши да они змзз, како по сѣ неки то чинили, и дочекивали народъ по злица шехерскѣй, и поселихъ, говорѣни

имъ: мѣ слажимо и помниемо, но дай намъ, — како съ нам и многи ѿ народа сказали са сведетелствомъ, да съ давали имъ — поновомъ на име церковно, а цркви не доходило, и то ва се коначно истребљемо, и котори би се ѿ инѣа обреѡ з томъ, да бздетъ ѡлзченъ изъ слажбе церковне и чина своего свѣштеничанскаго.

шесто: Свѣштеници ѿ едне године да неслажетъ више церкви и народъ: но да се измензю. (?) Овомъ приликомъ когда имъ година бзде изаѣи, местни господинъ митрополитъ да призове синозе црковне и са нимѣ саветъ и договоръ да сатворе ѡ томъ, и кое саветомъ ѡштимъ изнаѣю те да призовз и поставе, ако ли прилично наѣю и ѿ прве пак да зреде, а безъ сагласіѡ ѡштаго да се нема шедашь поставити.

седмо: Што є длжна црковъ годишне сараѡдаре обдржавать христѡномъ живимъ и зсанимъ кои съ дали напредъ, з томъ како разздохомъ досады єсть било найвише по петъ имена, а сада имена повѣше, а трошка црквиныхъ како кое године све више, зато сдоговоромъ ѡштимъ прилично сздохомъ свѣштеникомъ да се дае ѿ церкве на свако име два гроша, а више ни аспрахъ, узрокомъ трошка церковнаго, да би помошь болша била цркви.

ѡсмо: Што є био зстављенъ обичай старовременни ѡ святомъ празникз Рождества Христова и ѡ светломъ възкресенію христовз давати даръ или ти пешкешъ господи по портахъ како єсть дзжностъ и даваніє и по грчанскимъ и бѡгарскимъ странахъ, што смо самовидци били, а того ради еже би мирно христѡномъ трѣжастоватѣи и прешроводити светіє празники, а то є народъ здешни и прежде бившихъ учинили били и ѡцекомъ з та даръ събирали ѿ домовнихъ то єсть ѿ оженини по асприхъ чзрзкъ (покваренихъ или мање важеѣихъ), пегдесетъ, а ѿ беѡара по асприхъ двадесетъ петъ, и тоє свакъ свое плаѡао безречѣи, а сада чзємо да єдни плаѡаю а дрзгисѣ инатѣи и

не даю, но недостатачна цр'ква плаћѣ и штета е цр'кви. Зато ѿ инїа кои би противїо се и иѣби хотоу дати, да мз нїе просто ни благословенно, но дае ѿлзченъ и цр'кве божїе, и влѣтъ да бѣдетъ ѿ закона и народа христіанскаго, доу'деже въ покажїніе прїїде.

девето: Аште би котори или ѿ синовъ цер'ковнихъ или ѿ парочити христіанъ въ народъ, либо ва каковой винни ѿбреѡ се, или цер'кви или ти свпротъ господинъ митрополитъ безъ ведомости синовъ цр'квенихъ и сзда ѡиштаго и посзде, ѡиштемъ съ сведетели достовѣрнихъ, кантитъ правилнз да прїими и ной себе под'ложи, а безъ сзда и свѣдетели, да се нема ушчижити по ѡклеветанїю неправедномз.

десето: **И**коже древ'нихъ обичай есть да сзтъ по числз синовъ цер'ковнихъ дванадесеть, инїа бо єдини прѣставили се ихъ же Богъ да упокоятъ и въ селенїахъ правед'ни васелить, зато ѿ народа да би сте нарекли кое ви изволите въ испльнєніе дванадесети.

Надъ ва семи же сими рѣченїемъ, аште би се ѿ синовъ цер'ковнихъ, или ѿ народа ѡиштаго котори ва чемъ противанъ **квїѡ** господинз мест'номз митрополитз или ти цр'кви святой или свѣштеникомъ, или свѣштеници синовомъ цер'ковнимъ и цер'кви и народз, или би митрополитъ ѡбидз кою безъ правди комз сатвориль и безъ сзда и сзгласїа синовъ цр'квенихъ и не мог'ли би междз собою сзды сатворити и исправити се, то инємомъ ѡиштимъ **и**коже достойно и правед'но есть главы цер'ков'ной патріархз Србославенскомз и святомз саборз да предложите на расзжденїе ихъ и правед'ность.

И се предлажемо како господинз митрополитз тако и вамъ синовомъ цер'ковнимъ сгда бистѣ котори советъ тайни имѣли или ви свихъ са своимъ митрополитомъ или ти ѡсеобъ междз собою безъ митрополита, и та советъ и речъ из'меью васъ кого на номє да неваће ни да каже кои комз иномз да нїе просто ни благословенно, ни своимъ срод'нимъ и доман'нимъ ни ближ'нимъ ни любот'нимъ, ниже намъ са-

мимь ни мест'номь митрополитѣ, но деже саветовасте и идеже тамо и да остане, окомь что ошнитимь сагласіемь изречетѣ да се яви дръго ничто ни пред'кимь, а иже би др'зиво иномь комь явити тайвѣ ошнитѣ, онакови да бздеть проклеть и триклеть ѿ Господа Бога васедръжителѣ и ѿ прѣчисте Богородице и ѿ васехъ святихъ.

Саписато и дато сіе писмо синовомь святіе церкви Богомь хранимаго мѣста Сараева въ лѣта господне 1734 (1734) Марта гї Ва истинное зтв'р'женіе и вечное саблюденіе.

(М. П.)

У печату изокола: „Ар'сеній по В. М. Архієпископъ Пек'ски и всей Сербїи и Вл'гарїи и всего Иллирика Патріархъ“, (као што је описан у Гласнику Српског ученог друштва).

19. Писмо оногштог Капиѣбаше митрополиту херцеговачком Јеремију.

„Године 1219. месеца Шабана 3-г.

Али-Риза синъ Мехмедъ (у печату).

Капиѣбаша града Оногште (близу Шквѣиѣ) господарь вашъ Ерцеговиѣкомъ и захолмискомъ митрополитѣ моемъ достѣ кирѣ Еремји шалѣмъ прїателски поздравъ. Ево месеца съ шесть како мене честити царь ошпремѣ з ѿви градъ израдъ рае. Много съ пѣта везири искали да изиде капиѣбаша на ѿве стране и ѿдъ ветха (фета) до данас не доѣе капиѣиѣ з Ерцеговиѣ до ѣ саде, по молби патриарховой ѣ самъ посланъ како и ви знате и до данасъ писамъ раиѣ еднога шамара здриѣ израдъ цара и патриарха како и ви знате казала е вама раиѣ, а ѿвима Тврцима изради рае и кѣѣ самъ развриѣ и расѣрао по градовима и по зсатѣ (?) и ззео нихове царе и хизметъ порезаѣ на тврке, а раиѣ не досаднѣ ничимъ како и ви чѣете пак саде раиѣ ѿдъ мене ѿбратила главѣ а дрѣжи се з'бердима незнамъ шта би или е нима невера ѿмлела или неда господа да съ самномъ по царевой заповеди. Зато шалемъ вами мою бз-

рѣлтїю да доћете ви владико оће къ нама и међз раиѡмъ вами е раиѡ ѡдъ цара дата да ви видите што е међз мноумъ и међз раиѡмъ тесъ (скоро) ходите амо съ раиѡмъ ѡтзда злезѡ ѡвѡ нахию те види што се ради пакъ доћи ѡ градъ ако оћешъ ако ли нећешъ доћи ѡ градъ ми ћемо къ теби пзићи ѡ нахию да ѡво видимо ећемо писати девлетъ на ѡне лѣде (лѣуде) ѣпе е зло но тесъ да сп амо мой достъ ако нећете доћи раи не мѣчно бити запсто о томъ Тѣрци раде и раиће зло бити ако ви нећете доћи амо саде.“

20. Писмо Синан-паше митрополиту
херцеговачком Јеремији.

„Синан-паша

ѡ Таслићи (Шѣвљима).

Да знашъ митрополите и ти ѣаконе како сте досленъ право изметъ чинили Тѣрцима тако и ѡ селе што боле можешъ и право и здраво изметъ честитомъ царъ и везиръ ѡчините нека е с ваше стране поздраво и имшала че и вама лисно бити и ѡдъ везира и ѡдъ насъ и Сѣлѣманъ пашъ добро слѣшайте колико и мене то е нама све’дно и што се тамо ради све намъ ѡтшншните што прие можете и да сте здраво и весело.“

(Натпис) и Дати се Господинъ Митрополитъ Ереми ѡ рѣке.“

21. Писмо Синан-паше истом митрополиту.

„Синан-паша и Аћи-бег.

ѡ Таслићи.

Селамъ чинимо и ѡа и ѡа Аћи Зајмбегъ тебе достъ владико да ти е на знане што чине Дромлаци. Покзнили се одъ иладе више те прешли на Тенцима пак дошли ѡ врѣзъ те ѡ сабахъ ѡдрили на тѣрске кѣче те исекли тѣрке и тѣрскъ ѣецъ од двадесетъ и више мента (мртвијех) на што могли цоарали пакъ кѣче поцалили и ћегодъ е било погорело. И стокъ и говеда очерали доке ми чѣсмо те по-

черасмо они биахъ преко Таре прешли ми зваємо амо то-
 лико нѣта нечкеше доћи (!) а ви њ звасте тамо пече они
 ни тамо ни амо ето видингъ што чине нити ће (ће) оста
 коѣ ни говече ни ситна стока нешто силомъ отимаю нешто
 крадѣ ови кадилакъ пронаде вече ѿ неѣа файде неима ни-
 мало нити се може нима низамъ ставити докле тѣрскѣ са-
 блѣз неизедѣ ми смо заирѣ осекли (порезали) и кѣшимо и
 заирѣ и войскѣ а везирѣ смо послали на како онѣ запо-
 веде и вама ће аберь бити, а ти нама книгѣ пиши како
 е та тѣдне раѣа с везиревимъ вечиломъ ели ѣ итатѣ и ѣ
 изметѣ Смаилъ-пашин. и одѣ Црине Горе и владике нина
 одѣ брида што чѣшѣ и кою они мисао мисле све намѣ
 пиши оте стране што се ради, и што си писао книгѣ про-
 тосићелѣз за чаиничке аспири ѣа самѣ моего чоека послао
 што бѣде аспири повзилено допиече те чемо дати протосићелѣз
 тако знаи, и то намѣ книгѣ тко наипривви поће пошли и
 да си намѣ здраво, и ако нешто Дромлаци тамо доѣз ништа
 имѣ неверѣите знате какѣ сѣ апиши (непостојани, невѣрни,
 лукави), и поздравляте ѣово господина и ѣакона и ѣбрена.
 . Септембра 10. дена на 1805.

(Натпис): Господинѣз Митрополитѣ кирѣ Ереми ва рѣце
 его ѣ Никшиче издати се.“

22. Писмо Синан-паше истом митрополиту Јеремји.

„Синанѣ-паша и Аѣибегѣ Мехмедѣ“ (у Печату).
 ѣ Таслићи.

„Селамѣ чинимо нашемѣ великоме достѣ и приателѣз митрополитѣ ерцеговачкомѣ кирѣ Ереми сагѣ оласѣнѣ (да си здраво!) што си намѣ книгѣ послао прозчисмо и сва го-спода и злема и аѣна (народ) аирдовѣ ти чинимо и сви западосмо ћеса намѣ достѣ и честитомѣ царѣ права сѣзѣга и лиено ти хвала и ми амо тедарѣчѣ чинимо и вонске имамо доѣти и више ће бити одѣ босне и одѣ Сараева, онѣтѣ ние

стигла амо з пѣтѣ е иде една амо а една на Гацко им'шалахъ дѣшмана се небоимо едѣ чека воиска да се ѡдари и тебе оцетъ молимо како е тамо одиши намъ книгѣ за свашто по томе сани кои е дошио книгѣ пакъ каде донесе книгѣ дачемо мѣ извѣтъ нека води ћеду (?), и што си писао за Смаилъ пашѣ ја се ѡздамъ и мемѣрѣ чинимъ да че пѣра бити ѡдомъ и рай то е онъ мало поѡштао дизгнѣ докле закочи како вала пакъ че пѣра бити и рай и тѣ землѣ твою (?) оиче пѣра зчипити тако ја мемѣрѣ чинимъ, а и ти како си честитоме царѣ право изметъ чинио досленѣ ради и оселе и раѡ савиѣан и сетѣи како вала и како е за боле што најболе можешъ тако ради и сетѣи. А што пишешъ за протосићела и за извѣтъ (!) дачемо мѣ извѣтъ нека иде ерѣ е био и онъ з изметѣ нашемѣ ка и ти и добро насъ послѣшао како вала, и што пишешъ да ћенѣ изићи з Епарѣио садѣ ниѣ ти пѣта тамо (!!) ако мшелишъ излазити анде право везирѣ и ја самъ за те писао и тобомъ се хвално везирѣ како си съ цареве и съ наше стране кодъ везира твоѣ че посао бити како годѣ ти очешъ и да си здраво и весело, тога сашо з пѣтѣ пошли амо немѣ га задрижавати и попче поздравла и целѣе ти светѣ десницѣ такожде и ћакѣна и Обрѣна.

Сектембра 12. денъ 1805.

(Натпис): Господинѣ Митрополитѣ Ерцеговачкомѣ кирѣ Ереми издати се з Никшиче ва рѣце его.“

23. Писмо митрополита Јерѣмије дробњачким поновима и кнезовима.

„Ереми Божѣю милостию православни Митрополитѣ Ерцеговачки и захољски и проча.“

„Смирение наше пишеть во богохранимѣ нашѣ епархию Дромнакъ ваши благословени понови поштѣнародни кнезови и сви христѣани молитѣва и благословение наше да бѣдетъ съ ваши. Ми смо з великомѣ трѣдѣ ради васъ сво месеца седамъ, знате сами, и божомъ помоћи ви ниѣсте вреждени

били сврхъ многога зла ви сте имали велики мехратъ (мехрамет = благонаклоност) везира и вами смо силали нашъ граматъ и Обрена да доѣте каймеканъ и ви нисте хотѣли доћи по нишете како безнаметни, а сада къ вами пишемъ и шалемъ моего діакона и попа Теофѣнія Коіовића и башъ да доѣте амо сада са шима, лѣди (људих) што више можете слободно ходите неботе се на мою дѣлъ и веръ ходите свлемагъ наши и господаръ ја васъ зовемъ ко хоће ходите ко ли неће клетиѣ мѣ и кѣѣ и ѣецъ скоп ѣе се лѣди толикѣ крвѣ просѣти мене е жалостъ чѣете и видите зѣтао е везиръ и многа войска на васъ ако недоѣте и неѣз васъ више звати нити ѣемо да сте моѣ знати.“ —

Примједба. Ориѣинали ових писама чувају се у ризници сарајевске цркве. Преписач.

24. Митрополити Добробосански за које се по записнику знаде од 1620. до 1767. године,
или до савршеног паденија пећке
патријаршије, и поднаднућа
под цариградску.

1. Макарије 1620.
2. Логин 1657.
3. Христофор 1671. до 1681.
4. Атанасије од 1681. до 1688.
5. Висарион од 1690. до 1708. (умрѣо у м. Житомишљѣу).
6. Исаја од 1708. до 1709.
7. Мојсије од 1709. до 1717.
8. Мелетије од 1717. до 1740.
9. Гаврило Мнѣић 1751. (Ово га су лишили чина?)
10. Пајсије од 1752.
11. Мелетне.
12. Василије Јовановић 1760.

13. Кирил до 1767. Овога је замјенио Данил, за кога се извјесно зна да је био прави Грк, а може бити да је и његов предшественик био Грк, о чему ћу мало ниже говорити.

Кирил се последњи пмену је „Добробосански“, прибавивши још и титулу „Егзархъ всея Далматіи.“ Он се је потписао на уставу — Општинске тајне — грчки, а у печату изкокола писмена су грчка а у сриједи турска, због чега мислим да је он први грчки владика у Босни, кога је још за суштаствовања неке патријаршије грчка црква послала у Босну, пошто је најприје изучио негдје славенски језик: или је имао граматика вјешта грчком и славенском језику, па је од његове стране овај устав написао:

Кѣрилъ М. Б. Православный Митрополитъ Добробосанскій, тимъ и Егзархъ всея Далматіи.

„Достоѣйши старцы сея енархїи протомаестори благословенныхъ Рзфѣтовъ, чада ѿ господѣ возлюбленная наша смѣрности, благодать вамъ и миръ ѿ Бога и ѿ насъ молитва, благословеніе и проште'ніе.

Се заповѣдаю вамъ всеъмъ нареченнымъ Епитропомъ коихъ соизволихъ азъ пастирь и архіерей, яко по вѣтхомъ да жителствуете церковныхъ вѣштехъ и да имзтъ любовь и согласіе во всякомъ слзчаю церковномъ да соглаасяте мнѣжицею а не да сзтъ раздѣлены еюдз и ѿнамо, точію единымъ сердцемъ и единою дзи'ею, яко же повелѣваетъ Іезусъ Христосъ во святомъ и священомъ евангелію: Сія заповѣдаю вамъ да любите дрзгъ дрзга. Всяко послзженіе святіе цркве да не изавать въ торжиштахъ и въ домѣхъ, развѣ да састаюта вси дванадесять и да совѣштатся и благословенно всея да бзздзтъ, не благословенна не да измѣнятея. И которы ѿ дванадесять противите вишенисаннымъ главамъ и сѣтеь скандалъ и соблазвѣ, таковый да естъ проклятъ ѿ святны и единосзшитныя Троицы. Который же пакы сохранитъ вся къ пользи

црквићи и мира, да естъ благословенъ ѿ отца и сина и святаго дѣха. Тако творите ико да и молитва и благословеніе нашея смѣрности бѣдетъ со вѣми ва'ми Аминъ.“

Још од времена патријарха Калиника или боље рећи од патријарха Арсенија III цариградска је црква живље настојала, о паду српске патријаршије, те ако је Кирил својом руком вишеречени устав писао и као први митрополитъ Грѣ на Босни, без сумње је као што реко морао знати народни или барем славенски језик ради бољег ушлива за први пут у тако многобројном народу босанском; а такови приправника било је и по другимъ знатнијимъ епархијама. — Чудно ми је, што једнога Кирила спомиње патријарх Софроније 1779. у Епистолији на српско-славенскомъ језику, који је рукопис доста налик на онај Кирилова устава у записнику. Патријарх са синодомъ назива Кирила „Добробосанскимъ митрополитомъ“, који се од дужег времена бави посломъ у Цариграду, и препоручује народу да гледа слати уредно приходе Кирилове преко његовихъ епитропа; а народ га познава као добра и угодна у колико је био међу њима; а и Кирил се хвално с народомъ великој цркви.

Као што смо виђели, босански се митрополит постојано називао „Добробосански“ све до 1767. или по овомъ горе до 1779. године. Но јесу ли се они тако звали још од времена св: Савве кад је основао 12 епископија; или су ту титулу босански примили на себе по паду народне босанске цркве, то ће критично доказати у попуњеној књиги о Богомилцима г. Вождар Петрановић.

За боље свједочанство, да је српска патријаршија пала 1767. год. навешћу овди једну кратку али значајну биљежку на грчкомъ језику у Записнику сарајевске цркве: 1767. После падења пећкогъ архијепископа, са упутствомъ у вселенскомъ трону свјатјейшегъ патријарха вселенског, го-

сподина — господина Самуила, дођо смо у Сарајево са-
бирати батике по дреновом обичају у овоме мјесту од
Епитропа.

Митрополитъ босански и егзарх далматински
Данил.

Данил дакле није знао ни бекнути српски ни славенски!
а није му ни потреба била, јер је цариградска патријар-
шија већ постигла своју давнашњу жељу и наміјеру. Митро-
политу је Данилу била и та задаћа: до славенско бого-
служење замјени грчким, као што се све до 1850. год.
пјевало у сарајевској цркви на десној страни грчки а на
лијевој славенски. Па будући да се вазда није дешавао
пјевац са грчким језиком, то је таквог замјенивао гра-
матик, ђакон или сами владика, јер они и данас имаду
обичај пјевати из стола: „Величи дзше моя Господа, ката-
васију, па хвалите“ и т. д. То је чинио и покојни Игња-
тије који се у Бањој Луци преставио. А Дионисије, ко-
лико је год оставио црне успомене у Босни, барем је
славенски често и правилно читао, и само би за хатар
кога Грка или Цинцара, кад би служио, одпјевао: Ки-
рије! Кирије! Аггос огеос, и још по који возглас, а по
неки пут и турски: Јараби, Јараби! (Боже, Боже!)

Митрополити босански после пада српско-нећеке патри-
јаршије:

Данил 1767.

Кирил 1779.

Калиник 1804—1811.

Вениамин 1817.—1839.

Амвросије 1841.

Ове је године 14. Јула писала онитина сарајевска једву
пространу молбеницу патријарху, у којој га моли да не по-
креће између њих тако славна мужа и врена пастира —
Амвросију, који је украсен свима архијерејским врлинама
каква она нигда нису запаметили на неће ни њихова дјеча.

За то моле патријарха (садашњег Антима) да се неосврће на некакву подметнуту мазару (тужбу), за коју незна ни сарајевска општина ни босанска епархија.

Овај исти Амвросије задужио се био Соломону Евреју 7500 грона, за које га стави у хапе! Пошто су му се ствари продале и неки му хришћани подпомогли, крене се на позив патријарха и владе за Цариград. Но Амвросија је знао, да се у Цариграду не допада онај, с којим се народ хвали; зато Амвросије умакне у Цилу, (ваљда Сицилију) ће буде примљен као владика унијатски, и био је жив до неке године. До лани је имао сина Јоргаћа у Тријесту, који се још за бављења Амвросијева у Сарајеву оженио од Габелића (Амвросије је био најприје поп).

Игњатије I. Самоковлија.

Прокопије I.

Дионисије I. „добри и благи.“

Игњатије II. 1868.

Дионисије II. „зли и неморални.“

КРИТИЧКИ ПОГЛЕД НА ПРОШЛОСТ СРБА У УГАРСКОЈ.

(НАСТАВАК).

ЧЕТВРТИ ПЕРИОД.

Господарство аустријских ћесара над већином
српских земаља, од заузећа Београда,
до његова губитка

(1717—1739).

од

професора Гаврила Витковића.

Говоримо о томе како је аустријска влада кроз 22 године господарила над већином српских земаља. Свакојачко је важно, да дознамо, да ли је влада аустријских ћесара способна била, да по државничкој мудрости, на темељу љубави и искрене оданости својих народа подигне државну зграду, која би вековима трајала.

Из онога, што смо већ и до сада казали о државној политици аустријских ћесара, о начелима, по којима се владало у аустријској држави, не остављају нас у сумњи, да ли је аустријска влада у стању била створити услове, који би утемељили величину њихове државе.

У држави, као што је била аустријска, склопљена по нужди у одбрану од навале турске, из разних народа, који су притом и разне вере били, само је она државна политика могућа била, која би дала јемства, да се ови разни народи природно и самостално развију, и који би народи вољни били, да рад свог интереса јединство ове државне задруге бране и очувају.

По за такву државну политику у монархијама дорасли су само они владари, који су по свом васпитању и образовању способни, и толико самостални, да такву политику схвате и енергично својом мудрошћу остваре.

Сви аустријски владари до данас, осим Јосифа II и Леополда II, васпитани су од Језовита, који ствараху оруђа вољна, и способна само, да се по њиховим унутштвима рукеводе и да своју личну владалачку и моћ римске цркве и сталешког господарства ослабе и утемеље, и који владају по начелу „*divide et impera*.“

По томе не могаше ни Карло VI другачије владати и управљати, но у оном духу, у ком га је васпитао и спремио језовита Петар Волф. Карло VI ниучем се разликовао није од неког фанатичког мисноара, из католичке пропаганде у Риму.

Као што су инквизитори своје жртве мирном душом спаљивали, а све тобож за већу славу божију! тако и Карло VI жртвоваше хиљадама својих поданика својим страстима.

Он се само још у том разликоваше, што је тежио не само да увећа славу божију, но поглавито моћ своје династије и моћ пузећег аристократског staleжа, којем он бејаше сунце, што својим топлотним зрацима оживљава гомили у каљу зачетих гмижућих црвића — јакрепова и сваковрсних гадова.

У таквој полиглотној држави, и под таквим злурадим владарима, судбина је српског народа у напред била опредељена и извесна. У кругу такве за поштена човека загушљиве дворске атмосфере, могаху само живети створења, као што су били: Секендорфи, Цинцендорфи, Валиси, Петације, Страсолди, Кенигсегн, Штрасери, Хајстери и других 40.000 гадова и одљуда, који то сталешко сунце окружаваху.

Карло VI, по свом прирођеном нагону, да се најгорима средствима служи, за осигурање наслеђа у својој истроше-

ној династији, изабрао је у својој држави најпозданији народ, који бројаше највише аристократа, од којих је Ћесар већ поодавна помоћу својих лепотица уловио за се већину и претворио у дворске златоткане бубе и лутке.

Већ и по овом избору види се мудрост овога владара, који заборавља, да су ти његови љубимци пре кратког времена хтели да протерају његову династију, и да су у тој цели половину монархије крвљу потопили и опустошили.

И Карло VI закључи год. 1722-ге уговор са овим још дивљим народом, и овим својим љубимцима у замену за прагматичку санкцију жртвова свој верни, јуначки народ српски, који је пре 3 године својим јунаштвом пронео славу његова оружја до балканских планина.

Умнији владалац, који би одиста умео познати и оценити најпоузданије члвенице за утврђење своје државе и осигурање породичног наслеђа, не би одбио и од себе отурио, а још мање продавао тако многобројне снажне а у верности непоколебљиве народе, као што бејаху Словени аустријски, а поглавито Срби, који су створили величину аустријске државе у пожаревачком миру.

Аустрија немаше великих, самосталних и над цартајским зајевницама узвишене министре, који би знали и хтели поштовати слободу савести и вере својих некатоличких поданика, и који би умели усвојити и остварити политику основану на интересима већине држављана.

Колико се помогла аустријска влада ослањајућ се и заступајућ вечито немачку политику, доказује слабост и немоћ Аустрије, до које познија донаде рад ништавог назива „цара немачког.“ Аустријски народи скупо су плаћали сукјету ових немачких господара. Ко би избројао ону множину ратова, ко би измерио ону силу крв, и она небројена блага, што жртвоваху ови назови немачки цареви, зарад маште и празнога назива, рад господарства над стотином непослушних ситних тиранића.

Да су умели задовољити већину највреднијих држављана највеће би јемство задобили аустријски владари противу навале Турака у прво доба, а позније противу оците тежње Лудвига XIV за светским господарством, а најзад би се одклонили они жалосни ратови, који настадоше по смрти Карла VI, противу његове ћерке Марије Терезе.

Да је Аустрија имала свесне и разборите министре, за време оних ратова противу Турске (1715—1739), који би умели у Турској живећа ришњанска словенска племена задовољити и мудро политиком привући, то би Аустрија помоћу ових словенских јуначких народа коначно сломила моћ Турака у Јевроши, а нема сумње, да би у оно време лако могла доћи и до господарства на балканском полуострву.

Аустријска влада није умела заслужити љубав оних јуначких Словена, који су толико пута и са најскренијим пожртвовањем устајали на оружје и примогли, да је аустријска војска све освојила до балканских планина.

Но таква влада, која на чело своје војске ставља фанатичке ђенерале, а уза њих језовитске мисионаре,¹⁾ који су инквизиторском строгошћу наметали католицизам оним народима, који ту владу у истом завојевању баш у тој цели и помагаше, да своју прађедовску веру обезбеде под закриљем тобож хришћанског владоца.

Какве је друге плодове могла уродити таква глупа политика, која је одма још за време ратовања тако грозно обманула оне народе, и за навек се омразила, те је најзад све завојеване области изгубила на најсрамнији начин. Тако једним ударом пропаде са господарством и силенијски наметнути католицизам.

¹⁾ По сведочби писца „Der Neu-eröffnete historische Bildersaal.“

VIII Theil, Nürnberg 1733. Стр. 408. год. 1715. под управом ђенерала Шпара стајаше 15000 војника, међу којима било је преко 1000 римских калуђера под управом архиепискупа сињетског и маганског владике.

У очима ових малоумних владара више је важила корист оних властољубивих и себичних римских попова, но моћ и величина државе и срећа толиких милијуна људи.

Оно, што је мудра влада само у оно доба могла постићи вољним пристанком и одобрењем словенских народа, да утемељи своје господарство у Турској; сад у данашње доба узалуд теже аустро-угарска господа, да се наметну за господаре оним народима, који су у течају скоро два столећа познали љупкост и слат аустро-угарског господарства. *Tempi passati.*

Према човечанском развићу и садањим друштвеним појмовима и потребама, такве државе, као што је Аустро-угарска, у Јевропи за дуго више не могу постојати, но морају утонути и пропасти.

Да би наши читаоци што боље сватили и према томе и подпуно оценили све оно, што смо дојакко говорили о политици аустријске владе према српском народу, навешћемо овде, које су српске земље стајале под аустријским ћесарима после пожаревачког мира од год. 1718. до 1739.

Пре свега обележићемо међе, до којих је допирала власт аустријских ћесара. Ова међа иђаше од хрватске стране дуж реке Уне на ниже до Саве, за тим дуж Саве до Дрине, а од Дрине дуж ужичких планина кроз Србију поред Мораве до Тимока, а дуж Тимоке до Дунава, за тим Дунавом на више до јердељске границе, а отуда реком Моришом до њезина утока у Тису, а дуж Тисе до Дунава.

И према овим међама биле су ове српске земље под Аустријом: Босна, Србија, и цео тамнички Банат; осем тога Бачка од Сегедина преко Суботице до Баје на Дунаво, а од ушћа Драве дуж ове реке цела Славонија и Срем.

Што се пак наши ђедови преварили у тој свој идеји, која је у глави јединог умног аустријског државника мишистра послала одобрења, што дакле наш народ не само није ову идеју остварио, но је све више пронадао, то је

кривица само до фанатичких аустријских владара и себичних у Бечу омиљених мађарских аристократића, а на жалост и до наших црквених поглавара.

Ми ћемо у течају ове расправе показати са којих је узрока наш народ позније постепено пропадао; но и сад можемо у напред рећи, да наш народ није пропадао, а да се није корак по корак мушки опирао и бранио противу својих угњетача, којих је било више, но што је наш народ политички растројен — поцепан, и самом себи остављен без ичије помоћи могао одољети.

Сад нам још остаје, да испитамо стање нашег народа на свршетку владе Карла VI од славног пожаревачког мира, до срамног мира београдског.

Ми ћемо само у главним цртама испитати и оценити прво оне чињенице, и најважније узроке које су поглавито упливсали на судбу народа нашег.

Већ смо доста описали карактер Карла VI. И за њега важн она немачка пословица „Jung gewöhnt, Alt gethan.“ То је у осталом општа карактеристика свију деспотских владара, у млађим годинама обично су пусти, самовољни, раскошни, грабљиви и властољубиви, а у познијим годинама са старосињу постају малодушни, и скривају се под skut језовитских попова, да им ови утишају узрујану савест, која им износи на углед множину злочинстава и грехова, што су у течају свог пустошног живота својим јадним поданицима нанели.

Јадници, мисле, да су ове њихове неметнуте судије савести у стању такве грешне душе откупити од казни вечите правде, па не одмичу се од својих духовника, држећи: да ће их ови разрешити од гомиле грехова и упутити их право у небеско царство, да и онде благују, као што су целог свог живота на земљи благовали.

Но у својој малоумности не знају, да за њих има још и на земљи суђаје, у синовима и потомцима жртава, које

су они приносили на жртвеник лажним боговима њихових страсти целог свог живота. Јадници занесени кадењем својих сувремених улицица, и не знају, да се њихова сваковрсна недела бележе у књиге вечитог и страниг суђаје: које ако не пре а оно после њихове смрти предају на суђење од колена на колена свима позивијим нараштајима на вечита времена, нити ће та њихова дела вековима у мору забораваности утоутти.

И крвни грехови Карла VI обележени стоје у књигама вечите правде, које се називају историја, црни грехови црним словима. И кад се пенађоше бестрасни цици, који би забележили и оне грехове, што је овај грешни владалац хотимично и смишљено нашао народу српском, коме је он потоком пролно драгоцену крв ради увеличања своје таште славе: то сматрамо за свету дужност, да их ми изнесемо и на углед ставимо српском свету, да из њих научи наш толико пута преварени народ, колико да верује туђинцу.

Целог свог живота обмањивао је овај простодушни народ српски разним лажним повељама у тој цели, како би их лакше извео на кланице.

Тек што је у сатмарском миру предао српски народ на немилост осветољубиве мађарске аристократије, похитао је одмах, да лажним заштитним писмом од године 1715 утиша и ућутка правично негодовање и огорчење српског народа, који је, његова брата Јосифа сачувао од мађарских усташа, да му ови непреотму круну и наслеђе његове династије.

Кад оно у години 1722-ој рад прагматичке санкције продаде српско земљиште и српски народ, као неку стоку продалој мађарској аристократији: и омет је по други пут преварио Србе, са потврдом привилеђија и лажним обећањем заштите и одбране од превелике господбе Мађара и римњашинске поповштине.

За ово друго издајство ћесареве владе, није могао народ дуго дознати. Ћесар и Мађари, који су ону срамну

продају уговорили, ђуташе подједнако сваки у свом себичном интересу.

Ал угњетени народи имају превећ фини инстинкт, и најзад морају доћи до сазнавања истине и до оних истих резултата, до које историописци тек муком и великим трудом долази ријући по кабинетским архивима.

Тако је и српски народ сам собом по својој патничкој осетљивости с почетка само назирао овај атентат, који беше управљен противу његове народне и грађанске слободе и противу његове и дотле својом мученичком крвљу освештане вере. И тек што је чуо издајнички предлог свога невернога митрополита Вићентија на сабору београдском, (год. 1735) одмах је поњао и савршено разумео сву грозну намеру својих нечовечних мучитеља.

И плану сабор у правичном гњеву, да задави прво издајничког митрополита, ово слепо оруђе зликовачког господара, а за тим се диже на оружје под својим вођама неумрлим Пером Сегединцем, Ранком Текелијом и другим јунацима да силу силом одбије, и да своју народност и веру одбрани од мађарских насилних власника и спахија.

На свом месту показаћемо цели ток овога мађарским аристократима насилно изазваног устанка, што су Мађари потетакли у тој цели, да свог краља увере о неверству српског народа, како би с тим пре навели свог апостолничког краља, да према уговору од 1722 године од побеђених Срба начини мађарско робље, а њихову земљу преда њима у наслеђе као спахилуке.

Атентат противу српског автономног положаја који су мучки склопили Мађари у години 1736 да новим грабежом кукавички обогате и рашпре моћ круне св. Стевана, то су на исти начин покушали и извршили и године 1792.

Кад неуспеху толиким устанцима да протерају хапсбуршку династију, коју одбранише Срби са осталим Словенима: а они постигоше подлом и мучком политиком, сло-

живши се са Хапсбурговцима, да Србе и остале Словене себи подчине као робље.

Најновији покушаји мађарске владе, у години 1869-ој да преко својих плаћених изасланика изазову хрватску границу, на устанак, јасно показује тежњу Мађара, да Србе и Хрвате оцрне код њихова краља Фрање Јосифа, како би под притиском војничких судова измајсторисали неку кукавичку странку, која ће им у име слом ућутканог хрватског народа изјавити готовост на унију Хрватске са Мађарском.

Овакве подле покушаје, често су Мађари измајсторисали пред очима својих вољних апостоличких господара.

Докле ће такви подли планови успевати, и какви ће крај бити таквих насиља, то ћемо, даће Бог, скорим доживети и видети.

Сад још једном да бацимо поглед на задње године владе Карла VI. Овај превећ лакоги и за увећањем династичке славе жудећи владалац, незадовољан са големим добитима пожаревачког мира, грамзно је још за већим грабежом, што ће толику крвцу својих јадних поданика пролити, то и неузимаше у рачун овај несити владалац.

Од свију владалаца имаше у рукама најшира уверења прагматичне санкције. Још осташе Турци, од којих шћаше Карло VI оружјем изнудити такво исто уверење.

Да је Карло VI могао предвидети, да ће се по његовој смрти сва она уверења његове рипшанске браће по бошњој милости распрштати као ваздушни мехурчићи, и да ће његов неверни брат султан једини оставити на миру ћерку свога вечитог непријатеља, и ако га на то путкаху рипшански владари.

Тесар искаше рата противу пророкових синова да напиади губитке на западу Јевропе: а за ову цел требаше велику војску и мношину ратника. Аустрија немаше више непобеђеног Јевђенија (умрљо 21. Априла 1736), но имаше

гомилу дворских створова, китњастих ђенерала, који беху боље познати црквеним књигама но са ратовима, и вештији и вичнији у салонима но у крвавим бојевима, бољи кувари но војековође.

Но за крваве ратове требаше јунаке, јер се и сам Ђесар пије уздао у салонске кукавице. Али још пре ратовања имађаше на уму бечка влада, да изигра своју уобичајену игру, да позивницама Србе позове на устанак противу Турака.

За ту цел придобише српска патријарха Арсена IV разним лажним обећањима, а овај јадник, кога ће позније Мађари са знањем бечке владе отровати, у својој глупости поверова Ђесаровим речима, и од своје стране наговори Србе, да устану на оружје и Ђесаровој војсци се придруже.

Несрећан излазак овог ратовања већ нам је познат. О том устанку Срба спомиње сам патријарх Арсен IV овим речима: ¹⁾ „Лѣта гоеп. 1737 паки рат биет по между аустријским двором и отоманскою портою и в првих цесаро-кравлевско воиштво силнѣе показаея, и Ниш град воспрія, и еште нија многія паланки. Того бѡ изманивше се збого християнство воспріяша ѡрѡжје вкзпѣ са Аустријани соупротивѣ Агарянов ѡбратишесе; но и паки по судбам божіим, преѡдолѣ сила турская и ноби воиштво немецкоѡ, и християнство же свште ѡколо Ниша и ѡкрестніа нахїи срѡбскїя поробиша Турци. Тогда и сеп Арсении патриарх со одабраним народом колико возмог в немецкія земли убѣгаѡ.“ — — —

Позорица за сво овог трогодишњег крвавог ратовања (1737—1739.) беше већном земљиште садање српске књежевине. Као што пак дознајемо из 56 броја „Wienerisches Diarium — од 13. Јула 1737. године износила је српска војска преко 30.000 коњаника и пешака, осем српских крајишњика из Аустрије, и других многих својево-

¹⁾ Види М. Милојевића „Обшти лист“ стр. 78.

љачких српских чета, што је све у скупу чинило преко 50.000 а сва аустријска војска бројаше 70.000 војника (види Held und Corwin Allg. Weltg. III кн. и стр. 575).

И за сво време трогодишња војевања војеваху Срби јуначки, верно и поштено помажући Ћесареву војску. А од големе су користи били Срби аустријским војсковођима са познавања предела, са свезе са својом осталом браћом и са Бугарима, који још стајашу под Турцима, са лакоће, којом они набављаху рану за сву војску.

Но ови Ћесарови ђенерали не само што су били невеште војсковође, но су још били тако деморалисани, те су проневеравали за ратовање послате новце, а своје савезнике Србе остављали су без новчане припомоћи, без ране и пиђа, они су Србе излагали највећим опасностима а штедили своје Њемце, Талијане и Мађаре,¹⁾ они су их сврх тога често издајнички у најжеђим бојевима напуштали, да их Турци бију, а најзад су подпуштали римске попове, да и за време ратовања српски народ у оним крајевима па и саме српске војнице због вере гоне и насилно шокче.

Све ове околности као разна цетезивања, харања Ћесареве војске најзад су у тој мери огорчили Србе Шумадинце, да су на крају војевања подпустили Турке, те су ови у провалијама око Гроцке већи део аустријске војске до ноге побили и сатрали. Срби су поштено помагали аустријску војску, надајућ се у рипћанској војсци наћи помоћи, да се ослободе од турскога зулума, међу тим показаше се ова рипћанска браћа као зулумћари гори и од самих Турака.

²⁾ Bartenstein Vorr. XXV. s. 143 и 144 вели: „Man trägt weniger Bedenken, deren (Serben) hundert lieber, als einen Deutschen, Ungarn oder Wallonen der Feindesgefahr auszusetzen.“ То ће рећи: да су Ћесарски ђенерали на најопаснија места свагда Србе слали, и лакше им је било жртвовати сто Срба, него једног Немца, Мађара или Валонца.

Занета, да се Срби у разним ратовима Турака са Аустријанцима, у полак помогли султанима, као што су помагали Њесарима, не би Турци никада били тако неблагодарни, нити би их тако варали и тљачили као Аустријанци.

Од како су настали ови несрећни ратови, од сеобе српске у Аустрију па до свршетка овог рата, о којим је сад говор, Турци се у три маха, и то после карловачког пожаревачког и београдског мира, ужасно осветише оним Србима, што осташе под њима. Што су Срби устајали противу својих господара и помагали туђег владоца, Турци их ужасно казнили. И сами Немци веле, да су Срби као ребели по законима цивилизоване монархичне Јевропе заслужили ту грозну казну.

Турци их казнише као бунтовне поданике, а бечка влада још по сто пута грозније је казнила своје поданике Србе, ове своје најверније помагаче, због њихових превеликих заслуга, продавши их Мађарима.

Но се аустријска влада још много више огрешила према оним својим сајузницима Србима, које је после карловачког (1699) и београдског мира године 1739. подло и грозно изневерила, предајућ их Турцима на милост, а не тражећи од Турака гаранцију за живот и имање ових својих сајузника.

После свију ових ратова страдаху Срби од Турака. Но су их Турци најужасније казнили у почетку овог рата кад се патријарх Арсеније IV подиже народ, да се у Аустрију сели. Од својих 80.000 пратилаца једва преведе патријарх 6000, а друге изсекосе Турци. А још осем ових жртава, освета турска постиже још својих 50 до 60 хиљада Срба, који осташе у својој постојбини.

Пошто смо у кратком прегледу верно нацртали политичко стање аустријске државе за владе Карла VI; то нам остаје да што тачније проpratимо живот и рад српскога народа за сво време до самрти овога сујетног а малоумног владара.

Као што рекосмо по смрти подвојводе Манастирлије, осташе Срби без народног световног поглавара и политичког управљача. А црквени поглавари, који по својој себичности тежише, да у своје руке узму и политичну управу над народом, нит добише ову световну управу, нити су у стању били, да очувају религиозну страну народа српског. Није чудо, што се непријатељи српски Мађари и њихова поповштина у друштву са бечком владом титрали са таквим црквеним поглаварима, који су у фанатичком анахоретском животу већи део свог живота проводили у манастиру, без науке и образовања, који су остали и онда калуђери, кад се у дубокој старости само по заслуги мношине година попели на митрополитску столицу.

А у таквим озбиљним временима према тако лукавој и вештој мађарској немачкој аристократији и римској поповштини, шта су могли у одбрану народних права учинити тако прости и необразовани црквени поглавари, баш и да су имали добру и озбиљну вољу, као што је немаше. Јер вољна оруђа деспотских господара, немају своју вољу, већ слепо поданост својим господарима.

Људи, који свој век преведоше у манастиру, у шуми, који се по свом позиву отрицали света, који осем светога писма ништа нечиташе; такви људи као поглавари народни не су у стању да се умним оружјем боре.

Шта се друго моглоше очекивати од таквих слабоумних поглавара, но што обично бива у свету, да се људи без самосвести и правог знања безусловно подлажу самовољи својих господара, који још умеше задовољити сујету таквих себичних простака орденима и титулама.

За оне пак црквене поглаваре, који су кад што прогледали такву подлу политику, на би по где кад хтели се и оширати самовољи владајућих стихија, за њих је немачко-мађарска господштина имала и јача средства, такве су они уклонили с пута са два три грана отрова, као

што учинише са патријарсима Арсениом III и Арсениом IV. (Види Гласн. Срп. Уч. Др. XXXVII кн. стр. 253—555).

У таквом жалосном и очајном положају мораше се бранити сам народ, како је боље могао, и како је знао.

И у тој борби за свој останак, за своја политичка и народна права, за обезбеђење своје вере и за осигурање свог матерњег језика, и најзад за своје просветно стање, огледа се величина народњег карактера, и свију моралних врлина тадашњег српског народа.

Но ови народни борци не беху из властелског и племићског сталежа, већ просте занатлије: абаџије, ћурџије, тачаџије, табаџи, баџали, трговци и ратарџи, и винограџије.

Ал морамо признати, да су и народни војнички чиновници, које је сам народ бирао, велику заслугу имали, бранећи народна права стално, поштево, а кад што и са жртвом свога живота.

Но међу борце и народне браниоце морамо уврстити и мпрске свећенике, који су свагда готови били и свој живот уложити за народна права и за народну веру.

Тако је наш народ најбоље браниоце и помагаче имао у својој браћи народним војним чиновницима, мпреком свештешву, трговцима и занатлијама, у чијим је рукама била сва трговина и занати по угарским главним варошима и местима.

У том обзиру највише се отликоваше Срби Будимци, Пештанци, Сентавдрејци, Острогонци, Коморанци, Столнобеограђани и народни официре војничке крајне.

Како ли је и сам Ђесар Јосиф II мислио и признавао корист, што имаше држава од српских трговаца и индустријалаца, показује инструкција његова пештанском срезу § 10: „Рајџе и неунџате Грке“, који се задржавају ради трговине и ради разних полезних заната у овом срезу, особито у Будиму, Јегри, Сент-Андрији и по другим крајевима. треба понајбоље заклањати од сваког злостав-

љања, јер они терају допета промет за велику државну хасну. Овај диштрикт има много насељених Илира под својим магистра тима и илпрским владиком.

II Бартенштајн у глави VII стр. 114 у другој тачки говори о истој користи по државу од српских тргована овако: „Хране се сила њих Грка, који су по Угарској тамо-амо расејани, од трговања, особито са турском робом; то би дакле, да се ипсу онуда населили били, умакао један добар део користи, које бива отуда, и земљи (држави) и беглуку (агагиџи), или би био од хасне само турским поданицима.“

Ови Срби живећи по великим варошима угарским помешани са Мађарима и Немцима и другим народима, добро ту познавали страсти немачке и мађарске госпode. Са њихова богатства и образовања имаше ови родољуби великог ушлива и заступника у Бечу код ћесаревих министара, царско-немачке и мађарске канцеларије, и код дворског војеног већа.

А поглавито су Будимци и Пештапци као најбогатији и највеселији и по свом образовању најотличнији Срби највише и бранили права свог народа.

Будимци су непрестано о свом трошку држали у Бечу једног или два посланика, којима даваху нарочита упутства, да им непрестано јављају, кад би народна права у опасности била, или би тражили повластице за разна индустријална предузећа.

Колике су пак жртве у новцу приносили зарад одбране својих општих народних права, свако ће лако веровати већ и по ономе, што смо казали о крајњој покварености бечких чиновника.

Као што су Будимци материјално потпомагали опште-народне послове, тако су и својом образовањом и отаџбином свешћу и умно највише допринели унапређењу и опстанку српског народа у Угарској.

Ми смо већ показали, да су Будимци и у прошлим периодима најзнатније предлоге сачињавали и народним саборима поднашали, а ови су сабори са малим изменама сваки пут усвајали и као опште народне предлоге поднашали на одобрење ћесару или угарском земаљском сабору.

Народни архив у Карловци, којим би се српски историк најбоље послужити могао, чуваше калуђери, који су са немарности или немарно упропастили најважније историјске податке, који би најбоље објаснили стање нашега народа и његов политички рад у течају прошлог столећа.

С тога се морамо понајвише служити са подацима из будимског а нешто из пештањског архива, да биде што потпунију слику добили народног живота и овом периоду.

Пошто је утицајем мађарске аристократије и њихове хијерархије сав политички живот аустријских Срба ограничен и сведен просто на уређење свог црквеног и просветног стања, то су и сабори, као народни органи, осуђени били, да само у овом правцу раде.

По томе је најважније, да што више дознамо о овим српском народним саборима, јер по раду ових сабора дознајемо морално стање српског народа у прошлом веку.

Прво ћемо дакле зборити о саборима који су држани за владе ћесара Карла VI.

О сабору год. 1713. држаном у Карловци ради избора митрополита, већ смо говорили.

Други је народни сабор држан у Карловцима, а сазван од митрополита Вићентија Поповића месеца Августа 1715.

На овом сабору прочитана је заштитна диплома Карла VI, написана у Златном Прагу 22. Јуна 1715. год.

NOS CAROLUS DIVINA FAVENTE

Clementia Electus Romanorum Imperator, Semper Augustus, Germaniae, Hispaniarum, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae etc. Rex, Archidux Austriae, Dux

Burguniae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, et Württembergae, Superioris et inferioris Silesiae, Marchio Moraviae, Superioris et inferioris Lusatiae, Comes Habsburgi, Tyrolis, et Goritiae etc. etc. Universis et Singulis, Generali Nostro Locum Tenenti, Campi-Marschallis, Generalibus Equitatus, Supremis rei Tormentariae Praefectis, Marschallis Locumtenentibus, Supremis Campi-Vigiliarum Praefectis, Colonelis, Eorundemque locum Tenentibus, Supremis Vigiliarum Praefectis, Capitaneis, Eorundemque Locum Tenentibus, Vexilliferis, Decurionibus, Quarteriorum Magistris, et aliis quocumque militari officio sub hisce modernis et futuris Expeditionibus fungentibus, praesertim Nostris per Regna Nostra Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Eidemque Hungariae Coronae annexas partes, et Loca Confinaria Constitutis Generalibus, ac Commendantibus, Cujuscumque Nationis, Status, Gradus, Ordinis, Dignitatis, et Praeeminentiae existant, praesentes Nostras Visuris, Lecturis, aut Legi audituris Salutem et Gratiam Nostram Caesaream, ac Regiam, et omne bonum, Vobis benigne Significantes, humillime Nobis repraesentasse fidelem Nobis dilectum, Venerabilem Vincentium Popovich Orientalis Ecclesiae Graeci ritus Archi-Episcopum et Metropolitanam Rascianorum Suo, et totius Gentis Rascianae, Populique Serviani nomine, quod licet Superioribus evolutis temporibus a Serenissimo olim Principe Domino Leopoldo Romanorum Imperatore, et Hungariae Rege, Domino et Genitore, ac Praedecessore Noströ gloriosissime reminiscentiae Colendissimo Venerabilis quodam Arsenius Czernovich praefatae Ecclesiae graeci ritus Archi-Episcopus, et antedicti Exponentis Praedecessor, dum Videlicet idem sub actualis eorum adversus juratum Christiani Nominis hostem flagrantis Belli tractu, Victricium Caesareo-Regionum Paternae olim Majestatis Nostrae armorum Progressu incitatus, et Lucullento Divinae Bonitatis eadem arma benedictis Experimento commotus,

ad excutiendum Otthomannicae Tyramidis jugum una cum Populis Rascianis sub Servitute barbara gementibus animum adjecit, eumque in finem non solum praelibati Augusti Olim Domini Genitoris Nostri, qua eatum legitimi Regnorum Sacrae Regni Hungariae Coronae Subjectorum et appertinentium Regis indubitato Juri, Gratiaeque, et Clementiae Caesareae, Regiaeque se, et posteros ipsorum subjectos, Verum etiam desertis intra Turcarum ditiones Domiciliis, et derelictis facultatibus Paternis Laribus exules, et intra Regni Nostri Hungariae partiumque eidem annexarum Confinia translatos, et dislocatos, ad Vindicandam ulterius et profligandam pro temporum ratione immanissimi hostis Crudelitatem, Sub Augustae Domus Nostrae, et Caesareo-Regiae Protectionis umbra Vivere et mori paratos declaravit, ac propterea etiam diversas benignas Concessionones, Indulta, et Privilegia Diplomataque in Annis praesertim Millesimo, Sexcentesimo nonagesimo, et millesimo Sexcentesimo nanagesimo primo jam dudum praeteritis emanata, immunitasque et praerogativas ibidem contentas pro se, et Successoribus suis Archi-Episcopis, item Episcopis, aliisque Ecclesiasticis, et Saecularibus Personis, nec non Capitaneis, Vice Capitaneis, Omnibus denique ejusdem Graeci ritus, et Nationis Rascianorum, per Graeciam, Bulgariam, Rasciam, Herzegovinam, Dalmatiam, Podgoriam, Jenopoliam, Caeteraque in praeattacti Regni Nostri Hungariae, et partium eidem annexarum Confinibus Loca Commorantibus impetrasset, quorum tenore non solum Consueta olim Archi-Episcopo, ac ejus Successoribus Autoritas, et sui ritus Eiscopos, ac sacerdotes constituendi, Sontes corrigendi, et pro demeritis puniendi, Tempa, ubi opus fuerit, libere extruendi, ipsisque Episcopis, et Sacerdotibus nullius alterius quam Nostrae Potestati Subjectis, adeoque ab omni alia Jurisdictione exemptis, Verum praefati eorum Archi-Episcopi correctioni obnoxiiis spiritualia sua munia obeundi, stolas, Proventusque Ecclesiasticos sibi de ritu, et

antiqua Consuetudine Competentes percipiendi. Officiumque Suum administrandi, Populo demum Ejusdem Graeci ritus Rasciano in Praesidiis, Oppidis, Confiniis, et Ditionibus Nostris, Locis videlicet sibi per Consilium Nostrum Caesareum Aulae-Bellicum concessis ubicunque locato liberum sui ritus, et Professionis Exercitium, absque omni metu, periculo, Corporisque vel rerum suarum detrimento tenendi, et habendi facultas, nec non a decimis (quas ipse Populus pro sui ritus Episcoporum alimentis et redditibus, nullis Prae-latorum Nostrorum, vel Cameralium Officialium impedimentis in Contrarium obstantibus convertat, et applicet) antiqua eorum Immunitas Concessa exstitit, ejusmodique benigna Privilegia, Indulta, Concessiones, Praerogativas et immunitates Nos quoque Regia Nostra Autoritate approbavimus, ratificavimus, ac pro praefato moderno Metropolita et Archi-Episcopo, nec non praementionata Gente, Seu Populo Rasciano Graeci ritus Clementer Confirmavimus: Cum autem nonulae utriusque, Ecclesiastici Videlicet, et Saecularis Status Personae reperiantur, quae non attentis praedecaratis Regiis benignis Privilegiis, Concessionibus, Infinitis, et immunitatibus per Nos confirmatis mentionatum Archi-Episcopum, Sibi que Subalternos Episcopos, et Sacerdotes, Populumque Servianum in avito Sui ritus Exercitio turbare, necessariorum Templorum Erectionem impedire, Sacerdotes et Religiosos ejusdem ritu arrestare, ad incompetentem praesertim Ecclesiasticas et religiosas ipsorum Personas a propria etiam eorundem Oeconomia praentensarum decimarum praestationem aut militaria Quarteria subeunda cogere, et compellere attentent, non sine gravi benignorum Regiorum Privilegiorum, et Indultorum Nostrorum Laesione, ipsorumque praejudicio, et damno manifesto: supplicando itaque Nobis saepefatus Archi-Episcopus suo et totius Populi Serviani nomine humillime, quatenus eosdem in praenarratis ipsorum Privilegiis, Concessionibus, Indultis, et Immunita-

tibus Regia Autoritate iisdem elargitis, et per Nos clementer confirmatis conservare et manutenere eatenusque in Caesareo Regiam Protectionem Nostram, ac Defensionem benigne assumere dignaremur. Quorum humillima supplicatione clementer exaudita, et admissa, cum alioquin etiam prout universos fideles Subditos Nostros in suis Privilegiis, immunitatibus et Praerogativis inviolabiliter conservatos habere, ita praefatum quoque Populum Servianum (qui excusso jugo Turcico sub umbram Protectionis Augustae Domus Nostrae se suosque posteros subiecit, fidelisque, et utilia jam etiam Eidem pro Diversitate temporum, et Occasionum praestitit servitia, ac ob id a gloriosae Reminiscendae Praedecessoribus Nostris ejusmodi Indulta, Concessionones et Privilegia obtinere meritis est) in iisdem eorum Privilegiis manutenere Velimus praementionatum Vincentium Popovich Metropolitam, et Archi-Episcopum, Episcopos, Sacerdotes, et Gentem seu Populum Servianum de Turcica utpote Potestate Vindicatum in Nostram Regiam Tuitionem, Singularemque Tutelam, ac Protectionem Suscipiendos, et assumendos, imo Vestrae etiam tuitioni, et defensionis, ac speciali Curae committendos duximus. Quapropter Vobis, quibus supra, universis, et Vestrum Singulis harum serie firmiter praecipientes, committimus et mandamus, quatenus praementionatum Metropolitam, et Archi-Episcopum, Episcopos, aliosque Sacerdotes, Religiosos, et Saeculares cujuscunque status, et Conditionis Orientalis Ecclaesiae graeci ritus homines, Populum quipue Servianum e jugo Turcico Vindicatum et in Praesidiis, Oppidis, Confiniis et Ditionibus Nostris Locis videlicet per Consilium Nostrum Caesareum Aulae-Bellicum concessis locatum in praedeclaratis ipsorum Privilegiis, Libertatibus, immunitatibus, et praerogativis in praeattacto Diplomate etiam Nostro Confirmatorio uberius recensitis conservare, et manutenere, atque contra omnes Violentos in praemissis ipsorum impetitores, et Da-

mnificatores toties, quoties a praefato Archi-Episcopo, et Eidem Subordinatis requisiti fueritis, aut alter vestrum requisitus fuerit, rebus, sicut praefertur, stantibus, et quamdiu Natio haec, et Gens Rasciana in illibata erga Nos, Augustamque Domum Nostram Austriacam fide et devotoine perseveraverit, tueri, et defendere, ac denique praemissa Gratia Nostra praevio modo iisdem clementissime impertita, eosdem uti, frui, et gaudere permittere modis omnibus debeatis, et teneamini. Autoritate Nostra Caesareo-Regia Vobis ea in parte hisce plenarie concessa, et delegata, secus non facturi Praesentibus perlectis, exhibendi restitutis. Dabantur in Civitate Nostra Vienna Austriae, die Vigesima secunda mensis Junii, Anno Domini Millesimo, Septingentesimo decimo quinto. Regnorum Nostrorum, Romani quarto, Hispanicorum duodecimo, Hungarici et Bohemici vero quinto.

Carolus.

Eugenius a Sabaudia.

Ad Mandatum Sac. Caes. Majestatis proprium.

Antonius Josephus ab Oette.

(L. S.)

Да је на овом сабору рађено и о другим општим наградним пословима, можемо се уверити из писма митрополита Вићентија из Карловаца 22 Августа 1715 године у коме вели: „всех частномъ саборѣ сабравшѣ се, по заказъ его цѣсарскаго вѣличавтвіа по чинѣ свакаго реда пришад шимъ ѿ всехъ стран, какоти и ѿ васѣ. И прѣвее указахомъ имъ милости царекіе, намъ православнимъ свѣтлимъ издатехъ ѿ его прѣсветлаго цѣсарскаго вѣличавтвіа. Дрѣго и ѿ прочемъ општемъ благопотребномъ делѣ, и ѿ сѣмь доста сабесѣдованіа имехомъ. Како вамъ и вашихъ посланници хощѣтъ подробие ѿ зѣтъ сказати.“ (Види II Главице год. 1872 списова будимскихъ бр. 146).

Но каква су била та „општа благопотребна дела“, по досадањимъ изворима писмо могли дознати.

Нећемо погрешити, ако кажемо, да су народни посланици на овом сабору изнели своје жалбе противу разноврсних гонидба, које је народ подносио од мађарске аристократије и хијерархије, а и од ђесарских војних и камералних власти. Нема сумње, да су посланици саветовали се и о томе, како ће се сачувати од ових гонења, и како ће подићи просветне заводе.

Ни у једном дојаконшњем историјском дели нема спомена о овом сабору, на ни у оном саставу историјском „народни конгреси оностраних Срба“ у 104 кв. Српског Љетописа од год. 1862. Нећемо грешити, ако још коју потврду изнесемо о овом сабору. А такву налазимо у писму будимских Срба, које су писали поменутом сабору, и које у изводу овако гласи:

Ва сехъ светлеишемъ и блажеиѣишемъ и преосвештениѣномъ господиѣи господиѣи Кѣрѣиу, Кѣрѣиу Виѣентиѣи, митрополитѣи бѣдимскои епархиѣи, и прочимъ ѡбретаѣиштим се под властѣиу светлости ђесарскои православнимъ восточниѣи цркви архѣереѣи же, архимандритомъ, и протосинѣломъ, и игѣманомъ и прочимъ свештеничаскаго реда, такожде и воинстванаго реда господаремъ ѡберштеромъ, и капетаномъ, и осталимъ посланикомъ, кои ће се находити на томъ православномъ саборѣи. — — — — —
 За тим долазе њихове жалбе и теготе за време мађарске ребелѣије, у које су доба готово за 7 година билѣи у затвору и опсади, бранеиѣи град и варош Будим од усташа, друго веле „нашедшой болести за три лета“ због куге, и што их је топила вода.

На овом спису стоји е поља написан адрес:

„Ѡитзла саборѣи, кои се сабѣрао са црѣвеним редомъ з Карловце.“

Колику је важност полагао митрополит Виѣентије на Србе из будимског диѣтриѣита, види се и отуд, што их је на месец дава пре реченог сабора 9. Јула позвао на конфе-

ренцију у Сентаandreју овим речима: „да имате из междѣ собою избрати по три по четири човека разумна, нека придѣ къ намъ на видѣнiе, и ради о општихъ пословъ разговорити се овде. **Ѡ** дрзге стране свъ пришли те овде чекаю, и ви да имате прити да се разговоримо. **Ѡ** Ђзра свъ пришли и **Ѡ** Коморана. И ви заоутра или въ понеделникъ скоро придите.“

Имамо још једно писмо из Јегре (Egriau у горњој Угарској) од С. Јула 1715. које је написао „Јоанъ Дорожанинъ презвитеръ, и Нико бировъ компанииски.“ И ови говоре о истом сабору: „Господинъ митрополит и нами е писа **Ѡ**, да имамо доћи оу Карловци на саборъ, и ми ћемо, ако Богъ да дочекати, тамо ћемо ити.“

Као што смо у 113 књизи Летописа Српског показали, држани су сабори год. 1716. и год. 1719-те. Да су пак држани ови сабори у Карловци, то смо доказали списом из будимског архива, у коме су означени и посланици: „на сабор 1716. Никола Димитријевић Чукурхаџија из Будима, Марко Сагар из Сентаandreје и Стојан Чобанчанин из Чобанца; а на сабор 1719-те Станоје Радојевић стари биров из Будима, Вујица из Сентаandreје и Илија Капетан Јакшић из Острогона.“

Поред свог труда, да дознамо, шта је на овим саборима рађено, до сада могамо тек пронаћи и дознати само имена народних посланика из будимског дијстрикта.

Задовољавајући се за сада доказима, да су ови сабори год. 1715, 1716 и 1719 зајиста држани, надамо се, да ћемо успети и у томе, да пронађемо, и шта је на овим саборима рађено. А надамо се и у то, да ће неки други старинар према овом нашем напутку, пронаћи доказе о раду ових српских сабора у Карловци.

И о сабору, који је држан 8. Септембра 1722-те године у Карловци имамо за сада само доказа у писму митрополита Вићентија Поповића од 16-ог Августа 1722. год.

Ово писмо, као и пуномоћ за сабор за сад су нови доказ о сабору 1722. год. саопштавамо овде у изводу прво писмо митрополитово, које овако гласи:

† Висшење божією милостією православи архи-єпископ и врховни митрополитъ словено-србскіи.

Смѣреніе наше пишеть въ предель бѣдимске јепархіе, ва варошиъ, прѣвее Табанъ (Будим) и Пештѣ сентоандрейскѣ и ѿстрогонскѣ, како свештеникомъ тако и ѿсталимъ христіаномъ православнимъ нашимъ мир и благословеніе господне бѣди са вами. — — — — — А по сих весто вашъ бѣди, како намъ є дошла цесарскогъ величества милостивна заповедъ или ти резолюція на наша народна прошеніа, кою имамо при рѣкѣ сада, запечатенъ подъ тайнимъ цесарскимъ печатомъ, кою се пише свемъ нашемъ србскомъ народѣ, кою валѣ намъ саборне ѿпечатити, прочитати и покорнейше послѣзшати, и добро размети. Того ради писали єсмо по свихъ краина и предели, народѣ нашемъ, и рокъ томъ поставили на ѿсьми данъ гредзштаго спредь месеца Септемрія, то єсть, на рождество прѣсвєтїе богородице, да ѿ свакого предела имаѣ доћи по два человека разумна на исти рокъ, и сваки абие по примленію сего писаніа да има ѿ свога предела на писмѣ ѣ пзготови (пунктови тачкама) принести какове годє имаѣ теготе и звреденіа, противъ првога комисіонескога нарежденіа и привилегіа народни, или било ѿ военске стране, или ѿ коморске, или старе или нове гравамине (теготе, жалбе).

Тако и ваше христіолюбє, да се справите доћи, ѿ тамошне стране два человека, ако би сте послали из Пеште господара капитана Манойла и ѿстрогонскаго господина капитана Илию Ілксића, а наипаче кога ви саборно изволите наредити, са потребнимъ трошкомъ своимъ, да стигнете на зречени рокъ ѣ петроварадински шанѣ, безъ никоега прєслѣзаніа, нити да чекате дрѣзгога писма

ѿ насъ в томъ. Дато в Каровци месеца Августа 16 (зї) днь 1722.

У недостатку доказа и према маленом броју списова, који говоре о сабору од године 1722. навешћемо овде још један доказ у пуномоћију будимске јепархије, што је јепархијски сабор дао својим посланицима Илији Јакшићу капетану острогонском, Станоју Радојевићу из Будима, и Тодору Милановићу из Сентадереје. Ово пуномоћје гласи овако :

„Ми низъ писани знано чинимо с овим нашим писмом сваки пѣтъ, како се сакъзипше низъ сказани по реду господари поради посланого писаник ѿ преосвештенога господина митрополита Вићентиѣ сабора ради, кои е казанъ бити ѿ рождаствъ пресветне Богородици Августа 8-ог (ово је случајна погрешка, јер је овај празник свакад 8. Сент.) на целъ епархию будимскъ варошъ Табанъ, в Пештѣ, такођеръ и ѿд Сентадерею, и Острогонъ, и Стоино Белиградъ и прочимъ скъза избрати и послати два добра господара цело. Савршена ѿ ове горне стране. Того ради мих савакупивши се скъза саборно са свештеници и ѿстали доле речени господари, и избрасмо едино дѣшиво ис помеђъ насъ, првомъ господина капетана из Острогона Илию Јакшића, поредъ нега господара Станоѣ Радојевића, из Сентадереје господара Теодора Милановића ѿ за све нас доле саборъ, да се потрзде и за насъ да бѣдизъ. И ючинше имъ цене на дашъ по два форинта ѿ шином свемъ трошкѣ, само кола, што имъ поклонисмо, на кои ће ѿни пѣи; и такимъ начином, што би дрзгога послали не било ѿкромъ ради сабора, да ходе. Зато и ѿвај контракъ саде начинисмо болой вери на ове послане три господаре, и ниной зреченой цени, што смо сви контенти на нињ пѣтъ, на кои саде них ѿпрамамо с равном и еднаком водем, и с наши печати. С кчимъ начиномъ потвѣземо, мих бировъ Живанъ Бранковићъ са ешкзти.

(М. П). Мих Маноилъ Николић из Пеште, са остали.

(М. П). Мих бировъ Михаилъ Јовановић Сентад্রেјски, са ешкѣти.

(М. П). Мих Ђеорђе из Стоиног Београда са остали.

(М. П). Мих бировъ Јованъ из Шошкота са остали.

Немајући друге податке о сабору год. 1722. из овога митрополитовог писма можемо дознати:

1). Из онога израза „дошла цесарека резолуција на наша народна прошеніа“, дознајемо, шта и о чему су већали сабори од год. 1715. 1716, 1719-е.

2). Да је поменута цесарева резолуција јамачно у вези са оним декретом, што је цесар Карла VI 6-ог Септ. исте године подписао у Златном Прагу, којим налаже угарском сабору, да српске привилегије инартикулује и на потврду нему (цесару) пошаље. (Ми смо овај декрет саопштили у Српском Летопису 113 књизи на страни 142 и 143-ој). А међу тим већ смо напред навели, да је цесар баш на реченом угарском сабору уговарао са Мађарима о прагматичкој санкцији, а пошто су Мађари пету прагматичку санкцију, и потоме ред наследства хабсбурговске династије примили и признали и у женској страни, то је речени декрет, као жртва помирења и споразумевања апостолничког краља са мађарском аристократијом и хијерархијом, стављен у акта саборска, да у друштву са крушедолским предлогом од 1708. остане, као успомена, а можда и као опомена мађарске симпатије према српском народу.

3). Дознајемо из поменутога митрополитова писма и то, да је народни сабор године 1722. држан у варадинском шанцу а то ће рећи у Новом Саду. — Најзад дознајемо:

4). Да се на овом новосадском сабору већало и о тегобама, увредама народних привилегија, и о свима народним „граваминама.“ Као што је сам митрополит већ у позивници означило у речима: „да има **ѿ** свога предела на писма **ѿ** изитови принести, какове годе има **ѿ** теготе и **ѿ** вреденіа.

против првога комисионскога нарежђења и привилегија народни, или било ђ војнеке стране или џ комојске (под којима коморама стајаху Срби провинцијалисте и разграничене војничке крајне) или старе или нове гравамине.“

Тражећи још више података о овом сабору, написао сам још на један спис из будимске хранионице, писмо обркатана Илије Јакшића, од 24. Марта 1724. из Септандреје писано.

И ово писмо Илије Јакшића, који је био Посланик народа из будимског дистрикта, управо је његов извештај, који подноси јепархијском сабору будимске дијецезе.

Из ова Јакшићева извештаја још нешто дознајемо о радњи новосадског сабора од год. 1722.

А најме дознајемо, да се на реченом сабору већ онда радило о томе, да се карловачка и београдска митрополија једини и споји, и да се ради тога јединства укљони и у стање покоја стави остарели преболни и неми митрополит Вићентије, а да се прогласи за поглавара српске цркве београдски митрополит Мојсије Петровић, који је од Карла VI још 8-ог Октобра 1718. потврђен за митрополита београдског, а 16-ог Новем. 1720. год. још и Банат је подчињен његовој митрополитској власти.

У свом писму од 25. Декем. 1718. год. митрополит Вићентије назива себе „архиепископ и митрополит србски“, а у истом писму вели „господинь брать Моиси митрополить белиградски.“ — У свом другом писму од 1-ог Септембра 1719. год. сам себе подписује „архиепископ србски и митрополит срџмски.“ А у писму својеручном од 16 Августа 1722 подписује се Вићентије „архиепископ и врховни митрополит словено-србски.“

Но се види из Јакшићевог извештаја још и то, да митрополит нехтеде извршити закључке новосадског сабора, и да је доста борбе било око тога, да учини по народној

жели који му је своје мишљење преко својих посланика изјавио на сабору у варадинском шанцу.

Тај Јакшићев извештај у коме он даје рачуна о свом раду као народни посланик, јенархијском сабору, саопштавамо, као једини споменик у свом роду.

„Благородни, и благочастни господари ѿбравитани и ѿстали частни ѿфицири, нам ва госпoде својственнаа брaтiѿ, и господари любими и преваждедени.

Ваших благородіах частное писаніе благоленно есмо примили, и ва са писатаа оишта наша изволеніа есмо развзмили. И тако немедленно есмо се ва си сабрали, како есть ка намъ пришаля господинъ ѿбравитанъ Иліа, и кзпно поишли до Свети-Андреи ка их преѿсвештенствз. И четири крaть после нашего междзѿобнаго разговора, есмо пишли састати се са пiеговимъ прѿѿсвештенствомъ господинѿмъ митрополитѿмъ. И писмо могли ни лица видети пiегова блаженства, говорећи, да се неможемо састати, за што се парп. Него чрезъ госп. владикзъ Михаїла есмо ѿговоре примали, прѿви и дрзги ѿговоръ, да ніе говорено, или прима или не ѿни прѿви саборъ зъ Шанцзъ Варадинскомъ, порадъ наследіа митрополитскаго, него говори толико, да како сиће тамо доле, да хоће владике и саборъ пакъ и зато изнова кзпнати ѿ сашаствію свет. Дзха. И на то пакъ есмо меморіалне пошли и просили се, да намъ ѿговоръ даде последни, што ћемо ѿговорити вашимъ госпѿдствіамъ, или се држи саборнаго и своего прѿваго договора, или не, и да сабора дрзгога ми зато више неможемо имати: него что есмо еданъ крaть зчинили, саизволили ѿиште и подписали се, вити се пакъ ми есмо ни можемо сабирати, и састанка ѿиштаго чинити безъ дозвзшеніа двора цесарскаго, како есзъ тай ѿбичай сами зчинили, нити пакъ времена своего зъ томъ гзбити: и харчити се и трздити, него што е еданъ пзтъ доконато саборно, на ѿно се свадаръ држимо, и сада и зъ напредакъ

и надъ свимъ тимъ даѣмо еште и размисленія различна дворъ положити, што се толико крѣтъ сабирамо и какоѡвъ разговоръ имамо, и да не двоимо, како дворъ царски не разумеѡ за први нашъ састанак, и за ѡво избраніе наследія митрополитскаго. Пакъ зато и друзи пѣтъ да се давамо просити, и зато ће доста мисли бити. И конечно да знамо наипосле што ће намъ ѡговорити, да нашимъ господарствіамъ ѡпишемо.

И наки чрезъ господина владикъ Михаила есмо ѡговоръ на то добили, да до сабора реченаго не може бити. И наипосле да ѡказао, да не да вити тога допшта бити. Ѣ тимъ незнамо что мисли, и какове саветнике друзе слѣша, и что ће из тога бити.

Него нашимъ господарствіам ми свих ниже подписати братски ѡбзнающіе сицевое, ми стоимо и држимо се ѡнога нашего прваго сачинѣнія и саборнаго ѣтврѣженія, и хоѣмо и закѣвамо, како ти ваше благородіе, ми не ѡстѣзнамо ѡ наше речи, печатах и писмах, и ѣ тим гледайте добро и што ѣте писати и господинѣ митрополитѣ и намъ. Богъ зна, хоѣ ли до то доба их преѡсвештенство живети, бѣдѣши ѡвакою тешкою болезнію ѡбтеченъ, а да се что прилѣчи, може из тога и велика конфѣзіа меѣз народомъ бити. — И что ће те творити, изволиките, вали нешто ѣ тим да има. С тимъ преварѣчаючи се ѡстаемо благороднихъ благочестіахъ вашихъ вѣче верни, зрѣди, единствени и маини слѣжителіе и братіа ваша, бивши ва сихъ пленипотенціѡнал (М. П). Іліа Ілксинъ ѡбрканетанъ 24. Марта 8 Свети-Андрѣ 1724.

У вези са овимъ извѣштајемъ Илије Јакшића стоји и управо допуњује писмо познатогъ капетана Манола Николића из Пеште од 22. Марта 1724. у коме пише будимскомъ Таначу:

„Ва кратце извѣстѣмо нашимъ милостимъ, како знате и сами преѣе да естъ дошао господаръ ѡбрканетанъ Іліа, и

показао намъ своју пленипотенцију ѿ крајинскихъ господаровъ официроѡвъ, како сѣ и нам о томѣ писали, а не двоимъ такођеръ и вамъ. И негово господство не има се кадъ бавити, него има и друго одавде дело. За то ми, кои ћемо се одавде наредити, хоћемо до вашихъ милостехъ свтра рано тамо доћи. Него да се разговорите, и које наредите, да бѣдѣ рано готови. кадъ би смо и ми ка вамъ пришли, да заедно поћемо горе до Сентадрее. Паки ћемо се онде сви заедно договорити, (на јепархијскомъ сабору) и отити и негова прѡосвештенства господина митрополита, да видимо за таково дѣло конца, зашто крајинскимъ господарима валѣ намъ ѡговоръ давати, а знамъ, да ће и господинъ митрополитъ Момене поити горе.“ — — — — —

Међу тимъ митрополитъ Вићентије, као што о њему говори неки хрониста: ¹⁾ „Митрополитъ нѣмиш, бољшии бо ради велико повређенъ бѣ ѣзикъ его, и немогаше чисто и скоро говорити“, у својој великој бољетници и не могаше одговорити посланцима будимскогъ јепархијскогъ сабора, а мање могаше радити на народнимъ пословима, а за свога живота не хтеде уступити сву митрополитеѡу властъ свомъ млађемъ брату београдскомъ митрополиту Мојсију Петровићу.

Налазимо истина овде онде трага радњи митрополита Мојсија још у год. 1718-ој, и видимо га, где поменуते године долази и у Будимъ, а позније налазимо га исте године и у Бечу, где тражи од ћесарева двора привилегије за своју престолницу Београд, као што имаху будимски и пештански Срби.

За чудо намъ је, што на саборима год. 1719 и 1722 не налазимо митроп. Мојсија, и оне прекосавске Србе све до смрти митроп. Вићентија, који је умрѡ 9 Окт. 1725 год.

И тек ћемо наћи на заједничкомъ сабору у Карловци год. 1726 све Србе, који су тада били под владом ћесара Карла VI.

¹⁾ Види Главник Др. Ср. Сл. књ. VI год. 1854. стр. 48 и 49.

Сва је прилика, да је народ српски тражио јединство варловачке и београдске архијепископије. Као што јасно видимо из поменутог извештаја капетана Илије Јакшића, где говори: „порад наследја митрополитскога.“ Не видимо и то у поменутом извештају, како се том општем народном заклетву противи митрополит Вићентије.

Једно дакле можда суревновање митроц. Вићентија, а поглавито тежња бечкога двора и мађарске аристократије, да Србе неуједине¹⁾ у јединству не ослабе, и да ови пожаревачким миром новопоставши аустријски држављани, не добу до оних истих привилегијалних права, као што су добили српски отселеници од Леополда I. све то велим стајаше на путу оним Немцима и Мађарима, уједињење Срба као заворно.

Као што видесмо у току времена од 1713. до 1726. год. имаше Срби 6 народних сабора.

По дојакошњим историјским подацима до душе још мало знамо, шта је на овим саборима рађено. Но по изврсној и свесној саборској ради године 1726. видимо велике кривети од ових честих сабора. Једна и важна је корист била, што је у овим учесташим парламентарним борбама народна свест све се више снажила и јачала. А према све већем нападу на народна права од стране бечке владе, а поглавито од мађарске аристократије и хијерархије, још како је била потребна чила и што јача народна самосвест, да се што снажније одупре подлој машинији мађарске госноде, која је после признања прагматичке санкције и тајног уговора са својим апостолијским Јанусом (час цар, час краљ) свом силом предузела, да сломије и уништи српски народ, и већ спремна била, да Србима отме земљиште бачке и поморишке војничке крајне.

Друга и такођа важна корист дошла од овог саборисава, што је народ преко својих представника много лакше

¹⁾ Види позније списе и прешнеке митрополита Мојејја у години 1729-ој.

могао контролисати своје црквене главаре и с тим их лакше могао очувати од превеликог улива владиног и удварања господарећим елементима на народну штету.

Колико се трудише бечка влада и мађарска господа, да говећи честољубљу и себичности наших црквених веледостојника, њих улове, и од њих начине zgodна и опасна оруђа за своје властољубиве тежње, које се могаху остварити прво ограничењем а позније уништењем српских народних права.

Мало час уверићемо се, да су немачка и мађарска господа већ од 1722 год. за своје интересе задобили и разним обећањима уловили себичног и несрећног владику арадског и потоњег митрополита Вићентија Јовановића.

Ови су дакле сабори веома корисни били српском народу, који се налазаше у неприродном положају, немајући политичку самоуправу, немајући дакле законитог терена, да се као политички народ снажи и унапређује. Осуђен, да живи као оно некада Израилђани под првосвећеницима, а међу тим обманут од сваког по реду мађарског апостоличког краља, који му као аустријски ћесари привидно потврђиваху привилегије, а као мађарски краљеви газисше иста освећена права.

Већ по оним корисетима, што имаху Срби од ових учестаних сабора, можемо судити, колики би напредак учинили Срби, колико би морално и материјално у културном и економном правцу ојачали Срби као народ, који је од природе обдарен био ванредним моралним и физичним својствима, да је само имао законитог земљишта потребног сваком народу, за пужно развиће своје народне особине.

Још у ово доба, о коме сада говоримо, и није народ српски могао осетити величину пропасти у коју га себичност мађарска постепено потискивала, општи карактер аустријског мучког деспотизма, не даде му јасно прогледати и распознавати правац смишљене и удружене државничке политике.

А таквом жалосном неразбирању и непознавању опасности такве државне политике, много је допринела самообмана, која је поникла из војничког положаја, у коме се налазаше већина Срба. Та војничка засебна тако рећи народна самоуправа, по којој народ сам себи бираше војничке главаре, та околност што ови крајиници немаху спахије, већ бејаху властити господари својих земаља и имаовине, све ове околности држаше народ српски у жалосној самообмани, да је господар свога земљишта, и да је по томе много срећнији од оних држављана, што стајаху као робови под управом мађарских дивљих светских и поновских спахија, и неште властеле.

Овај већи део Срба по свом војничком устројству стајаше под непосредном управом дворског војног савета у Бечу. У оно доба, још и они у угарском провинцијалу живећи Срби стајаху под истим бечким „хофкригератом.“

И ма да су Срби као војници у многобројним ратовима по свима јевропским крајевима неописано страдали и гинули за славу и корист бечких ћесара, ал су бар они код својих кућа заоставши Срби били слободни и по томе далеко срећнији од мађарских властeosких поданика (jóbágy).

По својој индивидуалној слободи, независности од многих епитних тирана, и неузимаху Срби на ум њихову подчињеност као народ без грађанских права и политичког само одредеља. А највише је допринело овој само обмани, што су ови крајиници као војници уживали тако рећи заједнички ово у ствари безправно стање.

И по томе ћемо лако повати њихову голему одвратност од провинцијалисања, што ће рећи од прелаза ма и привидно слободног стања у неоспорно грозно стање мађарског властeosког поданика. Нема сумње, да су ови Срби крајиници и најмање дознали за онај мучки уговор, по коме су мађарским аристократима срамно и грозно продати од својих лажљивих ћесара, јамачно би се још раније,

за време турских ратова сви махом отседли за куда, само да не дођу под такве адрановце, као што су били они ситни и пропали и од Турака избегли и по карпатским горама прикривени мађарски племцићи, који су са својим пергаментима искочили из својих гудура, да траже своју бевовину, коју су они тако кукавички Турцима уступили, пошто Срби очистеше земљу од Турака.

Из овога што рекосмо, може сваки судити оно грозно и безобразно тврђење мађарских ђоја либералних историка Хорвата и Салајије, који се не стиде пред судом историје изрећи тако бестидну пресуду, да су Срби дивљаци, што нехтеше примити благодети пресрећног стања и живовања под мађарским слободним установима, и што су предпостављали свој ронски положај под војничким устројством, и поред војничких закона, мађарском дивном законнику „*Corpus juris*“ — и.

На оваку несавесну проицију и хипокриство, сваки беспристрастан човек може рећи: да грозни и себични народи имају грозне и себичне историје.

Да се сада вратимо и даље пропратимо најљом догађаје, које су непосредно предходили сабору карловачком год. 1726.

Казали смо, да се са светске позорнице уклони митрополит Вићентије, а његово место или управо место српског митрополита и архијепскопа карловачког и београдског заузео Мојсије Петровић. Нећемо се постидети, ако о овом митрополит кажемо, да је био од свију митрополита најбољи поглавар српске цркве. Врлине овога митрополита у толико више падају у очи, у колико је био грозници и покваренији његов непосредни наследник несрећни Вићентије Јовановић.

Видели смо, како се митрополит Мојсије, још год. 1718 одмах пошто Аустријанци заузеше Београд, брижљиво стара о унапређењу и осигурању свог столочног места и грађана београдских.

Тако ћемо га наћи за сво време његовог, на жалост кратког митрополитовања. Но је време његовог митрополитовања испуњено делима озбиљне радње. И ми ћемо саопштити што више и све што је важније урадио, или што су за то доба други урадили.

За рад боље оцене његове у сваком обзиру корисне и родољубиве радње, овде износимо његово писмо, што је 4. Маја 1724. из Пеште писао будимском Таначу, из кога ћемо видети, како се топло заузимаше за права својих Београђана. У исто време видећемо његов бистар поглед и здраво суђење о судским и трговачким стварима. Из истог писма дознаћемо, да је у Београду постојао у оно време и трговачки суд, а види се, како се у њему судило.

Поменуто писмо по свом оригиналу у изводу гласи овако:

У почетку вели, како се Ђира Ђукић из Будима и неки Марцика Београда разортачили, и да се трицут осанили „и njihне хесапе лено ѿчистили пред неколико поштеним господаром ондешним в Белиграду; где имъ естъ бѣо дућанъ и трговина njihна, како и намъ естъ ѿглашено ѿ исти ѿни поштеним господаром, кои св и по трговачьомъ сѣдз поред нихъ двоице исказиваню, и хесапъ погодили и разсудили; и писмено заключили. Да сад наки по други пѣть човека истого того реченнога Марцикѣ в немир даете чинити, и трѣцѣете садъ ѿним поштенним господаромъ трговцемъ в Белиградѣ, и хоѣете по други пѣть наки ѿвде да ихъ насназете, да се хесапе, и сѣдъ да имъ чините, кое би било на преюдицию ѿной поштеной вароши белиградской, ѿ кое бѣдетъ и противгалація и на далше промотрене, да неможете ви njihни люди тако трѣцовати. Него зато добро гледайте, что не тога бѣде на конаць дошло. Ако ли се бѣде что господарю Ђири Ђукићѣ криво видело, можете га с варошкимъ вашимъ поштеннимъ писмомъ рекокомендировати, ѿнамо

белградској вароши поштепним господаромъ сздадемъ: что е по правиди, да мѣ задовољность зчинеть, зашто имъ е ѿнамо и дѣланъ бѣѡ и тръговина: и человекъ таи Марцика изъ Белграда естъ, коемъ ви не можете тоу сздити; него еговъ сздаць зъ Белградъзъ.“ — — — — —

А сада ћемо говорити о сабору, који је митрополит Мојсије сазвао на дан 2-ог Фебруара 1726-те год.

Ни један писац досада споменуо није о овом сабору, а међу тим је овај сабор био један од најважнијих. Ал не само што је на том сабору изабрат дотадањи митрополит београдски Мојсије за архијепископа и митрополита свију Срба, који су у оно доба живели под владом аустријском, но је овај сабор и по томе важан био, што је на њему утврђено јединство оба архијепископата српска, и што је столица митрополитска пренесена у Београд.

Осим тога је важан био овај сабор и због разних велеважних предлога, који су на истом сабору претресани и од сабора примљени. Важност ових предлога не унизтава се с тиме, што их ћесар по упливу мађарском није санкционовао. Видећемо, да их сабор године 1730-те у Београду из нова уеваја, и на потврду ћесару подноси.

Једно дакле, што је овај сабор нашем народу до сада непознат био, а друго по важности предмета, о којима је на овом сабору већано; држимо, да је веома потребно, што више о њему просборити.

И ако смо на другом месту ¹⁾ саопштили већ имена посланика на овом сабору, да не би позније ову рацштржану грађу морали из нова прикупљати: то овде на ново саопштавамо по спису из будимског архива.

1726. ф. (Фебруара) 6. данъ кошо есзтъ звати на саборъ зъ Карловци ѡ поставленню господина митрополита Мојсила Петровича на Ѣнгарию и Шлавошию.

¹⁾ Види Летопис Српски књ. 113 стр. 477—180.

Њ Бѣдима.

Господинъ владика Михаилъ Милошевичъ.

Архимандритъ Цезаре Антоновичъ с манастира Ковина,
кои е нарежденъ.

Вароши бѣдимске Живанъ Бранковичъ.

Вароши Свети Андрей Павалъ Раденковичъ.

Вароши Пеште Маноило Пачићъ.

От Баната.

Господинъ владика хажѣ Иованиће Владисављевицъ те-
мишварски. (Ово је био први владика темишварски) и

Архимандритъ ѿ Кладова.

Господинъ обръ капетанъ Василе (Николић).

Господинъ обръ капетанъ Остокъ.

и капетанъ Петаръ („Сегединац“) ¹⁾

и капетанъ Станко.

и протопопа Михаилъ.

и други протопопъ Леонътъ.

Свештено перенъ кр поп Спасое.

Обръ кнезъ ѿ Вршца и ѿште са еднимъ

Кнезомъ Николомъ.

Кнезъ Иованъ Рашковићъ.

Кнезъ Богданъ Банатски.

Кнезъ Маринко.

Кнезъ Мѣимъ.

Кнезъ хажѣ Павалъ.

Протопопа Гаврило Банатски.

Игъменъ Игнациъ Манастирацъ.

Протопопа Богосавъ ѿ Поречкѣ.

Кнезъ ѿ Хршаве Радомиръ.

¹⁾ Капетанъ Васа Сегедински и неумрли Петар Сегединацъ капетанъ печански, о којима је говорено у 113 Летопису Српскомъ на стр. 164—165.

От Сербие.

Владика валевски кир Доситеј (Николић. Овај је по-
зивије лишен јелископства.¹⁾

Пгвзменъ Леонъ от монастыра Враћевшници.

Обръ капетанъ Коста от Параћина.²⁾

Капетанъ Кезо Грочански.

Капетанъ Вѣкъ от Црне Баре.³⁾

Капетанъ Евта Витковић.⁴⁾

¹⁾ У VI. Гласнику Срп. Уч. Др. на стр. 85 неки безимени кро-
ничар вели за овога владика „сеи архіерей за пѣвзю винъ
ѿ митрополита Викентіа Іоановича растриженъ и обрить
билъ; и тѣ во домѣ школескомъ много болѣзнихъ ѿ сердоболѣ;
на конаць престависа въ крайней ништетѣ 1739.

²⁾ У II Гласнику на стр. 226 у споменнику неком, што га је са-
општио прота Ненадовић, спомиње овог капетана Косту „м.
Коста капѣтанъ родомъ циврѣ (Цинцарѣ), Параћинъ крѣпки
стража от Ниша на Рашави (Забучѣ, брдо код Ужнца с десне
стрaне рѣке Бетипѣ, која утиче у Мораву) погибѣ.

³⁾ У поменутом споменнику на истој страни под л. Вѣкъ обборъ
капѣтанъ Црнобарац родомъ Зворничанинъ, страпан Гъркомъ
на краини.

⁴⁾ На истом месту говори се под „е. Евтѣ Витковичъ капѣтан
родом валѣваць и погибѣ оу Валѣвѣ и погребен оу Ѡвани.“
Даље говори прота Ненадовић на стр. 228: „Овај Витковићъ
имао е брата Јована (Симу) хаднаѣа или лаѣмана, и погре-
бени су обоица у некадашњем старом манастирићу Јовани,
коп лежи еданъ сатъ хода одъ Валѣва. (На надгробној плочи
овај надпис стоји: Овде почива Евта Витковићъ господаръ ва-
лѣвске нахиѣ крозъ 25 година. (Овај надпис прочитао је инсац
ове расправе). О Евти Витковићу има песма (народња), како
е са катанама, позванъ одъ Витозовиѣа Турчина у Ужницу,
излазио на мейданъ на Мравнице, кое дели ужничку п валѣв-
ску нахию: но кад е Витозовићъ Витковиѣа видіо, увати га
грозишца, покори се и умрип, пославши му саблю на даръ.
Исти Витковићъ имао е кулу од два тавана, где се слива
Градаць у Колубару. Према овој кули с десне стране Градца
налази се црквина и око нѣ шанаць, где е седио Тор-Минѣт

Гаврило (Рашковић) кнезъ белградски.
 и Стојанъ ешкѣтъ.
 и други Стојанъ ешкѣтъ
 Обръ кнезъ смедеревски Димитрше.
 Кнезъ рѣднички Сава Лагарши.
 Кнез пожаревачки Стаматъ.

Сегетска крајна.

Господинъ капетанъ Пантелек.
 и Петар Грковић от вароши Шиклеуша.

арамбаша, современецъ Витковићевъ, кои се такође у песмама спомиње.

У породичном архиву пшчевом налазе се писма са печатима од истога Јевте Витковића још од год. 1720-те А та писма осташе од чукундеде Петра, који је био најстарији брат Јевте, Симе и варадинског обр капетана Секуле. Петар је као аустријски официр живео 112 године, и добио је за своје заслуге, што је још за владе ђесара Леополда I под принцом Јевђенџем служио, велику златну медаљу. Од ђесарице Марије Терезе. Ова се медаља и сада још налази у нашој породици. Син Петра Витковића са свог страдања због вере чувени прота Јосиф живео је у Јегри, и тек његов син Петар због своје науке позван од Будимаца пресељено се у Будим. (Види Српски Летопис од год. 1825. књ. I: Чланак под насловом „Биографија славни србски фамилија“ о Петру Витковићу).

У течају ове расправе на свом месту саопштићемо неке списе, на којима су подписани: обр капетан варадински Секула Витковић, обр капетан Јевта Витковић, капетан Вук Црнобарац, и Гаврило Рашковић биров вароши Београда, и оба Стојана ешкута.

А у нарочитом чланку „Прилог Српској Сфрагистици“ изнећемо и снимке печата Јевте и Секуле Витковића, капетана Вука Црнобараца и Гаврила Рашковића.

Песма о боју Јевте Витковића и Турчина Витозовића печатана је у календару „Шумадицу“ од год. 1850.

От хорватске и марчанске краине.

Протопопа Никола Поповичъ
 Воевода Миливои Ковачевић.
 Воевода Михаило Ковачевић.
 и свештено перомона(х) Василице.

От Срема равного.

Владика Никанор Мелентијевић, живео у Крушедолу,
 и издао канелу св. Анђелији, от свога манастира.

Архимандритъ кпр Теодоръ.

Протопопа Јоанић пришки.

Кнезь Петаръ Градићъ пришки.

Протопоп дмитровачки са двама свештеници дошао.

Протопоп шидеки и нештински.

Протопоп вжковарски са ешкзтомъ Петромъ канамачноомъ.

и протопопа сзрчински Чздомиранъ.

От Шлавоние.

Владика Никанор (Димитријевић).¹⁾

и протопопа Станко.

и попъ Благое.

и сздаць Райко.

и Ђанко стари сздаць

и Степанъ кнезь.

От Костайнице.

владика са двама свештеници.

1) У VI Гласнику на стр. 77. спомиње се овај владика „Никаноръ Димитријевићъ изабран, посвященъ и презентиратъ митрополитомъ Викентиємъ Поповичемъ во епископа костайничкогъ, личкогъ, зринополскогъ, и кербавскогъ; конфирмиратъ цесаремъ Кароломъ 2-го Августа 1716. преставился 1728. године.“

От посавске крајине.

Обрњ капетанъ Никола рашкович.
 Капетан Иѡаннъ манастирличъ.
 Хаднађ (поручик) Вѣчко Секзлић.
 Воевода Петар Степановичъ.
 Воевода Атанасије Кресоевичъ.

От арадске крајине.

Владика Совроние ¹⁾ (Раваничаничић).
 Архимандритъ Совроние **о**т манастира **О**доша.
 Протопопа Иѡсифъ.
 и протопопа Ђеорђе.
 Капетанъ Живанъ.
 Капетанъ Ђурка.
 и Михаило диѡкъ.

От подунавске крајине.

Владика Софроние Томашевић.
 Обрњ капетанъ Васа Николић шаначки (варадински).
 Капетанъ Стојанъ Бошњакъ Тителски.
 Капетанъ шидски Иѡнѡ Диѡкъ Поповичъ.²⁾
 Васа Проданович кобилски.
 Капетан Секзла Витковичъ паланачки.³⁾

¹⁾ У IV Гласнику на стр. 55 спомиње се као трећи по реду владика арадски „Софрониј Раваничаничић, постригом изв манастира Раванице.

²⁾ Кћи овога била је жена проте најире сегединског а потоџег јегарског Јосифа Витковића. Потомак овог Дијака такође Јован умрѡ је у Будиму око 1845. год. и њим изумрла породица Дијака, који су били господари Шида и Беркасова у Срему, и за време Марије Терезе, кад оно силом унијатине, отузме царица од Дијака ове снахилуке и поклони их унијатском владици.

³⁾ То је онај капетан Секула Витковић брат Јевте капетана ваљевског и Петра официра јегарског, о којима је више горе било спомена.

От Потиска.

Обрљ капетанъ Живанъ Зорићъ.¹⁾
 Обшбогмајсторъ Страйна Жабалец.
 Капетанъ Љико Брашкович Сомборски.
 Капетанъ Арсение (Јеремић) Мартоношки.²⁾
 Капетанъ Стојко Рзничъ.

От бачке стране.

Протопопа Максимъ.
 Протопопа Бак Сегедински.
 Протопопа байски Петар Попович.
 И свештеникъ Аврамъ
 и Миха(т) и(з) Сегедина.
 Байски биров Грѣк.
 Миливој и Ненадъ Вртошки.
 От Карловаца кнезь Иованъ Чекрѣћ.
 и хачи Станое
 и протопопа Живанъ.

От Сечѣк.

Владика Максимъ
 са двама свештеници.

¹⁾ Син овога Зорића отселно се у Русију са Текелијом, Хорватом и са множином јадних потиских војних крајинника, које је несрећна Марија Тереза по савету својих љубимаца Мађара парочитим декретом са својих земаља протерала у Русију.

²⁾ По развојништењу потиске и поморишке војне крајне неке питомије и попустљивије војне главаре обдарила је великодушна царица мађарским племством, пошто је стотину хиљада крајинника крвнички ојадла. И ови су Јеремићи тада обдарени племством. Ови нови мађарски племићи могаху се поносити овим веледушним подарком из руке оне владарице, која је њиховој браћи оном истом руком потискала осуду на моралну и материјалну погибљу, којом је њих себичњаке одродила и уврстала у ред највећих српских душмана мађарских племића.

Из овга пописа народних посланика видимо, да је на том карловачком сабору 1726 год. било:

Владика са митрополитом	10.
Од свећеничког реда	34.
Од световника	58.
<hr/>	
Свега	102.

Као што се види из писма будимских посланика Јливана Бранковића и Павла Раденковића, сабор није одмах отпочео радити, као што у реченом писму веле: „наши е писато да ће бити сабор 2-ог Фебр. нпс, здзжили сз терминъ да ће бити сада з грядзштз неделю, зашто нпс било могзше да бп стигли, кои сз звати господари, з краткомъ е терминъ, а пзтови злочести, п наши е казаѠ капетанъ Васа, да сз писали п по другп пзт книгз за ради нашего господина владике, то е донета тако. Ако штате за ради митрополита белиградскога, Ѡвде е з дворз, нпкзда не иде, п шпиме дошле 4 владике, темишварски (Јанићпје) и валевачки (Доситпје) п далматински¹⁾ п костаинички; п капетана 4 дошли: параћински (Коста), валевачки (Јевта Витковпћ), Ѡт Црне баре (Взк) п банатски (Васа Николпћ). А овомъ стрѠномъ како ти капетани п владике сада з неделз Ѡће се скзпити, п чекаю ђенерала сада з неделз.“ — — — — —

Но п у ту неделю гредушту није отворен сабор, а узрок томе веле исти будимски посланици у свом писму од 17-ог Фебруара.

„Поради двовъ архибискупатовъ саединених никако нпс ктео ђенералъ Ѡтаваръ п Каленикъ,²⁾

¹⁾ То је био Стеван Љубибратић, кога је млетачка република из Далмације протерала, те га је Њесар Карло VI по предлогу митрополита Мојсија потврдио за јенискона костаиничког 11 Фебр. 1728 год. (Види Гланк Срп. Уч. Др. књ. VI стр. 78.

²⁾ Ово ће бити онај Каленик, што је познпје постао пећки патријарх а у то доба 1726 био је јамачно ексарх речене па-

докле нисџ послали штаветаџ з Бечџ. И тако сџ послата Фебр. 6 данџ, и нами сџ рекли до 6 дана, а сада има и 11 данџ, како нисе дошла, а џште не знамџ када ће доћи. Доста имамо мисли, да се какво дръго што не деси. Зато и владике, и кашетаџ(и) и поместни господари сви чекаю, и шкомџ неда џенералџ да идџ, докле дође штавета. И тако е сада болестанџ и џенералџ, и Каленик и Моисило митрополитџ. Из оте болести не знамо што ће бити, да знате да ми е врло старост кое за што.“ — — — —

Као што видимо из овога писма бечка влада са Мађарима гледаше, да сваким могућим средствима стане на пут овом уједињењу оба архијепископата. Овој господи већ и само духовно јединство било вазорно, па је лако погодити, како су тек интригирали противу политичког јединства свију Срба, који су у то доба стајали под аустријском владом.

И ако су најзад привидно одобрили јединење оба архијепископата, они су ово духовно јединство избором потонег митрополита Вићентија Јовановића и ову привидну и лукаву концесију коначно паралисали:

Но за све 22 године аустријске владавине, брижљиво пазише, да се Срби ма и под њиховом владом политички не једине. Београдској ћесарској камералној администрацији бејаше најважнији задатак, да одржи status quo, који су од Турака примили, брижљиво су очували давнашњу поли-

тријаршије. (Види Милојевића „Обшти Лист“ стр. 76). Он је јачачно дошао био, да у уме патријаршије протестује противу јединења архијепископата београдског са карловачким, јер је београдски архијепископат до тог времена стојао под пећеким патријархатом. Ёенерал пак од своје стране био је противан јединству оба архијепископата као духовом јединству и сваком могућем јединству српског народа, што аустријској влади и мађарској господи и помисао на српско јединство бејаше мрско, и сметало би њиховим познатим тежњама.

тичку поценаост с ове и са оне стране Дунава живећих Срба. То је била тадашња, а то ће бити и потоња и свагдашња политика, докле год имали буду у аустријској царевини искључиву власт Немци и Мађари. То је била и биће њихова традиционална политика. Ко другачије мисли, тај се грозно vara: јер навлаш хоће, да не позна ову неоспорну историјску истину.

А сада да видимо, шта се и о чему се већало на овом сабору.

Као што ћемо мало час видети из шема митрополита Мојсија, поглавити предмет већања саборског био је предлог будњских Срба, а тај предлог гласи овако:

„1726 ф. (Фебруар) 6.

1.

Познати народъ закветатели в Карловци: да кои нами оштети бити врховни митрополитъ, да се има заветовати прежде ишталацне, како оће потизно обдржати светъ майкѣ црквѣ ерусалимскѣ закона грчанскога, и ништа нећети змалити от православнога закона ниши епискѣпъ, ниши врховни митрополит: естъ ли би что зкратили в православию нашему свете майке цркве закона грчанскога, да ние поглавар наше свете майке цркве закона грчанскога, такожде и архiereц и епискѣпши васи.

2.

Да оће добро радити за народъ православни, и народ в сваки правда и зредби држати, но преданию светих апостола и зредби свете маике цркве восточне закона грчанскога, све потизно држати.

3.

Да оће епискѣпне, коино есѣтъ достоини поставлати, и коино есѣтъ подобни бивати епискѣпни, коино оће подпизно обдржавати законъ православни, епискѣпни svakимъ

наџкомъ, народџ коино по воли естъ, и народскомъ воломъ да се избереть и поставитъ воломъ и Ѡглашеишемъ оне епархие.

4.

Ошнте народне превелеѣне из Ъигарие да се неизнесу и из Шлавоние, токмо да сваки пџтъ могџ ѝ Ъигар(скои) стоџти.

5.

Да се могџ поставити 12 господара, како 4 (из) клера црковнога, 4 воеставнога, 4 помесниковоџ или варошки господара, коино Ѡће држати превелеѣне и ошнтиске послове, све доласке са врховнимъ господиномъ митрополитомъ, да ѝ них више писатих епитроповџ сваколика ошнтна и долазакъ народски може стоџти, како, и ако кои Ѡт више писати епитроповџ престапи се, таки да се може дрзги поставити, и када би било време, да се зовџтъ више писати господари, да им се има давати ниховъ џнокост (трошак) и плаћа из Ѡшнтине. Тако и три клџча да имаю бити први ѝ господина митрополита, дрзги ѝ воинственоме редџ, трећи ѝ местни господара или варошана.

6.

Ѓ Свакои епархии да имаю бити по 3 господара, како еданџ реда црковнога, дрзги реда воинственаго, трећи реда помесни господара или варошана. Аште ли би прелџчила самртъ архiereю, да имаю више писати епитропи да задрже, да се неноси добро архiereйско, дџнци и дџнкони да развџџ, него, да се донесе и задржи, докле се Ѡгласе врховномџ митрополитџ, и донесе се ѝ ошнтинџ, како архиепископатъ. А што се пађе сребрно, златно, новци и Ѡстало добро, да се има све донети ѝ архиепископатъ, кроме кџћа, виногради, ливаде, да есте новопоставленомџ епископџ, а Ѡно 12 господара са митрополитомъ Ѡће исправити преставленомџ епископџ за дџшиџ и неговимъ млађимъ.

7.

Ако би кои ристичкиниѣ сагрешно что, како ти редѣ црковномѣ, да га не има клети ни ѿтъ неѣ затварати светѣ маикѣ црквѣ, ни забранивати ѿтъ неѣ дарѣ дѣха светоѣ, ни ти епискѣпѣ, ни ти самѣ врховни митрополитѣ, докле сѣдѣ не бѣдне. А каде бѣдне сѣдѣ ѿнда подивно зчини поште-ние ѿноме свештеникѣ и правица цела да есте.

8.

Сваки епискѣпѣ да има поставлати школе з свакој епархии, где е возможно, а наипаче з архиепискѣпатѣ велика школа да есте цело дички, нем(а)чи, србски.

9.

Када би почели поставлати свештеника, да имаю не по атарѣ, не по повци, него коино есте искѣсанѣ и книжеванѣ, и наѣчанѣ и свакимѣ благодетнемѣ испълненѣ, тои да се постави, коѣга народѣ ѿште имати, а естѣ ли би неотѣо са народомѣ з любви бивати, да се има променити з дрѣго село или варошѣ.

10.

Да се нами издадѣ свитци по свакој епархии и по ѣставѣ црковномѣ, да неби смо имали ѿтъ дрѣгога национа з коризнѣ, како ти да се есте прилѣчивало доста такови ствари досада.

11.

Да се не имаю наше постаменте кварити, него како ѿстави чловеѣ и санише з тастаментѣ, и ѿстави кои поѣз или архимандритѣ, или епископѣ или архиепискѣпѣ со тим да есте доволашѣ.

12.

А кои свештеникѣ ѿстане без понадне, да не има з изрии више бити ѿтъ годинѣ, паки да иде з маѣстирѣ.

13.

Да архиереи не имају никакво сародство држати, кроме сестра имати, и да има архиереи сваке две године променивати тестаментъ, како и две тестаменте да може имати, еднъ ѝ епархији ѝ више три епитропа а друга ѝ архиепископа, и на сваке две године да може се изменити; тако и манастирци коино есѣтъ, да не имаю апартовате винограде, и башче, и кошнице, и оштинѣ него све да е ѝ општини ѝ манастирѣ, не те манастирске општине да живе ови равно.

14.

Да имаю оно више писати 12 епитроповѣ зредити митрополитски трошкови, како ће стојати и остале доласке ештинске под клѣчемъ држати с полъ са митрополитомѣ.

Овај предлог колико је важан што се из њега види политично, просветно и верозаконско стање нашег народа, и што се из истог предлога види, како је наш народ у оном добу мислио о том свом стању, и како је тежио да одклони сметње свом напредовању, и која је средства тражио, да свој политички и народни напредак осигура.

За 36 година свога становања у Угарској народ српски имао и сувише прилике, да дозна и оцени положај свог црквеног поглавара према влади аустријској и према мађарској господи.

Бечка влада имала је и сувише средстава, да задовољи честољубље и себичност ових наших црквених поглавара, а није штедила, да их разним отличјима и обећањима улови и на своју страну привуче а од народа их отргне. А знамо да су бечки ћесари били фанатички католици, и да је бечка влада у свако доба склопљена била већином од језовитских створова, и да су потоме ћесар и његова влада, а не мање мађарска хијерархија поглавито тежили, да српски народ отргну от православља, с тим

пре, што су добро знали, да је то управо народна вера, која у Србима одржала и однеговала и љубав према својој народности. Кесари ни су штедели новаца, да Србе поунијате, то нам сведочи потоњи аустријски министар Бартенштајн.

Зато су Срби у 1-ој тачки горњег предлога тежили, да још пре избора заклетвом вежу митрополита и остале владике за своју народну цркву, коју су с правом сматрали као чувара и њихове народности. Да ли су ови наши предци у том право имали, најбоље ћемо се уверити по том, што су сви поунијађени Срби у Угарској постали Мађари а у Хрватској Хрвати. Престали су бити дакле Срби.

Што се у својој расправи тако заузимамо за православање, томе је узрок на историчким фактима основано уверење, које смо мало пре изrekli, да су Срби у Угарској били Срби, док су били православне вере, а променом вере изгубише своју народност. Насилни овај и неприродни губитак, који је наш народ претрпео од промене своје вере, довољно ће оправдати наше заузимање за овога чувара наше народности. Ми одсудно осуђујемо сваки па и религиозни фанатизам, и држимо, да нас нико прекорети неће, што у свакој прилици јасно осуђујемо насилничке мере и грозне нарте на духовно уверење једног народа, који је у свако доба трпео и није нартао на туђа религиозна уверења.

И још једном враћајућ се на 1-ву тачку поменутога предлога обраћамо пажњу на израз народне енергије у изреци: „Есть ли би что зкратили з православию нашему да ние поглаваръ наше свете майке цркве, — — — — такожде и архиереи и епископи васи.

У другој тачки овога предлога морално везују свог црквеног поглавара, да добро ради за народ православији, и да ће у народу неговати поштовање према народним правима и уредбама.

У трећој тачци јасно се огледа велика свест народња, што од свога црквеног поглавара енергично захтева, да само оне постави за јенископе, који су достојни таквог важног места, који ће се подпуно држати православног закона, који су науком својом отлични, који су пре свега народу по вољи. У првом делу ове тачке народ очито исказује, какве способности тражи од људи, који ће његовом црквом и законом управљати. По у другом одељку јасно казује народ своје право на избор владика, у другом акту, који ћемо мало час изиети, видећемо да је владике бирао народ у јенархијским саборима, и да је од тројице својих кандидата митрополит са синодом морао једног за владикљ изабрати, и само по некој форми владину потврду изискати.

Воља народна је потом меродавна била при избору владика. И ово своје право народ брижљиво чувао, док најзад синод са владом у измајаторисаном регуламенту год. 1779. насилно поништио и од народа отео и ово још једино право и средство, којим је народ бирајућ владике могао постићи, да од народних владика и народу верног митрополита избере.

Народ је добро знао, кад је при свом прелазу условно право бирања црквеног главара, да ће ово право плузорно постати, чим владини створови владине владике бирају себи другове, који ће бити опет владина оруђа, а од таквих слепих оруђа народ би при свом слободном избору могао изабрати опет само владиног а не народног пријатеља.

На другом месту показаћемо, како је народ високо ценио ово своје право, јер изрично казује у тој својој просби, коју је поднео Марији Терези; говорећи: кад народ има право да бира патријарха и митрополита, с тим веће право има, да бира и владике, од којих позније бира црквеног поглавара.

У четвртој тачци јамачно су хтели одредити, да народне привилеђије чувају нарочита сабором одређена лица у Угарској, које је општи народни сабор изабрао, и којих је било 12, и звали се, као што из 5 тачке дознајемо народни „епитрони.“ Мислимо да су хтели ове народне привилеђије чувати, као што се привилеђије Срба у Хрватској и у Славонији тако звана „Privilegia et statuta Valachorum (привилеђије и правнице) чували у северинској старој цркви на звонари¹⁾ два стражара.

Као што смо мало пре напоменули, у 5-ој тачци одређене су дужности ових 12 „епитрона“ или татора, којих је било 4 од црквеног 4 од војничког и 4 од световног сталежа. Њихова је дужност била, да чувају привилеђије, и да настоје, да се ове одрже, поштују и да при свакој промени од новог владоца изишту потврду привилеђија. Они су бригу водили о свеколиком општем народњем имању и добру, и они су чували општу народну касу, они су примали у своје руке сав „долазак“ (приход) народски на чување у народској каси. Кад који епитрон умрло, остали су имали право на место умрлог, другог изабрати. Но за сваки опште народни посао имали су награду „зникост“ из народне касе, као што су имали и сталну плаћу из „општине.“ Од три кључа на народној каси један бејаше у митрополита, други „у војинственог“ епитрона, а трећи „у местног господара“ јамачно грађанина карловачког.

Но видимо, да је сем ових 12 општенародних епитрона, имала је и свака јепархија својих 3 епитрона је-

1) На исти начин и данас се чувају архиви у Пешти и Сентад-реп на звонари у нарочитој собици, на којима су гвоздена врата а на прозорима гвоздени капци. Будимски архив није на звонари но у нарочитој соби под јаким озиданим сводовима а са јаким гвозденим вратима и гвозденим капцима. А на вратима су две браве на два кључа, од којих један бејаше у бирова а други у најстаријег епскута (општинара).

пархијска, који су опет били од сва три сталежа. Ових јенархијских епитрона дужност је била, да каже, кад би који владика умр'ео, да ђаци, ђакони или дворјани не развукну владичку имаовину, него брижљиво и по инвентару прикупе оставштину, и причувају, док се не јави за смрт владике митрополиту, и народним јенитронима; а потом да се сва заоставштина донесе „у обштинѹ“ (народну касу) све што се нађе сребро, злато, новци и остало добро. (Све покретно имање морало се донети у општу народну касу, а непокретно имање давало се ново постављеном јенископу на чување и уживање. А ово 12 господара са митрополитом, да исправе престављеном јенископу за душу и његовим млађим.¹⁾

У седмој тачки захтева народ, да општи и народни сабор забрани митрополиту и владикама, да ови народ не куну и од цркве одлуче. Но веле да будне суд, да судским путем расправи размирица између владике и народа.

Кад загледамо у списе будимског архива, наћићемо да владике народ куну, кад им захтеване новце одмах нису слали или силна истезивања и глобе одбијали. Да би се наши поштовани читаоци уверили, зашто су владике клели народ, и каквим разлозима народ одбијао ове клетве, и владикама на ред упућивао, ми ћемо у изводу саопштити одговор Будимаца, кад је год. 1709. владика Михајло проклео и од цркве отлучио бирове, кметове и њих 70 најотличнијих грађана српских, који му недадоше, да их непрестано глоби.

„Ми васи опште нас — 70 — братице, који доходимо на договоръ ѿ варошки домъ и на зло и на добро, и сваки договоръ ка господарз бировз и господаромъ кметомъ, и

¹⁾ Још од првих времена налазимо пописе, инвентаре, посмртне заоставштине митрополита или владике. Међу списима будимског архива биће по доста таквих инвентара. За сад упућујемо на 35 број „Гласника 2. одељења III, књ. у коме је инвентар посмртне оставштине патријарха Арсена III (Чрнојевића).

не текими, — 70 — по и сва сиромаш с нама, сви смо
 ѝ јединствѣ. И тако чусмо и развмесмо, да сте се рази-
 вали на — 12 — кметова и на бирова, и чздно свезано
 писмо и люто на нихъ послали, и от цркве и сабора от-
 лзчили, и в томъ и свештенике од њинихъ домовъ оставили.
 Ъ велико недозмение ва надосмо, и велика смзтнх се по
 междъ народомъ зчини.

За Бога, кроз што тако скоро и напрасно и безздно
 би, што нема ѝ овом царствию. Како најпре каквимъ
 другимъ назчителнимъ писаннемъ или съдомъ
 непокарасте, или не назчисте, и што би дзжност
 ваша била, нештасте; него место прваго отъ васъ
 благословенина, примисмо првѣ клетвѣ отъ ваше
 светниѣ, а не знамо зашто. — — — — —
 И не дай Боже, ѝ овој садашнѣ смзтни и злзбе-
 нихъ люди, радъ љ Немацъ сести за оно наше мало
 астала, и по редѣ чзпати свакога и свештенике и
 мирске, како и ѝ Пешти. И тада ће знати до љд-
 нога новца, што е измеђз свештеници и међз свимъ
 и архипереемъ.

Него за Бога, владико свети, чини што ћеш чинити и
 раздрешити ове господаре, да се то не повзче по град-
 ской господи, и да нека велика комиснх и за свашто ис-
 питивање не изађе пред Немца.

А ми ћемо вама вашѣ милостино и остала зреждених
 скоро исправити. А за ћелию, за Бога, не гневайте се,
 онѣ е баба јонгъ за живота на црквѣ дала, и на то и
 тештамент свой дала, кои ето налемо вашѣ светини, да
 видите сами.

А ми сва сиромашъ и цела варошъ са ови господари
 кметови и великимъ бировомъ, кои е каде наређени, Богъ
 се молисмо и просисмо и отъ цара и отъ госпѣде царске
 — — — — — докъ намъ ово мало скззштине
 и сзда о свачемъ договора допзетинише.

И толико година имасмо хвала Богъ мирно и особито са своими свештеници и архiereи доконавање, о васе и за васе, и до њко неби смо раскидени, а саде, како видимо, хоће да бѣде, што ние било, како смо овде дошли, да иза тѣжихъ леѣа слѣшамо, што се говори. А и сами се обештасте наипре владико свети е кметови за свашто договарати се и ѡ единствѣ бити, а саде послѣшасте нове неке саветнике, кое ми знамо кои сѣ.

А по сихъ — — — — — по наши посланици развѣсмо, што сте писали, и рекли сте, да се ови господари мишаю ѡ ваше неке ствари и подвизи.

Кад се кои пристави, а ви знате владико свети, како е наређено ѡ овоме царствѣ, проѣѡ онога (како бејаше у старом отачаствѣ) и нами е заказато од светлога тѣрвина (градског маѣстрата) градскога, и отъ патриарха, и митрополита тако наређено и зређено. доѡко обдржавасмо. Каде кои братъ хоће да се пристави; прѣво дозовие два члѣвека заклета одъ Танача, и приѣѡ нима да искаже, што е коме дѣжанъ, и што мѣ е тко дѣжанъ, и што оставѣа своие коега има. И по томъ, што остане на црѣкѣ и архiereю и свештеникомъ, и за свое подвизи. Паки потомъ да дође свештеникъ, да га исповеди и причести. Тако стои ѡ градъ и ѡ Пешти, и нами е тако заказато, да држимо.

То е едно владико, а дрѣго е: молимо блаженство, да би сте никакве новине не чинили, него како сѣ они, кои сѣ прежде вас бици, и свето почивши патриархъ, и по немъ митрополити. Зашто милостими сѣме неима ни на одном местѣ, него колико се, кад се како може.

А што се вашимъ блаженствѣ од кога брата остави и нареди; ми се ѡ то не ћемо мишати. А за те свеколике ствари знао е и свето почивши патриархъ и митрополитъ, тако намъ е наредно, да држимо. А милостинѣ се е клетвом нигде не ѡзима, него добровољно што се може.

Паки по томъ владико свети, што намъ е издао свето почивши патрирхъ ставропигио (право црквом слободно управљати) и на њо се и остали митрополити подписали: онако хоћемо да обдржимо, како онде стои, и како е за ове две цркве пентанскъ и Будимскъ онде издато и доконато.

Паки ми сва сиромашъ и цела варошъ молимо ваше блаженство, да би сте тај гневъ оставили, и миръ по междѣ народомъ и благословение зчинили. Зашто народ не зактева, да би сте ваше блаженство ни еднота најманега брата клеули, ни отъ цркве и сабора отлачили, а камо ли оне старіе и поглаваре на кое се сва сиромашъ и сва варошъ оставила.“

У овом истомъ смјелу сачињена је тачка 7, саборског предлога будимске јепархије за сабор у Карловци 1712. Нема сумње, да се људима досадиле оне глупе клетве архијерејске, кад у поменутој траже: „Ако би се архиереи кои на кога господара изабно, да би цркву незатварао, и люде да не би клео, ни одъ цркве одбило; зашто свети апостоли нисѣ клетвѣ оставили; ако ли би кои хришћанинъ сагрешно своме архиерею и изабно га, да га архиереи сѣдом потражи и правцом.“

То је, што смо имали казати о 7-ој тачци саборског предлога од год. 1726. који се са оним од 1712-те год. подцуну подудара.

А сада, да пређемо на најважнију таку 8. у поменутом предлогу, где се говори о том, да се у свакој јепархији подижу школе, а где је могуће, а поглавито у архиепископату, да се установи велика школа, у којој ће се учити латински немачки и српски језик.

Колико је наш народ још од први времена по сеоби тежио и журно тражио, да се у народу подигну просветни заводи, види се из предлога будимског, а потоње и круше-

долског саборског закључка од год. 1708.¹⁾ где се у 4-ој тачки захтева: „Типографіи и школѣ и остала црковна налѣжаниа междѣ собомъ да бихомъ слободно имати.“

Да су имали право што су захтевали, да се школе подигну, види се по ономе, што 1712 године 6 Децембра у свом предлогу за општи народни сабор траже: „Молимо се тога ради промотрите као добри пастири, полагајушти дѣшѣ своју стада свега ради, видите, како смо међу остали њезици и народи, а ни школе, ни зчениа не имамо, него инноплеменике призивамо на помоћ на сваком мѣстѣ.“

Видимо из 8-ме тачке, а тако исто из 4-те тачке крушедолског саборног закључка несумњиву марљивост и љубав према утемељењу просвете и просветних завода у српском народу. И по томе разумемо њихову досљедност, што у 9-ој тачки захтевају даље: да се постављају свештеници не по атару и не по новцу и миту, већ да се за свештенике узимају људи, који су искусни, књижевни и научни, и који су испуњени благодетима просветним, и кога народ хоће тога и да избере, а који не би хтео живети с народом у љубави, да се има с мѣста другим заменити.

По 10-ој тачки поменутога предлога одређује се свѣтак и плата свештеницима, колико се може наплатити при венчању, крштењу и рарањивању. Морали су много страдати од неприличних захтева својих свештеника, кад се у својој просби на сабор од 6-ог Децембра 1712 године изрично жале: „да намъ свештеници наше мртваце безцензю, — — — — каде кои човекъ обзире, да мѣ свештеници не узимлѣ тѣхъ землѣ за подзипіе — — — — паки и оште молимо се по заради еданъ свѣтакъ, да бисте зчипили и наредили, да се свагда конфѣзиа не чини междѣ

¹⁾ Види Гласник 2, од II књ. стр. 98 бр. 63, и 64.

нами и свештеници за сваке вешти. Првом за крштенице, што стои дати. 2) Да нам зреди венчанице, пошто ћемо плаћати. 3) Такођер и за водиче, и за 40 дана што стои. 4) Еванђелна чатане мртвимъ, што се плаћа. 5) Димниџ да дигнз од людих.

Са 10-ом тачком стоји у свези и 11-та, у којој се захтева, да владике не кваре тастаменте; него како остави и нареди који човек и нашише у тастаменту, и што остави попу, архимандриту, владици или митрополиту, со тим нека буду доволни. Не мало у сваком саборско предлогу наћи ћемо, у коме траже помоћи противу кварења и самовласног рушења тестамената од стране владика.

У оно време, кад је наш народ још био побожан, и пазно на морал свештеника, кад се још није настанио јаван блуд, и свако врени иступи калуђерски по манастирима, као у наше доба; видимо где у 12. тачци захтевају, да и мирски свештеник, ако би остао без попадије, да несме у нурји остати више од године дана, већ је морао ићи у манастир, да неби својим скаредним животом народ саблазнио.

До душе и онда је било жалба од народа на сабору 1726 год. због разних калуђерских бесчистија. Овај „анђелски безмолвни чин већином је био демонски. И народни сабор наредио је нарочиту комисију „архијешескуски суд“ под управом самога митрополита Мојсија, да извиди народне жалбе противу калуђера. И овај „архијешескуски суд“, који је био састављен осим митрополита, 2 владике, 2 игумана, 2 протојереја, 2 мирска свештеника, 2 јеромонаха и 2 световна лица, ишао је од места до места извиђао кривице и одмах пресуду изрицао и казнио кривце. Ми ћемо мало даље изнети неколицину пресуда овога „архијешескуског суда“ кад је митрополита Мојсија у Пешти боравио.

Да је овај архијешескуски суд одмах по свршетку сабора већ у месецу Јулу 1726 год. свој рад одпочео, види

се из писма тародног секретара Петра Пенадовића,¹⁾ који је писао 28 Јула 1726 год. из Осека, где се тај суд ба-био. У поменутом писму вели: „Многи калуђери за имзште безчино житие каштигати сз. Потомь хоћею се почети шквировати и свентеничаское житие. И садь кадь довршимо монастирскіе инквизиціе, мислимь от Теминшвара да ћемо поћи у (Пешту).

Као што видимо, да народ енергично истражује и казни калуђерска бесчистија. Но се није на томе застало, да строгу дисциплину проише за калуђере и понове светске, већ видимо, где у 13 тачки и вишем духовенству прои-сује, како да се влада. По томе палаже архијерејима, да немају никакво сродство око себе држати, кром матере и сестре. Без узрока јамачно није поникла ова тачка, већ је морало бити примера, где се господа владике окружавају родбином, која у име свога рођака владике глоби народ. А биће и тога, да су господа владике неговали не баш платоничку љубав према назови рођакама, а народ је још тада имао моћ, да овој господи стапе на пут, да га несрамоте пред туђим народима.

Даље је у истој тачки сабор наредио, да владика сваке две године, према тековни, мења тестаменте, и да такве у дупликату сачини, и да преда на чување једну јенархијским јешитропима, а другу да пошаље главним народним јешитропима у архијешископату.

Ово је важило и за манастирске владике, архимандрите и игумне, и они су морали своје наредбе шиљати народ-

¹⁾ Овај Петар познији митрополит Павле био је син абаџије Јосифа Пенадовића родом из Будима, а Јосиф као писмен човек, бавио се у Бечу више година као заступник и пзасланик будимски код двора. Син његов тадањи народни секретар Петар почео је науке пзучавати у Бечу, а позније продужио велику школу у Карловци, а пошто је ова пренесена у Београд, тамо је свршио науке.

ним јепитронима. Ове манастирске старешине нису могли имати засебна непокретна добра: винограде, бајште, кошнице и воћњаке, но ако су што стекли, све су морали давати „у општину у манастир“, а да из манастирске „општине живе сви равно.

И са последњом 14-ом тачком достојно закључују своја саборска решења, наређујући, да више именовати 12 јепитрона имају уредити митрополитске трошкове, и да остале доласке (приходе) општинске под кључем држе, као што рекосмо два кључа држаху народни јепитрони, а трећи је био у митрополита.

На овом важном спису подписан је митрополит „Мојсиль Петровиџ“, што је морао учинити пре свог избора за врховног митрополита. Као што ћемо мало час из његова писма видети, он је радо пристао на оне у 14 тачака прописане саборске закључке, и до своје смрти није погазио своју заклетву, коју је пре избора пред сабором положио. И то је био једини митрополит, који је народу веран остао, и народне интересе поштено, колико је могао, заступао и бранио. Ми ћемо сву поштену радњу овога митрополита саопштити, што смо дужни одати поштење овом једином црквеном поглавару, који није ништа предузео радити, док се није са највеселијим општинама договорио. Колико дакле дужност савесног историка доноси, да свету на углед изнесе све мане, тако је дужан поменути и врлине, оних људи, који су више мање утицали на судбину народа, коме они на челу стајаху.

У течају ове расправе писмо показали и најмању пристрасност према лицима, од којих је зависило и долазило добро и зло нашем народу. На жалост немасмо узрока, да хвалом споменемо дотадање народне црквене поглаваре, јер су многа зла нашем народу придонела са њихове себичности, или властољубља, а често са немарности и незнања.

Зар могли смо неокривити, да ли могли смо да не осудимо патријарха Арсена III, који је из себичности помогао бечком двору, да световну власт српских светских поглавара униште и за навек саране. Нема сумње да се и Арсен III покајао, ал тек онда, пошто је увидео, како су и бега немачка и мађарска господа преварила. А да је такво што било, да је овај несрећни поглавар, кад му је у глави свануло, и грозну игру прогледао, да је велимо он у својој муци, што сваки властољубац осећа у горком часу сазнавања таквих подлих обмана, свом домаћину угарском канцелару и мађарском примасу-арцибискупу при столу, повикао и изустио претњу. Ал су ова грозећа усна на миг овога архијежовита отровним пијћем, можда у некој пакленој здравици, навек ућуткана.

Кајање обманутих главара народу ништа не помаже, што му је једном у магновењу свог властољубља одузео, ни кајањем ни својом трагичном смрћу више не поможе. Народ српски без световног поглавара, без политичног вође, није могао остварити политично и народно автономно биће, све оно страдање народа, језеро невино проливане крвце, свака горка суза тисуће народних мученика проливане кроз једно и по столеће, све то није могло преиначати се кајањем умрућег, од отрова грчећег и пред ногама свог демонског домаћина на патосу ваљајућег патника и покајника седог патријарха. Његов наследник старина Исајија, а још мање познији полумртви црквени поглавари на ивици гроба свог, нису могли покајати смрт Арсенову или управо рећи мучко издајство немачко-мађарске госпode нанешено српском народу.

Тек након 30 година нашао се достојни син увређеног народа, који је поњао „свету освету“, но овог врлог сина свога народа, други црквени поглавар мучки на мученичку смрт преда у руке туђинцима.

Но да се сад вратимо нашем врлом митрополиту Мојсију. Његове врлине нека буду на узор садашњим и будућим митрополитима српским, као што с друге стране трагична судба али достојна казна патријарха Арсена III, нека служи за опомену нашим садашњим црвеним поглаварима, да она иста господа, која их разним ласкавим обећањима сада к себи вабе а од народа отуђују, и која се чврсто држе старих окорелих предања, и међу којима има многих Колоџића, да ће ова господа и њих лаковерие себичњаке казнити и удостојити здравицом отровног пијћа, или презрењем. И њихова позна кајања биће узалудна, а у народу ће им бити спомен проклет од колена на колена.

Ми смо о карловачком сабору од 1726-те доста говорили. Закључке овога сабора саопштили смо и пропратили нашим приметбама.

Још имамо да кажемо, да је овај сабор трајао само месец дана. Што видимо из писма митрополита Мојсија од 2. Марта 1726, које овде у изводу саопштавамо, јер из њега дознајемо о свршетку карловачког сабора, о потврди саборских закључака и о разним другим савременим догађајима.

Поменуто писмо у изводу гласи овако:

„А по сих нних толико извествземо христороубіам вашимъ, како наш ѿнште народни састанак естъ свршилєн. И благодаримо Бога и пресветзю богородицз, да веа народнаѣ прошеніа и захтеваніѣ ѿдизно по милосивейшемъ цесаро краљевскомъ допштенію исплди се и свврши, како и посланици ваши и пленипотенціѿнали благочастни господари кир Манѿло Пачић и господаръ Живѿо Бранковић, и господар Павель (Раденковић) из зеть пространие бздзть сказали христороубіамъ вашимъ, и что съ показали намъ ваше послане пшкѣте и захтеваніѣ, то саборно есмо видели и прочитали. И сада дръгачѿ ради толикаѿ ѿнште народнаѿ

дѣла ради, не се могло продвигати, и оправити, али
 њ напредакъ по расвједенію хоћете бити контентирати, и
 имати.

Добри митрополит вели: „да су сва народна прошенија
 и захтевања подпуно испуњена, и свршена по најмилисти-
 вијем цесаро-краљевском допуштењу. И пошто је о томе и
 сам уверен био, а и народ уверио, мирном савешћу кре-
 нуо се са својим архијепископским судом на пут, да и он
 од своје стране савесно испуни наредбу саборску, и да ис-
 тражи и казни калуђерске и свештеничке иступе.

И на том путу бавио се ревниосни митрополит више ме-
 сеци. 20 Јануара 1727 год. налазимо га у Пешти, где
 држи архијепископски суд, и као савесни извршитељ на-
 родне воље по просби будимских Срба решава: На први
 пикетъ: за зрежденіе црковно експликанти триленіе да имаю,
 донелиже осталимъ црквама сатвори се, и како прочемъ
 православномъ народъ оурежденіе бѣде се оучи-
 пило, тако хоште и вамъ. На третиј (захтев) за све-
 штеничаское оурежденіе: заповеда се, да се обдр-
 жава по начинъ; њкоже славни саборъ оузаконио
 естъ. Противители сего бѣдъ се каштиговати.

Митрополит дакле од своје стране поштено и непри-
 страсно вршио је народну вољу, како је славни сабор решио.

Међу тим немачка и мађарска господа раде о томе како
 би и оно мало народних праваца поништили. И добри ми-
 трополит не мало се изненадио, кад угледа плодове оне
 господске радње у ренскрипту, који је 12 Априла 1727 г.
 примио.

Овај демонски рескрипт имао је ту цел, да растумачи
 народу српском прави значај његових народних привиле-
 ђија, наравно у ономе смислу, у коме је влада и мађар-
 ска канцеларија желела, да се они узимају.

Овај ренскрипт бѣде послан митрополиту Мојсију с тим
 налогом, да га прогласи у народу српском. Митрополит

Мојсије, као што се види из његовог писма на арадску епархију, није хтео извршити овај незаконни налог. Као што и сам исповеда у поменутом писму „горњу заповест ни на кој начинъ примити не можемо.“ (Види Српски Летописе 1844. II. стр. 97).

Моисей Божию милостию Архиепископъ и Митрополитъ белградски, и всего православнаго народа христїанскаго, под влатію римскаго цесара и его Величества Саветникъ: и простах.

Смирение наше пишеть въ Богом хранизю епархию будимскзю любазнимъ Синомъ свѣтне восточные Апостолскіе Католичаскіе цркве православним христїаномъ обретаюштимсе въ краєвинни хвигари во вѣхъ комитатовъ, варошахъ и селе поштенороднимъ бирвовомъ или кнезовомъ и кметовомъ и всемъ оиштемъ великимъ же и малимъ. Миръ и благословение наше архіеренское да бѣдетъ со всеми вамими доми и чади вашимъ. По сихъ обхваляемъ христолюбивимъ вашимъ како его цесарское, и католичкое величество прошлаго лета, 1727. месеца Априла, 12. дне чрезъ светлаго, совета воеставнаго и камари дворныхъ издао решкриптъ или декретъ на насъ и на славни оишти нашъ народъ поради толкованихъ привилегіахъ обштихъ народнихъ наши и посаѣхъ прошлаго лета 1729. месеца Априла 13. дне по дръгомъ наки декретъ чрезъ свѣтлае администрацию Сервиски више речены решкриптъ, преже ва Сервию народъ нашемъ изблицировао и заповедао, да бѣи више речены декретъ примили и обдржавали, а потомъ когда бѣи онде примили, да по всюдъ дали бѣи изблицировати и заповѣдати, да прими и осталъ народъ православнаго закона нашего обретаюштимсе во хвигари, Славонїи, хорватскои, дзкatz Сирми, Банатъ темишварекомъ. На кое мыи, тогда есмо соборне отъ краєвине Сервіе со христїанни обштини онде всепоизвнеше и препокорѣвше отговевали, и сего и цесарскомъ краєвскомъ величавствъ и чрезъ ре-

ченіа Светле администраціе понизныи мемориаль или прошеніе предложили, да ми и нашъ частни клерь и славни народъ христіанскіи в Серви обретаюнтисе, без согласіа и ведомостыи осталаго всего обшитаго народа нашего подвластію римскаго цесара находештагосе, ни по кои начинъ примити неможемо. Но все понизнееше молимо и просимо что быи милостивіише допзстиа' Генералныи или обште народни Саборъ на едино совокзнытии всего народа по зставз и законз нашемз и депзтатыи обште да послзшають и провидеть, и по неже првее изблицираше решкрити сего ва Серви вь Белиграде, по зказз его цесарскаго и кралевскаго величества, почело се сице и нишѣ поменятое цесарское и кралевское велпчество чрез совета воеставнаго дворнаго по мандатзъмз садъ на нас издатомз лета. 1730. месеца Фебрвара 27-го дне наимилосивіише резолювали п допзстияи речении и обште народныи Саборъ ва Белиграде кралевини Серви да можемо држатыи. И сабора термин положиа на празник вознесеніа господа Бога и спаса Христа, обаче таким начином, да не много персона бздзтъ приходити на сабор. Сего ради вашимъ христіолобшамъ по должности нашои и цесарскаго и кралевскаго велпчества повеленіемъ оглашземо и призывамо на генерални обшти народни саборъ. и нарзчземо, что бпсте договорилпсе и избралаи раззмніе и вредніе люди за депзтирте ваше, п нима да имате дати от васъ достоинне пленипотенцие да от ваше стране потребна слова на саборз вь докончаню п зазключеню могзтъ представитыи и на призываеми обштин на родни саборъ на зреченіи терминъ напредъ некои данъ да бпсте пришли, како би и конаке себыи до зреченаго време наредити могли. И сіа вам за ваше нарежденіе п томз призготовленіе чрез нашего сего призвателнаго писаниа напредъ обзназземо и дрзгокчпне да несотворите. Проче благодеть божіа п покровъ престлпне богородици бзде со всеми вами. Дано вь Вечз 1730. Мар. 25 дне.

Ово нами долеподписани укратко преписано от слова до слова и ва ліето господня Архиепискѣпа печатомъ и рѣкою властною подписзем и потврѣдем.

(М. П.)

Моисей Петровичъ с. р.

Викентіе Іоановичъ с. р.

После овог грозног рескрипта поштени митрополит није више мировао, већ је код двора радио, да се што пре сазове народни сабор. Но и у том није ктео да ради самовласно без народа, већ се преко писма договарао са народом.

Међу тим са оним несрећним рескриптом, изађоше још и други умншљаји мађарске махинације на видело. И сад већ јасно огледамо, где се мало по мало оствара погодба Мађара са њиховим апостолчким краљем, што утврдише у Марту 1722. год. после примљене прагматичке санкције.

Ми смо о томе на свом месту говорили, и сада само чинимо најљиве наше читаоце, да их неби ове махинације изненадиле.

Кад је ова завера противу верних Срба скована год. 1722. тек су нове српске области под ћесареву власт дошле. Народ је још био, као обично после рата узрујан, пињиме се дакле није смело тада још титрати. И тако видимо, где тек после пет и шест година пуштају у српски народ једну по једну искрицу, по мало сондрају терен, и ако би нашли у народу одпора, да своје планове отложе на боља времена.

Некако им се недопадале овај „груби“ митрополит српски. Нешто им необичан бејаше појав митрополита, који заклања народ и народна права, а њима неугађа, који деле ордене и спахилуке.

Једно им је по вољи било на овом неуглађеном митрополиту, што је био стар и нешто нелагодан. А још их и то веселило, што су имали већ једног српског владика на руци, који је тамап био за њих, удесан да изврши њи-

хове планове сујетан, властољубив, на то још од давна спремљен, обавештен и у свему с њима сагласан. Ми смо напоменули, да је тај владика а потоњи митрополит и хусарски протектор Вићентије Јовановић, још од год. 1722-ге, кад оно сачинише планове противу српског народа, са оном немачко-мађарском господом преговарао, и њих саветовао. Нема сумње, да би га његови високи пријатељи за митрополитили, да се могао обићи већ готови и заслужни митрополит београдски, а два митрополита омет нехтеде народ. Но да окренемо лица од овога несрећног Вићентија, имаћемо га кад и сувише посматрати. А сад пратимо још честног митрополита Мојсија, на жалост, неће мо га за дуго имати.

Пошто су разумела ова господа енергичну реч озбиљног митрополита српског „ни на ком начину примити не можемо (рескрипт)“, одмах су ућутали, и за неко време се притајали. Но рескрипт стајаше до душе не извршен, ал и неопозван.

На годшњу дана позније видимо, где се господа опет појавише са другом новшном. Но сад су већ фактично на-срнули на српске привилеђије. По смислу ових освештаних привилеђија црквено земљиште и свећеници, били су ослобођени од пореза и десетка.

Као што ћемо видети, прво су кушали будимске Србе, застрашити преко варошког мајистрата: на ако ови као најсвеснији и најенергичнији пристају на порез, онда сматраше, да је игра добивена.

Но се и ту преварише. Тамај се Будимци договараше о томе, али је митрополит Мојсије већ прикочио њима у помоћ својим саветом и писмом од 13. Фебруара 1728. год. У овом писму вели мудри Мојсије: „Свештеници ваши еез намъ цедуле порциске (пореске) предложили и с копхъ есмо видели, да не само они, но и грезнт црковниѣ порцију можетъ плаћати, и веће наложено ест.

И ми елико за преставленіе архіереєво¹⁾ есмо ѡскрбѣли се, толико и више ѡвай новитат (новина) налаженѣ порциского неправедно ѡскрбѣо нас есть. А и ѡсемь тога не мало по васе дни свакима неправеднима новитатима и досажденіями и противитинами оуказвенисмо и ѡскрбѣни. Бар ваше поштенородіе нисте ли могли толико свое свештенике и црквѣ ѡтбранити ѡт тога неправеднога налога, да намъ трѣдь и више не прилике невадаете. А ѡт привилегіяхъ ѡбштихъ паріе видимирате имате, с коима можете се бранити како что съ и ваши старіи творили. — — — — — И до нинѣ ни црковъ ни свештеници никад порціе ни съ давали. — — — — — ѡбаче ни свештеници ни црковъ никада не бѣде контрибвирати. — — — — — А ми хощемо и маѣстратѣ зато писати.“ — — — — —

На неколико дана позније одговарају Будимци митрополиту у комъ веле: „ѡд магистрата послата комисіа доле з варошъ нашъ не само свештеника ради, но по свой вароши есте било заказато: кинге виноградске, ѡт домова и ѡд прошли година цедзле порциске да съ се имали прѣдложити — — — — — кадъ съ на измѣре дошли свештеничанскихъ домова или винограда, тогда нама есъ ѡгласили, и ми есмо се бранили и говорили: да како есмо ѡвде з ѡвой вароши да нигда нисъ свештеници порціе давали. Паг потом по дѣжности нашој есмо и свештеникомъ ѡгласили, да и ѡни сами на лице комесни есъ дошли, и есъ се ѡдговарали. Зато и есъ имъ тако ѡдговорили: не само ѡвогъ лета текзшта 28, него и ѡд 26 изискати хоѣю — — — — — и видимирате привилегіе есъ износили на магистратъ, и магистратъ ѡдговора нисъ зчинѣо, но цедзле есте

¹⁾ Михајло Милошевић владика будимски умро је 10. Фебр. 1728. год.

имъ послаѡ, како и другимъ, — — — — —
 — — — — — крозъ таково садъ зчинео нашой ва-
 роши никаква доходака не има, нити се има когсга трошка
 зчинити, нити пакъ се з напредъ са чимъ бравити,
 ако би коик беда наишла, ѡд кое боже сачзвай.

У колико је више на народна права нападала бечка
 влада подстрекивањем мађарске канцеларије, то је честити
 митрополит Мојсије са народом све више чувао, бранио, и
 држао се српских привилеџија. Но је највише поштовао вољу
 и жељу народа српског, без савета народског ништа није
 предузимао. Он је поглавито поштовао решења јепархијских
 сабора, а парочито је одобравао и потврђивао од ових са-
 бора избране владике. За његова живота јепархијски сабори
 бирали су три кандидата за владике, од којих је митро-
 полит са синодом једног морао потврдити.

Тако видимо из једнога будимског списа (бр. 1055),
 где се 30. Јуна 1728. год. скупно у Будиму јепархијски
 сабор, у цели, да на место умрлог владике Михајла Мп-
 лошевића новог владикау избере.

Да би што вернију слику онога времена и народне
 радње нацртали и имали, то овде саопштавамо по орги-
 налу протокол и закључак поменутог јепархијског сабора.

„Овога 30. Јуна и године 1728. савета саборнаго.

„Паметни благоразumni почтено родни племенити госпо-
 дари обшто православни христиани из ове епархине бѣдим-
 ске сде савакзпални се з бѣдимској долној вароши по
 заради ове бѣдимске епархине, како веће вадова есть остала,
 і того ради есмо сакзпали се промотрити з божнимъ про-
 изволенпемъ и преосвештенимъ врховнимъ господиномъ и ар-
 хиепископомъ митрополитомъ Моисеомъ Петровичемъ. — —

„За спо епархию, да преосвештени господињ нашъ
 изберець вредни и достойни, коего бѣдетъ негово прео-
 свештенство хтело трошз частнейши, и намъ народз да
 предложить, коего ми христиани обшто бѣдемо

промотрити, и пзбрати са благословениемъ ва преосвештенога господина и архиепископа и митрополита, тогда и ми од онихъ единого, коего намъ премилостиви господь Богъ дарзеть и дзхъ свети наставить са благословениемъ преосвештенога господина бзде се поставити, обнито народно милостивне, како ва болше овомъ саборъ и обштнскомъ доконеню са печати и рзкоподписи хоѣмо свидетелствиа предложити по редъ от места како последзеть.

„Ѧ име сабора: бздимеке долне вароши Табани Бировъ Евтиме Кнежевичъ и Таначъ со осталимъ скзпа ѡ саборъ (М. П.).

„Ѧ име саборно от стране пештанске слободне кралевске вароши, ми кои смо нареѣни Маноило Хажи Николчъ (М. П.) Маноило Пачичъ. (М. П.).

„Ѧ име саборско од стране Биограда, кои смо с народомъ послати с рзкописмени наши и печати ѡ контрактъ (уговору) нарзчземо заедно ѡ саборъ. (М. П.) Васо Вапдићъ (М. П.) Петар Херцегъ.

„Оу име саборно од Септандрее, кои смо с народомъ послати с рзкописаниемъ наши и печати и контрактъ нарзчземо заедно ѡ саборъ. Јоса Ђбргвичъ бировъ и Јаначъ (М. П.)

„Ѧ име саборно от стране слободне кралевске вароши Ковинске, ми кои смо послани са наши рзкоподписе и печати наши заедно ѡ саборъ (М. П.) Никола Божићъ. (М. П.) Јефто Марковић.

„Ѧ име народа, кои смо послани ми овде нашимъ рзкозватениемъ овде подписамо се, и печатъ селски положисмо. (М. П.) Ја Стойко Теодоровичъ. Бировъ Цветъ Чичовацъ Халмашки.

„Ѧ име народа, кои смо послани ми овде са нашимъ рзкозватениемъ овде подписамо се и печатомъ селскимъ свидетелюемъ (М. П.) Јаковъ Таричанићъ бировъ шенкотети, са посланикомъ Ивановъ Милзтиновичемъ.

„Ѣ име сабора и ми кои смо наређени од народа и послати овде себе са печатом от села (?) нашега сведетелюемъ † Микѣ Ђвлинацъ † Иован Крестоноша.“

После овога кобног рескрипта од 12 Априла 1727 г. врли митрополит, као што рекосмо, није више мировао, већ је често отплазио у Беч, молећи, да се што пре сазове народни сабор, с којим је хтео овај будни и брижљиви црквени поглавар, да стане на пут честом и кривом тумачењу српских привилегија.

Како и колико се јадни митрополит борио са оном несрећном кликом оном господом из дворске немачке — и мађарске канцеларије, и са још другом скорашњом вејничком и бирократском господом из београдске камералне администрације, види се из његовог писма, које је писао из Беча 15 Новембра 1729 године будимским Србима.

У овоме писму жали се митрополит, да од цесаревог двора после дуговремене борбе не може да добије одобрења за општи народни сабор. Његово властито и својеручно напишано писмо показаше најбоље и његово мишљење, и цело стање ствари. И зато овде саопштавамо поменуто митрополитово писмо, које овако гласи:

„Ва богомъ хранимзю варошь бѣдимскзю Пештз, и Свети Андреи, Ковицъ и ѿколни поизреднаѧ места, ѿбретаюшти се ѿд светце наше цркве людемъ, поштенороднимъ господаромъ бировомъ, таначникомъ, трговцемъ, рѣфетомъ свакога чина кметовомъ, и васе опште православнимъ христичномъ, з господа Бога просимъ мира, здравѧ долгоданствѧ и спасениѧ вечнаго.

1. Извествземо вашимъ христоролюбимъ, понеже од многое време, како смо солицитировали код славнейшег двора цесарског за ѿбште собраніе еште не возмогохом доизштеніа имѣти, како бисмо могли саборне састати се и разговорити за наше сваке ѿбште послове и црквене и народне. Не вѣми причини семз, чесо ради не допз-

штајут, а изжди многи имѣюште, кое свим нам налажет, а сами ѿ себѣ не вѣми что творити, без сагласіа общте народнаго, а наипаче что естъ дошель ѿдговор на наш общте народни реплик ѿ нас свих горѣ послати високославному дворѣ царскомѣ. (Овде се разуме рескрипт од 12 Априла 1727 год. који је имао ту цел, да народу сриском растумачи прави значај народних привилегија, наравно у оном смислу, како га је влада желела тумачити. Митрополит одбије овај рескрипт, као што сам казује у писму Будимцима „ни на кои начин не можемо примити.“) Когда смо и ми прежде ѿвде били и ѿшли доле, да се тамо публицира чрез кснейшаго госп. херцога Александра ѿ Виртенберг и славіе царскіе белградске администраціе, кое састоит ся в деветих пунктах, где и такожде за наше общте собраніе гласит: по коемѣ начинѣ допѣшта се, по коемѣ ли не допѣшта се, а не да бѣдет целое народное собраніе (ѿт коих ми до мало време хоѣемо послати ѿ свих девет пунктов копіе). Но ми тогда и с' тамо прилзчивши ся народамъ сервским, есмо се ѿтговарали, да ишта мы сами по себѣ едни сервски народ не можемо чинити, нити ѿтговарати се без остатка свега народа, кои се живимо под едним милостивейше издатим нашемъ свема народѣ расціанскомѣ привилегиами, ва различных провинціа обретаюштомѣ ся. А да бисмо се были ва что тогда приволили и по себе что ѿтговарали, то бисте свихъ нас и ѿдешни сервски народ, виновне томѣ сказали быти. Него наки понизнейше молили ся преславному дворѣ царскомѣ за милостивейше допѣщеніе оште народнаго свега собраніа, како смо и до сле обичай имѣли. И тако свих оште да се ѿтговарамо, а не свака провинціа по себѣ, како естъ и невозможно в таких стварих привилегиеских, едни без других ѿтговарати ся, любо что било или на что ново приволите ся. Како е наки прошеніе наше и ѿтговор наш в цѣлѣ нам сзвнчим

есть декрет пришелъ на славнѣ администрацію белиградскѣ ѿ високоглавнаго цесарскогѣ зфѣкріегерота и зфѣкамере и нам ѿ них решкринт ѿ того стигл ѣ изтѣ, и ѿ(т) того хоѣемо ви послати кошію екстрактѣ. Како и наки недоузнѣта се нам ѿбште народно собраніе, но ѣ свакој провинціи по себѣ, и по свих провинціа ихъ.

„Наки ѣ изтѣ бздѣћи по первомѣ есмо се ѿгговорили, да ничто неѣемо не можемо чинити без ѿсталого народа. И на то ѿт администраціе белиградске хоѣемо скоро видети, кои ѣемо ѿтвѣтъ имѣти.“ (На страни у истом писму стоји од руке митрополитове примедба: „Днес есмо примили ѿгговорѣ администраціески, да ѿни дрзгоячіе не могу чинити него цесарскѣ заповед ѿбдржавати“).

„Да знамо и овде себѣ држати и вам више речени девет пизктах и те ѿгговоре издешне ѿгласити. Сего ради не ѿоставихъ и вашим христолюбіам неизвестити са смѣцшевиємъ, ꙗкоже и по свѣзда равно известили есмо. От Осека ѣ ѿвом пѣтешествію семо, и свѣштеним и воинским и мѣстним кождо во своји стране да се искѣснейши состанете, и леждѣ собою развмно да се договорите и прорасудите каковѣ мисль за то имате. Како смо сада ѿвде ѣ Вечъ а найвише того ради, ако неби нам никакоже доузнѣтеніа било ѿпште-народномѣ собранію каковим пособіем и начином бѣемо се ѿбдржавали, и свој народни совѣтъ имѣли. Почто мы ꙗкоже рехомъ, никакоже по себѣ ничто не можемо творити: нити се наки и ѣ трошкѣ толчкомѣ владати, занѣ и тако нам говорит ся, да ми све по себи чинимо, а не са знаніем народним, и то како од господствѣющихъ некихъ говорит ся, тако и измеждѣ вас нѣкихъ говорятъ. Зато конечно дрзгоячіе не може бити, но ако никакоже не допустит се нам по первомѣ ѿбичаю ѿпште народни саборѣ имѣти, да поне ѣстроит ся єдинъ чин или ти совѣтъ народни, при коемѣ совѣтѣ да приседетъ ѿт духовнихъ неколико пер-

сопа искъсних, ѿ воинственныхъ такожде и од камералнихъ. И по всегда такови егда бѣдемо ихъ призивали, да приходять к' намъ на совѣтъ, за коеждо любо дѣло и црковное и народное; и да бѣдѣтъ ѡ коегожде чина свой печати општити, егда что потребовати бѣдѣтъ, да точіе тіе печати положити ся, да ніе только печата и мѣтне, како и сами господствуюшти ѡ томъ завидать и не любеть; и неколико крѣтъ есз намъ нѣки и говорили. А мѣчна стварь есть повсегда собрати толикіа люди, да печате полагають ся, и продолженію свакомъ дѣлу биваетъ, и велики трошакъ, почто по свакомъ начинѣ якоже и више рече се, ако конечно не би допзштеніа сабраніа по прежднемъ ѡбичаю: то таковимъ образомъ вая да сълицитирземо нияѣ при дворѣ цесарскомъ, нашъ же вотъ и мненіе томъ есть сіе, да ѡ первзю рѣкъ бѣдѣтъ — 12 — ѡ другъхъ — 24 — ѡ третъхъ 36 персоновъ. Зато и ваше христіюбіе, что на то разсѣждаете каколи за добро находите, да намъ на шеме пошлете вашъ разсмъ, како и ѿ ѿсталихъ провинціахъ чекамо имѣти, да можемо зде предложити. А ѿ дѣховнихъ наипаче подобаетъ намъ имѣти свое совѣтники за свака црковна съдейская по правилъ дѣла и исправленіа. И како за таковіе люди мыслите ѡ помонити и трошкѣхъ ихъ, егда бѣдѣтъ приходили на совѣтъ, и находите ли тако за добро или не, општити тако да намъ своя мненіа сотворите и на шеме овамо ѡ Бечѣ пошлете, и то что ѡ скорейшемъ времени да совершите и пошлете.

2. Есть ли с' волею вашею ѡпштею єдинаго народнаго дензтирта свагда имати при цесарскомъ дворѣ, а именземаго паче нашего секретара Јосифа Јамбрековича, кои веѣ є ѡ свихъ нашихъ народныхъ пословихъ искъсен и извѣстенъ есть (или коегдо иного хоѣте) и за какъхъ плаѣхъ такожде, и каковымъ начиномъ и титуломъ таковаго хоѣте имѣти, или народнаго дензтирта кодъ двора Цесарскаго, или пленнипотенціѡнала или како је Кваринтъ (цесарски

комесар на првом сабору у Крунедоу) бил за протектора, како ли хонтете да нам писме дате. И наки и другим господаром что се дають динкрѣціе (поклопи) под именом пародним бздете ли помагати, како ли мислите.

3. Каковъ промисель имате за ове две архієпископіе именземіе белиградска и карловачка, єдинули надлежит именовати архієпископію и митрополию белиградскзю, кою є еште и за нашего србскаго кралевства, и маچارского а п за тврскіе држави биле. Такожде же и цесарско величество єсу конфиримпвали и потврдили. Или да се и карловачка имензе. На то добре да промислите, почто ако бисмо ѿбадве архієпископіе звали и именовали, єсть мислити, да може наки по нашої смести разделити ся и бити два архієпископа. И на то свою чистз мпелъ на писме по пзнити како идеть да нам положите.

4. За наш прежни пѣт бечки, такожде и садашњи а пак и з напредак кадъ бздеть потреба з Бечъ поѿи, сапзволите ли нам помагати трошком или не да знамо.

5. За ново початою нашз ва Белиграде резиденцію то єсть: архієпископски и митрополитски пребивателни дом и црковь имѣземзю архієпископію и митрополию србскаго нашего православнаго закона под властію цесарскаго величества. При коєй архієпископїи и митрополїи змислили смо школи и семинарію (то єсть зчениковъ пребивателное свойство и на нихъ пждивеніе) построти за назченіе книжное, и петїя црковная. И такожде же и консесторїзм (то єсть дзховное строителство) єсть ли вамъ згодно и повољно или неєть; и хонте ли вам згодно быти помостествовати.

„За таковїа вѣшти и дѣломъ и трошкомъ и каковимъ начинномъ и по колико бздете помостествовали или не бздете, да знамо, на вса сїя по рядз да нам своє вѣтзме и мпели разсзжденіе на писме з скоро пошлете.

Дато 1729. з Вѣчз месеца Ноемвриа 15 данъ.

(М. П).

Мойсей Петровичъ с. р.

Из овога важнога писма видимо, прво, да аустријска и мађарска канцеларија неће да дозволе држање нашег општег народног сабора, и да се добри митрополит од многог времена својски заузимао за сабор. Ова борба митрополита са државним властима јасно показује немоћ самога црквеног поглавара, и онда, кад се он поштено и својски заузимао за народна права. Кад видимо овакву узалудну борбу српских митрополита, у у оваким тренуцима морамо се и нехотице сетити оних значајних а по нас пречећ кобних речи министра Бартевштајна: „Es ist sehr gut gewesen, dass es hernach vom obigen Anerbieten (einen Woywoden zu erwählen) abgekommen ist. — — — Hier zu hat nach allem Vermuthen der erste herübergetretene Metropolit Arsenius Csernovich nicht wenig in der Absicht mit beigetragen, um das Verdienst der erfolgten Herüber-tretung sich allein zuzueignen, und keinen Weltlichen an der Seite zu haben, der sein Ansehen verringern könnte. Dem Hof war, alles wohl erwogen, damit sicher nicht weniger als den Metropolitengedient, da man diesen durch alleinige Sperrung der Temporalien weit leichter, als einen kriegsverständigen und eine zahlreiche Mannschaft commandirenden General, leiten und im Zaume halten kann.

Првашиње недељу патријарха Арсена III никад неумеше исправити позивији митрополити. Не сумњамо, да се по неки митрополит, борећи се узалудно, да од бечког двора изнуди, што би народу или најзад и њему самом од користи било, осетно немоћ свога жалосног положаја, који је створила себичност патријарха Арсена III.

Колико је ова немоћ сметала честитом митрополиту Мојсију, који је вољан био, да брани народна права и да буде користан своје српском народу. А да је жеље и тежње овога митрополита подпомагао неки десот или војвода, који би могао своју жалбу и захтеве подупрести

и са физичким аргументима, са војном снагом српског народа, што ће рећи са више од 100.000 бајонета, јачачио би таква снажно подкреплена реч милостивије послушана и одобрена била.

Патријарх Арсен III сломио је душевни полет српског народа, којим би по својој врлини народ умео себи поштовања и достојног места наћи у друштву осталих народа. Ако није сломио, оно је бар на сваки начин на многа времена парализао полет народу, а својима наслеђеницима отузео моћ да чине добра своје народу законитим путем. Јер на жалост и на законитом путу решава поглавито физична моћ, која силом принуђава владу на поштовање и најсветијих човечанских права.

По томе за српски народ, после укинућа световна поглаварства, пошто не могаше своја законита и ујемчена права законитим путем остварити, није велико, остало другог начина, већ да се сам собом и силом свога оружја извуче из неприродног политичког и бесправног положаја, и да ма и незаконитим путем принуди свога новог господара, да оствари она права народња, која су његови предци том народу српском владалачком заклетвом ујемчали једини могући политички положај у држави.

На жалост видимо, где други не мање себични митрополит Вићентије у место, да помогне браниоца српских права великога родољуба капетана Перу Сегединца, да своје противнике силом оружја принуди на поштовање народних права, он сам несрећни поглавар цркве помаже непријатеље противу свога рођеног народа, и са знамењем крета одвраћа побожни народ и отуђује га од неумрлог браниоца народних права.

Из овога, што рекосмо, ласно је увидети, за што се морао честити митрополит Мојсејје борити противу оне двоглаве немачко-мађарске гадне хидре, да изнуди молбом а

поглавито повцем, који му радо даваше народ, само да се одобри држање народног сабора.

Митрополит са народом морао је молити и митити ону бечку охолу господу, да они милостиво дозволе народу право јавног састанка и договора. А кад је требало крвицу пролевати у обрани вероломног владара противу унутарни и спољни непријатеља, Србе није требало молити ни опомињати на њихову дужност према држави и владоцу.

Но из овога истог писма видимо и други узрок што не доуштају бечка господа заједнички сабор свом народу српском, који тада стајаше под ћесаром Карлом VI.

Митрополит Мојсије јасно казује узрок, у речима, да му је виртенбершки херцег војсковођ царски, и ћесарска београдска администрација изјавили, да би влада његовог апостоличког величества радо дозволила сабор ал одвојено Србима с оне стране Саве и Дунава за себе а овима Србима с ове стране опет други засебни сабор. Из овога је и митрополит Мојсије увидео и прогледао владину намеру, да хоће српски народ да поцепа и раздвоји, па са свим умесно вели: „мы сами по себѣ един сервиски народ не можемо чинити, нити отговарати се без осталого свега народа, кои се живимо под едним милостивейше издатим нашемъ свемъ народъ расцїанскомъ привилегїамн. — — — — — А да бисмо се были ва что тогда приволили и по себе что отговорили, то би сте свих нас и ондешни сервиски народ виновне томъ сказали бити. Него пакн — — — молимо ся преславномъ дворъ ћесарскомъ за милостивейше дозвїштенїе ѿнште народнога свега собранїа, како смо и до сле обичай имѣли. И тако свих опште, да се отговарамо, а не свака провинцїа по себѣ.

После многог пискарања и од једне и од друге стране, пошто је неуморни митрополит свуд по народу обилазио и о народним пословима договарао се и народ обавештавао.

Као што вели: „наки з изтз бздѣћи по првомз есмо се отговарали, да ничто нећемо неможемо чинити без осталога народа.“ — — — — — „Днес есмо примили отговоръ администраціски, да они дрзгочіе немогз чинити, него царскз заповед ѡбдржавати.“

„Да знамо и овде себѣ држати и вам више речене девет пизиктах и те одговоре изд(е)шне огласити. Сего ради неоставих и вашим христороубіам неизвестити са сим писаниємъ. ꙗкоже и по свзда равно известили еско. От Осека з ѡвом изтешествію семо, и сваштеним и воинским и мѣстним, коиждо во своей стране, да се искзснейши составете и междз собою размно да се договорите и порасѣдите каковз мисль зато имате. Како смо сада ѡвде з Бечз а найвише того ради, ако не би нам никакоже допзштениа било опште народномз сабранію, каковим пособіємъ и начиномъ бысмо се ѡбдржавали, и свой народни совѣтъ имѣли.

Из ових речи митрополитових видимо, колики је одпоръ нашао з Бечз код „господствзюштих.“ Видимо да и сам митрополит осећа своју немоћ да по својој одговорности реши овако важни предмет, нити вели „можемо се з трошкз толпликомз владати.“ Још вели: преговарате нам „да ми све по себи чинимо, а не са знаниєм народним.“ Зато вели даље, одговорите на све, што вас питам на све тачке, које сам у свом писму наложио.

Будимци су заслужили поверење свог црквеног поглавара, они су од најстаријих времена бдили над правима народним, и кад је требало и код самог двора енергично заступали, нештедећи ни труда ни новчаних жртава.

А да ни је погрешно савесни митрополит, што је попскао савета од народа, најбоље се може уверити из одговора будимских Срба.

На питање митрополитово одговарају Будимци у свом писму од 3. Децембра 1729. год. овако:

ПЪНКАТА И ВОТЪМЪ.

„Преосвештенейши господине. . . .

„Како развемели есмо ѿ прислата благословенаго писанія, что не допънштають ѿт ксно славнаго двора цесарскаго намъ оиште народномъ собранню бити, како и до сле есте било; по свака провинція по себе договора чини. На кое ваше преосв. госп. есте се одговарали, и толико крѣтъ кодъ цес. и крал. двора да и молили, еже би по првомъ ѿстаяло ѿишти народни саборъ и сзгласіе, како и до сле есте било.

1. На кое пак госп. преосвештени пишеть намъ: ако дръгоячїе не може бити, и нам од ясно славнаго дворе ѿиште народни сабор не допъстити се бѣдетъ. Тако гласить госп. преосв. да предложени намисль и вѣтъмъ свой намъ пресилаеть, да бѣдѣтъ у едиѣ рѣкъ 12 изабрани персоновъ и господара, а ѣ другѣ 24 персоне, а ѣ третемъ 36 персоне. Да ѣте почети солицитати, ѣ ксно славномъ дворѣ, а поштъ висте почели донде, докле. ѿд разслани писанна на коєждо провинцію ѿдговор не примите, не ѣте ништа починяти.

2. На кое госп. преосв. кад іоштъ ние почео солицитати ѣ цес. кр. дворѣ, тако и непочинште молимо, него солицитати и просити по првомъ, ѣ его ясно славномъ дворѣ, ако госп. преосв. пѣстимо речъ у цесарски дворѣ, и бѣдемо се просили, може бити, да ѣмо милость ѣ ясности добити, на она 3 изикта, али погѣбити хоѣмо найпоглавнїи и найболп изиктъ из превелеѣне, еже некоренити ѿиште народни: а место народнаго сабора провинциални увести и заключити ѣ превелеѣнїи 36 персоне, и на ѿни 36 персоне сав ѿишти народъ, кой се ѿбретаеть подъ его цес. и кр. власти и држави, то се намъ (види) велики изиктъ тежки бити. Зато госп. преосв. да предложи.

3. За радъ ѿве две архиепископскїи белиградскїи и карловачкїи, да добро помотрено бѣдемо се договорили и

разсудили, что до послетка не би се разделили, и неби били два архиепископа и два архиепископата.

За то преосв: госп. како предпочивши наши архиепископи и митрополити **сѣз** имали титулъ архиепископалски и митрополитски, коѣ и цесарске привилеѣне појављујуть да народъ поставит се единъ врховно архиепископи и единъ да бѣдетъ од свето почившега господина Арсения Черноѣвића, потом такожде свето почивши госп. Исая Дняковић, и тако **од** преждни предцесоровъ до вашег преосв. господства нѣтъ титулъ архиепископски есте биль, тако и до сле есте било поредъ превелеѣна, и како и сабором есте претитулато више вис. Преосв.

4. Ради тронкова бечки предпрошли и садани кои се сад чине разумели есмо госп. преосв. Зато кад бѣде **ѡ**пште народни саборъ, ако господъ Богъ дарзѣтъ намъ **з** ясно славном цесарском дворѣ да бисмо помиловани били, и пакъ саборъ би биль **ѡ**пште народни, тако что бѣде се народъ дрѣги одговаралъ, тако и ми онда хоѣемо следити против насъ и противъ зѣрдни нашего, а донде не можемо по себе ништа **з**чинити, докле **ѡ**пште народни саборъ не бѣде.

5. Госп. преосв. ново почетога двора и резиденцие ва Белградѣ, что почели есте, то би велико народно **ѡ**пште добро почело се радъ свега, како появили, и то од нас **ѡ**стала се на саборѣ, кад бѣде **ѡ**пште народни саборъ, како они бѣдѣ **з**чинили **ѡ**стали, тако и ми якоже предрекосмо.

6. Што пишете радъ еднаго **ѡ**пште народнаго депътирта при цесарском дворѣ имати, и томъ есте предложил господина секретара **И**ѡсифа **И**амбрековића, да **ѡ**нъ вреданъ биль бити народни депътиртъ, и то одъ наше стране **ѡ**стала се до **ѡ**пште народнаго сагласия, или како дрѣги виши народъ бѣде сагласни и **з**чинно, тако и ми не хоѣемо квариити, него хоѣемо заедно ходити.

Писмо митрополита Мојсија управљено реченом народном сабору гласи овако :

„Мојсеи м. б. православни архиепископъ и митрополитъ белградскій и т. д.

„Племенито и почтенородни господари варошки бирови, ѿбрънезови, кнезови, ешкѣти и кметови, и ѿстали православни христијани. — — —

„Како сте фчера з генералном народном саборѣ ѿбштих просили и зактевали, на знаменателниѣ пѣикти или статіи, во вештей, что се достоитъ за ѿштите народное добро и за введеніе добраго реда како изъ предлога сіи пѣиктах приложених ѿ васемъ болше разѣместе, да бисмо благо племенито и почтено родіамъ вашимъ писмено предложили на ѿбшти по междѣ собни вашъ договоръ, благодарсѣжденіе и промотреніе. Понеже и ми во святем дѣсе любазни сици наших прошеніе нам предложено ни за маишимъ како вашимъ синолепіам, тако частномъ клерѣ и светломъ народѣ ѿвратити не хотевши, паче дозволити, и писмено обявити достояли смо се.

„Сего ради племенито и почтенородіамъ вашимъ всим ѿбште на едно кѣини договоръ, и благодарсѣжденіе и промотреніе сіа предложисмо ви, да по междѣ собою кѣинимъ согласіемъ провидите благодарсѣдите, и промотрите, что годъ за ѿбште народное добро и добаръ редъ, и сваки напредак би и постѣзнакъ било.

„Сврхъ тога ваш едно мѣсалии возъмъ, како за добро познате и за болше разсѣдите и промотрите, сіа писмене нам да предложите, за далниѣ деклараціѣ ѿбштѣю и зтврѣжденіе наше, како бѣдетъ се дати сатворити.

„Дано з генералномъ конгресѣ народномъ Белиградѣ 14. Мая 1730. Мојсеи Петровичъ с. р.“

Као што рекосмо, сабор је у име народа 3-ег Јуна у другој седници поднео ћесарском комесару молбеницу на ћесара коју овде саобштавам. Ова молбеница стоји у свези

са горњим писмом митрополитовимъ и дотиче Ћесарев рескрипт од 12. Априла 1727.

„Пренекорнейше и милостивнейше моление обштег народа нашег ка пресветлешемъ господарѣ царѣ и краљу нашемъ и его августнейшемъ дворѣ.

„За милостивное дозвѣщение Ћенералское и ошите народнаго сабора по досадашнемъ обичаю закона нашега, на кое пресветлое цесаро-краљевство есѣ дозвѣстили, и на нас здостойили се милостивно отачаски призрети и реченое обште народни саборѣ дозвѣстили држати, и терминъ положани ѣ семь гредзвѣтемъ месецѣ ва Белградѣ.

„Како намъ извѣштено есте (за кое сад мих по повелению сви обшто іесмо савакзнили се сваки од своего дистрикта од народа послати пленшнотенціонали своего фотѣма овде славномъ саборѣ пренети и предложити ономъ, што се нам бѣде заповедало), а найначе ако би што било црѣвамъ п законѣ нашемъ досадително сад од толиких прошли времена и година (пошто како смо Богом и пресветлом милостию цесаро кр: римскаго великаго непобедимейшаго императора и его величества свето поменѣте памети Леополда) званіа п захтеваніа са колпко его величества декрети, да бисмо како могли изићи под властню его рѣкѣ, кое ми не возбраили се есмо ни ва чемъ но по заповеди свето почившего патрларха Арсенія Черновића народѣ нашѣ іестъ рабро са женам и чади свои, од проклетци Агаряновъ одбегли, и ка више споменѣтомъ цесаро-крал. величествѣ ва обеѣанѣ паролѣ прибегли, (коіе естѣ било милостъ п воля іего непобедимейшаго, да ест даровалѣ обштом народѣ грчанскомъ законѣ превелеђню, и ва ной іестъ ва сехѣ изображено, ва чимъ ѣ тишини можемо се живити, кое велико благодаримо его величествѣ) за кое и ми законѣ православни есмо с' достойномъ себе верностию показали се ва време рата, прве бѣтке са Тѣрковѣ, п оште године п лета. После пак ва неверню Ћнгари п маچارске реберпе

лет 7. многи наши родители брата изгинули и крв њу своју пролили.

„Такоже и садъ ва најпоследњем рате (год. 1716. до 1718) са Тзрковъ на верности и помоћи били смо. никогда с' невериємъ не обретосмо се, како се ипак обећавамо јасности цесарској свакој достојној верности ми ва сих обшито до каплѣ крви наше. А чему ради таква верностъ одъ насъ показзеть се (то не єсть верностъ наша, што бисмо се бранили само за земљу или градове или села п ивстаре), веће то єсть и за верз нашз и законъ и цркве наше, што бисмо з мирз били законом и црквама нашимъ; а нај паче по обештание єго Величества издати превелеђна ни више ни мање. А како саде види се, то є чудити се, да се намъ новине ¹⁾ почињу, з коє никадъ престати се неће коначно. И то и оште мислимо еднако, да ниє овај почетакъ од єго величества императора, но од дрзги ишворматора (Мачара).

Зато саде и до после васегда препонизне и препокорне просимо молимо васихъ обшито закона грчанскога православни християни мали велики ва кзне, да и ю напредъ з тишини бздемо зживити.

Као што се види из оба писма, обе канцеларије немачка и мађарска и дворски војни савет по оном још 1722 год. уговореном плану радише на томе, да српски народ политички поценају, раздвајући га и ограничавајући га у границама оних провинција, у којима је тада живео.

¹⁾ Рескрипт од 12. Априла 1727. у коме ћесарева влада криво тумачи народне привилеђије: и што су мађарске власти наметли данак на црквенске и свештеничке земље, и што је Угарска канцеларија парочито интриговала, да се јединство српске цркве разори, са увођењем 2 архијепискупната, и што је иста канцеларија најживље настала, да се Србима недозволи општи народни сабор, но да свака провинција за себе држи партијалне саборе (види исти Гласник стр. 255).

У овом правцу поглавито су радили мађарски световни и црквени великани. Пошто нису успели, да ћесар на пречац уништи српске привилегије, а они су створили нову тактику. По њиховом предлогу влада је тумачила, и преко београдске администрације саопштила је и митрополиту Мојсиду свој нови поглед, по коме је у ћесаревој држави било привилегисаних и непривилегисаних Срба. У ове последње бројали су оне Србе, који су пожаревачким уговором дошли под Аустрију. Но на том нису се зауставили, већ су и даље терали политику ценања не само у политичком но и у верозаконском правцу. Мађарска господа радила су на томе, да створе два српска архијепископата, карловачки и београдски, у тој очитој цели, да могућност и верозаконског јединства обуставе, бојећи се, да отуда поникне и политично јединење српског народа.

Но је и то мало било мађарској господи, они су још и на томе радили, да ограниче Србе провинцијалним уставима. У тој цели израдише код ћесарева двора најмилиствивију дозволу, да Срби могу држати само провинцијалне црквене саборе, а они за њих опасни опште-народни српски сабори, да се коначно укину.

Да би пак овај свој подли план остварили, то су мађарска господа код двора непрестано интригирали, да се не дозволи држање општег народног сабора. Више но три године маневрираху мађарска господа, надајући се, да ће старог митрополита силним сплеткама најзад уморити. А још се и томе надали, да ће у току ове борбе овај стари митрополит умрети, па ће њихов љубимац владика Вићентије учинити вољно, што овај тврдоглави митрополит нехте учинити.

И одиста видимо, где митрополит Мојсије непрестано саветујући се народом, влади ни за длаку не попусти, већ им се одзива са лаконичним изразом: „сам ѿ себѣ не вѣми что творити без сагласіа опште народнаго.“

И у самом тренутку кратког колебања, пита митрополит народ, ако се неби могло друкчије хоћете ли примити провинцијалне саборе? На тај предлог одговара му народ енергично и свесно: ако примимо она 3 пункта о провинцијалним саборима, и ако би у том смислу „пустили реч у цесарски двор“ и будемо се за то просили, може бити, да ћемо милост двора постићи на она 3 пункта, али погубити хоћемо најпоглавистији и најбољи пункт из привилеђије, којим би се искоренио општи народни сабор, а место народног сабора увели би и закључили саборе од 36 персона имао представљати сав општи народ, који је сада под ћесаром. А то нам се чини, да је пункт од највеће по нас важности, за то нека остане по првашњем смислу привилеђија.

Досљедно првој и другој тачки свога одговора, у трећој тачки енергично светују митрополита, да никако не дозволи два архијепшкупата и два архијепшкупа. А позивају се у потврду тога на народне привилегије, у којима јасно стоји: „да народом постави се едни врховни архијепшкуп“ — — — — — тако вели нека „пробива, како и до сле есте било поред превелеђија, и како и собором есте потврдили ваше високопреосвештенство.

Нема сумње, да су и Будимци веровали у поштење митрополита Мојсија, по су они и сувине искусили зла од пређашњих митрополита, звали су их, да се радо двору улагују, и да су многа најважнија права жртвовали бечкој господи. Та горка искуства учинише, те су се и према овом честитом митрополиту показали уздржљиви и не подпуно поверљиви. Та уздржљивост огледа се поглавито у четвртој тачки, у којој они за народне послове свакад изданин Будимци одбијају и повчану помоћ. До душе овај поступањак изгледа као неповерење према иначе заслужном митрополиту. Но су и будимски Срби по невољи и под при-

тиском многих господара, у изобиљу уставних слобода, постали и сами политичари, те закраћивајући новчану помоћ, јамачно су хтели морално принудити доброг митрополита, да код двора још живље и већом енергијом потражи дозволу за општи народни сабор.

Ову политичку маневру будимских Срба, у данашње доба назвали би „уставним средством“, којим су земаљски сабори често нагонили владе на разне уступке.

Но не само у трећој већ и у осталим тачкама изрично исказује народ своје заузимање за привилегијска права, и да сами без своје друге браће ништа нећеју предузимати: „Зато кадъ бзде општи народни сабор, — — — — — тако што бзде се народъ дрзги одговаралъ, тако и ми онда хоћемо следити, — — — — — а донде не можемо ништа зчинити, докле опште народно саборъ не бзде.“

У том смелу и тако сумарно одговара народ митрополиту и на остале тачке у свом писму од 3-ег Децембра 1729 године.

У овом спису јасно се огледа велика свест будимских Срба, који челичним постојанством бране народна права, и свом црквеном иначе поштованом поглавару изјављују отворено и с достојанством „не можемо по себе ништа зчинити, докле општи народни сабор не бзде.“

Њихов поступак, што с неповерењем примају нове предлоге иначе доброг архиепископа, потпуно се даје оправдати. Ваља имати на уму, да су Срби по сто пута бивали обманути од дотадањих црквених главара, који су само гледали, да се великашима удворе, и по њиховој ђуди раде, не марећи, што су ови власници најважније у привилегији освештане тачке уништили.

Митрополит Мојсије, о коме смо свакада рекли, да је био једнин црквени главар, који је марно за народну срећу, бејаше у овој ствари мало нерешљив. Но ваља признати у

његову част, да је и опет уписао народ за његово мишљење, и нехтеде чинити по својој памети без народног одорења.

Камо срећа, да се и потоњи црквени главари угледали на врлог свог предвака, и да није ништа радили без сугласности свеколиког народа. Запста би их потомство благоспљало и с поштовањем спомињало њихова имена, те не би дошло до тога, да народ у црквеном поглавару гледа свога грозног деспоту и душмана.

Јамачно је и у осталом народу митрополитов предлог наишао на отпор, те је честити Мојсије енергичније пописао од двора доуштење, да сазове опште народни сабор.

Као што ћемо мало час из виже стављеног писма видети, већ је у Мају 1730. год. био скупљен народни сабор у Београду. И по томе видимо, а можемо велику поуку црпети из овога, што је до сада речено, да свагда било користи од заједничког рада, да је такав рад био успешан и благословен, где се црквени главар са народом договарао, и по општем народном мишљењу радио.

Морамо се чудити, што је до скоро остао савршено непознат рад овога сабора београдског. Шта више ни један од дојаконских писаца ни је споменуо, да је и било те године народног сабора у Београду. А међу тим поводом нашег научног истраживања историјске грађе за прошлост Срба у Угарској, још је и госп. Ђорђе Рајковић пронашао записник краљевског комесара Потпуковника ил. Геслинга, и по немачком оријиналу саопштио је поменути госп. Рајковић у одостовереном српском преводу „белешке“ царског комесара.¹⁾

Ми ћемо се користити овим белешкама царског комесара, и изнећемо их у свези са осталом грађом историјском желећи, да што подунију слику дамо оног времена из

¹⁾ Види 113 Љетоп. Мат. Српске стр. 294—309.

српског народног живота, и да што потпуније и тачније изнесемо рад наших праотаца на овом досада неопознатом сабору београдском.

Наши поштовани читаоци видеће, како у тесној свези сав рад честитог митрополита Мојсија и нашег народа, који је вршен у течају четворогодишњег периода између карловачког сабора од 1726. год. и овога београдског сабора год. 1730.

Неможемо прећутити, да не поменемо за ону малу разлику, коју смо нашли, да је по комесарским белешкама одиочет сабор 1-ог Јуна по римском или по нашем календару 21. Маја. Међутим имамо писмо будимских посланика Јована Цветиновића и Михајла Готовановића, од 9-ог Маја, из кога видимо, да је сабор већ био на скупу. Тако што налазимо потврду, да је сабор раније одиочет, у писму митрополита Мојсија, који своје писмо овим речима свршава: „Дано у генералномъ конгресу народномъ в Белиграду 14-го Маја 1730.“

Ову малу по за критичког историка важну исправку моралисмо поменути, по ћемо видети мало даље у чему је та разлика била.

У интересу саме ствари и у цели тачног описивања саопштавамо прво инструкцију будимских саборских посланика, а за тим ћемо изнети овде поменуто писмо истих будимских посланика од 9-ог Маја 1730. године. По оригиналу из будимске хранионице посланичка инструкција гласи овако:

Овде прилажемо пуномоћно писмо од 10. Априла 1730. које су добили посланици будимске јерархије од јерархијског сабора, за опште народни сабор у Београду на дан христова вазнесења 21-ог 1730. год.

У овом значајном пуномоћном писму јасно је одређен круг радње саборских посланика, који по сувременом оригиналном концепту гласи овако:

Инструкція или наказъ.

„Чрезъ вѣности, ексцеленцие наше прѣимзшества и преосвештенства ѿго и архиепископа госп. госп. ѿца нашего митрополита и архи-епископа Белиградскога Мовила, по препонижнейшемъ молению и са советомъ ѿбштега народа нашего словено-србскога, ѿбретающтих се ва различни провинциа, код пресветлейшаго и височайшега господара господара нашего цесара августнейшаго и непобедимаго вѣнейшаго австрийскаго цесаро королевскаго двора за милостивное допзштеніе генералнаго ѿпште народна сабора, како досад ѿбичай есте бѣѡ по законъ нашемъ.

„На кое ѿго пресветло цесарско и королевско величество есз здостояли се на насъ милостивно ѡтачаски призрети и помилувати и реченое ѿпште народное прошеніе исплнити и помензти генерални саборъ есз допзстили држати ва Белиграде и терминъ зчинили сеи гредзшти свѣти празникъ Вознесеніе господа Бога и Спаса нашего Исзсъ Хрїста, како нам есте извештено.

„За кое ва сехъ понизнейше и прекорнейше благодаримо и клѣнаемо се ѿго пресветломъ цес. кр. величаствъ, што насъ подложних своих таковъ милость изликали есз.

„Зато и ми ниже именовани и подписати сви заедно ва епархїи бвдвмской, Столно Белиградской и прочих околнихъ ѿбретающтих се православни хрїстїани свѣтие восточине цркве закона гречаскаго велики же и мали и ва сакаго чина и реда едино дзшино, едино гласно, и едино мисално изабрасмо, наредисмо и посласмо ѡд свю насъ посланике и деизтирте наше Јѡана Цветиновича и Михаила Готовановича, на генерални ѿпште народни саборъ з Белиградъ, и таково илюмоште од свю насъ примлене бити рекомандирамо, и да бздеть верователно, что бздзъ говорити и вотзмъ свой предложити, како ѡд зеть свю насъ и потребное слово представити. А что саборне ѿбштимъ

сагласињемъ изволит се доконати, и како ѿ дрзгихъ странахъ и провинција денѣтирти и посланици закона нашего православнога доконатолоше заключити бѣдети: Тако дамо нашимъ пленипотенциаломъ плномоштие, само да би следовало се ѿ свемъ по нашемъ благочастноу, како до сле живели есмо ѿ законъ грчашкомъ и ѿ православию по ѿбичаю святне восточне цркве, и да би ѿ свемъ мирни били ѿ своемъ законъ, и никакова повинна да би се непоставила, заключити, како ѿ црквъ и ѿ дрзго что, или ти свшцензалитеръ (нерешено оставити), него по досадашнемъ ѿбичаю да бѣде санзволемо бити, а не дрзгоачше.

„Како и самое ево пресветлое и државнейшее цес. кр. величество ѿ милостивнейши издати привилегія своихъ к намъ и нашемъ народу, да ѿ своемъ законъ, и по календаръ старомъ и дрзгихъ ѿбичаевъ благочастна святне восточне цркве, да слободно можемо под властню ево цес. кр. величества живети и змрети, есмо по даровани, да никакови зсилія или тзрбацие ѿ цркви и ѿ законъ нашемъ да нам се не чини ни ѿд кога. — — — — —

„Зато сад и до после и свагда пренокорни и препонизни ва всемъ, али дрзновеніе ѿ законъ и ѿ црковъ грчашкзю нашъ ни под коимъ начинъ, нити хоѣемо примити, нити хоѣемо подлећи.

„А ѿ прочемъ свакомъ понизнейшемъ респектъ и верностию никогда измениталной ка ево цес. и кр. величествъ. Јаколи би кон ѿд нашего закона свештеннихъ или светскихъ, любо кога чина бѣде, или башъ ѿд петихъ нашихъ више помевзти пленипотенцисловъ или плномоштниковъ, по себе ва что ново обѣкли се бѣдзгъ, что до сле святна восточна црковъ ние садржавала, да би ѿни до последне слова и ѿтеб биѿ и противъ закона нашего грчашката: то ѿни ѿно нека приме и нека сами садржаваю, али ни по коимъ ѿобразомъ примити неѣемо, нити садржавати.

„Него љ своємъ законъ просимо и молимо мирно остав-
 лени да бѣдемо, а и са свакою понизостию верносно ка
 цар. и кр. величавъ до најпоследнейше капле крви обе-
 штавамо се слѣжити како и до сад потакновени обрели се
 есмо. Са симъ и љ напредъ подписево се и печати нашими
 назнаменземо, ва болше извештение и зтврждение. Дато љ
 Табани сего 10. Априла 1730.

А сад је на реду, да саопштите писмо будимских са-
 борских посланика Ј. Цветиновића и М. Готовановића

Почтеним и благоразумнимъ — — — — —
 „Благодаримо господа Бога и пречистъ богоматерь, да смо
 се сподобили видети овде љ Белградљ, колико мложине
 мложаства проклети злодељ нацлнило се колико е Фрѣшке.
 Свзда и гласе како поште боле цвлѣють карловачки го-
 сподари, они сами и несмею љ свое винограде иѣи, зашто
 сљ живи, пошто имъ прете, веће имъ шилю хлебъ по слѣ-
 гами пихнимъ. А и то есте зрокъ, пошто имъ саде най-
 боли земањ, нема и тко терати. Мѣнкатирѣи¹⁾ неима, сп-
 ромасѣ раци²⁾ вичљ бердо³⁾ по градови и по шанци, а они
 саде цвѣтено трговце дочекзю и разбилю. И доста смо на
 мисли: али ми е то саде хвала Богљ милостивом прешло.
 Него мои добри господари почтени танач и бирѣв, тако
 Богљ дао царствѣе небесно, да ми е тако наима за 100
 талира, неби разменио, кои е ѣт мене сиксет господинљ
 митрополитљ починио за несрећнегљ Острогонлию Капетано-
 вића (Јакшића), нас мљ и оца и майкљ градио, откѣзда е
 паси скот десно с нама, вечна мљ мљка, камо срећа, кад
 сљ га налили и жегли, да сљ и свршили. И како вамъ боле
 бѣде сведочити господи нашљ неписзѣиљ, кои се онде тре-
 вио, кои е сиксетљ от нас митрополит починио, майкљ и
 оца вечѣа мљка — — — И како ми се види, хоћемо и

¹⁾ Редовни војници.

²⁾ Раци, крајинички војници, = граничари.

³⁾ Бердо = Wer da? = Ко иде?

силоу плаћати, што се чини от нас и што се говори. А дрзго мислимъ, и ние дрзгоуче, да е свех изброено от Манојла (Пачића из Пените). Што се е беседило, што е рекао госп. Орестие (Радинић потоњи биров будимски), и што е рекао Дачићъ Никола, и што е рекао госп. Ифтиме Кнежевичъ (тадањи биров будимски) нам непотребзе дрзги нико, ми шилемо нашега пленипотенцикла, а дрзги сваки нека шиле по себе, а нашем дрзгъ Мишкз Готоваповићз било доста и сира и леба, што е з зао час искао от Манојла хесањ от општине за негови 150 фор. И остаемо чекајући комисию горню, и оштъ ние стигла; а остали родъ християнски вас дошао. — 8 — владика, 12 архимандрита, Богъ да зна колико протонона, капетана, аднаџа, кнезова. Заповеђено 70 люди или персона, а има и и 300 персона. И све заплива з Батинз; ¹⁾ и овамо св дрзгоучи люди, ние ко мп. — — — — — За кое вамъ свимъ остаемъ послзжителъ, и молитe се о нас господз Богз. Пошто е веће есмо састали са обркаштанп и капетанп, и дрзги воинствени и светскимъ. Прва проба сабора била међз нама, и имамо часть от нпх. Иоанес Цветиновичъ. Мишко Готовановичъ. Овога Маних — 9 — и године 1730. У Белиградз.

Друго писмо, које говори о овоме сабору, што је писао митрополит свом народу 14 Маја 1730, објасниће такођер правац поменутог сабора. Оно гласп овако:

„Моусеи м. б. православни архіепскаџп и митрополитъ белградскп, и всего народа християнскаго под властпю прѣсветлаго римскаго цесара и єго величества саветниџ, и прочаа.

„Племенито и почтенородни господари, варошки бирови, обр кнезови, кнезови, ешкзти и кметови, и остали православни християни ва Свпатоу Дзсе синове любезнейши. Како

¹⁾ Батина скела на Дунаву у Барањи према Апатину.

сте се фчера **з** генералномъ народнемъ саборѣ **ѡ**бштихъ пре-
сили, и захтевали незнаменателна пизкѣ или статіи во ве-
штеп, что се достоитъ за **ѡ**бште народное добро, и за
заведеніе добраго реда, како из предлога сіи пизкѣхъ
приложенихъ, **ѡ** васемъ болше развместе, да бѣ сло благо
— племенито и почтенородіамъ вашимъ писмено предло-
жили на **ѡ**бшти по междзсѡбно вашъ договоръ, благораз-
свѣденіе и промотреніе. Понеже пакѣ и Мы во свѣтѣмъ
Дзсе любимихъ сини нашихъ прошеніе намъ предложено, ни
ва манихъ како вашимъ синолепіамъ, тако частномъ клерѣ
и светломъ народѣ **ѡ**твратити нехотевши, паче дозволити
и писмено **ѡ**бквитити достоилсемо се.

Сего ради племенито и почтенородіамъ вашимъ всимъ
ѡбште на единокзпни договоръ и благоразсвѣденіе и про-
мотреніе сіа предложисмо ви, да помеждз-сѡбно кзпнимъ
согласіемъ провидити благоразсвѣдите и промотрите, что
годъ за **ѡ**бште народное добро и добаръ редъ и сваки на-
предакъ би и постзпакъ било. Сврхъ тога вашъ единомы-
салии **в**отзмъ, како за добро познате, и за болше раз-
свѣдите и промотрите, сіа писмене намъ да предложите за
дашиз декларацију опшнзю, и зтврженіе наше, како **ѡ**здетъ
се дати сатворити. Дано **з** генералномъ конгресѣ народномъ
з Белиградѣ 14-го Маѣ 1730. Мѡксіе Петровичъ с. р.

По жељи митрополитовој посланици саборски начинше
општу декларацију, коју ћемо мало даље саопштити.

Мало пре саопштили смо писмо будимскихъ посланика
од 9 Маја, у коме су јавили, да је сабор свој рад от-
почео. Но из одговора будимскогъ танаѣа од 25 Маја 1730
дознајемо управо кад је сабор отворен.

У овомъ писму веле Будимци; „Развмесмо — — — да
есте имали конгресъ и саборъ са госн. митрополитомъ з
дворѣ вго преосвештенства, по себе, а не са нарећенимъ
комесаромъ. Но да хоће се почети сего 21. Маѣ, и
што **ѡ**зде се. Ново припетило, да хоћете писати. И есте

тамо бивши з саборѣ раззмили два изикта. Ва 1-во по-
 явлюете, да се тиче ѿиштой народной привелеѣиској штети,
 а не поавлюете з коемѣ изиктѣ. 2-го Што ће срце на-
 родно зблѣсно бити, што дрзаѡ з законѣ, известнейше
 ради би смо били раззмети, пошто велико народѣ есте самз-
 штенѣ овамо, и великѣ мисаѡ имамо. За Бога, што се чини.

Али како пакѣ зблѣжате и пишете, да на гредзштой
 пошти хоѣемо имати болшим гласом нагледати и посетити.
 Дарзи госп. боже и пречиста господна богмати, добро да
 бзде, кое ѡжидамо срдцем и дзшею чзти и раззмети.

Еже просимо з госп. Бога, а напаче и ѡчима ѣ ви-
 дети и добраго гласа зелишати, да по своемѣ старомѣ ѡби-
 чаю да ѡстаемо з мирѣ васточнаго православно и благо-
 частна, а з свемѣ следите и паштите се по пленнотенци
 ѿиште народной еже имате преварѣчено, да би следовало
 ѡбдржавайте се. И пиши те намѣ, кое госп. Гардиналь и
 шнимѣ комесари, и проче, што се бзде пришетило ѡд свега
 чртайте намѣ, да знамо, и кое сѣ феле люди наре-
 ѣеи по сокаци. — — — — —

Из овога писма видимо, да су народни посланци са
 митрополитом држали конференције, а да је царски коме-
 сар ђенераѡ Бајлиф пл. Марули сабор отворио 21. Маја
 (1-ог Јуна по рпм.)

Одмах првих дана саборисава 30 Маја, дознајемо из
 митрополитова писма, шта се на сабору отпочело радити.
 „ѡбъявљемо христолюбимѣ вашимѣ, како депзтирти или
 посланци и полномоштници ваши поредѣ начина, и когда
 полномоштное ваше писаніе во опште народный прото-
 колѣ вовисали и примили, есѣ приездествовали и мѣсто
 свое нѣли и приемлени били, при славномѣ генералномѣ
 саборѣ, предѣ ѣго цесарскаго и кралевскаго величества
 нарежденимѣ комесаромѣ, и вся она коя есѣ предлагата,
 ѡбъявлена и держата за ѡбштенародное добро, и за стал-
 ность милостивейшихъ привилегіяхъ, и прочиныхъ прошені-

ахъ ѿбштенароднихъ нашихъ: и како обште есмо изволили моленіа, тѣготи, и изжды наша, его пресветлейшемъ цесарокралевскомъ величествъ согласно сочинено предложити, сія ваши помянзти депзтирти ѿ всемъ ѿт зсть болше и више хощзтъ извѣстити — — — — —
 А что за плахъ ѿбштенароднаго секретара Гаврііла на порезъ зчинити: да то, хощзтъ вамъ ваши депзтирти ѿ томъ лзчше сказати. — — — — — Въ Вѣлградѣ Маѣ 30-го дне 1730 года. — — — — — Мѡисей Петровичь.

И сад пошто смо све показали, шта је овомъ вазнесенскомъ сабору предходило, и и шта је на предходнимъ конференцијама рађено, сад нам остаје да по беленикама саборскогъ комесара саопштимо, шта је појединце на овоме сабору претресано, шта је рађено и у комъ духу.

У црвој седици 21 Маја (1 Јуна н. р.) јавља скупљеномъ сабору изаслани царски комесар подпуковникъ п. Геслингъ, да је ћесар Карло VI по молби митрополита дозволио, да се овај сабор може држати. У исто време казује, како га је привремено командујући у Србији ћенерао Бајлифъ п. Марули одредио за комесара овоме сабору. Најзадъ рече комесар, да ће остало сам митрополитъ казати што има народу саопштити.

Затимъ митрополитъ разложи, да је ћесаръ јошъ бившемъ главномъ команданту у краљевству Србији ћенералу Фелдмаршалу и великомъ војводи Александру Виртемберикомъ, а тако исто и србијанскојъ управи заповедио, да се царски отписъ, као тумачење народнихъ привилегија (рескриптъ од 12. Априла 1727.) србијанскоме народу јавно обзнани. Даље вели митрополитъ, како је онъ са србијанскимъ народомъ држао сабор, на комъ и по саборскомъ решењу одговорено ћесару, да народъ са митрополитомъ имајући у виду, да привилегије гласе на савъ српски народ, и по томе Србијанци као најмањи део српства поменуто царско решење нитъ могу

примити ни непримити, док се са осталим народом на општем народном сабору не договоре. И том приликом молише Ђесара, да дозволи општи народни сабор, где би то царско решење могли свему народу објавити и поднуну закључак донети по истом предмету.

Затим се прочита Ђесарска наредба митрополиту због овога сабора. А исто тако би прочитао онај Ђесарев априлски отпис став по став, да би сабор сватко и разумео онај кобни распис.

Како је пак народ из царског отписа увидео, да је Ђесар своје високо негодовање показао због реплике, што му је народ поднео. И тако се поменута немилу реплика још једном прочита, како би и сабор дознао, где је то народ изгубио страхопоштовање! према његовом апостолничком велпчанству, и у том несрећном случају да народ моли за опроштење ради такве ужасне погрешке.

Сабор прочита отпис па затим ону грозну реплику, а митрополит из нова опомене, да се брижљиво извиди и да се затим, истраже, да ли је и где је народ погрешно и огрешно душу. И племенити господин потпуковник Геслинг¹⁾ Ђесарев комесар, овај Мајтењија старог завета, забележио у свој дневник јамачно сузним очима ту окорелост српских посланика, јер вели, да је народ на митрополитово питање о својој могућој и невидимој погрешци ћутао.

После овог грозног ћутања изјави митрополит, да је можда то високо негодовање изазвано било писмом, што га је сав народ послао митрополиту због царске наредбе, која је народу опремљена из Беча у Сегедин; а зна се вели, да је у поменутом писму зактевани одговор имао непристојних и укорних речи.

¹⁾ Будимски посланици веле: „Госп. Кардинал и шћим комесари.“ Но и ако Геслинг није био кардинал, ал беше јамачно неки језовита, као што их је у аустријској војсци бивало „ecclesia militans“ војничких језовита, који су по потреби бивали краљевски комесари.

И опет се народ зачуди и томе, те поиска, да му се и то писмо прочита. На тај зактев одговори царски комесар, како је народ у овоме писму сметнуо с ума оно поштовање, које је госп. митрополиту као глави цркве дужан одавати. И тад велеважно опомену народ, да се у напредак таквог нападања клони, иначе изгуби ће превисоку царску милост.

Но што госп. царски комесар није знао, то су знали добро и народ а и митрополит, да је то, у рећи стојеће писмо, оно исто, што су Будимци и остали народ митрополиту одговорили на они његови пет пунктова,¹⁾ због којих је сам добри митрополит народом се световао, и као што видимо, да му је народ достојно одговорио, по за које им митрополит ни најмање није замерио, пошто се то све по његовом знању збивало.

Пошто дакле царски комесар не могаше народу натоварити „увреду краљевског величанства;“ то пађе га корити и помињати због увреде према „Екцеленцији.“

Но народ неприми ту опомену, већ одговори, да је народ митрополиту изјавио своје неповерење због царске наредбе, која очевидно иде у натач народним привилегијама, унисујући то у грех митрополиту, као своме пуномоћнику, заступнику и бриговоћи тим пре, што се народ није могао никад посумњати (?) да се њ. цес. кр. величанство не би стално и ненарушиво држало привилегија, што их је народу премилостиво даровао. Народ је због те своје погрешке — ако је збиља погрешка — молио већ једном госп. митрополита за опроштај, и ако му то није доста, готов је да му се и по други пут за те моли ево овде на сабору.

¹⁾ Види писмо митрополита Мојсија од 15. Нов. 1729. и одговор Будимаца од 3. Децембра исте год.

Митрополит прими ову озбиљну изјаву народну и с тим пре се задовољи, што је знао, како и о чему се он сам са народом договарао. Још је сам од своје стране додао, како народ треба да расуди, како се он исто тако заклео на верност цару, као и народу, и да је архијепископи као пеки посредник међу народом и владаром. Но том приликом сирома митрополит исповеди се, како и сам увиђа свој несрећан положај, наводећи по светом писму, да нико не може два господара — поштено — служити. Он се вели свакако труди, да ни једну странку увреди, но да буде прав обема.

Прва седница саборска сврши се на том, што сав збор замоли, да му се дозволи за сутрашњи дан држане конференције, на којој би могао донети решење на царски закључак. У једно збор моли, да комесар не буде у тој конференцији, што обично у таквим конференцијама бива вике и переда, и што се увек не пази на узајамно поштовање, које треба да влада међу члановима таквог састанка. А збор ће преко сутра донети свој закључак.

У другој седници изјави кометар, да не дозвољава конференцију без комесара, но нареди, да се седница у његовом присуству даље настави, не дозвољавајући, да се што приватно предузима. Међу тим, као што се види репликује — одговор — на првашње царско решење народ је имао у готовости, а она је била састављена с погледом на народне привилеђије. Ову реплику предаде сабор ђенералу, да он ђесару достави. Још су у овој седници прочитана пуномоћства саборских посланика.

У трећој седници прочитана је молбеница ђесару, и на питање митрополитово усвоји се иста ова важна просба, која по оригиналу гласи овако:

„Препокорнейшемъ и милостивнейшемъ молению општега народа нашего ка пресветлейшемъ господаръ царо кралоу нашемъ, и его августнейшемъ дворъ.

„За милостивное допъштенне ђенералскаго и опште народнаго сабора по досадашнемъ обычаѣ закона нашего. На кое его пресветлое цесаро кралевско величаство есъ допъстили, и на нас здостоили милостивно отачаски призрети, и реченое опште народное прошение исплнити, и ђенералски опште народни саборъ допъстили држати, и термини положили з семь гредъштемъ месецъ ва Белиградъ, како нам извештено ѣсте.

„За кое сад мих по повелению сви опште ѣсмо савакзпили се сваки од своега дштрикта од народа послати пленшпотенциали своего фотзма овде славномъ саборъ принети и предложити ономъ, што се нам бжде заповедало. А наипаче, ако би што било црквамъ и законъ нашем досадително садъ од толпких прошлых времена и година. Пошто како смо Богомъ и пресветлостню цесарокралевскаго римскаго великаго непобедимейшаго императора и его величавства свето поменутого намети Леополда, званпх и захтеванпх са колико его величавства декрети, да бисмо како могли пзићи под властню его рвкз, кое ми невазбраили се есмо ни ва чемъ ѣсть рабро са женамъ и чеди свои, од проклетихъ Агарановъ одбегли, и ка више спомензтомъ цесаро кралевскомъ величавствъ на обећанъ паролъ прибегли. Кое есть било милост и воликъ ѣего непобедимейшаго, да есть дароваль обштомъ народъ крчанскомъ законъ превелегню, и ва ной ѣсть васехъ изображено, ва чимъ з тишини можемо се живити. Кое велико благодаримо его величавствъ, за кое и ми законъ православни есмо достоинь себе верностню показали се ва време рата, прве битке са Тврковъ, и опште године и лета.

„После пакъ на наверию ђигари и мачарске ребелне леть —7— послазжали есмо са планомъ и достоинь верностню; где ѣ есъ многих наших родители, братпх изгнзили и кровь свою пролили.

„Такожде и садъ ва најпоследнемъ рате године 1716 до 1718 са Търковъ на верности и помоћи били њемо, никогда с невериємъ необратосмо се; како се и пакъ обећавамо њености цесарској свакој достојној верности ни васих обшито до капле крви наше.

А чесо ради такова верность от насъ показзет се, то несть верность наша, што бисмо само бранили земљу или градове или села и пѣстаре, већ то њест за веръ нашъ и законъ и цркве наше, што бисмо ѣ миръ били закономъ и црквамъ нашимъ, а наипаче по обештание ѣго величаствѣмъ издати превелеђѣмъ, ни више ни маѣе.

„А како саде види се, то е чвдѣти се, да се нам новине почию, ѣ кое никадъ престати се неѣе коначно. И то поште мислимо еднако, да ние овај почетакъ ѣт ѣго величавства императора; но ѣт други информатора (Мачара).

„Зато саде и до после и ва сегда препониэне и препокорне просимо, молимо васихъ обшито закона грчанскога православни христиѣни мали, велики ва кѣше, да и ѣ напредъ ѣ тишини бѣдемо ѣживати и ѣ свомъ законъ по досадашнемъ обичаю бѣти, и никакова новина да се нам не ваводи ни на црковъ ни на ино что. Како и самое ѣго пресветлое и државнейше цесаро кралевское величавство ѣ мпловствено издати превелеђѣмъ своихъ к нам народъ нашемъ даровано ѡестъ, — да ѣ свомъ законъ и календаръ старом — и инихъ обичај благочастѣмъ восточнаго слободно можемо живити и ѣмрети, и никакова насилѣмъ и тѣрбаце ѣ цркве или законъ ни ѣт копѣхъ да невчѣнѣти се, нѣти новина примѣти хоѣемо ни по еданъ начинъ.

„Но молимо се светлости цесарскомъ и кралевскомъ величавствъ, да ѣ напредъ не дае нам се ѣзоблогъ срца нашег. —

„Просимо, молимо са свакимъ понизнейшимъ рѣшпектомъ и верностью никогда изменително ка ѣго височайшемъ це-

саро кралевскомъ величаствію до најпоследнейше капле обештавамо се славити, како и до сада по можности нашој ни ва чимъ не ленли се ни потакли есмо. — — — За тужбе би наређено, да три врсна лица исте тужбе прегледе, и у изводу сабору саопште.

Трећи је предмет ове седнице био неки Мирко из петроварадинског шанца (Новога Сада), који је био повереник у коморским селима бачке жупаније. Он је поднео био власти тужбу, и доставио проневере, што учинише жупанијски чиновници у прибирању новаца, радио и израдио, те су исти осуђени да врате 46.000 форинти. И жали се, како су га даље поменути чиновници из беспоће и освете бацили у мрачну таваницу, те ће му, као што се говори, можда још и парницу наметнути. Сабор преслуша жалбу свог сународника, те из сабора у име целог народа управе допис, кардиналу Чаки као мађарском канцелару, тако и жупанији, придајућ свечани протест претњом, да ће апеловати на њег. вел. и сабор зактева, да се речени Мирко пусти на слободу, а народ ће за њ одговарати.

Многи посланици из разних места рекоше на то, да се они, кад се тако са послаником и пуномоћником, поступа, немају никако својим кућама враћати.

Затим је говорио митрополит противу многоженства, препоручујући, да се сваки клоии тога преступа, иначе ће му се судити за главу.

Даље би решено, да се из Турске прешавши свештеници не примају, и да им се свештенодејство не допусти, без нарочитог дозволења митрополитова, и пошто предходно буду испитани и одобрени. И тај закон доноси митрополит у присуству царског комесара, и вели, да ће ставити свој најсвечанији протест противу оних, који би тај закон преступили.

Исто тако протестује противу отмичара и оних, који се потајно и без знања свога духовног пастира, плити у

Турској венчавају. У једно заповеде, да се брачници имају трипут навестити.

И то би наређено у истој седници, да се на гробове пемеће други знак, већ само крст.

Потом се јавно прочита црквенска наредба, коју је митрополит пре три године сачинио и народу за будући правац издао, а народ је тада непримио. Сад из нова зашта митрополит, има л' ко какве приметбе учинити. Ако пак и народ — као што се он не сумња — пронађе, да се споменута наредба слаже и са божијим и црквеним законима, то он ниште, да се свако по њој влада. На што се једногласно речена наредба без икакве приметбе одобри и прими. У наредби тој говори се:

1. Пре венчања ваља мотрити на све црквене прописе, а поглавито на исповест и причест брачника.

2. За оне, који из стидљивости само ноћу могу просити, да свећенство пре свега нареди, како ће се побрипути за сиротињу, што проси од куће до куће, и да јој изради милостињу.

3. Да нико не сме сам правити последњег завештања, но да мора призвати неколико сведока па и једног свећеника. Ни један сведок, да не сме мишлењем истрчавати пред другог, да га не сме отерати, но да и световњаци и свештеник оставе ономе, који завештање чини, слободну вољу у свему, нити да га на што приморавају. Ко противно чини, да буде кажњен.

4. Да се укину даће, а у место њих, да се дели помоћ сиротињи, а у цркви да се очита литургије. На послетку остане се при даћи, ал' да на њој не буде ништа осим чорбе и једног јединог јела, и да нико не сме попити више од три чаше вина.

5. Опадаци вере, поста, крста, као и они, који се не исповедају и не причешћују, — да имају доћи у затвор.

Они пак, који би се усудили затвор нарушити, да се рад даље казни предаду грађанској власти.

6. Очеви и газде, под претњом тешке одговорности и казне, да су дужни своје синове и кћери (које до јако нису имале приступа у цркву), слуге слушкиње и осталу чељад недељом и празником на божију служби шиљати. Ко би се пак у цркви разговарао, да буде такође кажњен; људи пак и жене по првашињем обичају да се не љубе у цркви.

7. Да се сви они строго казне, који светкују ипак, а раде у недељу.

8. Недељом и празником могу месаринице и бакалнице отворене бити до летурђије; остале продавнице да се тек после литурђије отварају.

9. Да се у молитвене дане не држе зборови у општинским и варошким кућама или у седницама.

10. Деца да се не крсте у приватним кућама, већ у црквама; а ни једно дете да несме дуже од осам дана остати некрштено. Отац или кум, који би ову заповест прекршио, да се строго казни.

У четвртој седници 26. Маја (6. Јуна).

Прво је одговорио народу царски комесар, како се он из акта, што му их народ поднео на прочитање, подицно о свему известио, додајући, да он о дотичним тачкама поновљењу молбу нит може похвалити ни презрети; јер кад народ примети, да му је прва молбеница нерадо примљена, ваља му се бојати, да зар ни ова последња неће бити одвећ мила. У осталом је извесно и целом свету познато, да је светли цар благ и милостив, (!) те да и народ може то докучити тим пре, што њ. цар. величанство својим поданицама не одузима (!) слободе молити му се. По томе да се и проситељи морају наштаити, како да им је молба на правди и правци основана, и да се у свему пазн потпуно поштовање и понизност.

2. Учињен је предлог, по коме да се школе заведу, ради веће славе боже и спасења душе; а школама је, као душа телу, пужна штампарија. Митрополит додаје, да је он тога ради царском војеном савету поднео сходну молбеницу, но да до данас нема одговора.¹⁾ Па како је тешко и с великим трошком скопчано, све па и најмање букварове из Москве наручивати; то је он рад чути, шта народ мисли, и еда ли је потребно штампарију подизати? Народ на то одговара, да би ваљало штампарију завести, но да сада у тој ствари неможе ништа решити.

3. Митрополит напомиње, да он, као што је трошан и болешљив човек, може на путу у Беч умрети, ал да ће ипак за то до светлога цара поћи, да му ову молбеницу поднесе. Познато је — вели, — да се њ. ц. величанство ни од суседни сила неда на што принудити, па тим мање ће га народ приморати, да му молбу испуни. Зато нам га ваља смерном просбом и молбом за се придобити.²⁾

4. Поради дојакошњих у народним пословима уговорени дугова, плаће и потребних трошкова, како око овог тако и око будућих сабора, — жели митрополит, да се одлучи: од куда ће се то платити, како ће се трошкови подмиривати, и еда ли ће их народ, као што је праведно на се узети?³⁾

¹⁾ Још за 50 година неће бити одговора, јер се знало, да је печатња моћно средство за подизање просвете, а милостива и отачаска влада ишла на то да заглупи народ српски. Као што смо видели народ је осећајућ потребу и корист штампарије, на свима саборима искаше, но му влада никада није хтела дозволити. Зашто? Ми смо толико пута казали узрок тој забрани.

²⁾ Јамачно би се више постигло смерним устанком, као што су могли научити од Мађара, који су оружјем у руци изнуђавали очинску милост својих апостолијских краљева.

³⁾ Ми смо навели толике списе, из којих се види, да је народ велике трошкове за народне послове радо подмиривао. Но

5. На ово одговори народ, да ће се међу собом договарати о тим народним трошковима, и своју одлуку о томе поднети митрополиту.

6. Осем другог повела се реч и о томе, да митрополит не може имати никаквих других доходака осим штоле, која му припада у његовој дијецези.

7. Обећава народ — а ту се есапи и свећенство, — да ће како поменути дуг, тако и трошкове око садањег па и око будућих сабора, а тако исто и плаћање двојице народних секретара на се примити, и прилоге међу собом купити, ако само добије на то дозволу од двора.

Никола Поповић, прота из Рватске варајдинског округа, подноси молбеницу овом сабору, и пере се од кривице, да је тобож буну подизао, молећи покорно, да митрополит и народ посредује за њ код високе владе, да би се могао својој породици и кући вратити.

Пуномоћници варајдинског ђенералата православнога закона подnose сабору молбеницу, иштући, да се у име целог народа замоли царски двор, те да им одобри једног свећеника, који ће црквеним делима управљати, а они да ће снагом својих привилеђија од митрополита зависити.

Народ моли ради злочинаца, да се свећеницима дозволи, да могу к њима одлазити, и то на један или два дана пре извршавања смртне осуде, да их за смрт преправе и свете тајне у тавници обаве.

Чита се тужба јегарске православне општине, да им тамошњи мађарски владика Ердеди неда поправљати њихову трошну цркву, но да је шта више рекао, ма га стало 4000 дуката растераће раце из Јегре.

су господа митрополити често те народне наре за своје личне потребе трошили. А видећемо, да ће злокобан митрополит Вићентије о народном трошку и хусарске регimente подизати, као да иначе није доста пролевао крви народ српски, стојећи већином под оружјем.

Манастир ленавички такођер би поновио своју у нечем оналу цркву, па је већ и потребну грађу за то припремио, али му у томе смета у Крижевцу станујући царски потпуковник Прашински, као садањи заменик команданта.

Из више места стигоше сличне тужбе, да им недаду предузимати нужних поправака на црквама.

Читају се тужбе противу неких закућника поради неправде и глоблења, која поданицима нанеше.

Цео народ моли да се забрани царским камералним чиновницима и служитељима да народу не псују веру, крет, пост и т. д. као што ти царски чиновници на свима местима чине.

У петој седници 27 Маја (7 Јуна) 1730 год, која је била последња, као што се види из комесаровог записника, говорено је:

Прво. Као што су дојачо са пређашњим митрополитима свагда и посланици грађанскога реда у Беч полазили, тако народ моли, да се то и даље дозволи. И по томе

Друго и последње: при завшетку овога сабора би једногласно закључено, да се са митрополитом пошаљу у Беч: један оборкапетан из Славоније, један капетан из потиске, из поморишке и један из србијанске границе. Тако исто из сваке области, као: Угарске, Славоније, Рватске и темишварског Баната од стране простих један посланик, који ће закључке и просбе, што их је народ на овом сабору донео, цару предложити; а дозволу за то закључише молбеницом заискати.

На овом протоколу од ових пет седница подписали су београдски градски подпуковник и царски комесар на сабору Едвард Геслинг и митрополит Мојсије Петровић.

Најзнатнији предмет већања на овом сабору бејаше онај често поменути рескрипт од 12 Априла 1727 год. По оним дописима Будимаца митрополита и овога народу, које смо мало пре на свом месту саопштили, можемо дознати, у

каквом је духу био написан одговор народа на поменути царски рескрипт. Знамо, да је онај кобни рескрипт имао цел, да српском народу у очи каже: Ми смо вам до душе лепо написали на пергамену привилеђије, ви Срби видесте, да смо вам најважније тачке у привилеђији ујемчаних права сбрисали, а сад вам ево још јасније казујемо, како мислимо о тим вашим привилеђијама, ево из рескрипта дознајете наше мисли.

Морамо у похвалу митрополиту Мојсију признати, што је он одесудно одбио помеути рескрипт, и народу одмах јавно за ову опасност. Видели смо на свом месту, како се народ одазвао митрополиту. Из онога како су Будимци одговорили митрополиту, и по ономе, што је сам царски комесар у сабору изговорио, како је његово апостолничко величаство показало своје негодовање, што је народ у свом одговору на најмилостивији рескрипт одбио и није примио оно тако благоволително тумачење привилеђија, и што је исти комесар народу пребацио, да је народ у истом писму сметнуо с ума поштовање, које је дужан одавати митрополиту, као глави цркве: из свега се види, како је народ већим негодовањем примио рескрипт по што је комесар примио одговор народа. Најбоље се види негодовање народа противу истог рескрипта, што је сам комесар у својим белешкама забележио, како је народ на његову опомену одговорио: да је народ свом митрополиту изјавио неповерење само због поменуте царске наредбе, које иде у натач народним привилеђијама, а народ је морао уписати у грех митрополиту, као свом пуномоћнику, заступнику и као таквом, који је дужан по својој заклетви и по свом положају, да бригу води о свему, што се тиче народних права. А с тим више морао се народ у овом случају посумњати о митрополиту, што се народ није никад могао ни посумњати, да се његово цар-

ско величанство неби стално и ненарушиво држало привилегија, што их је премилостиво народу даровало.

Најзад видимо, да је народ и на сабору одсудно противан био, — да је одбио свако криво тумачење народних привилегија, и да је у нарочитој новој молбеници, која је у трећој седници прочитана, народ изјавио свом владоцу жељу, да се народне привилегије поштују у оној мери, у којој су они своју верност цару посведочили у свако доба, проливајући своју крвцу у одбрани престола противу сполних непријатеља, као и противу бунтовних Мађара.

Јадан народ, још није ни тада дознао за онај договор ћесара са Мађарима од год. 1722, по коме се имао систематички сатрти народ српски. Још није била народу позната она грозна изрека Леополдовога министра Стратмана: „Die Rätzische Nation muss vertilgt werden durch Feuer und Schwert.“ (Српски народ мора се искоренити ватром и мачем).

Осем борба због рескрипта најзнатије је закључак, који је примљен у 3-ој седници због некога Мирка Новосађанина, који је био повереник у комореким селима бачке жупаније и члан српског сабора, и као такав пронашао злоупотребе и проневере царских чиновника, који су га сада бацили у мрачну тавницу из освете, што су осуђени да плате 46.000 фор. Он се жали сабору и моли у исто време да га сабор заштити. И сабор се у овом случају достојан показао свога великог позива, да брани у сваком појединцу повреду народних права. Сабор у име целог народа пошаље протест мађарском канцелару кардиналу грофу Чаби-ји, а тако исто оправди протест и бачкој жупанији, и претњом, да ће апеловати на самог ћесара, захтева, да се речени Мирко пусти на слободу, а народ ће за њ одговарати. Још је од стране сабора примећено

у истим протестима, да се они видећи, како се са њиховим послаником и пуномоћником тако безаконо поступа, својим кућама вратити несмеју.

На све ове и још друге народне предлоге у четвртој седници одговорио је царски комесар овим речма: да он ову поновљену молбу нит може похвалити ни презрети (!): јер вели, народ је могао увидети, кад му није примљена прва молбеница, да се у напред може надати, да и ова друга неће бити одвећ мила. Даље вели комесар: целом је свету познато, да је светли цар благ и милостив, и најмилостивије дозвољава те му се народ моли, но да та молба мора бити написана у највећем страхопоштовању и највећој понизности.

Осем тога је важно, што је на сабору говорено о школама и штампарији. Наш је народ и овом приликом, као и на свима прошлим саборима показао своју жељу да се о народном трошку подигну школе и печатња. Но су мађарска господа са генералом решила, да се народ српски са-тре морално и материјално. Зато је комесар у напред знао, да сви ови захтеви саборски неће бити одобрени од бечког двора.

Не мање мора ожалостити сваког поштеног човека, кад чита жалбу јегарске православне општине, противу суровог насилника мађарског владике и великог жупана Ердедије, који је у својој охолости казао, да ће те вадраце протерати из Јегре, ма да на то потроши 4000 дуката.

Ми ћемо мало даље опширно показати и говорити, како је мађарска хијерархија свим насилним средствима гонила јегарске православне Србе.

Но и из осталих свију крајева, где Срби живеше, придонеле су силне тужбе противу световне власти и католичких попова да им недозвољавају цркве градити на ни оправљати, и да им камерални чиновници осем глоблења, још неују веру, крст, пост и све што је народу свето.

Још налазимо за пужно, да на овом месту, где се говори о свима делима српског народа у Аустро-угарској, што је почињо од своје сеобе па до данас, све што се на саборима радило подпуно, верно и у целом пространству изнесемо, с тим пре, што је ова прошлост аустријских Срба већином била непозната. Осем тога признајемо за дужност, да у подпуној слици верно нацртамо прошлост наших праотаца, да сваки који ово наше дело прочита, што више и подпуније научи се о прошлости овог великог и за дуго најважнијег дела српског народа.

Зато овде наводимо као допуну саборском раду: „Пъикти и ѿтвѣти народни на предложени 25 пунктовъ митрополита Моисея Петровића 1730. Мапа 30.“

Ово су они пунктови и одговори, које у народни посланици, по писму митрополита Мојсија од 14. Маја 1730. год. што смо већ саопштили, по његовом зактеву, да поднесу њихов: „једномисални вотѣмъ“, и што најбоље расуда, „сіа писмено нам да предложите, за далнш декларациѣ општѣю, и ѣтвржденіе наше.“ — — —

И што је по оном свом писму зактевао митрополит, ево шта му је народ одговорио.

„По проектѣ преосвештенейшаго господства вашего ради 25 пунктовъ, что сте милостивно на разсѣжденіе светлоі депутациі, ѿт светлога сабора наслонили есмо на оваки начинѣ за добро нашли, и понизно вашемѣ преосвештенейшемѣ господствѣ ѿвѣствіемо. Како но:

На 1 пункт: За ѿправлѣніѣ дѣла и наредбах и наставлѣніѣ, да нинѣ чрезъ насъ ѿдправлѣюштиѣхъ, да а пробирають, іест ли добро или ны.

1. За ѿправлѣніа дѣла, наредбахъ и наставлѣніа до нинѣ чрезъ преосвештенейшаго господства вашего ізветвенно управлѣніа апробирамо; какоти ходатайство, ревност, паитаніе цело естъ іа наки резолзціе какове съ исходиле протівъ правнцахъ нашихъ, то код цесарске власти пра-

вѣща се задръжава, за које нами молимо трзда и ревности, како бисмо поредъ правѣцахъ нашихъ подпѣяо и невредимо ѿбдръжалі сѧ не поштедите себе. Ми же нами архіереѣ и клеръ црковни, вопиственн чинь и поместни ревновати по дѣжности ѿдиноузпно хоѣемо.

На 2 пзикт: за архіерейски чинь и по редѣ седаніе.

2. Како ваше преосвещенейше господство сада на овомъ ѿшите народномъ генералномъ саборѣ седаніе архіерейско зредило есть, тако и да пребъдеть.

На 3 пзикт: за консисторизмъ, коадьютора, и кассе, и ѿт кзда за ихъ сѣдржаніе и за ѿправленіе ѿшите народнаго дѣла; и сѧ 6 персона; како ти наместникъ. 2 конзильара, и 2 секретара и протоколста.

3. Икоже имѣюште не ѿбходимью изъждѣ или потребѣ во всякоѣ време предлагати дѣховномъ сѣдѣ. прошенія, моленія, и на сѧ сѣда решеніе, и исправленіе примати: тако всачески требно есть конзисторизмъ да бѣдетъ: что належашта сѣтъ архіепископатѣ, а епископи нами во своихъ енархіяхъ что надлежитъ сѣдѣ дѣховномъ по зрежденію правилнихъ канововъ да разсѣжденія творет: а что нами епископи бѣдѣтъ разсѣдили, и не за доста бѣдетъ сѧ видело сѣдимимъ, ѿнда могъ на конзисторизмъ архіепископатеки апелирати, илѣти призивати се. А поради коадьюторства да бѣ се Боголюбавнимъ Архіереомъ з степенѣ ихъ, и азкторитетѣ непресѣждало или нами ѿбичан неавидности, иницъ коиз пресетія противна светой цркви православной христіансцей, много трѣдна дѣла не зчинила се, за зтолѣти сѧ метежъ, добро находимо быти, ѿт находѣшнихъ сѧ персона честнаго клера, кои би вредностію и всякимъ доброползчіемъ коисго Ваше преосвещенейше архіпастирство изволѣте посветити на епископство безъ енархіе, кои въ архіепископствіи по наредбѣ црковнаго правилнаго реда и дѣховно положеннаго канона сапомогатель да бѣде. И нами, кадъ би коиз енархіа временимъ догабаемъ вадова

остала, да њи зречени сапомагателни епископъ, кои бздетъ ва тихъ дѣлахъ послужію ѡной вадовой епархіи, наслідникъ да бздетъ, и на егово место инаго вредна и достойна избрати, и поставити, како би повасегда сапоможеніе сльжбъ вашемъ преосвештенейшемъ господствъ могаль савршавати. А преосвештени архіереи, кои есз са светой цркви въ своей епархіи начелнимъ пастиремъ наредили, нека къ своимъ овцамъ позорливость и ѡпасство саблюдають, ако ли би паки архіепископъ по должности чловѣчанской кратко временно житіе въ вечно променил се, за не звредити, плити преюдицирати народъ српскомъ от нихова величавства цесарскаго наймилостивейше издатимъ, како и з параграфи привилегіални вмештает се „да је вамъ слободно междз вама по своей слободитини из народа љзика расціанскога поста архіепископа, коіега свештенничаски мрски међз собом изберж“, тако на томе начинъ желаемо (ва свое време) како и до садъ митрополіте и архіепископне подь властію светлаго ршскаго цесара избрати. А ради доходковъ и изъ тога потрошковъ ѡт кздз за сихъ садръжаніе, ако светло цесарско и кралѣвско величанство допзсти, без свакога противленія команде и ѡт прочихъ владающихъ сіе намереніе савакзплати, првоіе находимо васъ сіа потребованія проесаити, и тако по могзѣтвз народскомъ бако би та сумма въ целостъ свою дошла расположити. Ако ли би паки те милости допзштенія ѡт ево цесарскаго велпчавствія несподоблі сз, дрзго лекарство своимъ змомъ не можемо постигнзти, него саборне находімо ѡт архіепископские ексархе по епархіахъ епископскихъ, кои би позчителнимъ и дзшевнимъ разлогомъ и подвигомъ милостиню приѡбрести таитателно потрздивши се могли, зашто без допзштенія владающихъ не можемо ни једнз крайцаръ на люде порезати, к томъ паки предлагамо доходке въ архіепископн временитимъ начпномъ допадающти, како правица привилејиска нам сказзеть, да ѡт усашпихъ архіереа, тако и без

потомковъ змиравшнихъ свштанціе предати дьлжансвѣтъ, и други доходци, ако бѣ се отъздъ придобили: с такимъ способомъ ова зактевателнаѧ намеренія контентирати смислили есмо.

На 4 пунктъ: За опште слѣжителіе нашемъ хофштотъ да се наредеть.

4. За опште слѣжителіе преосвештенейшаго господства вашего, кога наѣте вредна и врьетна послѣжити ослани се на зрѣденіе вашего преосвештенейшаго господства, и поредь вредности слѣжбъ имъ отредите.

На 5 пунктъ: Да поставите чинъ црьковни, и зчиовленіе свештенодейства.

5. Еже поставити сѧ чинъ црьковномъ, и зчиовленію свештенодѣйствія по преданію светыхъ апостолъ и по зставъ светыхъ отацъ восточнаго благочастія по древнемъ наше црькве тшиконъ, сіе естъ изображенію, зрдне желаемъ.

На 6 пунктъ: Поради школь и семинаріемъ.

6. Находимо ради напредка добро естъ позчавати се како бѣ дзшевна дѣла и тѣлесна исправіла се, а пакъ откъда бѣ та фзндація изашла осланимо како на 3 пунктъ зписата поможенія изъивляють.

На 7 пунктъ: За типографію, и прочѧ къ томъ належаштемъ говорити.

7. Може коегождо хъдожаство не может показати се безъ потребныхъ емъ ордѣн, тако ниже зченію безъ типографіи мошно естъ бити, и от сего не малзю изждъ имемъ, и аште бѣ нес. величанство милостивне изволілі сіе народъ нашемъ даровати, еже бити типографіи, за издивеніе трошка на 3 пунктъ присплат се.

На 8 пунктъ: Ради нови резиденція, како доконато прошлихъ лѣтахъ, остане ли сѧ бити тако? ради трошка како мислите, и есте ли вамъ новолно?

8. Поради резиденціе відимо, да лепотно и народъ дично и за послѣдакъ от чедъ нашихъ споменъ, да бѣ се свр-

шла и ѿправила, и тако бивши похвала ѿште народна, а наиначе Ђего архінастирство добри почетањ и фундамент поставил естъ, таковаго ради трошка, како љ више положеномъ љ пиктѣ вамштено естъ, къ семъ зданію прилагаемо.

На 9 пикт: за пикти, што смо вам писал; што мислите за ѿво ѿтговарати? Како ви вамъ сѣи пикти показуют сѣи?

9. На сѣи пиктѣ, љ љ провинціахъ нам издатихъ, ѿветѣємо. Како ти пикт 1. Ђете намъ светло цесарско величанство љ милостивно издатихъ привилеѣіахъ нашихъ параграфно поставило, да кад ѣ потреба народѣ савакѣиці се на възбраніено естъ; тако и сад ѣдино дѣишно не чрезъ неколико денѣтатовъ ѿтвоварати, него саборно ѿштѣимъ промишленіемъ договарати се, и ѿтговарати поред правіцахъ нашихъ. Тако без сабора ни ѿсобіти печати положіти се могѣтъ.

Поради господина Іѿзефа Јѿмбрековіча¹⁾ закѣваніе 2. Первеѣ да бѣдетъ господь Јѿсиф Јѿмбрековіч или онъ или пакі друзи; да има васцело народѣ нашемъ кренки юраментъ поставіти, како ѣе право и верно народніа дѣла при цесарскомъ дворѣ ѿправліти, како се и самъ ѿблѣгироа, и пакі противникомъ правіцахъ нашихъ љ нини дѣле не прифатити се нити юраamenta положіти, а како разѣмеємо, да ѣе веѣь свиротъ контракта и ѿблигаціе своѣе ѣчинно, али љ напредакъ нека бѣ ѿставіо, тогда ѣкоже онъ, или друзи пакі бивши, известанъ дѣль народныхъ, имети се бѣдетъ под именовъ аѣента ѿште народнаго, а пакі за еговѣ плаѣѣ, како сѣ се љ епѣкѣпа и ѣдин архимандритъ подѣписали и е печати своимъ потвѣрділи 700 фѣор. да се на годінѣ конвентіра, на то и народъ престаѣ

¹⁾ Овај Јосиф Јамбрековић већ одавна је вршио дужност народног ађента код бечког двора, и народ га је повчано подпомагао по времену, а сад му урекоше сталну годишњу плату.

а пакн ѿткзда ће та плаћа нѣмъ изаћи, ѿслани се на трећи пзникъ.

3. Единъ архієпискѣпъ въ целой државѣ цес. и кр. єго величанства грчаскаго закона восточне цркъведа єсть єдина архієпискѣпіа, белиградска да именѣет сѧ, двоє никакоже.

За бечки пзтъ и трошакъ вашег преосвештєного господства.

4. За преосвештєнейшаго господства вашєго прєжни пзтъ бечки, тако и ѡ напредак кої бѣде порєдъ ѿпште народнаго дѣла трошакъ, ва третіємъ пзникѣ разѣмєст се.

Поради резідєнціє въ Бєлїградє, конзїсторїа и школь, и при єї семинаріємъ и потребїти вєшти поправити, на 3 пзникѣ насланимо.

На 10 пзникѣ: Да зстроєт се єеудлі по свїхъ єнархіахъ чрєзъ протопоповъ за неповєданїє, и крємє єеудлі да нїктоже нїкого дрѣзнєтъ вєнчати.

10. Добро єсть и подобаєтъ сємъ бїтї.

На 11 пзникѣ: Чєсѡ ради канєтани и ѡбръ кнєзови чїзми вазїмають за дєвоучкѣ ѡдадѡв?

11. Тѡ от нїнѣ прєсєкаєт се, и коначно да не бѣдєтъ.

На 12 пзникѣ: Дѣховнїци єеудли да изданоуть исповєдающїм се, и крємє сїхъ недѡпєтїтї нїкомъ причєстїтї сѧ, и то да бѣдєтъ во свїхъ єнархіахъ.

12. Сїє благоєнно єсть, и подобаєтъ сємъ бїтї по зрєждєнїю.

На 13 пзникѣ: Ѣчиновлєніє како сємѡ зже и нєставїлі, ради одѣлнїа равнѡ носєнтаго, да нїкомъ кошѣлѧ не зємотрїт сѧ, ни калоєрѣ нїже свєштєнїкѣ.

12. Сїє зчїновлєнїє частноєнно єсть и лєнѡтсвѣзїє нѣмъ тако бїтї во цркви, во саборѣ, во пзтѣхъ и во градє; во полєком же дѣланїи и ва вїзтрєнномъ домовномъ нїкоже комъ прїлзчїт сѧ.

На 14 пзникѣ: Рєгзламєнтъ пѣблицирати должно, и чєсє ради не ѡбдєржаваєтъ се.

14. Ђже сје свршило се на генералномъ саданнсмъ саборѣ.

На 15 пзикт: За правленіе крестовъ по гроблю безчино.

15. Да не бѣдетъ з напредакъ безчино, него крестъ чиновно да се прави и на гробліе постави.

На 16 пзикт: Заради вампировъ предлагати се надлежит, к томѣ таковаѣ неделають се.

16. Сје пребеззаконное дѣло апаѣомоу да запретит се, а преслзиници цесарскомѣ сѣдѣ да предадѣт се.

На 17 пзикт: За агента Кѣха претензіе.

17. По издеранію контракта да мѣ се положи 100 дуката, и то само за не имати неприхтелѣ.

На 18 пзикт: За ѡпшти долгъ намѣ предложити.

18. На 3 пзиктѣ ѡтсплаѣет се.

На 19 пзикт: За десетковъ по Маѣарској и Сремској сѣп десетковъ.

19. Ако ево светло цес. величанство правце наше и привилегіе коначно обдржавати хоѣе, придобитаѣ тражити хоѣемо, и неосталиѣти.

На 20 пзикт: Ради Далѣ извештено ѣсть, како стало се и что имат творити се.

20. Ми ѡ ипшнннемъ састоѣннн Далѣ, како есть сврѣшенѣго известіѣ не имѣемъ, ѡбаче аште есть во ѡсоблнвој далској патенти вѣчне дарованъ, подобѣѣет просити ѡт светлога цесарскоѣго двора да потврдит се вѣчно бити.

На 21 пзикт: Место, гдѣ дѣла и привилегіе ѡпште народних тврдо сохраниѣта бити имѣт.

21. Да се от чиновъ по 3 персоне разѣмне избѣрѣ, и ѡни промотреніе зчине, како сохраниѣти се хоштѣтъ верно и тврдо.

На 22 пзикт: За бечѣзю црковъ архиереи что сѣ длѣжнн да положетъ, и за дрѣгоѣ да промотрит се.

22. За сіе подобаєт да ѿ свих странахъ кѣпци въ Бечь приходешти, по предѣлахъ идеже ѿні живзть, наредетъ епитропе; да пастоють за помошт и вакрмленіе.

На 23 взикт: За некоего патриарха препорѣкъ.

23. Не знамо какова ѿ; ако лі есть ѿт помошти, еште ѿт 1713¹⁾ лѣта ниховъ чловекъ илити посланикъ по вассегда ва сихъ странахъ находилъ се, елико могли спо помостъствовати, нисмо зкратили се, тако и з напредакъ воіего прилична послати бѣдзть, неѣмо се възбранити.

На 24 взикт: за пзстане, что во манастире приходет, и штетъ чинет.

24. Таква пзстанка безчинія ѿт почетка света есъ се находила и ѿбретші се, зломъ смртію есъ се казили, зато света црква съ клетвою, а воинствани со ѿсталіми светскіми людми со ѿрзжіемъ, где кога може ѿбрести за некорененіе таковихъ злочинцовъ хоѣмо зстати, а пакы ѿгласити, и подь клетвзъ зчинити ѿне, кои знадз нива пребивалишта, а не кажъ.

На 25 взикт: камара по експедицахъ своихъ естъ зчинила, да бѣдзть наши люди као и ѿстали іѿбаѣи.²⁾ Ми пакы имамо своѣ правіце и привілегіе, да кѣнити и продавати нас хершовти не могузть.

25. Што светла камара цесарска по експедиціяхъ своихъ зчинила естъ, да бѣде народъ намъ, коі есъ подь снализкомъ, какоти іѿбаѣи. Ми поредъ привілегія нашихъ стоімо и ѿговарамо се, да како нисъ никадар іѿбаѣи били, тако и садъ прошеніе змиласно кодъ его светлаго цесарского величанства чинимо, да би насъ светли цесарски дворъ іѿбаѣе не зчиніо.“

1) У будимском архиву има спис од 1656 год. из кога се види, да су још тада на и раније долазили посланици патријарха јерусалимског ради милостиње, у помеутом спису благодари патријарх на учињеној милости, коју су вели и усаниши стари нашој јерусалимској цркви чинили.

2) Іѿбаѣ. = Jobágy = свајински поданици или мужици.

Подписани „Ми архіереи съ ѿсталим клеромъ . ѿбр-
капетани съ ѿсталим воинственимъ и поместнимъ , въ се на-
родни депѣтати.“

Из комесарова заненика закључили би , да је сабор са
горњим предлозима у седам седница свршио свој рад . Но
ми имамо , ако не податке о чињеним предлозима , ал до-
казе да је сабор месеца Јуна и Јула на скупу био . Шта
је све за ово време радио сабор , то за сада неможемо
поуздано казати , док и за то доба податке не нађемо . Но
је вероватно , да је сабор свој први рад , а поглавито од-
говор на царев рескрипт предао царском комесару , који је
опет пратио у Беч двору и својој влади на решење . А до
решења владиног обично је сабор морао чекати кад што по
два и три месеца , дангубећи и узалудно трошећи народне
паре . Тако је јамачно и сада сабор чампо у Београду че-
кајући два месеца на милостиво решење најмилостивијег го-
сподара , који је обично после таквог дуготрајног чекања
народне зактеве одбијао , у китњастим фразама (изјављујући
како се његово владалачко срце дуго колебало , док
се решило , да неиспуни народне жеље .

Но из писма будимских посланика од 20 Јула видимо,
да је за време сабора постојала нека ђенералска комисија,
која је имала тај задатак , да претреса српске народне по-
словце . Као што казују у поменутом писму :

И ново , што се намъ започине , све се то тиче преве-
лећиске штете , а и законъ нашемъ види се срдце озе-
блено . А сѣтра седа ђенералска комисија , види-
ћемо , што ће бити и каква новина почети се бѣде .

„А ново рад би се вамъ похвалити за конгрес или са-
бор . Сваки данъ по себе савакѣмъ кривамо се по себе
световни , и имамо доста мисли , кое се сасвимъ не-
смемо ни почтено ни наполю разговорити , пошто
сѣ многи ѣветвено и по сокаки наређени преслуш-
ници , да позорствѣють на преварѣчене и от стране

послане пленити оне, што и њимъ помеђу нам беседа ходи и следи, кое нам њестъ и њот стари наши заповеђено.

„Само прво дана почели есмо з дворъ најпре с господином митрополитомъ саборъ чинити. И њестъ насъ било з саборъ владика — 9 — три архимандрита, игъмена, проигъмена, протопопа 44 персона, заедно са архиереи и архимандрити сьма — 56 —; воинствени — 5 — обръ капитани, и — 13 — капитани са хаднађи и бариктери, и ми који смо десили се са световни — 92. — — — —“

Међу тимъ биће узрок том дангубном саборисању и болест митрополита Мојсија, који је још 27-ог Маја у четвртој седници о себи казао, да је трошан и болан, и да би на путу у Беч могао умрети. Видићемо, да је митрополит осетио и превидео своју скору самрт, јер је одиета на скоро 27. Јула умрѣо.

Пре своје смрти, позвао је болни и опет о народним пословима мислећи митрополит, и као брижан отац своје синове, своју децу што прикупља, тако је и овај честити митрополит прикупио око своје самртне постеље саборске посланике и благо их светујући препоручује им, да своју веру — народност и народна права, као зеницу у оку чувају и од свакога напада бране. И умирућим гласом препоручио је сабору као свети аманет, да после његове самрти изберу за администратора а позиције и за митрополита и његова наследника честитог владика темишварског Николу Димитријевића, као најдостојнијег члана српске хијерархије.

Има ли узоритијег и племенитијег примера за наше садање и будуће црквене главаре, од овога, што им пред очи изнесосмо, где народни преставници љубављу и дубоким поштовањем окружавају свог честитог црквеног старешину на његовој самртној постели, назе на сваку реч на сваки мудри савет умирућег духовног оца, и сами дубоко

потресени а притом брижни, шта ће им донети и најближа будућност. Са оним истим чувством љубави и поштовања, којим је за живота честита митрополита одан био, прати благодаран народ последње тренутке и уздицаје свог доброг умирајућег старешине.

И народ је српски достојно испратио самртне остатке овога јединственог црквеног поглавара, из свију крајева пратише српске општине нарочите посланике, да са својим саборним посланицима испрате свог доброг оца до његова гроба. Митрополит Мојсије би сарањен свечано у београдској катедралној цркви, коју он одпоче градити, а позније, пошто опет навалише Турци на српске крајеве, пренешено буде тело Мојсијево 1739. год. у манастир Крушедол.

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Састанак одсека историчког и државничког.

13. Јануара 1873.

Били су: председник одсека г. Ст. Бошковић, чланови:
г.г. Ј. Шафарик, арх. Дучић, М. Ђ. Милићевић, Вл. Јовановић,
Гав. Витковић, М. Ракић и М. Зечевић.

1.

Прочита се заједнички реферат г. М. Ђ. Милићевића и
арх. Дучића о чланку г. Милана Костића „Школе у Црној
Гори“. Одсек одлучи по мишљењу г.г. референата да се поме-
пути чланак г. Костића не може примити у „Гласник“ док се
не би прерадио, и да се г. писцу саопште примедбе њихове.

2.

Прочита се извештај др-а Н. Кретића о његову путо-
вању по Угарској ради истраживања историјске грађе, у коме
јавља друштву, да се архив Гарин, у коме има података за
српску историју, налази у архиву грофова Зоја-Угроци, но да
га он због неких узрока није могао прегледати. — Одсек узе
то к знању:

3.

Г. Ј. Шафарик предложи одсеку, да се пред главни скуп
ово годишњи изнесе предлог о томе, да друштво понови своју
молбу влади ради повишења новчане помоћи, коју оно добија
од државе. — Одсек одлучи да се овај предлог г. Шафарика
изнесе пред одбор.

4.

Председник одсека г. Ст. Бошковић предложи, да би тре-
бало да на главном скупу друштвеном поред обичних послова
изговори ко год од чланова коју научну расправу у форми
беседе, како би се тиме будила пажња у публике, те да је се

већма тиче друштвени рад. И други чланови говорише о томе, а гг. арх. Дучић и Вл. Јовановић разлагаше, да би требало да и састанци одсека друштвених буду више приступни публици и да се на њима читају и претресају чланци научни. — Одсек одлучи да се ово саопшти осталим одсецима.

5.

По предлогу гг. Гав. Витковића, Вл. Јовановића и Ст. Бошковића одсек одлучи да предложи главном скупу ово годишњем за почасног члана срп. ученог друштва православног јепископа будимског, г. Арсенија Стојковића.

6.

По изјављеној жељи досадашњег деловођа у овом одсеку, М. Зечевића, да га други ко од чланова замени у тој дужности, одсек изабра место њега за својег деловођа М. Ракића.

Састанак одсека јестаствено-математичарског.

19. Јануара 1873.

Били су: гг. Јосимовић, Алковић, Панић, Клерић, Владан Ђорђевић, Валента, Панчић, Медовић и Драгашевић.

1.

Поднешена је: „Једна математичка студија о напонима“, коју је израдио Велимир Антић политехничар у Карлсруху, и примисе се да је прегледе гг. Алковић, Панић, Клерић.

2.

Редовни члан друштва г. Клерић подноси друштву свој састав: „Кинематички проблеми“, — одсек одреди гг. Јосимовића и Нешића да прегледе и оцене.

3.

Поднешен је превод г. Алексе Радовановића: „Природна историја постања“ од Хекла, и одсек, по постојећој одлуци својој о таквим преводима, решава, да не може примити.

4.

Са предлогом г. Новаковића о подизању етнографског музеја одсек се овај подпуно слаже, но мисли, да би г. Новаковић требао да каже, како он мисли да се то извршити

може, с тога одсек очекује од г. Новаковића, да ће он на главном скупу изнети потпуи предлог, из кога ће се и начин извршења видети.

5.

Предлог Драгашевићев о скупљању грађе за географију и етнографију српску одсек одлучује, да се печата у радњи друштвеној и да се одпечата за себе у 500 егземплара.

6.

Што се тиче астрономског кућерка, о коме је говорено и одлучено на главном лањском скупу, одсек одлучује, да се подсети одбор друштвени, да учини према одлуци главног скупа корак, да се та одлука и изврши.

7.

Пододсек, одређен да изради у начелу начин за прибирање метеорологијских бележака, подноси одсеку кратак нацрт тога, и одсек одлучује, да се то изнесе пред главни скуп.

8.

Драгашевић подноси карту Хомоља, и одсек одлучује да је да на преглед пошто и текст уз њу дође.

9.

За председника одсеку, пошто је рок досадањем председнику истекао, одсек је изабрао г. Пашића, а за деловођу умишлен је г. Драгашевић да још једну годину дана остане деловођом.

10.

За редовног члана изабран је г. Сима Лозанић, да се предложи.

(ПРВИ ДОДАТАК ОВОМЕ ПРОТОКОЛУ).

На предлог редовног члана ученог друштва г. пуковника Ф. Заха, да се од стране ученог друштва учини што треба, те да се по Србији почну прибирати белешке за Метеорологију, — одсек је, усвојив тај предлог, означно потписан пододсек, да он начини нацрт, како би, где, и шта ваљало чинити. И потписани пододсек сада одсеку подноси овај

И А Ц Р Т

За прибирање бележака метеоролошких.

Познато је, да су појави метеоролошких и по какавоћи и по коликоћи другачији у долини, а другачији у планинама, и оне другачији на једној, а другачији на другој страни планина. С тога, да би се дошло до што поузданијих резултата за оцену метеоролошких појава и климе, ваља у обзир узети главне географске правце, па дуж њих понаменити обсервације за белешке те, и у мрежу обсервација унети све оне крајеве у нашој земљи, који се положајем па можда и климом један од другог разликују.

Према овоме гледишту пододсек је за основу у тој мрежи узео долине наших овећих река, па је назначио толико места за обсервацију, колико мисли да је потребно за поузданије резултате, и унео је у исту мрежу још неколико места, која су важна са своје надморске висине.

Обсервације ове чиниле би се за све важније појаве, па је према њима размерен и број инструмената и у погледу на њихову врсту и у погледу на њихов број.

I. Тако за мерење притиска *ваздушног* употребиле би се барометри на овим местима:

1. на савско дунавској прузи:

у Шапцу, Београду, Пожаревцу, Неготину;

2. у долини велике Мораве:

у Гуприји и Алексинцу;

3. у источној Србији:

у Књажевцу (које место у свези с Неготином тиче се и долине Тимока, а у свези с Алексинцем држе обе стране од планине);

4. у Западној Србији:

у Ваљеву и Ужичу (која места такође хватају одношаје с обе стране планине);

5. у средини земље:

у Крагујевцу.

Свега 10 Барометра.

II. За мерење *топлоте* у ваздуху, наместили би се *термометри* на овим местима:

1. За савско дунавску пругу:
у Шапцу, Београду, Пожаревцу, Градишту, Д. Милановцу
и Неготину;
2. За западну Мораву:
у Крушевцу, Карановцу, Чачку (Ужици);
3. За велику Мораву:
у Смедереву, Свилајници, Туприји (Алексинцу и Суповцу);
4. За Дрину:
у Лозници, Љубовији и Бајиној башти;
5. За Колубару:
у Убу и Ваљеву;
6. За Млаву:
у Петровцу-Жагобици;
7. За Пек:
у Крушевици и Пекмајдану;
8. За Тимок:
у Зајечару и Књажевцу;
9. За висока места:
у Руднику, на Јавору, Рашкој, Јанковој Ђилисури, Грамаду
и Пандиралу;
10. За средину земље:
у Крагујевцу и Г. Милановцу.

Свега 34. термометра.

III. За мерење правца и јачине *ветрова* треба ће бар
1 *ветромер* у Београду и

4 *ветроказа*: у Неготину, Туприји, Алексинцу и Руднику.

IV За мерење влаге у ваздуху:

1 Психрометар у Београду;

V За мерење количине кише:

5 Оброметара: у Београду, Неготину, Туприји, Ваљеву и

Ужици.

Но како поузданост бележака стоји до доброте инструмената, и до уметности у руковању с њима, то пододсек мисли да му је потребно приметити на овоме месту, како би добро било да друштво (кад време буде) пошаље стручна човека у Беч за набавку тих инструмената, а не да их добавља поруком, и после тога да изашље онет парочита човека, који ће на оз-

наченим местима инструменте да намести, и онога, који се бележења и сматрања прими, да упути, како ће и кад шта чинити. Без овог двога, тешко да би се смели ослонити и на инструменте и на белешке.

Пошто друштвена средства, поред осталих великих потреба, неби доспела и за набавку ових инструмената, то би се друштво имало да обрати влади, да их држава друштву набави.

Што се пак тиче људи који би сматрања метеорологијска бележили, друштво би се обратило за места ван Београда, на професоре гимназија, реалака, где их има, и на званичнике телеграфске. Владу би пак умолити, да одобри и нареди да се извештаји метеорологијски шилу друштву поштом бесплатно, а где има телеграфских станица, да се сваки дан депешом шилу дневне белешке, као што се то чини и у другим земљама.

Овај пак одсек у својој средини означио би један пододсек као главни биро за метеорологију, који би све те белешке уређивао и за „Гласник“ спремно, а дневне телеграфске извештаје у којим овдешњим новинама публицирао.

Но ако би за сад тешко било удесити и спремити све метеоролошке станице за потпуну мрежу обсервација, онда пододсек мисли, да се бар што пре опреме три потпуне станице, и то у Београду, у Крагујевцу и у Пожаревцу. У Крагујевцу могло би бити при учитељској школи, што би за питомце и корисно и потребно било; у Пожаревцу, при школи земљеделско-шумарској, при којој такође врло је потребно имати такву обсервацију, јер без метеорологијских тумачења тешко да би пољска економија могла напредовати.

Најпосле, ако одсек усвоји овај нацрт у начелу и друштво га прими, па и влада одобри, онда би се имао да начини и састави упут и правила, како би се шта сматрало, и каквим знацима служило и т. д. Јер ово је само нацрт у кратко, који потписани пододсек има част поднети на увиђење и даљи поступак.

У Београду, Јануара, 1873.

(Други додатак к протоколу одсека јестествено-математичарског,
од 19. Јануара 1873.

Српском ученом друштву.

Једна од главних задаћа овога друштва та је, да испитује земљу у сваком погледу. Пре, него што би много шта одпочели радити, ми морамо познавати *земљиште*, за које хоћемо да радимо, и *народ*, коме желимо што год да привредимо. С тога испитивање земље не само да је важно, него још спада у ону врсту послова, који се морају радити *пре* него други, те да ти други буду што кориснији.

Но испитивање земље и тешко је, и иде лагано. Да би пошло *брже*, т. ј. да би смо што пре дошли до некога знања о нашој земљи, ваља истражити начин, којим би се прибирање тога знања *убрзало*.

Да овда и онда иду компетентни људи, те да земљу испитују, то је потребно и треба да буде. Ал тај начин, колико је год поуздан, толико опет при нашим приликама *лаган* је. Да друштво пак очекује на то, кад му ко шта пошље, још је *лаганије* и *непоуздано* је.

Ал и при једном и при другом овом начину има онет некојих незгода, које су за прибирање знања о нашим земљама *шкодљиве*. А то је, што и најкомпетентнији људи, кад у земљу пођу нарочито ради тога, да је испитују, опет много шта изгубе из вида, и не прибележе, а могли би учинити, кад би им све то на помет пало.

Да би се дакле доскочило тима незгодама, ја износим српском ученом друштву ево овај предлог.

I. Да српско учено друштво за рад *бржег* прибирања грађе за познавање наше земље позове све оне, који су ил у народу већ, ил чешће у земљу одлазе, да у смислу географичком чине белешке по својој околини, и те белешке да пошљу друштву; и

II. Да би и компетентном човеку било *олакшице*, и не компетентном ал за ту ствар интересованом *ушута* — нека се друштво послужи начином, којим се врло често у Европи служе и друштва, и поједини учевњаци, а тај је да *ушутани* људи на извесна питања своје *одговоре* што опширније испишују. За ову целъ ја сам саставио по струци географичкој нека питања, на која би дотични људи или путници имали да одго-

варају. Питања ова склонио сам према питањима и белешкама које су већ поставили прослављени европски географи за научне путнике по непознатим земљама. Друштво би имало ова питања да засебно печата и разашле свима онима, који би могли и хтели при скупању географичке грађе да се послуже, и дало би у књижаре, те да би и други могао набавити их и њима се користити.

Сваки онај, који би с овим упутом прикупљао белешке географичке, испуњавао би, разуме се, само оне чланке, који су му у домаћају били, јер у овом упуту има и таквих чланака, који се у сваком пределу не налазе.

За послане белешке друштво би назначило нарочито једног члана или саставила пододсек, који би их уређивао, и те би уређене белешке стајале на руци свакоме, који би се хтео са географијом (или неким њеним делом) наше земље бавити.

Ако би друштво овај мој предлог усвојило, па захтевало опширнији упут, опширнији у погледу самих бележака, и опширнији у погледу самих бележача, онда би га ја и раширио. Оволико само држим за доста према нашој земљи (Србији), и према онима, који ће по свој прилици послужити се упутом, ево овим.

Упут за прибирање географичких бележака.

I. Општи поглед на земљу.

1. Које је општи карактер предела?
2. Јели брдовит, или брежуљковит, — шиљате чуке или округласте контуре?
3. Има ли пескова у хумовима или у равни?

II. Површина.

1. Је ли плосо (површина) равно, или таласасто?
2. Је ли тлина родна или спротна? пловача, песак, बारे?
3. Јесу ли равнине родне или неродне? шумовите, или обрађене?
4. Каква је подобина (способност) тлине за производе?

III. Физичка подела.

1. Обележи главне поделе предела.
2. Пази на водолучје¹⁾ и водомеђу.²⁾
3. Назначи старо корито главне реке.
4. Подели земљу што више на сливове, овај је начин и најлакши, а најбољи за описивање.
5. Обележи границе и секундарних долина кроз које теку уточице главних река.
6. Може ли се долина да подели у горњу и доњу?
7. Јели предео јасно подељен на брдовиту, равну, шумовиту, голу, обраћену, песковиту, родну или баровиту земљу?

IV. Планине.

1. Главни правац.
2. У опште спољашњи им облик (описи одмах, не после на памет).
3. Од прилике њихова висина (врхова и трупа).
4. Јесу ли врхови снежни када (кажи годиште).
5. Докле када допире снег (гледај присоје и осоје).
6. Јесу ли брда шумовита и до које висине има каквих дрва?
7. До које висине траје растиње у опште?
8. Јесу ли брда из једна ил' у групу, ил' одвојита?
9. Нађи бусолом правац у коме се планински низ сврћује.
10. Обележи најважнија ждрела и превоје и јел' их је лако бранити.
11. Каквог су створа у опште?

V. Реке.

1. Најстарије име.
2. Обележи општи ток, и колико се може и кривине.
3. Има ли много уточица? Како се зову (почев озго на ниже) и с које су стране.
4. Докле нарасти кад придође, јели валовита и колико брза?
5. Има ли при утоку наплав и острво?
6. Може ли се увек пребродити, и где су бродови?
7. Има ли скокова, брзака или наглог водолава?

¹⁾ *Водолучјем* зовемо ону међу приречница сливовима, која се налази између река, што теку једна према другој у *супротном* правцу. На прилику једна река тече на север, а друга на југ.

²⁾ *Водомеђом* зовемо ону међу, која је између река, што теку *уперед* једна према другој; на пр. теку *обе* на север на југ.

8. Идел' из језера ил' из извора?
9. Колико је висок извор изнад ушћа?
10. Је ли јој корито титра, песак, блато. Носи л' много шлама?
11. Је ли' обала ниска ил' висока, земља ил' камен. Има л' на обали шуме?
12. Има ли много рибе и какве?
13. Опиши сваку уточину као и главну реку.

VI. Минералне воде.

1. Има ли минералних извора: врелих, ладних, млаких; употребљавају ли се за лечење и видање?
2. Имају ли талога, јели шљунковит ил' вапан?
3. Има ли чешиће трусова, приче о њима.
4. Шта су учинили, докле захватали?
5. Памти ли ко да се земља где уздигла ил' угнула.

VII. Плани.

1. Покушај да начиниш план од земље и почни с познатим местом. Бусолом определи правце и назначи даљине и висине. Размера $\frac{1}{50000}$.

2. Означи правац свију важнијих предмета у твом догледу с ма које познате тачке, на прилику врхове, целе планине, важне превоје, вароши, села ... и одмах обележи на хартији. Ништа не остављај памћењу.

3. Чувај све документе и почетна сматрања што се тиче неког мерења.

3. Тражи праве називе код мештана. Пут, који си прошао ноћу ил' по магли, обележи нарочитим знаком или бојом.

VIII. Метеорологија.

1. Води тачно белешке о температури (и барометру).
2. Које су владајући ветрови, које периодни?
3. Дали много и често пада кише?

IX. Етнографија.

1. Пиши речи, и више реченице него голе речи, пиши их јасно и са акцентом.

2. Обележи морал, обичаје, навике, забаве.
3. Како поступају са старцима, женама, болним и децом.
4. Има ли лудих и суманутих?
5. Какав им је тип, величина?

6. Какав знак главом за одобравање и одрицање?
7. Какве су им куће, шта најглавнија храна?
8. Каква им је нарав, нагла ил' тиха, хитра ил' небрижна; примају ли радо науку?
9. Јели народ у прираштају ил' опадају?
10. Какве су обичне болести и како их лече?
11. Какво одело мушко и женско, какво посуђе?
12. Какви су домови, како подељени и распоређени?
13. Какво је главно занимање, ратарство, сточарство, при ратарству коју врсту жита највише сеју и како?
14. Какве имају свадбене обичаје, какве церемоније у разним приликама?
15. Какав начин поздрава, какав опхођај са странцем?
16. Какве имају мере за дужину, тежину и време?
17. Јесу ли певачи и играчи, какав карактер песме и игре?
18. Покупи све приче о сеоби и покрету народа.
19. Што год се карактеристичног даје нацртати, нацртај и све што чујеш ил' видиш, забележи *одмах*; памћење је неверно.
20. Какав појам имају о постанку и свршетку света, какав о Богу и души после смрти.

Редовни члан српског учен. др.

Ј. Драгашевић

професор географије.

Седми састанак одбора.

25. Јануара 1872.

Били су: гг. председник др. Ј. Шафарик; чланови: Ал. Васиљевић, Стојан Бошковић, др. С. Милутиновић, М. Г. Панић и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 48.

Секретар прочита извештај, који ће се на скупу читати, и одбор га одобри.

Бр. 49.

Секретар прочита позив књижевницима за шаљање прилога за „Босански зборник“, за који се нареди да се уредништвима разашље.

Бр. 50.

Председник одсека историчког и државничког јавља да је одсек одлучио, да се у Гласнику штампа и са 8 дук. од штампана табака награди чланак Чед. Мијатовића „Студије о историји српске трговине. III.“

Бр. 51.

Председник одсека историчког и државничког јавља да је одсек одлучио, да се издавање „Политичког речника“ од Влад. Јовановића, свеске **г, д, ђ**, потпомогне са 5 дуката од штампана табака, које одбор одобри.

Бр. 52.

Председник истога одсека јавља да је одсек одлучио да се у Гласнику штампа и са 6 дук. од штампана табака награди чланак г. Витковића „Критички поглед на прошлост Срба у Угарској“.

Бр. 53.

На исти начин одбор одобрава, да се чланак г. М. Ђ. Мишићевића „Живот Срба сељака“ у Гласнику штампа и са 10 дук. од штампана табака награди.

Бр. 54.

На исти начин одбор одобрава, да се чланак г. Алексе С. Јовановића „Задруга по прописима нашег грађанског законика“ штампа у Гласнику и са 6 дуката од штампана табака награди.

Бр. 55.

На исти начин одбор одобрава да се чланак г. Чед. Мијатовића „Пре триста година“ штампа у Гласнику и са 8 д. од штампана табака награди.

Бр. 56.

Председник одсека филолошког и философског јавља, да је одсек одлучио, да се у Гласнику штампа и са 10 дук. од штампана табака награди студија г. Стојана Новаковића „Физиологија гласа и гласови српског језика“.

Бр. 57.

Одбор узима на знање, да је у одсеку јестаствено-математичарском изабран за новог председника г. М. Г. Панић.

Бр. 58.

За предлог одсека јестаствено-математичарског о подизању кућнице за астрономска посматрања, одбор одлучи, да се предузме на првоме одборском састанку после главног скупа.

Бр. 59,

Председник одсека јестаственичког и математичарског јавља, да је одсек одлучно, да се предлог г. Драгашевића о скупљању грађе за географију и етнографију српску штампа у друштвеној радњи, и по том засебно у 500 комада. Одбор одобрава ту одлуку.

Бр. 60.

За избор у чланство предложено је одсек исторички и државнички г. Арсенија Стојковића владiku будимског за почаснога, а одсек јестаственички и математичарски г. Симу Лозанића за редовног члана. Усваја се, да се кандидати пред главни скуп изнесу.

Бр. 61.

За главни скуп одлучи се, да се зове на дан 30. Јануара ове године у 10 сах. пре подне где се обично позива. Нареди се, да се секретар постара за позиве, и да од стране одбора замоли г. ректора велике школе, да се скуп може држати у познатој соби велике школе.

Бр. 62.

Прочита се писмо министарства просвете од 24. Јан. ове год. под Бр. 336. којим се јавља, да је за председника друштву у овој години постављен др. Ј. Шафарик.

Бр. 63.

За програм главног скупа усвоји се овај ред:

I. Обзнањују се промене у одбору;

II. Чита се преглед радње и стања друштвеног у прошлој години;

III. Одређују се три члана који ће потписати протокол скупа и прегледати рачуне од прошле године;

IV. Износе се на избор кандидати за чланство;

V. Износи се предлог за повишицу државне помоћи;

VI. Износи се предлог о систематичном прикупљању метеорологијских бележака по Србији;

VII. Износи се предлог о установљавању и купљењу српског историјско-етнографскога музеја.

Бр. 64.

Секретар подноси књиге, које су дошле на поклон или у замену:

а. Од московског словенофилског комитета:

1. Соловьева М. С. Публичныя чтенія о Петрѣ Великомъ, Москва 1872.
2. Протоколы засѣданій совѣта императорскаго харьковскаго университета, 1872, № 1—9.
3. Кояловича М. Лекціи по исторіи западной Россіи. Москва 1864.
4. Ю. Венелина. О характерѣ народныхъ пѣсень у Славянъ задунайскихъ. I. Москва 1838.
5. Ю. Венелина. Историко-критическія изысканія. Томъ I. II. Москва 1841.
6. Ю. Венелина. О зародышѣ новой болгарской литературы. № 1. Москва 1838.
7. Ю. Венелина Скандинавоманія и ея поклонники. Москва 1842.
8. Ю. Венелина Извѣстія о Варягахъ арабскихъ писателей. Москва, 1870.
9. Ю. Венелина О Готахъ, объ Обрахъ, о спорѣ между южанами и сѣверянами на счетъ ихъ россизма. Москва 1847.
10. Ю. Венелина Окружныя жители балтійскаго моря, то есть Леты и Славяне. Москва 1847.
11. П. Вѣляева Наказные списки Стоглава. Москва 1863.
12. М. Максимовича Украинецъ 1864 года.
13. Стихотворенія А. С. Хомякова. Москва 1868.
14. С. Соловьева Исторія Россіи XXII. Москва 1872.
15. Е. В. Барсова Причитанья сѣвернаго края I. Москва 1872.
16. Труды общества испытателей природы при императорскомъ харьковскомъ университетѣ. V. Харьковъ, 1872.
17. Цѣхамовецкаго Гр. Желѣзныя дороги и государство. Кіевъ 1869.
18. Временникъ демидовскаго юридическаго лицеа. Книга II. III. Ярославль 1872.
19. Нила Попова Исторія славянскаго благотворит. комитета въ Москвѣ. Москва 1872.
20. Андр. Попова. Описаніе рукописей и каталогъ книгъ церковной печати библиотеки А. И. Хлудова. Москва 1872 г.

- б. Од „Илирске Матице“ из Загреба Vjenac zabavi i pouci.
- в. Од уредништва „Свободе“ из Букурешта лист „Свободу“.
- г. Од уредништва „Славянскога Мира“ из Прага тај лист.
- д. Од уредништва „Ost und West“ из Беча тај лист.
- ђ. Од уредништва „Позоришта“ у Новом Саду тај лист.
- е. Од г. Ј. Гавриловића овогодишње српске и остале листове, и то: Црногорца, Дунав, La correspondance slave, Ревалског поштоношу. Исток. Призренич, Босну, Сарајевски Цвјетник. Вицјевацке и Сокачке новине, Српски народ. Православље. Тежака, Српске новине, Видов дан, Јединство, Школоу.

Годишњи скуп Српског ученог друштва.

30. Јануара 1873.

1.

Отворивши скуп председник објави да је у одбору учињена промена само у томе, што је у одсеку јестаственичком и математичарском изашао рок г. Фр. Заху досадањем председнику, и да је на његово место изабран за председника тога одсека г. проф. М. Г. Паић. За тим секретар прочита извештај о раду и стању друштва у прошлој 1872-гој години.

2.

Председник објави да су рачуни од 1871-ве прегледани, и предлаже, да се изберу три члана који ће поднети протокол скупа и прегледати рачуне од 1872-ге. Скуп тај посао повери тројници чланова гг. Д. Матићу, Јевти Аврамовићу и Стеви Р. Половићу.

3.

Председник од стране одбора поднесе кандидате за чланство, и то за почасно чланство г. владика будимског Арсенија Стојковића, а за редовног г. Симу Лозанића. Обојица бише изабрани једногласно.

4.

Изнесе се предлог за повишицу државне помоћи. После опширније дебате, из које је излазило разних предлога, међу којима један, да се после корака у прошлој години учињеног, ништа даље не предузима, скуп одлучи, да се новим писменим актом лањска представка код владе понови.

5.

Изнесе се предлог за систематично прикупљање метеоролошких бележака по Србији, и прочита се нацрт пододсека, шта би потребно било одмах предузети, и како би се могла мрежа обсерваторија по Србији удесити. И ова ствар поведе живљем разговору. Међу предлозима био је један од г. Вл. Јовановића, да цео тај посао прикупљања припадне ститетичном биро-у и да се друштвени рад поднесе влади, да она тамо учини што је потребно, да се метеоролошке белешке прикупљају. Г. др. Вл. Ђорђевић допунио је тај предлог тиме, да се кроз статистички бирџ купљена грађа предаје дотичном друштву на израду и публикавање. У допуну одсечког предлога г. М. Г. Пашић је говорио, да се оруђа потребна за ово бележење набаве за рачун оних завода, при којима би се бележење удесило, а да ствар по првом предлогу остане у друштвеним рукама. Скуп одлучи да се према предлогу одсека повери одбору, да чини предлог влади за набавку дотичних оруђа, онако како удесније буде.

6.

Изнесе се предлог о купљењу и установљавању српског историјско-етнографског музеја. Скуп одлучи, да се друштво у начелу прима да у овом послу учествује, и поверава претходни и даљи рад о томе особитом комитету. За чланове тога комитета скуп избере г. г. др. Ј. Шафарика, Милана Ђ. Милићевића, Милоша С. Милојевића, Драгашевића, и Ст. Новаковића.

Састанак одсека философског и филолошког.

1. Фебруара 1873.

Били су: г. председник Ал. Васиљевић, чланови: гг. М. Кујунџић, М. С. Милојевић, М. П. Шапчанин, М. Ракић, Ст. Новаковић.

Редовни чланови гг. Ст. Новаковић и М. Кујунџић прочитају реферат о збирци „Седам стотина и четрдесет разних обредних песама са 2450 речи из Праве (Старе) Србије Милоша С. Милојевића“, у коме излажу шта су нашли у тој збирци и како се она слаже с досадањим збиркама и с оним што референти држе да треба да у томе послу мерило и основа буде. Пошто на то г. Милојевић нека објашњења даде, одсек одлучи, да

се према реферату друштво не може упунити у издавање такве збирке, па за то да се она г. Милојевићу врати.

За реферат би на предлог г. председника одлучено да се штампа у Гласнику.

(Додатак к протоколу одсека философског и филолошког од 1. Фебруарара 1873).

РЕФЕРАТ

о збирци „Седам стотина и четрдесет разних обредних песама са 2450 речи из Праве (Старе) Србије Милоша С. Милојевића.“

Пред нама је огромна збирка песама народних, поднесена Српском ученом друштву да је изда.

Старали смо се, да о тој збирци саставимо савестан реферат. Јер нити нам је до тога, да се оно мало помоћи што држава ученом друштву даје, просина куд баш не би у пуном смислу вредно било, нити опет да се малена и премалена радна снага наша троши на начин, који науци позитивне користи не доноси. Вешти људи видеће и сетиће се, да ми у овоме *не делимо* погледе многих референата овога друштва.

Што се тиче ове збирке ми смо прво узели у претрес питање, у каквом она одношају стоји према свеколикој радњи, која је у том правцу учињена у нашој књижевности. Сваки ће знати велику заслугу Вука Ст Караџића, сваки ће знати, како се према његовој радњи односно рад свију осталих скупиљача. Нико не сумња, да је радња Вукова свима осталим скупиљачима остала и углед и средина и полазак. У колико се који скупиљач више угледао на Вука, у колико му је било на уму, да Вука попуња, или да Вуком неспитане стазе искутује, у толико је, може се слободно казати, рад његов кориснији, и у толико ће лакше он наћи места у великоме зборнику свега блага умотворина народних, који ће се једином морати издавати.

Али колико се чини, да је ова ствар лака, није без муке ни у њу ући. Вуков рад и Вукова збирка Српских народних песама остале класичан зборник, који је стекао јевропско име. Али је ли класичност Вукова зборника самоникла, или је израђена ствар? Је ли Вуков зборник постао класичан, што је Вук просто купио песме, па их једну до друге трипао онако како је коју нашао? Је ли поузданост Вукових зборника са стране језика опет тако случајно никла, или је дошла, што је

Вук и у зборницима и у свакој прилици показивао, како не само разуме шта је језик, него како је посвећен у најдубље тајне његове, и како је *критичка страна* његова ума била високо развијена? Ово је управо главни извор Вукову ауторитету, то је оно, чим је он сувремене књижевнике далеко премашно, јер се критичност његова ума у стварима о језику и књижевности није дала помутити ни подмитити ни ауторитетом, ни традицијом, ни обичајем, а камо ли *вољом* и *наклоностима* његовим.

Који се од настављача Вукових у послу око разноврсног купљења грађе за познавање наше народности, ближе по овоме примакао Вуку; који је радећи исти посао онамо куд није доспео Вук, и налазећи грађу коју није знао Вук, увиђао и знао, да само наставља Вука, и да је овај неуморни и бистри бранич чистог језика и чисте уједињене народности наше усадио стојер и паложно вршај, на који само треба свосити жито, — онај је за цело погодно најбољим путем, и од његова је рада највише користи. Јер у свакоме послу ваља само оно, што многи нараштаји с једном идејом, с једном свешћу о послу, кад је правац добро ногођен, израђују, где синови на очинско настављају и унапређују, водећи рачун о слози и сугласности, и разбистравајући и уравнавајући свако спорно место критиком и научним иситом.

С оваким гледиштем пришли смо к читању ове нове збирке. Рад г. Милојевића огроман је, он је већ издао две повелике ситно и збијено штампане збирке народних пјесама, и ево и треће, врло огромне, пред Српским ученим друштвом.

Али ми смо и у овој и у осталим збиркама забадава тражили програм г. Милојевића, програм, из кога би се видело, како он стоји према досадањим купноцима и према Вуку, како ли према општој потреби науке, и шта хоће са својим радом. Ако човек, који такав један велики и дугачак посао предузме, није са свим тим на чисто, онда нема сумње, да ће му посао једва бити од користи. Је ли, на прилику, г. Милојевић поставио себи за задатак да попуња Вука у истом правцу, или да опсег Вуков рашири, итд? Или држи, да Вуков посао није добро урађен, да је урађен тако, да се на њ обзирати не можемо, већ да се изнова на другим основима радити мора? У том случају он би био дужан, да критички обори све основе

са којих је радио Вук и које је он или исказао којекуда у предговорима својим, или се виде у делима његовим, требало је да их је оборно с тога, што су те основе данас у опште усвојене, и на њима се темељи по језику сав наш књижевни рад и што нас према њима цени и класификује и јевропска наука о језицима. Требало је да их је оборно с тога, што је и Вук, уносећи у живот своје основе и предлажући своје мисли, у исти мах повео рат против свега супротнога од старине и готово читавих педесет година бранио наук, развијао и у дела приводно мисли своје.

Тога ничега г. Милојевић није казао ни у виду програма ни полемике, ни чега год на то налик. Али његов рад, где он иде у опсег Вукова рада, обично показује игнорисање Вукова рада, игнорисање врло чудновато за свакога који зна како се идеје уносе, насељавају и смењују. Кутећи о свему томе, што би му дужност била оборити пре него што би супротно радити почео, г. Милојевић је сигурно оставио, да се његов програм тражи у његовим делима.

Већ наслови његових књига „Песме и обичаји укупног народа српског,“ и „Седам стотина и четрдесет разних обредних песама и 2450. речи из Праве (Старе) Србије“ и т. д. показују коректуре, које ми тражимо. Није дакле *укупан* народ српски оно што је Вук обележио, није *права* Србија ова у којој ми живимо, већ она која се погрешно зове *Старом*? Ми *у начелу* писмо за то да се тражи права (према којој би морала бити негде *неправа* или *крива*) Србија, јер нам се чини да је у имену *Стара* Србија смештен историјски значај тога краја народа нашег, него питамо само, је ли то пут којим ће се наћи *укупан* народ српски, да се једне земље врх других дигну, и једним крајевима народа преимућство над неким другим у главу усађује? Ту је семе вечитога неспоразумења и раздора и онда, кад се турска сабља склони са балканских поља. А ко овако неудесним путем иде к укупности народној, какав може бити његов појам о томе самом народу и о тој њеној укупности? Како ће пенадати његов филолошки, етнографски, географски, историјски рад? О укупности српскога народа још боље говори цифра г. Милојевића. У предговору к овим песмама стоји на листу деветом, да Срба има свега 11.650.000! О красне цифре, само кад би била у истини!

Али нам је за чудо, како г. Милојевић, бринући се толико о етнографији и уз њу о старини, никад не помисли како би за један народ од близу 12 милиона приликовало, да је у оваквом књижевном, просветном и политичком положају, у ком је српски! А ако тих 11,650,000. излази само по теоријама његовим, како је наивна књижевна мудрост његова, кад не види, колико дуго може да буде од мисли у глави патриота до факта у истини!

Кад ко купи песме, неизмерно је важно, какав поглед он има на народ, на језик, на дијалекте, и на све оно, што у те знамените појаве живота народног улази. С тога проговорисмо ово о томе, како мисли г. Милојевић о укупности народа, и с тога ћемо видети шта г. Милојевић говори о дијалектима. Саставивши један цео појам о српском језику Вук Караџић је нашао у том језику три главна дијалекта; јужни, источни и западни. Г. Милојевић, који nigде не војује против Вука, увек ради као да њега није било, пролази мимо њега, као да он није звезда прве величине, него некакав астероид у мрачној пучини. Тако он не спомињући ништа Вука, дели српски језик на пет дијалеката.

1. ђ = е; 2. ђ = и; 3. ђ = ије; 4. ђ = је; 5. ђ = ја.

Први он зове: Дунавско Искарско Струмичким; други Санско-унско-јадавским, трећи: Босанско-Миљашким; четврти: Бојанско-лимско-цетњским; пети: Држиловско-костурским.

Да се упустимо у суђење онога што он говори о непознатим крајевима и дијалектима, могли бисмо и сами себи неверовати, с тога ћемо тражити мерило за непознато у оном што нам је познато. И доста, кад се погледа цела њега предела јужног говора, карактерисање јужног говора, које се у књизи г. Милојевића излаже, показује незнање толико, да се г. Милојевићу у тим стварима не сме ни за што веровати. Да бисмо се самим песмама ближе примакли, узећемо из те збирке песме јужним говором, да се види, имамо ли права употребити изразе какве употребисмо, или би нам то на овом збору било недозвољено.

Послушајте ви који познајете јужни говор, у каквим га угледима бајаги из уста народних износи г. Милојевић :

Два се града *напорједу* граде.

Да си, Маро, *прјеља танкопрјеља,*
*Танкопрјеља и прједобра прјеља,*¹
 Јево теби церцев и *прјеслица,*
 На *прјеслица* миспрско *врјетено,*
Опрједи ми гаче и кошуљу.

Што се оно почу *шјече* по ноћи.

Усрјед Босне, *усрјед* поносите.

Просио ме за *десјет* година.
Одје авас у Бодљев планину
Тје дољеке до Малиша млада,
Њемјере се више вако, љубо!

У том рече друга *сјеја* Јове:
 Ја Бога ми, мој *прјемили* брате,
 А мој брате *бјеже* Јован *бјеже!*
 Ја бога ми *сјејина* *закљетво!*

Узје суде, па *ходје* на воду.

То изусту *несрјечна* му мајка.

Браћо моја, *њбудите* луда.

Тје за јелу *прјевјезује* Јову.

У ову киту красота и правилности јужнога говора да извадимо нешто из штампане прве књиге г. Милојевићевих песама (стр. 206), из песме, за коју вели да је сам „*прјеписао*“ још 1860 год. и над њом озго написао *Босанска*:

Ој дјевојко *чемерико!*
 Убило те зло *вјелико!*
 Ха ха *мједена!*
 Ха ха *рођена!*

¹ За овај стих нико ме не може уверити, да је народни.

Хајде тако, ја ћу вако,
Вићеш моја свакојако!

Ха ха мједена!

Ха ха рођена!

Ти се посиш и поносиш,

Ти се бједиш и *румјениш*,

Ха ха мједена! и т. д.

У тој песми за коју ми знамо да је певају циганке и за коју не знамо по чему је г. Милојевић могао доћи у Босну, долазе још и ови стихови:

Оајет вјелим да с' ожјеним,

па до пола песме:

Хајде тако, ја ћу вако,

а од пола:

Хајдје тако, ја ћу вако.

А таквих примера може се накупити колико год ко жели из штампаних и из ове његове књиге. Може их се наћи бас-нословно много. А ми смо оvolико за то изнели, да видимо како г. Милојевић разуме шта су дијалекти у опште, и како их у природи (где је најлакше) уме чути и преписати. Ми мислимо, да сад о томе не може бити никакве сумње, и ради бисмо били видети онога знаоца или вештака, ма откле, који би после овога *смео* веровати г. Милојевићу ма у чему што се тиче језика и дијалекта. И овај деликатни посматралац игнорише Вука, и он дели на пово дијалекте, и поставља нова правила за њих! Посматралац који може да чује и да препише инако, како се нигде певати и говорити *не може*.

Али се г. Милојевић у опште одликује тиме, да све зна друкчије него сав остали научни свет. Он користи наше граматицаре што нису одредили шта је то дијалекат, па одређује сам. По њему се дијалекти деле *само по двогласницима*, а двогласник му је и њ, двогласник од **а** и **е**. Тако се тај њ (противно ономе што су учили: Вук, Павла Ј. Шафарик, Миклошић, Данчић, Јагић) слива кад у чисто **а**, кад у **е**. Већном се, каже г. Милојевић њ слива у **а**, али има трагова у Црној Гори и Херцеговини да се слива и у **е**. Тамо се на прилику говори *зер* у место *зар*, *скемија* у место *скамија*. Говори ли се то или не, ми му као ни за све остало, било истина не било, не смемо веровати, докле још ко поузданији не каже,

али је знатно, како он мисли да је у речи *зар* оно **а** место **љ**, и у речи *скамија* тако исто! То показује да поред свега што је нешто читао, или учио, врло слабо разуме, шта је историја језика, шта су гранања његова и како се по њима ради. Штогод у опште наведе из историјске граматике, показује, онако исто као и оно с дијалектима, да за њ није било на свету Вука Ст. Караџића, Павла Јосифа Шафарика, Фр. Милковића, Ђ. Даничића и Јагића. Рећи се не може да за њих не зна, али ако их је читао, доиста није разумео шта ти људи хоће, и око чега се труде. Иначе не би говорио ствари, које је било слободно у науци говорити само пре поменутих људи и њихових дела, а никако после, из страха, да своју памет и науку не изложимо најгорим оценама.

У опште у свима погледима г. Милојевића влада така нста одвојеност од свега онога, што се до данас знало и држало, и што сви знамо и држимо. Његова је географија наших земаља друкчија, његова историја друкчија, његова етнографија друкчија, његова дијалектологија, о којој говор свршисмо, друкчија. По његовој на прилику географији Драч је у Зети, „Фимиска нахија во Стара Србија земља Трашција“. „Воденска нахија во Стара Србија, земља Маћедонија“. „Држаљово, Стар Србија, земља Албанија“. „Костурска нахија, стара Србија земља Албанија“. (Песме укуп. пр. срп. I.). Г. Милојевићу је садашњи Шкин некадашњи Србин, па преливен у Шкина. (тамо 162) Грци, Цинцари, Власи, Талијанци, Турци по њему су постали од чистих Срба (опет тамо 162) и тако даље. Словенска заједница г. Милојевићу је српска, југословенска тако исто. Оно су само погрешни називи. Узмите само његове Одломке из историје Срба и српских — југословенских — земаља, па ћете наћи одмах у садржају чланке: Спомен нашега народа у Инђији, Трагови о некад. живљењу *Срба* у Инђији, Трагови живљења *Српског* у Африци. О становању *Срба* у Малој Азији, о пронасти *Срба* у Малој Азији и о доласку старих Јелина и Римљана у *српске* земље. А пуно таквих ствари, тако zgodних за веровање, тако удесних и прокритикованих наћи ћете где год хоћете у свакој књизи г. Милојевића. Знатно је по историју наше науке, што је на реферату који је подиет Српском ученом друштву да штампање тих одломака потпомогне са 70 дуката, потписан професор српске и опште историје из наше

велике школе г. П. Срећковић. Ако се таки поступци у нас морају разумевати онако како се разумевају у свему осталоме свету, онда то значи, да г. проф. Срећковић и сам тако мисли, како се у одломцима нише, или барем да држи, да таке мисли имају будућности, а таки начин испитивања да је од какве год користи за науку. Ако он мисли друкчије, ваљало би да свој поступак сам објасни.

Чини нам се онет, да емо ми врло далеко одступили од своје ствари, и да ово у реферату о песмама нема места. Али није тако. Склад ума једнога човека извор је свему што он ради, и сад ће те видети, да су збирке песама г. Милојевића онаке какве су *за то* таке, што је така критика, историја, етнографија и географија г. Милојевића.

Свакоме, који се поле овим стварима или бавио или интересовао, биће познато, да се од прилике зна, какав облик припада народној умотворини. Лако се спрам тога може познати шта је самотвор народни, шта ли је уметак познијег времена или руке преписачеве. Опомињући на то молимо да се саслушају ови неписци:

1. Што ми кона у село омиле,
И конина коса око феса.
Да ми је се с ковом састанути,
Не б' жално пола мога блага,
Пола Скопља града царевога
И Призрена града краљевога,
Још Сувине Скадра на Бојани.

2. *Љепа* ти је Халил-аге љуба,
Да је љевше у свој Босни нејма,
У свој Босни ни у Ерцеговини,
Ни у оној Рашкој племенитој
Племенитој земљи поноситој,
Ни у Рашкој ни у Албанији,
Ни у Срјему ни у Далмацији,
Ни Хрватској земљи поноситој
Још сувине ни царјевом граду,
Царјевоме граду томе Скопљу.

3. Из песме *Краљевић Марко и Мијат харамбаша*.

Сео Марко вечер вечерати,
У Трикали у три веће куле,
На ојаку свога старог бабе,

по том му се љуба тужи овако:

Још ме ниси у род одводно,
Старом баби и старци мајки,
А на реци Душици Дунавцу,
Ни браћама у Погона града,
А на реци Војуши Великој
У Приморју месту питомоме.

За тим се крећу те путују:

Право иду Београду белом,
Гдено седи српска царевина,
Царевина србска господитвна,
Где се сјају цркве манастири,
Као јасне на небесу звезде,
Где читају црни калуђери,
Где но уче попи протопопи,
Као божији на небесу свеци.
Кад су били у пољу широком
На Дунавцу на Душици реци,

Марко говори љуби, кад је задремао:

Та запевај танко, гласовито,
Разговори три горе зелене,
Томорнцу високу планину,
Немеричку гору понајвишу,
Грамадицу хајдучку планину,
А и Гриву тазбинску планину,
Те разбуди мене од санова.

А Мијат кад је отишао у хајдуке од љубави, што није за њ
пошла љуба Маркова,

И остави града царевога
Ту Авлону тог приморског града.

4. Вино пију три српске војводе,
Вино пију три српска јунака,
Силна цара, ирсилна Стенана,
Баш у Бањској на тој реци Ибру,

На том Ибру Марици големој,
 Покрај Рашке воде царославне,
 У онога Реље Крилатога.
 Прво беше Краљевићу Марко,
 Од Прилипа града великога,
 Од Прилипа на сред српске земље,
 Друго беше Милош Обилићу
 Од Поцерја града великога,
 Баш из среде оне српске земље,
 Треће беше Реља Крилатица,
 А од Бањске места питомога,
 На Марици на великом Ибру.

Пошто су тако пили *три недеље вино а четврте ракију*,
 пете поју.

Кад су здраво Рашку пребродили,
 Прво иду граду Самокову,
 Самокову, големој чаршији,
 У њему су љути Крајишници,
 Нема туна ћара ни шићара,
 Одатле су побре удариле,
 Право иду ка Трнови граду,
 У Трнови побре шићариле,
 Шићариле за недељу дана,
 Одатле се побре покренуле
 А до нове велике Трнове,
 До Трнове до те свете Петке,
 Свете Петке, старе српске мајке,
 Светој су се смерно поклонили,
 Одатле су побре удариле,
 Ка Широту великоме граду,
 И туна су љути Крајишници,
 Нема ни ту ћара ни шићара;
 Одатле су побре удариле
 Ка Дворишту месту големоме
 Ка дворишту на Церу питомом,
 Силном граду од Триглава стара,
 Дворовима Милош-Обилића.
 Чистили се у Дворишту светлу,
 Чистили се за недељу дана.

Одатле се побре подигнуле,
 Прејездише Шумадију равну,
 Шумадију крваву крајину,
 Право иду граду Трговишту,
 На Рашчици речници маленој,
 На тој малој Рашки валовитој
 И на малом Ибру шумадинском.
 Чудан шићар побре учиниле,
 Учиниле шићаре велике,
 Пију вино за девет недеља,
 А ракију за три ми недеље,
 Све без паре и динара бела,
 Узимају чоју и одеља,
 Све без паре и динара бела, итд.

5. Чува овце Милица девојка,
 У једренском пољу широкоме,
 У једренском у српској крајини,
 А у турском љутом вилајету.
 Кад је било око Ићиндије,
 Дојавила стадо на Ибрана,
 На Ибрана студену Марницу.

6. Из песме *Цар Урош и мајка му*, у којој се пева,
 како је Урош увредио мајку, па она не ће да му опрости, већ
 сазива сабор.

Она ситне књиге написала,
 Прву пише светом патријару,
 А у Пећи у светоме граду,
 Ђено свени службу отиравају
 А анђели лучама свијетле,
 Ђено служи три стотине цркви,
 Све у Пећи и около Пећи,
 Побратиме триста и шездесет,
 Небројећи Призрена поносна,
 Чудо света, главу од Србије,
 И његове цркве манастире,
 Што ми поју Бога јединога,
 И његова сина спаситеља.

Не бројећи светог Аранђела,
Задужбине цара силепога,
И Дечана, круне у свијету,
Круне света а у сред света;
Другу нише српском патријару,
У Орида града на језеру,
Тено има рибе свакојаке,
Понајвише оридске кечиге,
И јегуље да је слађе нема,
У по света и пола господства;
Трећу шаље у Солуна града,
У Солуна града великога,
Великога града питомога,
Украј сињег мора дебелога,
А на руке српском патријару,
Млађем брату оног пећанскога
И онога, побро, оридскога;
А четврту у Једрене града,
У Једрене града на крајини,
На крајини србској господштини,
На кољено србскоме владикп;
Пету шаље у Крајова града,
У Крајова на рјечи Алтици,
На кољено србскоме владици
На крајини српској господштини,
А у малој поноситој Мачви;
Шесту књигу госпа оправила
Београду на Тиси ријечи,
У богатој поноситој Мачви,
И Банату месту питомоме,
На кољено србском патријару,
Понајмлађем брату патријара;
Седму књигу госпа отправила,
А у Реку града великога,
Крај Јадранског мора дебелога,
А ономе србском патријару
Млађем брату пећског патријара.
Она скупи седам патријара,
И стараца свети богохвала,

А из српске земље поносите ;
 Осму књигу госпа оправила,
 У Будима града на Дунаву,
 На колену србском патријару,
 Најмлађему брату патријара,
 И њега је госпа дозивала.
 Још да видиш силе и господства,
 И ово јој доста не бијаше,
 Веће купи све србске владике,
 Побратиме, сто и тријест душа,
 Све силнијех србскијех владика,
 Осим седам србских патријара,
 И осмога брата најмлађега,
 Осим они прота, игумана,
 Калуђера, црни ризничара,
 Поповима ни броја се не зна,
 Све синова србских патријара,
 Који знаду књиге старославне,
 Сстарославне књиге цародавне,
 Који знаду, како Господ хоће,
 Како господ и света му црква,
 Која даје царске аманете ;
 Друге књиге госпа оправила
 По Србији и србској крајини,
 Те дозива сву господу србску,
 Сву господу малу и велику,
 Без разлике рода и порода,
 И онога чина господскога,
 Господскога рода спахијскога, итд.

-
7. Беше Марко момче нежењено,
 Пак ми вели својој старој мајци:
 „Стара мајко, руво да ми даваш,
 Ђе да јавам до Призрена града,
 У Призрена у крајева града,
 Српска краља светога Симона,
 Тамо има Лека капетане,
 Капетане од Призрена града,
 Од Призрена од светога града, и т. д.
-

8. Калонеро Перо!

Што ме зовеш, Јело!
 — Отвор' граду врата,
 Те браве големе,
 И те струге веље,
 Од Звечана града,
 И од тог Чечана.
 „А шта ћеш у граду?“
 — Да проведем војску,
 „А чија је војска,“
 — Војводе Драгана.
 „А чијег војводе?“
 Краља Будимира,
 „А чијег је краља?“
 Тога српског, Јело!
 „А што ће му војска?“
 Да тера Аваре.
 „Што Авари чине?“
 Наспљују Србе.

„А што наспљују?“
 Што их Срби гоне.
 „А куда их гоне?“
 Земљи Аварији.
 „А где им је земља?“
 Преко мора сињег.
 „А где је Будимир?“
 Отишо Солуну.
 „А шта ће Солуну?“
 Да доведе војску.
 „А шта ће солунска?“
 Крштена је војска.
 „А ко је крстио?“
 Свети цар Давиде.
 „А откуд Давиде?“
 Од Будимира Давид.
 „А што да је крсти?“
 Што му господ рече.

И ако вам се могло учинити, да ћете на крају оне веће песме наћи потписана каквога јеромонаха или ђакона који се у својој појезији дохватно негде мало географије, и мисли да је све истина и за казивање прилично, што може го патриотизам жетети — то вам се озбиљно пуди као народна песма, и ако ћете, као грађа за српску црквену историју!! Шта мислите! Колика срећа за Србе што су *имали* толико господство и патријархе, на данас немају! Али има тога још! Ко би мислио пре г. Милојевића, да ће се у народним песмама наћи грађе за географију? А има те како лепе, и ако за њу нико до данас није сазнао. Одговорите „Путопис дела праве — Старе — Србије“ I., на ћете наћи да је Самоков српска покрајина (31), да је Островица на Руднику више Велеса, да је Мачва млада краљевина, и пуно таквих од конца нових чињеница, за које нико није знао, па неће можда ни од сад знати.

Но из свега овога читаоци су држимо, видели, како има нека свеза међу зборницима песама г. Милојевића и његовом етнографијом, географијом и историјом.

Нама се као референтима, који су срећни да имају сам рукопис пред очима, указала прилика, да видимо и како је

постајала та свеза. У зборнику г. Милојевића има на крају преписа, које је с места од својих људи добијао. У томе рукопису, виде се додатци његовом руком и мастилом. додатци врло особите природе. Тако у једној песми (таб. 18. беле хартије) стоји стих:

Да идемо на Софија

(п. додатак г. Милојевићевом руком)

На Софија краљ Милутин.

У 542-ој песми (20. т. б. х.)

Није вода, није љута змија,

Туку ми је Марко у тмници,

Затворен је до девет година,

Затвори га млађани Никола,

Та Никола, млади Југовићу.

додато руком г. Милојевића.

Мало даље:

И соколу Марко изговара:

Неси књигу моме белом двору

Белу двору у Прилиша града.

додато руком г. Милојевића.

Мало даље:

Добро моје, моји мили Марко,

Ја си мислам чуваш покрајина,

Покрајина у Филиша града.

додато руком г. Милојевића.

Мало даље:

Пак си ојде у Пирота града,

У Пирота стар-Југа Богдана,

И сина помала Никола.

додато руком г. Милојевића.

Ми нећемо говорити о томе ништа, само смо то били дужни јавити и показати овоме збору као карактеристичну ствар, без икаквих даљих извођења.

Остављајући на страну тај тако да речемо општи део, погледаћемо на песме г. Милојевића као на песме. Сvak се диви класичности текста и језика у славној збирци Вуковој. а од како, у последње доба, зборници песама нису у нашој књижевности никаква ретка ствар, сваk је, па је и књижевна

критика опазила, да оне класичности текста и језика која се у Вука налази, нигде више у онакој пребраности и чистини нема. То је била чипшеница, која је наше књижевнике немилостиво дарнула. Докле су магле пуни ентузијастички, у којих је одушевљење често сурогат мишљења, једнако купили што год од кога чују, држећи да ће тако стићи или наткрити Вука, озбиљнији су људи тражили узроке ономе појаву, и наили су их већином у надању народне појезије. То ћете наћи у В. Јагићевом реферату на Б. Петрановићев зборник народних песама у „Раду II,“ то ћете наћи у чланчићу г. М. Ракића. „Да ли ће нестати народне појезије и зашто ће је нестати“ у „Вили“ 1868 год. Али и без обзира на то, чему данас ни Вук са свом својом критичношћу не би могао помоћи, могло би се поуздано рећи да је доста узрока и у *невештини* скупљача, која се није никад ни примакла вештини Вуковој.

Народна појезија није никад ни рађала се овако савршена на један мах и у десетину година, него је критички дух самога народа и његових певача одбирао и довршавао из читаве гомиле нових и нових дневних песама оне које су биле достојне да се сачувају и пронесу и у даље крајеве и у потоња времена. Па ни тај критички дух народни није у сваком крају и у свако доба био на једнакој висини. Један од личних познаника Вукових казивао је, како је Вук увек имао за једну песму *више текстова* с разних страна, па би између њих један или два важнија штампано, бирајући оне који су најпотпунији и најбољи, а прешле од рђавих певача са свим одбацујући. Други познаник Вуков казивао је, да се он добро обзирао, од кога ће примити реч у своју бележницу. Тражио је да се увек на што јаснији начин увери, да је реч допста из народа, хтео је да је има увек из прве руке, из што поузданијег извора. Погледајте, како тај посао ради г. Милојевић, погледајте у његове штампане зборнике, па ћете видети нешто са свим противно. Њему је све свето, све одабрано, све класично, што му се год откле донесе, нарочито ако подилази под његову етнографију, историју и географију. Може га преварити ко год хоће, а нашло би се узрока и за што би га варали. Ко не бира скупљаче, и не пази довољно из каква му извора што долази, ономе ти људи могу своје песме потурити под народне, или народне до воље искритити оним, за што знају, да би њему

било по вољи. А врло је могућно да се то чини. Свима тим људима није ни задатак ни потреба да знају, колика филолошка финоћа, колико ли знање треба, да се изврши и настави посао једнога Вука Караџића. Из таквих извора и од такве критике ми можемо да објаснимо, како се у зборник могу увући крајње бесмислице, за које је за чудо, како их је толико пута г. Милојевић пропуштао. У овом зборнику долазе на прилику оваки стихови о *грлу*:

Да вам каже јасно, гласовито,
 Једно грло, а девет гласова,
 Једна уста, девет чеширика,
 Једва мисао, а тисућ' помисли,
 Свака помисл своје јаде каже,
 А ја свима наше од старине.
 Ако ли ме грло не послуша,
 Љуто ћу се њему осветити,
 Ја му недам вина ни ракије,
 Ни симита леба препечена,
 Ни овцујска меса дебелога,
 Браћо моја, за годину дана!

Може ли се наћи тако што ма где у Вукову зборнику, и може ли бити на корист нашој књижевности зборник песама у коме има таквих ствари?...

А отворите прву књигу Путописа, стр. 29. па ћете наћи и овако место:

Пошетала Јека удовица,
 Испод града бела Смедерева,
 Смедерева Ђурђевога града.
 Ја каква је Јека удовица,
 Ја каква је, јади је десил!
 На њојзи је дивно одијело,
 Одијело чудо од истине,
 Једно грло, а до девет плоча,
 Једне груди, а девет ђердана,
 Два увета, а троје мишћуше,
 Једно теме, а девет кајица,
 Једна глава, а девет калпака,
 Једне руке, дваест белензука,
 Једно тело, а десет фистана,

Двије ноге, двадестере гаће,
 Троје чизме жуте до кољена,
 Троје жуте, а троје црвене, итд.

Замислите себи, каква је ту *слика*, а колика бесмислица! Ваља знати, да је ту песму г. Милојевић сам забележио из уста неке невачнице госпође у Смедереву.

У једној песми где се описује како се љубе на сред чаршије, долазе овакви стихови:

Ти се плашиш од Ђаура,
 А не плашиш од Турчина,
 Кад те љуби смрдљив Турчин,
 Ти не врштиш од Турчина,
 Кад те љуби поган; смрдљив!

Али, да се и омет упустимо у пенсивање, наш би реферат, који је и онако нарастао, раширио се још већма. А из пређашњих навода и из свега што се овде говорило, мислимо да је јасно, да и ова збирка, заједно са свима савременима, баш и кад се најблаже узме, могла би показати само опадање народне појезије.

У филолошке стране купљења песама долази и *транскрипција*, т. ј. препис чисто узет из народних уста од једног гласа до другог, од речи до речи. Могли сте се из досад навођених комада сами уверити, да је језик у овим песмима небрежљиво чуван, крљен и батаљиван. Што смо видели у босанским песмама, ономе се с правом можемо надати и у осталим. Транскрипција гласовна још је неверија, пуна неследствености, тако, да ко би хтео употребити збирку као грађу за науку о гласовима, наишао би на пуно таквих ствари, које би га одбиле од свега. А у нас, који се у свему писању свом служимо фонетичким правописом, то је било лако, кад се тога ради у других народа за оваке послове нарочито одступа од уобичајенога правописа и прибегава фонетички.

Из етнографије ових народних песама, о којој напред помињасмо, види се, да Бугара једва где има на балканском полуострву. Има некаква подела српског и бугарског језика у г. Милојевића предговору, али ћете намах разумети каква је, кад вам кажемо да она рачуна просто по изговору старо слов. *ж* и да је по њој српски и: *рака, ранка, река* као и рука, а бугарски само *рка-та*, итд. На истом месту г. Милојевић

говори, како је њ трогласник, опет нешто од конца ново и никад нечувано у науци о гласовима. Тим као да се задовољава г. Милојевић, не улазећи ни у шта више, а има места где Бугарима одриче да су Словени, већ их тера у Монголе.

Ово је сувише небратско и неполитично поступање према најближем племену на истоку нашем. Мало је било што нас оваке ствари и освајачка политика у средњем веку бацеше у турско ропство, него треба оваким понашањем према Бугарима, каквим се г. Милојевић одликује, у данашње време да поновимо стара зла. Наше је, да одбијемо од наше литературе овако неплемените поступке; наше би било, да за сличне поступке с бугарске стране не одговоримо новим погрешним поступцима.

Или шта ћете рећи, господо, кад се у речнику приложеном овој књизи под речју *Бугарин*, *Бугарче* чита и науци намењује ово: „Бугарин. Бугарче. зове се здраво приомањасто и глушо дете. Обично се тако зову и мурдар-деца, којој се, кад мало поодрасту, дају махом свиње да чувају. По овом називу често се доцнији потомци и презивају Бугарчићи. као што је случај у једном селу ужицке нахије, где се једна браћа од рођеног стрица зову Бугарчићи, а друга Владисављевићи. Сува а зла деца обично се зову Арнаут, Арнаутка, па од тог назива доцније им потомци прозову се Арнаутовићи. Бугарчићи су обично глуши и мурдари, а Арнауцићи зли, пакосни и убојити. Први махом чувају свиње, а други се доконавају старешинства у задругама“. — Да ли би сте пристали да ово иде под фирмом Српског ученог друштва?

Језик једнога народа не одваја од језика другога народа само једна гласовна замена, или само неколико појава. Па и белеге међу српским и бугарским нису мутне и преварне. Језици сродних а суседних народа истина немају јасно обележених географских граница, они се преливају један у други. С тога, па прилику има крајева где се говори управо смеша српскога и бугарскога језика. Чији ће ти крајеви бити, одсудиће историја, одсудиће воља оних људи који на тим крајевима живе. Али, ако је донета спас и Срба и Бугара у југословенској заједници и државноме савезу, као што мисле данас све озбиљне политичне главе и у нас и у Бугара, онда и ово питање не искаче тако опитро на видик. Права претежност се и онако никад не постизава вицом и нустим прозелитизмом и кавгом, већ стварном вредношћу. У осталом начин доказивања у г. Милојевића на корист Срба а против Бугара, тако је плитак и превртљив, да се њиме могу исто тако добро послужити и Бугари против Срба. Како он доказује да су очевидне особине бугарскога језика српске, онако исто могу таким доказима Бугари рећи, да нема српског језика, већ да ми овде у Бе-

отраду пишемо бугарски — тим би се шала истина одшалила, али ствар би остала опет као што је, чекајући људе, да је проуче и свету објаве.

На завршетку свега имамо да кажемо, да је читав зборник узор перада, небрежљивости и књижевничке немарљивости. Има чак и шкипских песама на шкипском језику. Примедбе грађа напомене, тумачења, песме разних врста, преписке и записке, све је то у таком блаженом переду једно уз друго, да би онај који би хтео књигом служити се кад се штампа, најпре морао уређивати је, чинити дакле посао издавачев, што издавачу ни на какву дику бити не може. У осталом и кад збирка не би имала никаквих других недостатака, друштво је по нашем мишљењу не би могло издати под својим именом у оваквом реду.

Речи су купљене тако исто. Као што се у песмама није обзирао на оно што је штампано, тако и пред речима стоји истина да су „*до данас ненапечатане*“, али то није истина. У слову „ц“ на прилику има г. Милојевић 9 речи, од којих 4 Вук има, а само 5. нема. Код *букара* стоји у г. Милојевића: „игра девојачка спрам месечине уз белу недељу и часни пост“, а у Вука под том речју има не само то, него и каква је та игра. Тако је све непоуздано и неизрађено. Покрај тога речи нису записиване онако, као што би било очекивати. Ниједној није забележен акценат, без чега би једва могле ући у речник који би радило учено друштво, ако би се оно тога посла прихватило, ниједној није казано шта је знатно у промени њеној, јер и то често оставља поље нагађању и незгоди; ниједној није додана реченица, у којој се чује, те да би и други могли контролисати дато тумачење. А без тога се свега не куне речи за речник!

Спрам свега овога потписани држе, да им не треба ништа више говорити. Одсек је могао и сам већ упознати какав је посао пред њим, а ето у осталом оригинала и пред њим, па држимо да ће по овоме моћи лако свој суд изрећи.

Стојан Новаковић.
Милан Кујунџић.

DR
301
S67
knj.38

Srpsko učeno društvo, Belgrad
Glasnik. 1. odeljak

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

X

